DHARMASASTRA SAMGRAHA

VOL. 1

विषयानुक्रमणिका

लघु अत्रिसंहिता (पृ. १-१०)

अत्रिसंहिता (पृ. १०-३६)

वृद्धात्रेयसंहिता (पृ. ३६-४६)

विष्णुस्मृतिः (पृ. ४६-४७)

विष्णुस्मृतिः (पृ. ५३-१४८)

लघु हारीतस्मृतिः (पृ. १४८-१६१)

वृद्धहारीतसंहिता (पृ. १६१-३२०)

यमस्मृतिः (पृ. ३६७—३७२)

आपस्तम्बस्मृतिः (पृ. ३७२-३८२)

सम्वर्त्तस्मृतिः (पृ. ३८६-४००)

इत्यनुक्रमणिका समाप्ता ।

which was not critically edited has gone long out of print and an endeavour, therefore, to publish an edition with introduction, text and notes has been over due. We congratulate the editor, for his painstaking endeavour in the field. The academic world will welcome this edition as this will serve the purpose of research by the present generation of scholars working in the field of Smṛti & Dharmasastra.

Varanasi
21-1-1982

Gaurinath Sastri

EDITOR'S NOTE

The Smṛti literature has served a very useful purpose in the multifacet stories of Indian civilisation and culture. In the yester-years, serious readers of this branch of Indology were provided with the editions of only some important Smṛtis. But the non-availability of certain minor Smṛti works had deprived the researchers of providing the academic world the main themes contained in them. The main objective in the publication of this Collection is to make available the minor texts to the academic world and to the general reader geniunely interested in the ancient scriptures. *Dharmaśāstra Saṁgraha* was first edited by Pandit Mahadeva Shastri Amarpurkar in the Śaka Era 1805 and printed at Jnāna Darpan Press, Bombay. Pandit Amarpurkar, for reasons best known to him, had not provided us the Subject index and Contents of the different Smṛti works. I have, however endeavoured to bridge this gap by the addition of an exhaustive subject index, and introduction in the beginning and an important word index at the end of the collection. I express my deep sense of gratitude to my Gurudeva Professor Gaurinath Sastri, Vice-Chancellor, Sanskrit University, Varanasi who has very kindly written a foreword to this Collection and has thereby enhanced its importance.

New Delhi
15.1.1982

Vachaspati Upadhyaya

INTRODUCTION

The authority of the revealed literature 'Veda' or 'Sruti' has never been disputed. It has been regarded as the fountain source of religions and religious practices of the ancient Hindus. According to Laghu-Hārīta Saṁhitā the śruti and Smrti are the two eyes of the Brahmanas created by God. If deprived of the knowledge of the one a person is called one eyed and if devoid of both, he is called blind.[1] In matters of discrepancy between the Śrutis, Smṛtis and Purāṇās, the former should be held as decisive, whereas the Smṛtis should have preference in all topics where there would be a difference of opinion between them and the Purāṇās.[2] In the Smṛti Śāstra, manner and conduct have been specially dealt with as they constitute the very essence of a cultured life. The major Smṛti works are divided in three parts: Āchāra, Vyavahāra and Prāyaścitta. The section on manners 'Samsakaras' have been described as the basis of social conduct. By performing these 'Samsakārās' at the right time and in a proper way, the physical and mental dross is wiped out with the help of the 'Mantras'. As a result, one's mind develops and the person concerned gains spiritual strength. Further more, social and ethical codes have also been described at great length in these Smrtis. In this collection, however, there is hardly any Smṛti which deals with Vyavahāra in a comprehensive manner, though stray references are not far to seek. The prâyaşcitta, however, is a major issue with all the Smrtikaras. They also spell out in detail the different kinds of sins and their consequences so that people may defer from sins and may take recourse to noble path. The

1. Laghu Harita Smrti 1.25
2. Vyas Samhita 1.4;

(ix) Prāyascittas for taking forbidden food or drink and for other transgressions (59-76).

(x) Impurity on birth and death (77-81).

(xi) Chāndrāyaṇa and various penances (112-133).

(xii) Regulations about gifts (318-336).

(xiii) Śrāddha (337-363).

(xiv) Fruits for following injunctions (389-391).

Authorities quoted by Atri

It is indeed curious to note that Atri himself has been quoted as an authority (p. 33) (cf—tasya sraddham na datvyam tu *andhaksyratriabravit* p. 33) Āpastamba (p.23), Vyāsa, (p. 18), Śaṅkha (pp. 17, 27), Śātātapa (p. 27).

The Vedānta, Samkhya, yoga have been referred to as forming a syllabi for a 'vipra, to elevate him to the rank of a 'dwija (cf. Vedāntam pāthite nityam sarvasangam pari tyajet, samkhya yoga vicarasthah sa vipro dwija ucyate p. 34). The references to the study of the Purāṇa and Bhāgavata can also be traced (p.35). *Some salient view points* :—(i) Atṛ seems to be fairly liberal in his attitude towards untouchability when he remarks that in fairs, marriage seasons, in Vedic sacrifices and on all festive occasions there is no question of untouchability.[2] (ii) Atṛi's views on adoption of a son by a sonless person, has been regarded as authority by Dattakamimāmsā. Atri opines that the representatives of a son should be appointed by a sonless person (i.e. should adopt a son) with care, for the rite of offering Pinda and water (p. 13)[1]. (iii) Atri enumerates the washerman, the shoemaker, nata, buruda, fisherman (kaivarta), meda, and bhilla in degraded class (Antyajas)[3] (iv) Atri opines that the panegyrists, the flatterers, cheats, those who act harshly, and those who are avaricious— these five Brahmanas should never be invited at Śrāddha, even if

1. देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च। उत्सवेषु च सर्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥ (p. 26)
2. अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिःसदा। पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात्तस्मात्प्रयत्नतः ॥ (p. 13)
3. रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च। कैवर्त्तो मेदभिल्लाश्च सप्तैतेऽचान्त्यजाः स्मृताः ॥ (p. 23)

they are equal to Bṛhaspati in learning.[4] It seems difficult to agree with the interpretation of MM P.V. Kane, when he says that Brahmanas from Magadha, Mathurā and three other places are not honoured (at a Śrāddha) though as learned as Bṛhaspati.[5]

Vrddha Atreya Samhita (p. 36-46)

The Vrddhātreya Saṁhitā is not factually different from Laghu Atri Samhita, the contents of which have been pointed out earlier. It is divided into five chapters and consists of 140 verses. Some variations in the readings of the two Smrtis is given below to cater to the needs of a researcher interested in textual criticism and reconstruction of a text :—

Laghu Atri Samhita		Vrddha Atreya Samhita	
Chapter III			
क्षिप्तं सर्वं	(p. 3)	क्षिप्रमप्सु	(p. 38)
वेदवंत	,,	देवव्रतं	(p. 39)
सावित्रिरेव च	,,	सावित्र्ययापि च	,,
अनिषड्गादयस्तो	,,	अतिष्ठान् गा: पदस्तो	,,
अमृतं	,,	ध्रुवं	,,
हिरण्यं	(p. 4)	सुवर्ण:	,,
यद्वा मनसि वर्त्तते	,,	तद्वेश्मनि स वर्द्धते	(p. 40)
सुवर्णनाभं	,,	सुवर्णानि	,,
Chapter IV			
त्रिपदा	(p. 4)	द्विपदा	,,
ब्रह्महा गुरूतल्पे वा गामी गम्या	(p. 5)	गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी	(p. 41)
गोघ्नी	,,	गोघ्नश्च	,,
ध्यायं नियतमभ्यसेत्	,,	ध्यायन् निमिषमुच्येत	,,
Chapter V.			
उपजीवन्ति	(p. 5)	उपभुञ्जन्ते	,,
कुर्वीत	,,	कुर्वन्ति	,,
राक्षसा:	,,	तथासुरा	,,

Similarily some other variations may also be traced out.

---

4. मागधो माथुरश्चैव कापट: कीटकानजो । पञ्च विप्रा न पुज्यन्ते वृहस्पतिसमा यदि ॥ (A.S. p. 35)

5. Kane, P.V. (MM) H.D.S. Vol. I Part I Page 262.

Vishṇu Smṛti (p. 46-53)

There are two smṛtis in the present collection which have been named after Visṇu. The first one is a smaller treatise and runs roughly to seven pages (46-53) only. It seems quite intriguing that the name of Vishṇu does neither figure in the commencement verses nor in the colophon of the printed text. But it transpires from a study of the verses in the beginning that it reproduces a dialogue between Śaunaka, Bhiṣma Yudhiṣthar, Nārada and Sri Bhagawān Vishṇu. The verse pattern closely resembles the style of Srimad Bhagavada Gitā and sings the glory of Lord Vishṇu. Hence it has been named Vishṇu. It seems plausible that it is taken from the Mahābhārata. This Smṛti lays special stress on the worship of Brahman in the form of Vishṇu, the equilibrium required in controlling the conative and cognitive senses, the necessity of meditation, yajna, offering gifts and (dāna) tapas and Śraddhā.

A close study of the text reveals that this Smṛti seldom touches the topics generally understood to come under the purview of Smṛti Literature. It rather seems to be a panegyric composition in the praise of Lord Vishnu. The nomenclature is therefore unjustified. It may be better named as Vishṇu Stava.

Vishnu Smṛti (53-148)

Vishnu Smṛti : The title :

The Vishnu Smṛti a Vaishnava Dharm sastra or Vishnu sutra is in the main a collection of ancient aphorisms on the sacred laws of India, and as such it ranks with the other ancient works of this class which have come down to our time.[1] In furtherance of this remark Julius Jolly has remarked that it may be styled a Dharma-Sutra, though this ancient title of the sutra works on law has been preserved in the MSS of those Smrtis only, which have been handed down, like the Dharma-Sutras of Apastamba, Baudhāyana, and Hiranyakesin, as parts of the respective

1. Maxmuller F. History of Ancient Sanskrit Literature P.134.

Kalpasutras, to which they belong. The size of the Vishnu sutra, and the great variety of the subjects treated in it, would suffice to entitle it to a conspicuous place among the five or six existing Dharma Sutras.[1] It is also heartening to note that Jolly has endeavoured to give us as complete a reference as possible to the analogous passages in the Smrtis of Manu, Yajnavalkya, Āpastamba, and Gautama.[2] An attempt, therefore, to refer to the analogous passages may be safely avoided. It may however be pointed out that an attempt has been made to enhance the bulk of the old recension by adding slokas to it. In the beginning of this Smrti the description of Vishnu as 'the boar of the sacrifice (Yajnavarāha) seems to be a direct borrowing from the Harivaṁśa. The epithets employed in the praise of Vishnu (p. 57) are identical with those found in the Vishnu-Sahaśranām a portion of the Mahabhrata.[3] Apart from the introductory Chapter which profusely mentions Vishnu, the final chapters with different epithets referring to Him in the form of Purusha, Bhāgavat, Vāsudeva etc,[4] amply justify the title of the work.

Analysis of the text : The main drawback of this Smrti in the present collection lies in the fact that though it had been sub-divided in different chapters, the numbers of the slokas has not been given. This Smṛti is mostly written in the sutra style and comprises of one hundred chapters. Some of the chapters namely 40, 42 and 76 contain only one sutra. The first and the last chapters are conspicuously written in verse, others are however in campu style. The contents of this Smrti have been very well classified by MM. P. V. Kane in the following manner :

1. The earth, being lifted out of the surging ocean by the great Boar, went to Kasyapa to inquire as to who would support her thereafter, and was sent by him to Vishnu who told

1. Jolly Julius Introduction, Institutes of Vishnu. P. IX S.B,E.
2. Ibid.
3. See Mahabharata chapter XC VIII (7-100)
4. (i) Pandit Jivananda Vidyasagar in his Dharma Sastra samgraha (1876 Part I pages 70-175)
   (ii) Asiatic society. Bengal. 1881 ed. by D.R. Jolly.
   (iii) Dutta, M.N. Dharmassatra texts Vol II PP 541.—66, Calcutta 1909.

her that those who would follow the duties of *varnas* and *asramas* would be her support, where upon the earth pressed the great God to impart to her their duties ;

2. the four varnas and their dharmas;
3. the duties of kings (rajadbarmah) ;
4. the Karsapana and smaller measures ;
5. punishments for various offencces ;
6. debtors and creditors, rates of interest, sureties ;
7. three kinds of documents ;
8. witnesses ;
9. general rules about ordeals ;

10-14. ordeals of balance, fire, water poison and holy water (Kosa)

15. the twelve kinds of sons, exclusion from inheritance, eulogy of sons.
16. offsprings of mixed marriages and mixed castes ;
17. partition, joint family and rules of inheritance to one dying sonless, re-union, stridhana ;
18. partition among sons of a man from wives of different castes ;
19. carrying the dead body for creamation, impurity on death, praise of Brahmanas ;
20. the duration of the four yugas, Manvantara, Kalpa, Maha kalpa, passages inculcating that one should not grieve too much for the departed ;
21. the rites for the dead after the period of mourning, monthly sraddha, sapindi karans ;
22. periods of impurity on death for sapindas, rules of conduct in mourning, impurity on birth, and rules about impurity on touching various persons and objects ;
23. Purification of one's body and of various substances.
24. marriage, forms of marriage, inter-marriage guardians for marriage ;
25. the dharmas of women ;
26. precedence among wives of different castes ;

27. the samsakars, garbhādhāna and others ;
28. the rules for brahmacarins ;
29. culogy of acharya ;
30. time for the starting of Vedic study and hol.days ;
31. father, mother, and acharya deserve the highest reverence :
32. other persons deserving of respect ;
33. the three sources of sin, viz, passion, anger, greed ;
34. kinds of atipātakas, deadliest sins ;
35. five mahapatakas ;
36. anupātakas, that are as deadly as the mahapatakas.
37. numerous upapatakas ;
38-42. other lesser sins ;
43. the twenty one hells and the duration of hell torments for various sinners ;
44. the various low births to which sinners are consigned for various sins ;
45. the various diseases suffered by sinners and low pursuits they have to follow by way of retribution ;
46-48. various kinds of k cohras (penances), sāntapana, cāndrāyana, prasṛtiyāvaka ;
49. actions prescribed for a devotee of Vasudeva and rewards thereof ;
50. prāyaścitta for killing a brahmana and other human beings, for killing cows and other animals ;
51-53. prāyaścittas for drinking wine and other forbidden substance, for theft of gold and other articles, for incest and sexual intercourse of other kinds.
54. prāyaścittas for miscellaneous acts ;
55. secret penances ;
56. holy hymns like Aghamarṣaṇa that purge sin :
57. whose society should be avoided, vratyas unrepentant sinners, avoiding gifts :
58. the pure, variegated (mixed) and dark kinds of wealth ;
59. the duties of house holders, pakayajnas, the five daily mahayajnas, honouring guests ;

60. the daily conduct of a householder and good breeding ;

61-62. rules about brushing the teeth, acamana ;

63. means of livelihood for a house-holder, rules for guidance good and evil omens on starting. on journey, rules of the road ;

64. bathing and tarpana of gods and Manes ;

65-67. worship of Vasudeva ; flowers and other materials of worship ; offering of food to deities and pindas to ancestors and giving food to guests ;

68. rules about time and manner of taking ;

69-70. sexual intercourse with wife and about sleep ;

71. general rules of conduct for a snātaka ;

72. value of self-restraint ;

73-86. śrādhas, the procedure of śrāddha, astaka sraddha, the ancestors to whom śrāddha is to be offered, times of śrāddha, fruits of sraddha on the several week days and the 27 naksatras and the tithis materials for śrāddha, brahmanas unfit to be invited at śrāddha, brahmanas who are panktipavana ; countries unfit for sraddha, tirthas, letting loose of a bull ;

87-88. gifts of antelope skin, or a cow ;

89. kārtika-snāna ;

90. eulogy of gifts of various sorts ;

91-93. works of public utility such as wells, lakes, planting gardens, embankments, gifts of food, flowers and c. ; difference in merit according to the recipient ;

94-95. rules about forest hermit (vanaprastha) ;

96-97. about sannyāsa, anatomy of the bones, muscles, veins, arteries & c. ; concentration in various ways ;

98-99. praise of Vāsudeva by the Earth and of Laksmi ;

100. rewards of studying this Dharmaśāstra.[1]

---

1. Kane, P.V. H.D.S. Vol. 1. Part I page No. 113-115.

Laghu Hārita Saṁhitā (p. 148-161)

Hārīta is often quoted by various Dharma-Sūtrakaras as an authority.[1] About the antiquity of this Smṛti named after him in this collection it is believed that Hārīta originally wrote his law-treatise in prose. But the original work is not available and the one now extant, seems to be a metrical abridgment of the same. The metrical work is also regarded by the tradition as an authentic treatise on Āchāra (duties in general). What is popularly called positive law is not to be found in this treatise.

The work consists of seven chapters and contains hundred and ninety four slokas. Jivānanda's collection however, contains 250 verses. The contents of this Smṛti are given below :—

In the prefatory verses, it is noticed that Hārīta, who is mentioned as son of Bhṛgu, is requested by the Ṛshis to describe the duties of various castes and orders as also in brief the Yoga-Śastra and everything else that goes to create faith in Viṣṇu. Accordingly Hārīta is supposed to have given his considered opinion on all these topics. The style of this Smṛti is lucid and expressions are distinct and clear. The daily routine of the bramcharin, the gṛhastha, the vānapratha and the sānnayasi is thoroughly discussed. The seventh chapter which deals with the essence of yoga deserves special mention. According to this Smṛti all the sins are dissipated by the practice of yoga,

1. See Kane P.V.—H.D.S. Vol. 1/Part pp. 127-132

therefore, resorting to yoga and performing all religious rites, one should daily perform meditaion.[1] Describing the object of meditation Hārīta remarks that seated in a solitary place with a concentrated mind, one should, till death, meditate on the Ātman, that is situated in the hearts of all and which is worthy of being known by all and is also effulgent like gold [2] Lastly sage Markandeya remarks in the concluding verses that having studied this religious code, in full, emanating from the mouth of Hārīta, he who follows its religious teachings, attains the most excellent state.[3] It also transpires from this that Hārīta himself has been quoted as an authority.

Vṛddha Hārīta Saṁhitā (p. 161-320)

The Vṛddha-Hārīta Saṁhitā, which also appears in the collection of Pandit Jivananda Vidyāsāgar, is undoubtedly a Vaisnavite work. The tradition records that it was proclaimed by Hārīta to Ambarīṣa. It is a fairly extensive work consisting of eight chapters and 2600 ślokas. The opinion of Vṛddha-Hārīta and Harīta have been profusely referred to by later writers on Dharmaśāstra. Keeping in view the different versions and variations it appears plausible that several compilations were made at different times, embracing different topics of dharma and were then ascribed to Hārīta. It also seems that they were based more or less on the Haritadharmasūtra.[4] In the colophons of all the chapters of this text the use of the epithet 'Viśista Dharma śastra' deserves mention.

As mentioned earlier this Smrti being profusely Vaisnavite gives vent to this in the introductory verses where a dialogue between sage Hārīta and King Ambrīṣa has been recorded. These verses lay down in terms distinct and clear that Lord Viṣṇu, who is also remembered as Nārāyaṇa and Mahādeva being the creater of this universe, should be worshipped. It further says that to be

1. See p. 159 Verses 2. 3.
2. See p. 160 Verses 6, 7.
3. See p. 160 Verses 14-15.
4. See Kane, P. V. H.D.S. Vol. Part I p. 135-138.

a true Vaisnavite one should wear the sacred marks of this sect (p.161-163) In the second chapter methodology involved in the initiation of a bramcharin belonging to Vaiṣṇāvite sect is extensively discussed (p. 163-172). The third chapter gives in detail the nature and importance of Mantra consisting of 25,18,12 and 16 syllables in serial order. Apart from these it also refers to Hayagṛva Mantra and their applications. The method pertaining to the worship of Lord Viṣṇu is also discussed in detail (p. 173-198). The fourth chapter conspicuously discusses in brief the kingly duties and Laws of punishment.

In the beginning of the fifth chapter, the names of various sages have been enumerated.[1] It discusses extensively '*Nitya Naimitika Samārādhana Vi-dhih*' in about five hundred sixty eight verses. The sixth chapter, though devoted mainly to the enumeration of sins and their expiation, starts with giving guide lines regarding the festive journey of Lord Viṣṇu. It also surprisingly contains a prose passage. There are four hundred thirty nine verses in this chapter. At the request of King Ambarīṣa Sage Hārīta discusses the nature of Istis' and the method to be followed to celebrate the festival of Lord Visnu in the seventh chapter. The '*Visnu puja vidhi*' forms the subject matter of the concluding chapter of this Smṛti.

Auśanas Dharmaśāstram (p. 320-324)

In the Dharmasastra samgraha the title of the present collection, the Auśanas Dharmaśāstra and the Auśanas Smrti are separately mentioned in view of the fact that they differ from each other in both matter and manner. Auśanas Dharmasastram consists of 51 verses and deals mainly with mixed castes and vocations as is well evident from the prefatory verse.[2] The verses, where in mixed castes are referred to, are important in as much as they reflect the state of society and the vocations laid down for those who are born of the illicit relations of a man and a

1. मनुर्भृगुर्वशिष्ठश्च मरीचिर्दक्ष एव च । अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽत्रिमहातपाः ॥
Vr. H.S. V. 3,

2. Compare : अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् ।
अनुलोमविधानञ्च प्रतिलोम विधिं तथा ॥ Au. D.S. page 320

woman who belonged to different strata of the society, Names of some important mixed castes referred to in this Dharmaśāstra are as follows :—(The numerals indicate the number of the verse in this collection) Sūta (3) Charmkār, Rathakār (5), Māgadha (7), Chāndāla (8), Śvapa (ii), Ayogava (12), Sunika (15), Pukkasa (17). Rajaka (18). Vaidehika (20), Manikār (39), Katkār (49), According to Viynaneswar[1], the celebrated commentator of the Yajnavalkya Smṛti, the works of *Uśanas* and *Manu* should be consulted to decide the vocations for the mixed castes.

Ausanas Smṛti (p. 325-363)

This smṛti consists of nine chapters and approximately 600 verses where in a number of topics have been dealt with. The smṛti opens with a dialogue between the hermits headed by Śaunaka and the ascetic Uśanas's son, born in the race of Bhṛgu,[2] where Ausanas is requested to spell out the religious duties. It discusses the dress and the use of the sacred thread (upanayan) for religious student, the mode of adoration, saluation and mode of address to elders and preceptors apart from duties towards parents and the eldest brother. It is noticeable that in the third chapter (pp 331-340) smṛti discusses in detail the rules of Vedic study, the superiority of the Gāyatrī while dealing with the life and conduct of a bramachārin. It is quite interesting to find the mention of a number of situations where Auśanas recommends that no Vedic studies should be prosecuted. (cf. Au. S. III. pages 334). In the fourth chapter he disusses the regulations regarding Śrāddha and the persons qualified to be invited at it (cf. pp 340). At the end of this Ausanas provides a long list of persons whose presence at a Śrāddha is to be avoided by all means (cf. pp 341-342). The fifth chapter also deals with the rules of Śrāddha (pages 342-348). The various forms of impurity (Aśaucha) have been discussed in the sixth chapter (pages 349-352). Rites after death, prayascittās for the mortal sins form the subject matter of the last three chapters.

---

1. Compare : Mitakshara on yajnavalkya 1.94—(एतेषां च वृत्तय श्रौशनसे मानवे च द्रष्टव्या:) Au. D.S. pages 320
2. ComPare : "शौनकाश्राश्च मुनय श्रौशनं भार्गवं मुनिम् ।
नत्वा अपच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥" Au. S. pages 324.

Authorities quoted in the Ausaras Smṛti :

The influence of the great law maker Manu on Au.S. is quite evident from the fact that he quotes Manu Smṛti in the first chapter adverbitam (cf. Manu II, 42, 49, 50, 125). Au. S. also refers to Manu (p. 341) Bhṛgu and Prajapati (p. 337). Amongest the systems of thought dharmasatra[1] (p.33ʻ), Itihāsa Purāṇas (p. 335-346), Mīmamsā, Vedanta, Pāncavatra are mentioned. The references to Kāpālika, Pāśupatās and atheists are also available.[2]

Angiras Smṛti (p. 363-367)

The name of Angiras is well known in ancient lore. Manu refers to him as one of the ten primordial sages.[3] According to certain legends he was reborn out of the vāruṇi yajña by an oblation in the Angāra. Angiras Smṛti of the present collection seems to be an abridgment of a larger work as it comprises of only seventy two verses. It mainly deals with prāyāścitta and śuddhi. A detailed content of the important topics are enumerated below together with the number of verses which are bracketed.

(i) Penance for accepting food and drinking water from persons belonging to lower castes (2, 4-7).

(ii) The use of clothes dyed with Indigo (12-24), this topic seems to be rather peculiar.

(iii) Penance for killing cow or cruely injuring it, (25-31 & 34) .

(iv) Regulation about menses (35-42).

---

1. अनध्यायो विनाशे च नेतिहासपुराणयोः ।
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विसर्जयेत् ॥ Au. S. III p. 355

2. कापालिकाः पाशुपता पाषणश्चैवतद्विधाः ।
यस्याश्नन्ति हवीष्यते दुरात्मनस्तु तामसाः ॥ Au. S. IV p. 341

3. Manusmrti 1, 34-35.

(v) Purification of metals (43-45).

(vi) Regulation about food and drink (46-60).

(vii) Interdiction about food (65-72).

Angiras mentions a washerman, cobbler, actor, Varuda, Kaivarta, Meda and Bhilla as seven low castes., which, whoever view point enumerated by Atri (p. 23). He also refers to the viewpoint of Angiras[1] and Āpastamba[2].

Yama Smṛti (p. 367-372)

Yājnavalkya Smṛti[3] mentions the name of Yama in the list of ancient writers on Dharmaśāstra. The Yama Smṛti in the present collection discusses prāyaścitta and suddhi in seventyeight slokas. He quotes Manu[4] adverbatum when he opines that the sin, that a twice-born person commits by associating with a Vṛṣati for a night, is dissipated in three years by living upon food acquired by begging and reciting (the Gāyatrī) daily (cf. Yama Smṛti 26, p. 369). At another place he borrows the opinions of Manu[5] when he says that there is no redemption for the person who has drunk the saliva of a Vṛṣali, has been sullied by her breathing, and has procreated a son on her (cf. Yama Smṛti. 28, p. 369). The metrical change in verse 44 (p. 370) is also noteworthy. We also find a reference to Bhāsvati (cf. verse 33, p. 369) which may mean Manu or Yama himself. Verse Nos. 16 and 17 on pages 368 of this Smṛti are identical with that of Angiras Smṛti (p. 364-65) verse No. 32 and 33 respectively.

The important subject index of this Smṛti may be enumerated as follows :

---

1 एतदेवहितं कृच्द्र मिदमाङ्गिरसं मतम् An. S. p. 31 p. 364.

2. तद् द्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनि: An. S 54 p. 366.

3. मन्वत्रि विष्णुहरीत याज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिरा ।
यमापस्तम्ब संवर्त्तो: कात्यायनबृहस्पती ॥ Y.S. 1 4

4. Manu Smṛti II. 178.

5. Manu Smṛti III. 19.

(i) Penances for the drunk etc., for those who return from the order of hermits and for one cremating a cow-slaughterer or a Brāhmaṇa committing suicide—pages 357-368.

(ii) The regulation of Chandrayana; (p. 368)

(iii) Penance for taking prohibited food (p. 368);

(iv) Persons not to be invited at a Śrāddha (p. 369).

Āpastamba Smṛti (p. 372-386)

The Āpastamba Smṛti like other Smṛtis opens with a dialogue between a host of sages (the names are conspicuously not mentioned) and Ṛṣi Āpastamba. The sages expresses their indignation because human beings are not following the right path and thus request the so called writer of this Smṛti to instruct them about the righteous conduct to be followed by the members of the society. This Smṛti is divided in ten chapters and bears close affinity to Āngiras Smṛti on several topics. Quite a good number of Ślokas of this Smṛti are found in Angiras. Āpastamba refers to Auśanas (p. 375) verse no. 34. It is noteworthy that he himself has been quoted as an authority on several occasions.[1] The topics discussed in each chapter are mentioned below :—

Subject	Page
Chapter I. Expiation for obstructing the movements of Cows and killing them.	374
Chapter II. Discrimination of pure and impure	375
Chapter III. Rules of Expiation for the the sin incurred by the entrance of low caste in the house	376

1. See Chpater VI verse 9. p. 379 Chapter VII verse 21, p. 380, Chapter VIII verse 21, p. 382.

says that a maiden of eight years becomes a Gouri : one of nine years a Rohiṇī, and often years a Kanyā (maiden) and after that, a Rajasvata (a woman in menses). This was perhaps most famous and of quoted verse[1] during the ancient days in the support of child marriage.

1. See verse 66 p. 390.

श्री

लघु अत्रिसंहितायाम् ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

हुताग्निहोत्रमासीन मत्रिं श्रुतवतां वरम् । उपगम्य च पृच्छन्ति ऋषयः शंसितव्रताः ॥ भगवन् ! केन दानेन जपेन नियमेन च । शुध्यन्ते पातकैर्युक्ता स्तं ब्रवीषि महामुने ॥ अविख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा । सर्व्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्वतः ॥ प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपै स्तथा । शुद्धि कामाः प्रमुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशयः ॥ प्राणायामान् पवित्रांश्च व्याहृतीः प्रणवन्तथा । पवित्रपाणिरासीनोऽध्यभ्यस्य ब्रह्म नैति कम् ॥ आवर्त्तयेत्सदायुक्तः प्राणायामान् पुनः पुनः । आकेशाग्रादानखान्तात्तपस्तप्यत उत्तमम् ॥ निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते । तापेनापोऽहि जायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः ॥ तथा चर्म तथा नङ्ग दोषा अभ्यर्ति धर्मतः । तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥ प्राणायामैर्दहेत् दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषम् । प्रत्याहारेण विषयान्ध्यानेनानैश्वरान् गुणान् ॥ न च तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्नचेच्छया । मतिं गन्तुं सुराः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥ योगात्सम्प्राप्यते ज्ञानं योगाद्धर्मस्य लक्षणम् । योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥ प्रणवाद्या स्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः । वाग्मयः प्रणवः सर्व स्तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणवे वियुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तस्तु । त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ब्रह्माणी चैव गायत्री पावनं परमं स्मृतम् ॥ समाहृतीकां

सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ॥इत्यात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः।
प्राणायामां स्तथा कुर्य्याद्यथाविधिरतन्द्रितः । अहोरात्रिकृतात्पापात्तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ कर्म्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि । अतिष्ठत् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामैस्तु शुध्यति ॥ प्राणायामैर्य आत्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः । दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः ॥ कौत्सं जपूत्वाप इत्येतद्वासिष्ठञ्च तृचं प्रति । कुष्माण्डं पावमानं च सुरापोऽपि विशुद्ध्यति॥ सकृज्जप्त्वास्य पानीयं शिवसङ्कल्पमेव च। सुवर्णमपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः ॥ हविष्मान्तीयमभ्यस्य नतमंह इतीव च। सूक्तन्तु पौरुषं जपूत्वा मुच्यते गुरुतल्पगः ॥ सव्याहृतीकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश । अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ॥ अपि वाप्सु निमज्जन्वा त्रिः पठेदघमर्षणम् । यथाश्वमेधः क्रतुराट् तादृशं मनुरब्रवीत् ॥ आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि । परिचर्य्ययज्ञः शूद्रस्तु जपयज्ञो द्विजोत्तमः ॥ आरम्भयज्ञ ज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥ अधरोष्ठविभागो वा विश्वासोपांशुलक्षणः । निर्विकारेण वक्रेण मनसा मानसः स्मृतः ॥ सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् । गायत्रीं यः पठेद्विप्रो न स पापेन लिप्यते ॥ क्षत्रियो बहुवीर्य्येण तरेदापदमात्मनः । विशेत्ते वैश्यशूद्रान्तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥ यथाश्वा रथहीनास्तु रथोवाश्वैर्यथा विना। एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ॥ यथान्नं मधुसंयुक्तं मधुवान्नेन संयुतम् । एवं

तपस्य विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ॥ विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् । कुत्सितैरपि वर्त्तन्ते मनोन प्रतिपद्यते ॥ ॥ इति आत्रेयस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।
यस्य कार्यं शतं साग्रं कृतं वेदश्च साध्यते ॥ सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्नि रिवेन्धनम् । यथा जातबलो वाग्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ॥ तथा दहति वेदज्ञः कर्म्मजन्दोषमात्मनः । यथा महान्हृदे लोष्टं क्षिप्तं सर्वं विनश्यति ॥ एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिनः । न वेदबलमाश्रित्य पापकर्म्मरतिर्भवेत् ॥ अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म्म नेतरत् । तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥ ऋचमेकाञ्च योऽधीते तच्च तानिच तत्फलम् । वेदाभ्यासो यथाशक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ॥ नाशयत्याशु पापानि महापातकजान्यपि । इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥ विभेत्यल्पश्रुताद्वेदान्मामयं प्रतरिष्यति । याजनाध्यापना द्दानात्तथैवाक्रुः प्रतिग्रहात् ॥ विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमाहिते । शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ॥ आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु । सर्ववेदपावित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम् । येषां जपैश्च होमैश्च तिलकल्पश्च संव्रता ॥ अघमर्षणं वेदव्रतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः । कुष्माण्डः पावमानश्च दुर्गा सावित्रिरेव च ॥ शतरुद्रं धर्म्मशिरं त्रिसुपर्णं महाव्रतम् । अनिषङ्गादयस्तोभासामानि व्याहृति स्तथा ॥ गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥ अब्लिङ्गा बार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तञ्चामृतं तथा । गोसूक्तञ्चावसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धेश्च सामनि ॥ त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च मग्नेव्रतं वा

मदेव्यं बृहच्च । एतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः । लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ताः यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् । हाटकक्षिति धेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्द्दमाः । काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ॥ वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा । तिलक्षौद्रेण संयुक्ता स्तर्पयित्वा यथाविधि ॥ प्रीयतां धर्म्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते । यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ स्रुवर्णनाभं यो दद्यात् स्रुमुखं कृतमार्गकम् । तिलैर्दद्यात्तस्य पुण्यफलं पुण्यं च यत् शृणु ॥ सा स्रुवर्णधरा धेनुसशैलवनकानना या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ॥ तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा स्रुवर्णमधुसर्पिषा । ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ ॥ इति आत्रेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः। अथ रहस्य प्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः ॥ सामान्यस्त्रीगमनरहस्येरहस्यप्रकाशे प्रकाशंपावनंअनुतिष्ठेत् । अथवाप्सु निमज्य त्रिरावर्त्तरत्समं दीयमावर्त्य शुने गोवन्यवधे कन्यादूषणे इन्द्रशुद्धा इत्यापः पीत्वा मुच्यते । वेदस्यैकगुणा वापि सद्यः शोधनमुच्यते । एकादशगुणा वापि रुद्रानावर्त्य शुध्यति ॥ महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्यते । त्रिपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके । त्रिः कृत्वोऽन्तर्जले प्रोक्ता सर्वपापं व्यपोहति ॥ ब्राह्मणीगमने स्नात्वा उदकुम्भं ब्राह्मणान् क्षत्रिय वैश्यागमने तापसं त्रिरावृत्य शुन्द्धति गुरुदाराङ्गत्वा ऋषभं द्वादशा-

वृत्य शुध्यति अपेयं पीत्वाघमर्षणेनापः पीत्वा शुध्येत्। अशक्तप्रायश्चित्ते सर्वरात्रि मनुशोच्य शुध्येत् अग्निसो मेन्द्रसोमाकन्यादुषी विमुच्यते सोमं राजानमिति जपित्वा विषदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते। सर्वेषामेव पापानां- सङ्करे समुपस्थिते॥ दशसाहस्त्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा। ब्रह्महा गुरुतल्पे वा गामी गम्या तथैव च॥ स्व र्णस्तेयी च गोघ्नी च तथा विस्त्रम्भघातकः। शरणागत घाती च कूटसाक्षित्वकार्य्यकृत्॥ एवमाद्येषु चान्येषु पा पेष्वभिरतश्चिरम्। प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योद-यनं प्रति॥ सूर्योदयनमप्राप्य निर्म्मला धौतकल्मषाः। भ वन्ति भास्कराकारा विधूमाइव पावकाः॥ न हि ध्याने न सदृशं पवित्रमिह विद्यते। श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्या नेनैवात्र लिप्यते॥ ध्यानमेव परो धर्मो ध्यानमेव परं तपः। ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत्॥ सर्वे पापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियत मभ्यसेत्। सर्वदा ध्यान-युक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः॥ ॥ इति आत्रेयस्मृतौ च तुर्थोऽध्यायः।

चतुरस्त्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु॥ वर्त्तुलञ्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम्। ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्र श्च श्रीहुताशन एव च॥ मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कुर्वीत मण्डलम्। यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु रा क्षसाः॥ हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते। गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम्॥ यत्र क्वाप तितस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्। यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ॥ तयोरन्नमदत्वा च भुक्त्वा वा

न्द्रायणं चरेत्। यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम्॥ तद्भैक्षं मेरुणातुल्यं तज्जलं सागरोपमम्। वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पेयं पिबति वा द्विजः॥ सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्। हस्तदत्तांस्तु ये स्नेहाल्लवणव्यञ्जनादि च॥ दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम्। अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम्॥ तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम्। ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रं शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत्॥ उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्। अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्॥ वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम्। शूद्रान्नेनोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम्॥ यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते। शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो अधीयानोऽपि नित्यशः॥ जिह्वाचापि जपन्वापि गतिमूर्द्ध्वान्न विन्दति। यस्तु वेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जति॥ शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति। मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजनम्॥ अहमेव न जानामि काङ्गं योनिङ्गमिष्यति। श्वानस्तु सप्तजन्मानि नवजन्मानि शूकरः॥ गृध्रो द्वादशजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत्। परपाक मुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः॥ ते वै खरत्वमुष्ट्रत्वं श्वत्वञ्चैवाधिगच्छति। श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति॥ भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः। उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन॥ भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात्। स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान्॥ भूमिगैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत्। आचान्तोऽप्य

शुचिस्तावद्यावत्पात्र मनुद्धृतम् ॥ उद्धृतेभ्यः शुचिस्तावद्या वन्मण्डलशोधनम् । आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जति ॥ मुखेन धमिते चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम् । उपदंशान्नशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥ द्विजातीनामभोज्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । पीतशेषन्तु यत्तोयं ब्राह्मणः पिबते पुनः ॥ अपेयं तद्भवेदापः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् । अनुवंशन्तु भुञ्जीत नानुवंशान्तु संविशेत् ॥ अनुवंशन्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् । आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ॥ आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् । अनार्द्रपादः शयने दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्त उदङ्मुखः ॥ शावे शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरे पिच । आतुरव्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्र मशुचिर्भवेत् । सम्वत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥ निर्देशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च । सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥ अशुद्धः स्वयमप्यन्नं न शुद्धस्तु यदि स्पृशेत् । विशुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥ सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके । सूतकेनैव शुद्धिःस्यान्मृतस्याग्निर्दशे शुचिः ॥ सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके । भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानादुपवासस्त्र्यहं भवेत् ॥ मृण्मयानाञ्च पात्राणां दशाहे शुचिरिष्यते । स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्याग एव विधीयते ॥ सूतके मृतके चैव मृतान्ते च प्रसूतके ।

तस्मात्तु सङ्कुताशौचे मृताशौचे न शुध्यति॥ सूतकाद्-
द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्त्तवम्। आर्त्तवाद्द्विगु
णा सूतिस्ततोऽधिशवदाहकः॥ अनुगच्छेद्यथा प्रेत-
ज्ञातिमज्ञातिमेव वा। स्नात्वा सचेलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्रा
श्य विशुध्यति॥ रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्य-
ति। भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृण्मयम्॥ नो
दन्वतोऽम्भसि स्नानं क्षुरकर्म्म तथैव च। अन्तर्वत्न्या प
तिः कुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवम्॥ दम्पती शिशुना सार्द्धं सू
तके दशमेऽहनि। क्षौरं कुर्यात्ततः पूता दानभोजनयो
ग्यता॥ जलमध्ये जलं देयं पितृणां जलमिच्छताम्। घन
स्थाने न दातव्यं पितृणां नोपगच्छति॥ रात्रिं कृत्वा त्रि-
भागन्तु द्वौ भागौ पूर्व एव च। उत्तरांशः प्रभातेन युज्य
ते मृतसूतके॥ इति पश्चात्तु भुक्त्वा तु पादुकारोहणं स्मृ
तम्। स्नात्वेन्द्रव्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत्॥ अपू
पं लवणं मुद्गं गुडमिश्रं यथा हविः। दत्वा ब्राह्मणप-
त्नीभ्यो निशि भोजनमेव च॥ चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुर
कर्मातियत्नतः। पुण्याहं वाचयित्वा ते भोक्तव्यं शुद्धिमि-
च्छता॥ अपुण्याहे तु भुञ्जीत विप्रो धर्म्मप्रजाननः।
तस्य जातिभयं भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं ध्रुवं भवेत्॥ विवाहे
वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते। कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा
कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः॥ हविष्मत्या स्नापयित्वा अन्यव-
स्त्रमलङ्कृता। युञ्जानामाहुतिं कृत्वा ततः कर्म्म प्रवर्त्त
ते॥ प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी। तृतीये
रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति॥ आर्त्तवाभिप्लुता ना
री चण्डालं पतितं श्वानम्। भोज्यान्तरे प्रयुज्यन्ते स्नात्वा

मान स्तृचं जपेत् ॥ आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्तेऽ-न्धकातराः। तदन्नं च्छर्दयित्वा तु कुशवारि पिबेदपः ॥ ये तां दत्त्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम्। आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता मिथः ॥ भाषयित्वा तु सद्योहादुपवासस्तयोर्भवेत्। उदक्यायाः करेणाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ प्राजापत्यं अमत्या चेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने। तद्दृष्टाभोजनञ्चैव त्रिगुणं सह भोजने ॥ चतुर्गुणतदुच्छिष्टे पानीये त्वर्द्धमेव च। उदक्याया सम्पदस्थ मन्नं भुक्त्वावकामतः ॥ उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिबेद् ब्रह्मसुवर्च्चलम्। आर्त्तवी यदि चण्डालमुच्छिष्टेन तु पश्यति ॥ अस्नातकालं नाश्नीयादासीना वाग्यता बहिः। पादकृच्छ्रन्तु यः कुर्याद् ब्रह्मकूर्च्चं पिबेत् पुनः ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणा मनुशासनात् ॥ मृतसूतकसम्पर्के ऋतुं दृष्ट्वा कथं भवेत् ॥ अस्नातकालं नाश्नीयाद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्। आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं स्पृशते यदि ॥ आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता स्पृशेत्। स्नात्वोपवासं कुर्याच्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ कृच्छ्रमेकञ्चरेत्सा तु तदर्थं चान्तरीकृते। आतुरा या ऋतुस्नाता स्नानकर्म्म कथं भवेत् ॥ स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृश्य दशकृत्वस्त्वनातुरः। वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जयेत् ॥ दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति। इति आत्रेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः।

इष्ट्वा क्रतुशतैरेव देवराजो महाद्युतिः। स्वगुरुं वाग्मिनां श्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥ भगवन्! केन दानेन स्वर्गिनः सुखमेधते। यदक्षयं महाभाग! त्वं ब्रूहि वदतांवर!

॥ एवं पृष्टः स इन्द्रेण देवदेवपुरोहितः । वाचस्पतिर्महातेजो बृहस्पति रुवाच ह ॥ हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ! । एतत्प्रयच्छमानोऽपि स्वर्गतः स्फुरवमेधते ॥ सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं वसूनि च । सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ फलाकृष्टां महीं दद्यात् सबीजां सस्यमालिनीम् । यावत् सूर्यकरा लोके तावत् स्वर्गे महीयते ॥ ॥ इति श्रीआत्रेयस्मृतौ धर्म्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ।

अत्रिसंहिता ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम् । सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥ नमस्कृत्य च ते सर्वइदं वचनमब्रुवन् । हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् ! कथयस्व नः ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा ! यन्मां पृच्छथ संशयम् । तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ सर्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्व्वान् देवान् प्रणम्य च । जप्त्वानु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥ सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम् । चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्म्मदूषकाः । सर्वे पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ तस्मादिदं वेदविद्भिरध्येतव्यं प्रयत्नतः । शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्म्मतः॥ अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे । एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् । पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्वा ह्यनृणी भ

येत् ॥ एकाक्षर प्रदातारं यो गुरु नाभिमन्यते । शुनां योनि-
शतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते ॥ वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छा
स्त्रञ्चैवावमन्यते । स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविं
शतिम् ॥ स्वानि कर्म्माणि कुर्व्वाणा दूरे सन्तोऽपि मान-
वाः । प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥
कर्म्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः । प्रतिग्रहोऽ
ध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ॥ क्षत्रियस्यापि यजनं
दानमध्ययनं तपः । शस्त्रोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्त
यः ॥ दानमध्ययने वापि यजनञ्चेति वै विशः । शूद्रस्य
वार्त्ता शुश्रूषा द्विजानां कारुकर्म्म च ॥ मयैष धर्म्मोऽभि-
हितः संस्थिता यत्र वर्णिनः । बहुमानमिह प्राप्य प्रया-
न्ति परमां गतिम् ॥ ये त्यक्त्वास्व स्वधर्म्मस्य परधर्म्मे व्य
वस्थिताः । तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ॥
आत्मीये संस्थितो धर्म्मे शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते । परध-
र्म्मो भवेत्त्याज्यः सुरूपपरदारवत् ॥ वध्यो राज्ञा स वै शू
द्रो जपहोमपरश्च यः । ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा व
ह्नेश्च वै जलम् ॥ प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाविक्रेयवि-
क्रयः । याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम् ॥ स
द्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च । त्र्यहेण शूद्रो-
भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ अव्रताश्चानधीयाना
यत्र भैक्षचराद्विजाः । तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं
वधैः ॥ विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते । तेऽ
प्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥ ब्राह्मणान् वे
दविदुषः सर्व्वशास्त्रविशारदान् । तत्र वर्षति पर्जन्यो य
त्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥ त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च

त्रयोऽग्नयः । एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥ उभे सन्ध्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ते द्विजाः । दिव्य वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् । यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोपं स मृद्दयेत् ॥ दुष्टस्य दण्डः स्वजनस्य पूजा न्यायेन कोशस्य च संप्रवृद्धिः । अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥ यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः । न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥ अलाभे देवखातानां ह्रदेषु च सरःसु च । उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट् कर्णविण्णखाः । श्लेष्मास्थि दूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥ षण्णां षण्णां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः । मृद्वारिभिश्च पूर्व्वेषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥ शौचमङ्गलनायासाअनसूयाऽस्पृहादमः । लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥ न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि । न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥ अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः । आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धि मङ्गलं प्रोक्त मृषिभिर्धर्म्मदर्शिभिः ॥ शरीरं पीड्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा । अत्यन्तं तन्न कुर्व्वीत अनायासः सउच्यते ॥ यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यं सन्तोषः सर्ववस्तुषु । न स्पृहेत् परदारेषु साऽस्पृहा परिकीर्त्तिता ॥ वाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽ परैः । न कुप्यति न चाहन्ति दमइत्यभिधीयते ॥ अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना । स्तोकादपि

प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते ॥ परस्मिन् बन्धुवर्गे वा मि
त्रे द्वेष्ये रिपौ तथा। आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैषा परि-
कीर्त्तिता ॥ यश्चैतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः
स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥ अग्निहोत्रं त
पः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम्। आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इ
ष्टमित्यभिधीयते ॥ वापीकूपतडागादि देवतायतनानि च
अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ इष्टं पूर्त्तं प्रक-
र्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः। इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्ष
माप्नुयात् ॥ इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्म्मसाधनौ
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्म्मे न वैदिके ॥ यमान् सेवेत
सततं न नित्यं नियमान् बुधः। यमान् पतत्यकुर्व्वाणो
नियमान् केवलान् भजन् ॥ आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा
दानमार्जवम्। प्रीतिः प्रसादो माधुर्य्यं मार्दवञ्च यमा द-
श ॥ शौच मिज्या तपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः। व्रत
मौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥ प्रतिकृतिं कुशम-
यीं तीर्थवारिषु मज्जयेत्। यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभा
गं लभेत सः ॥ मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥ अपुत्रेणैव
कर्त्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदा। पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मा
त्तस्मात् प्रयत्नतः ॥ पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो
मुखम्। ऋणमस्मिन् संनयति अमृतत्वञ्च गच्छति ॥
जातमात्रेण पुत्रेण पितॄणामनृणी पिता। तदह्नि शुद्धि
माप्नोति नरकात्त्रायते हि सः ॥ जायन्ते बहवः पुत्रा यद्ये-
कोऽपि गयां व्रजेत्। यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषमु
त्सृजेत् ॥ काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकान्तरभीरवः। गयां

यास्यति यः पुनः स नरस्नाता भविष्यति ॥ फल्गुतीर्थे न
रः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । गयाशीर्षं पदाक्रम्य मु
च्यते ब्रह्महत्यया ॥ महानदीमुपस्पृश्य तर्पयेत् पितृदेव
ताः । अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥ श
ङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते । आहारशुद्धिं
वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ अक्षारलवणं भैक्षं पि
बेद्ब्राह्मीं सुवर्च्चसम् । त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीम्वा ब्राह्मणः
पयसा सह ॥ मद्यभाण्डाद्द्विजः कश्चिदज्ञानात् पिबते
जलम् । प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्म्मणा ॥ प
लाशबिल्वपत्राणि कुशान् पद्मान्युदुम्बरम् । क्वाथयित्वा
पिबेदापस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां
प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत् । गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्ना
त्वा समाहितः ॥ शोकाक्रांतोऽथ वा श्रान्तः स्थितः स्नान-
जपाद्बहिः । ब्रह्मकूर्च्चं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति ॥
गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे । समुद्रदर्शनेनै
व व्यालदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ वृकश्वानशृगालैस्तु यदि दष्ट-
श्च ब्राह्मणः । हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति
॥ ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा । उदितं ग्र
हनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ व्रतस्थश्च शुना दष्टस्त्रि
रात्रमुपवासयेत् । सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापये
त् ॥ मोहात् प्रमादात् संलोभाद्व्रतभङ्गं तु कारयेत् ।
त्रिरात्रेणैव शुद्ध्येत पुनरेव व्रती भवेत् ॥ ब्राह्मणान्नं यदु
च्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः । दिनद्वयं तु गायत्र्या जपं कृ-
त्वा विशुद्ध्यति ॥ क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः
त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि ॥ अभोज्यान्नं

यथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा । जग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिबेत् ॥ शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते । तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ॥ असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते । तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ॥ अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च । पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्यव्रतानि च । निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्म्मणि ॥ गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम् । प्रायोज्यं मृण्मयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्व्वं गोमयेनोपलेपयेत् । गोमयेनोपलिप्याथ छागेनाघ्रापयेत् पुनः ॥ ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः । तेनैवाभ्युक्ष्य तद्देश्म शुद्ध्यते नात्र संशयः ॥ राज्ञान्यैः श्वपचैर्व्वापि बलाद्विचालितो द्विजः । पुनः कुर्व्वीत संस्कारं पश्चात् कृच्छ्रत्रयञ्चरेत् ॥ शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते । तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रमाचरेत् ॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् । प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ॥ एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः । त्र्यहात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥ व्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च । राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥ ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ सपिण्डानान्तु सर्व्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः । पिण्डाश्चोदक दानञ्च शावाशौचं तथानुगम् ॥ चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षडहः पञ्चमे-

तथा। षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे ह्यहमेव वा॥ अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे प्रहरद्वयम्। दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत॥ मृतसूतके तु दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम्। स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम्॥ शवस्पृष्टस्तृतीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत्। चतुर्थे सप्तभैक्ष्यं स्यादेष शावविधिः स्मृतः॥ एकत्र संस्कृतानान्तु मातृणामेकभोजिनाम्। स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक्॥ उष्ट्रीक्षीरमवीक्षीरं यच्चान्नं मृतसूतके। पाचकान्नं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्॥ सूतकान्नमधर्म्माय यस्तु प्राश्नाति मानवः। त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत्॥ महायज्ञविधानन्तु न कुर्य्यान्मृतजन्मनि। होमं तत्र प्रकुर्व्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा॥ बालस्त्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति। सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम्॥ कृतचूडस्तु कुर्व्वीत उदकं पिण्डमेव च। स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारण मेव च॥ ब्रह्मचारी यतिश्चैव मन्त्रे पूर्वकृते तथा यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते॥ विवाहोत्सवयज्ञेष्वनन्तरामृतसूतके। पूर्व्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिरब्रवीत्॥ मृतसंजननादूर्द्ध्वं सूतकादौ विधीयते। स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाञ्चेन्न संस्पृशेत्॥ पञ्चमेऽहनि विज्ञेयं संस्पर्शं क्षत्रियस्य तु। सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः॥ दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः। मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात् सूतके मृतके तथा॥ व्याधितस्य कदर्य्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्व्वदा। क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः॥ व्यसनासक्तचित्तस्य पर

धीनस्य नित्यशः। स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं-भवेत्॥ द्वे कृच्छ्रे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्रमेव च। कृच्छ्रातिकृच्छ्रं मातुः स्याद्धेतुः सान्तपनं स्मृतम्॥ कुब्ज वामनखञ्जेषु गर्हितेऽथ जडेषु च। जात्यन्धबधिरे मूके न दोषः परिवेदने॥ क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा। योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने॥ पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित्। नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने॥ भार्य्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा। अधिकारी भवेत् पुत्रस्तथा पातकसंयुते॥ ज्येष्ठो भ्राता यदा नष्टो नित्यं रोगसमन्वितः। अनुज्ञातस्तु कुर्व्वीत शङ्खस्य वचनं यथा॥ नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च। न च श्राद्धं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया॥ तस्माद्धर्म्मं सदा कुर्य्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितञ्च यत्। नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम्॥ एकैकं वर्द्धयेन्नित्यं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत्। अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः॥ एकैकं ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ब्ववत्। त्र्यहं परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते॥ इत्येतत् कथितं पूर्ब्बं महापातकनाशनम्॥ वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियापरम्। न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि॥ वायुभक्षो दिवा तिष्ठेद्रात्रिञ्चैवाप्सु सूर्य्यदृक्। जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते॥ पद्मोदुम्बरबिल्वैश्च कुशाश्वत्थपलाशयोः। एतेषामुदकं पीत्वा पर्णकृच्छ्रन्तदुच्यते॥ पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरं दधिमूत्रशकृद्घृतम्। जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसेदेष सान्तपनो विधिः॥ पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः

सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं भुङ्क्ते त्वयाचितम्। त्र्यहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥ सायं तु द्वादश ग्रासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः। अयाचिते चतुर्विंशः परेऽन्त्वनशनं स्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्याद्यावद्वास्य मुखं विशेत्। एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्ध्यर्थं कायशोधनम् ॥ त्र्यहमुष्णं पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं पिबेत् पयः। त्र्यहमुष्णं-घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ षट्पलानि पिबेदापस्त्रिपलं तु पयः पिबेत्। पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्र्यहं भुङ्क्ते च सर्पिषा क्षीरेण तु त्र्यहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकं तु सर्पिषा। एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥ एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च। उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम्। द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः ॥ पिण्याकदधिसक्तूनां ग्रासश्च प्रतिवासरम्। एकैकमुपवासः स्यात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः ॥ एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम्। तुलापुरुषइत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ कपिलागोस्तु दुग्धाया धारोष्णं यत्पयः पिबेत्। एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ निशायां भोजनञ्चैव तज्ज्ञेयं नक्तमेव तु। अनादिष्टेषु पापेषु चान्द्रायण मथोदितम् ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदक्षिणैः। यत्फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधनः ॥ वेदाभ्यासरतः क्षान्तो धर्म्मशास्त्राण्यवेक्षयेत्। शौचाचार समायुक्तो गृहस्थोऽपि हि

मुच्यते ॥ उक्तमेतद्द्विजातीनां महर्षे! श्रूयतामिति। अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥ जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम्। देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ जीवद्भर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी। आयुष्यं हरते भर्त्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिवेत्। शङ्करस्यापि विष्णोर्व्वा प्रयाति परमं पदम् ॥ जीवद्भर्त्तरि वामाङ्गी मृते वापि सुदक्षिणे। श्राद्धे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥ सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाश्च तथाङ्गिराः। पावकः सर्व्वमेध्यं च मेध्यं वै योषितां सदा ॥ जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते। विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च ॥ वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते। तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनन्तस्य पावनम् ॥ एकोऽपि वेदविद्धर्म्मं यं व्यवस्येद्द्विजोत्तमः। स ज्ञेयः परमो धर्म्मो नाज्ञानामयुतायुतैः ॥ पावकाइव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः। प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकाः ॥ तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः। उत्सादयन्ति विद्वांसो वायु र्मेघानिवाम्बरे ॥ भुक्त्वाचम्य यदा-विप्र आर्द्रपाणिस्तु तिष्ठति। लक्ष्मीर्बलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते ॥ यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपस्पृशेत्। तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपस्पृशेत्। तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ न देवास्तृप्तिमायान्ति दातुर्भवति निष्फलम्। हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिवेद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः। तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥ ना

स्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः । नास्ति दाना
त् परं मित्रमिह लोके परत्र च ॥ अपात्रे ह्यपि यद्दत्तं दह-
त्यासप्तमं कुलम् । हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्त
था ॥ आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते । अन्नं विष्ठा
समं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ इतरेण तु पात्रेण दीय
मानं विचक्षणः । न दद्याद्वामहस्तेन आयसेन कदाचन॥
मृण्मयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितॄन् । अन्नदाता
च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥ अभावे मृण्मये दद्या
दनुज्ञातस्तु वै द्विजैः । तेषां वचः प्रमाणं स्याद्दत्तञ्चानृत
मेव च ॥ सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च । भिक्षा
दातु र्न धर्म्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥ न च कां-
स्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन । पलाशे यतयोऽश्नन्ति
गृहस्थः कांस्यभाजने ॥ कांस्यकस्य च यत्पापं गृहस्थस्य
तथैव च । कांस्यभोजी यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः
॥ अत्राप्युदाहरन्ति ॥ सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमये
षु च । भुञ्जन् भिक्षुर्न दूष्येत दूष्येत्त्वैव परिग्रहात् ॥ यति
हस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् । तद्भैक्षं मेरुणा-
तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ चरेन्माधुकरीं वृत्तिमपि म्ले
च्छकुलादपि । एकान्नं नैव भोक्तव्यं वृहस्पतिकुलादपि ॥
अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् । दशरात्रं पि
बेद्ब्रह्मापस्तु त्र्यहमेव च ॥ गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं-
घृतपाचितम् । एतद्ब्रह्ममिति प्रोक्तं भगवानत्रिरब्रवीत् ॥
ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः । अध्वगः क्षीण
वृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः ॥ षण्मासान् कामयेन्मर्त्यो
गर्भिणीमेव च स्त्रियम् । आदन्तजननादूर्द्ध्वमेवं धर्मो वि-

धीयते ॥ ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः । तृतीय
न्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ॥ पापानाञ्चैव संसर्गः
पञ्चमं पातकं महत् । एषामेव विशुद्ध्यर्थं चरेद्वर्षाणियन्तु
क्रमात् ॥ त्रीणि कृच्छ्राण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
अर्द्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ॥ षड्भागो
द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् । त्रीन् मासान्नक्त-
मश्नीयाद्भूमौ शयनमेव च ॥ स्त्रीघातः शुद्धतेऽप्येवं च
रेत् कृच्छ्राब्दमेव च । रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजी-
वनः ॥ एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् । स
र्वान्त्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ॥ पराकेण विशु
द्धिः स्याद्भगवानत्रिरब्रवीत् । चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पी
त्वा चैव द्विजोत्तमः ॥ गोमूत्रयावकाहारः सप्तत्रिंशद-
हान्यपि । संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्वाप्युदक्यया ॥
अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्नीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् । चा
ण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्णस्य निष्कृतिः ॥ चान्द्राय
णं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥ षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः
पञ्चगव्यं तथैव च । त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्वा वि
शुद्ध्यति ॥ ब्राह्मणो वृक्षमारूढश्चाण्डालो मूलसंस्पृ-
शः । फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् । नक्त-
भोजी भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ एकवृक्षसमा
रूढश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा । फलान्यत्ति स्थितं तत्र-
प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवा
साः स्नानमाचरेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन
शुद्ध्यति ॥ एकशाखासमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणो यदा ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ त्रिरात्रो
पोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ स्त्रिया म्लेच्छस्य
सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा । तप्तकृच्छ्रं पुनः कृत्वा
शुद्धिरेषाभिधीयते ॥ सम्वर्त्तेन यथा भार्य्यां गत्वा म्ले
च्छस्य संगताम् । सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन
च ॥ स्नात्वा नद्युदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति । संगृ
हीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः ॥ चाण्डालम्लेच्छश्वप
चकपालव्रतधारिणः । अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेण
विशुध्यति ॥ कामतस्तु प्रसूतो वा तत्समो नात्र संशयः।
स एव पुरुष स्तत्र गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥ तैलाभ्यक्तो घृ
ताभ्यक्तो विण्मूत्रं कुरुते द्विजः । तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्त
श्चाण्डालं स्पृशते द्विजः । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्ये
न शुद्ध्यति ॥ केशकीटनखस्नायु अस्थिकण्टकमेव च ।
स्पृष्ट्वा नद्युदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ मत्स्या-
स्थिजम्बुकास्थीनि नखशुक्तिकपर्द्दिकाः । स्पृष्ट्वा स्नात्वा
हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति ॥ गोकुले कन्दुशालायां तै
लचक्रेक्षुचक्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च-
व्याधितस्य च ॥ न स्त्री दुष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्म्म
णा। नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्म्मणा ॥ पूर्वं
स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः । भुञ्जते मान-
वाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥ असवर्णैस्तु यो गर्भः
स्त्रीणां योनौ निषिच्यते । अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं
न मुञ्चति ॥ विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते । त
दा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥ स्वयं विप्रति
पन्ना या यदि वा विप्रतारिता । बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौ

रक्षक्ता तथापि वा । न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥ ऋतुकाले उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति ॥ रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ सकृद्भुक्ता तु या नारी म्लेच्छैर्वा पापकर्म्मभिः । प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रस्रवणेन तु ॥ बलाद्धृता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि । सकृद्भुक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुध्यति ॥ प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् । न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥ मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिबति द्विजः । कृच्छ्रपादेन शुध्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥ अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः । उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥ चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः । कृच्छ्रपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ श्लेष्मोपानहविण्मूत्रस्त्रीरजो मद्यमेव च । एभिः सन्दूषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥ एकं द्व्यहं त्र्यहञ्चैव द्विजातीनां विशोधनम् । प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥ सद्योवान्ते सचैलं तु विप्रस्तु स्नानमाचरेत् । पर्य्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥ शिरः कण्ठोरुपादांश्च सुरया यस्तु लिप्यते । दशषट्त्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥ अत्राप्युदाहरन्ति ॥ प्रमादान्मद्यपः सुरां सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः । गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥ मद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः । न देवा भुञ्जते तत्र न पिबन्ति हविर्जलम् ॥ चितिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्र-

ष्टा च व्याधिता । प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥ ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलावहाः । अनाशकान्निवर्त्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥ धारयेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा । जातकर्म्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥ नाशौचं नोदकं नाश्रु नोपवादानुकम्पने । ब्रह्मदण्डहतानां तु न कार्य्यं कटधारणम् ॥ स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् । गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥ वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः । आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः ॥ तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् । तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी । मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥ अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा । नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥ अष्टागवं धर्म्महलं षड्गवं व्यावहारिकम् । चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं गववध्यकृत् ॥ द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नं तु चतुर्गवम् । षड्गवं तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतः ॥ काष्ठलोष्टशिलागोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् । प्राजापत्यं चरेन्मृत्सा अतिकृच्छ्रन्तु आयसैः ॥ प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम् । अनुडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ शरभोष्ट्रहयान्नागान् सिंहशार्दूलगर्द्दभान् । हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ मार्जारगोधानकुलमण्डूकांश्च पतत्रिणः । हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥ चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विण्मूत्रस्पृष्टमेव वा । त्रिरात्रेण

विशुद्धिः स्याद्भुक्त्वोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम्। उद्धरेद्घटशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ अस्थिचर्म्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते। उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ गोदोहने चर्म्मपुटे च तोयं यन्त्राकरे कारुकशिल्पिहस्ते, स्त्रीबालवृद्धाचरितानि यान्यप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ प्राकाररोधे विषमप्रदेशे सेनानिवेशे भवनस्य-दाहे। आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥ प्रपास्वरण्ये घटकस्य कूपे द्रोण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च। श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत्। त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥ क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिबेत्। प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ उष्ट्रीक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च। प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ वर्णबाह्येन संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः। पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ शुचिगोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम्। चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम् ॥ चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते। उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन। आकराः शुचयः सर्व्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥ भ्रष्टा भृष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः। खर्जुरञ्चैव कर्पूरमन्यद्भृष्टतरं शुचि ॥ अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च। अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥

बहूनामेव लग्नानामेकश्चेदशुचिर्भवेत्। अशौचमेक मात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥ एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक्। यद्येको लभते नीलीं सर्व्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥ यस्य पटे पट्टसूत्रे नीलीरक्तोहि दृश्यते। त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः ॥ आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि। भगवन्! केन शुद्धिः स्यात्तन्नो ब्रूहि तपोधन!॥ आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् हीनं दिवा जलम्। तेनैव सर्वशुद्धिः स्याच्छवस्पृष्टन्तु वर्जयेत् ॥ देशकालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्षयेत्ततः। प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥ देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च। उत्सवेषु च सर्व्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥ आरनालं तथा क्षीरं कन्दुकं दधिसक्तवः। स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दूष्यति ॥ आर्द्रमांसं-घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसम्भवाः। अन्त्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ अज्ञानात् पिबते तोयं-ब्राह्मणः शूद्रजातिषु। अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत्। अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत् ॥ यो गृहीत्वाऽविवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते। अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि सः स्मृतः ॥ वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः। प्राणानप्सु त्रिराचम्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले क्षितौ। वैश्वदेवं प्रकुर्व्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥ कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत्। पूर्व्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्याग्निं धारयेद्बुधः ॥ ज्येष्ठश्चेद्यदि निर्दोषो

गृह्णीयादग्निमग्रतः। नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः॥ महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते। संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते॥ पतितैः सह संसर्गं मासार्द्धं मासमेव वा। गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥ कृच्छ्रार्द्धं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः। अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत्॥ पतितान्नं यदा भुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि। मासार्द्धन्तु पिबेद्वारि इति शातातपोऽब्रवीत्॥ गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च। अग्निना नच संस्कारः शङ्खस्य वचनं यथा॥ यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित्-काममोहितः। त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्व्वशः॥ पतितान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि। कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्द्दिशेत्॥ अन्त्यहस्ताच्छवे क्षिप्तं काष्ठलोष्ट्रतृणानि च। न स्पृशेत्तु तथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत्॥ चाण्डालं पतितं म्लेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम्। द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत्॥ अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वान्नं स्नानमाचरेत्। ब्राह्मणैः समनुज्ञात स्त्रिरात्रमुपवासयेत्। सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत्॥ भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा। त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु॥ आरूढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः। चान्द्रायणं चरेण्मासमिति शातातपोऽब्रवीत्॥ पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते। गवां गमने मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणञ्चरेत्॥ अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु। रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं

चरेत्॥ उदक्यां सूतिकां वापि अन्त्यजां स्पृशते यदि। त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः॥ संसर्गं यदि गच्छेच्चेदुदक्यायां तथान्त्यजैः। प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत्॥ एकरात्रञ्चरेण्मूत्रं पुरीषे तु दिनत्रयम्। दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा॥ भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते। दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः॥ रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायसैः। निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुध्यति॥ रजस्वला यदा स्पृष्टा उष्ट्रजम्बुकशम्बरैः। पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ स्पृष्टं रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या। एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति॥स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियी च या। त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्व्यासस्य वचनं यथा॥ स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा। चतूरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा। षड्रात्रेण विशुद्धिः स्यादब्राह्मणीकामकारतः॥ अकामतश्चरेदेवं ब्राह्मणी सर्वतः स्पृशेत्। चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता॥ उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः। भोजने मूत्रचारे च शङ्खस्य वचनं यथा॥ स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शे जपहोमौ तु क्षत्रिये। वैश्ये नक्तञ्च कुर्व्वीत शूद्रे चैव उपोषणं॥ चर्म्मको रजको वेणयो धीवरो नटकस्तथा। एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन्॥ एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत्। उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद्घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ यस्तु छायां श्वः

पाकस्य ब्राह्मणस्त्वधिगच्छति। तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्। मासोपवासं कुर्व्वीत चान्द्रायणमथापि वा॥ वृथामिथ्योपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत्। अब्भक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुध्यति॥ शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्। निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत्॥ उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि। तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयञ्चरेत्॥ अभुञ्जानोऽतिसस्नेहं कदाचित् स्पृशते द्विजः। त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निस्नेहमथ वाचरेत्॥ बिडालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च केशकीटावपन्नञ्च पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्च्चसम्॥ उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः। स्नात्वा विप्रो जितश्वासः प्राणायामेन शुध्यति॥ सव्याहृतीं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह। त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ शकृद्द्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम्। क्षीरमष्टगुणंदेयं पञ्चगव्ये तथा दधि॥ पंचगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत्। उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम्॥ अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः। दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत्॥ ऊनस्तनीमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी। तासां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुतं भवेत्॥ ब्रह्मौदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा। जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम्। स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम्॥ स्वसुता अप्रजाता च नाश्नीयात्तद्गृहे पिता। अन्नं भुङ्क्ते तु मायायां पूयं

स नरकं व्रजेत् ॥ अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित्। नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते कृमिः ॥ नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके। पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः ॥ चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा। त्रिपक्षे चैव कृच्छ्रः स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च। आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ॥ ब्रह्मचर्य्यमनाधाय मासश्राद्धेषु पर्व्वसु। द्वादशाहे त्रिपक्षेऽब्दे यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ॥ पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥ एकादशाहेऽहोरात्रं भुक्त्वा संचयने त्र्यहं। उपोष्य विधिवद्विप्रः कुष्माण्डीं जुहुयाद्घृतं ॥ पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्नन्ति वै द्विजाः। भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ यत्र वेदध्वनिध्वांतं नच गोभिरलङ्कृतम्। यत्र बालैः परिवृतं श्मशानमिव तद्गृहं ॥ हास्येऽपि बहवो यत्र विनाऽधर्म्मं वदन्ति हि। विनापि धर्म्मशास्त्रेण स धर्म्मः पावनः स्मृतः ॥ हीनवर्णे च यः कुर्य्यादज्ञानादभिवादनं। तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ समुत्पन्ने यदा स्नाने भुङ्क्ते वापि पिबेद्यदि। गायत्र्यष्ट सहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा। मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिशमीषु च। कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियं ॥ सूर्य्यवातनरव्याघ्रास्तु स्नानवस्त्रघटोदकम्। मार्जनीरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ मार्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवम्। तेनावगुण्ठितं तेषु गङ्गाम्भःप्लुतएव सः ॥ मृत्तिका सप्त

न ग्राह्या वल्मीके मूषिकस्थले। अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये। वृषभैश्च ततोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा बुधैः ॥ शुचौ देशे तु संग्राह्या शर्कराश्मविवर्जिता ॥ पुरीषे मैथुने होमे प्रस्रावे दन्तधावने। स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्व्वदा। युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥ स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्च्चनं। प्रौढपादो न कुर्व्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणं ॥ सर्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमं। नाशयित्वा तु तत् सर्व्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥ ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तौ स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा। दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौचापि प्रशस्यते ॥ क्षौमजं वाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा। यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥ कांस्यस्य भाजनं दद्याद्घृतपूर्णं सुशोभनम्। तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ श्राद्धकाले तु यो दद्याच्छोभनौ च उपानहौ। स गच्छत्यन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥ तैलपात्रं तु यो दद्यात् संपूर्णन्तु समाहितः। स गच्छति ध्रुवं स्वर्गे नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः। पानीयदस्त्वरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ॥ यावदर्द्धप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता। पृथिवीं तेन दत्ता स्यादीदृशीं गान्ददाति यः ॥ तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः। देवाश्च पूजिताः सर्व्वे यो ददाति गवाह्निकम् ॥ जन्मप्रभृति यत्पापं मातृकं पैतृकं तथा। तत् सर्व्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥ कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात्

यथा भानूराहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥ सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वपापं विलङ्घयेत् । सर्व्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्ध-दानान्न संशयः ॥ सर्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते । मेरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विशोधनम् ॥ श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते ॥ अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् । वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥ एतत् सर्व्वं मया ख्यातं श्राद्धकाले समुत्थिते । वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्च्चने जपे ॥ अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ व्यवहारानुपूर्वेण धर्म्मेण बलिभिर्जितम् । क्षत्रियान्नं पयस्तेन घृतान्नं यज्ञपालने ॥ देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः । पशुर्म्लेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥ सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् । अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥ शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः । निरतोऽहरहः श्राद्धे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥ वेदान्तं पठते नित्यं सर्वसङ्गं परित्यजेत् । साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥ अस्त्राहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्वसंमुखे । आरम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥ कृषिकर्म्मरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः । वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ लाक्षालवणसंमिश्रं कुसुम्भं क्षीरसर्पिषः । विक्रेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥ चौरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा । मत्स्यमांसे सदालुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥ ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः । तेनैव स च पापेन वि

प्रः पशुरुदाहृतः ॥ वापीकूपतडागानामारामस्य सरःसु च। निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥ क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्वधर्मविवर्जितः। निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः। पुराणहीनाः कृषिणो भवन्ति भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥ ज्योतिर्विदो ह्यथर्व्वाणः कीराः पौराणपाठकाः। श्राद्धे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥ श्राद्धञ्च पितरं घोरं दानं चैव तु निष्फलम्। यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥ आविकश्चित्रकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः। चतुर्विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ मागधो माथुरश्चैव कापटः कीटकानजौ। पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते। तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥ अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिबते द्विजः। सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ऊर्द्धजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम्। तावच्चाण्डालरूपेण यावद्गङ्गा न मज्जति ॥ दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम्। अजारेणुस्पृशं चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम्। तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासंख्या न विद्यते ॥ स्रवद्ब्राह्मणं तोयं रहस्यं क्षत्रियं तथा। वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥ तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम्। अब्दमेकं न कुर्व्वीत महागुरुनिपाततः ॥ गङ्गा गयात्वमावास्या वृद्धिश्राद्धे क्षयेऽह

नि। मघापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्ज्जयेत्॥ घृतं वा यदि वा तैलं पयोवा यदि वा दधि। चत्वारो ह्याज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत्॥ श्रुत्वैतानृषयो धर्म्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम्। इदमूचुर्महात्मानं सर्वे ते धर्म्मनिष्ठिताः॥ य इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः। इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम्॥ विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम्॥ ॥इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता।

अथ वृद्धात्रेयस्मृतिप्रारम्भः॥

श्रीरामचन्द्राय नमः॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य वृतेनानेन केशव!। प्रसीद सुमुखोनाथ! ज्ञानदृष्टिप्रदो भव॥ हुताग्निहोत्रमासीन मत्रिं श्रुतवतां वरम्। उपगम्य प्रपृच्छन्ति ऋषयः शंसितव्रताः॥ भगवन्! केन दानेन जप्येन नियमेन च। शुध्यन्ति पातकैर्युक्ता स्तद्ब्रूहि त्वं महामुने!॥ अपि ख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा। सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्वतः॥ प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा। शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पापेभ्यश्च द्विजर्षभाः॥ प्राणायामान् पवित्रांश्च व्याहृतिं प्रणवं तथा। पवित्रपाणिरासीनो ह्यभ्यसेद् ब्रह्म नैत्यिकम्॥ आवर्तयेत्सदा विप्रः प्राणायामान् पुनः पुनः। आकेशादानखाग्रात्तु तपस्तप्यतउत्तमम्॥

निरोधाज्जायते वायु र्वायोरग्निर्हि जायते। अग्नेरापो ऽभिजायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः॥ त्वक्चर्ममांस रुधिर मेदोमज्जास्थिभिः कृताः। तथेन्द्रियकृता दोषाः दह्यन्ते प्राणनिग्रहात्॥ प्राणायामै र्दहेद्दोषान् धारणा भिश्च किल्बिषान्। प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्व रान् गुणान्॥ नच तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्नचेज्यया। गतिं गन्तुं द्विजाः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम्॥ योगा- त्संप्राप्यते ज्ञानं योगाद्धर्मस्य लक्षणम्। योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत्॥ प्रणवाद्या स्तथा देवाः प्रणवे पर्युपस्थिताः। वाङ्मयः प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणव- मभ्यसेत्॥ प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु। त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित्। एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः॥ गायत्री ब्राह्मणी प्रोक्ता पावनं परमं त्रयम्। सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शि- रसा सह॥ त्रिःपठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते।
इति वृद्धात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः॥
प्राणायामांस्तु यः कुर्याद्यथाविधि समाहितः। अहोरा त्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति॥ कर्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि। उत्तिष्ठन् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामै स्तु शुध्यति। प्राणायामैः स्वमात्मानं संयम्यास्ते पु नः पुनः॥ दश द्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः। कौ त्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठंच त्रिचं प्रति॥ कूष्माण्डं पाव मानंच सुरापोऽपि हि शुध्यति। सकृज्जप्त्वास्य वामी- यं शिवसङ्कल्पमेवच॥ सुवर्ण मपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः॥ हविष्मांस्तु यमभ्यस्य न तमम्ह इतीतिच।

सूक्तं तु पौरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतल्पगः॥ सव्याहृति-
काः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश। अपि भ्रूणह-
नं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः। अथवाप्सु निमज्जन्त
स्त्रिःपठेदघमर्षणम्॥ यथाश्वमेधः क्रतुराट्तादृशं म
नुरब्रवीत्। आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशाम-
पि॥ पाकयज्ञस्तु शूद्राणां जपयज्ञो द्विजोत्तमे। आ
रम्भयज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः॥ उपांशु
स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः। उपांशुस्तु च
लज्जिह्वा दशनच्छद ईरितः॥ निर्विकारेण वक्त्रेण म
नसा मानसः स्मृतः। सहस्रं परमां देवीं शतमध्यां द
शावराम्॥ गायत्रीं यः पठेद्विप्रः न स पापेन लिप्यते।
क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः॥ वित्तेन वैश्य
शूद्रौ तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः। यथाश्वा रथहीनास्तु र
था वाश्वैर्यथा विना॥ एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वा
प्यतपस्विनः। यथान्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुत
म्॥ एवं तपश्च विद्याच संयुक्तं भेषजं महत्। विद्या
तपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम्॥ कुत्सितैरपि वर्त
न्ते एनो न प्रतियुञ्जते॥ ॥इति वृद्धात्रेयस्मृतौ द्वि
तीयोऽध्यायः॥

अथाकार्यशतं साग्रं कृतं वेदश्च साध्यते। सर्वं हिन-
स्ति वेदाग्निर्दहत्यग्निरिवेन्धनम्॥ यथा जातबलो वह्नि
र्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान्। तथा दहन्ति वेदज्ञाः कर्मजं दो
षमात्मनः॥ यथा महाह्रदे लोष्टं क्षिप्तमप्सु विनश्यति।
एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिनः॥ न वेदबलमा-
श्रित्य पापकर्मरतो भवेत्। अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहत-

र्मं च नेनरन् ॥ तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ।
ऋचमेकां च योऽधीते तच्छनानि च तत्फलम् ॥ वेदाभ्या
सोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमाः । नाशयन्त्याशु पा
पानि महापातकजान्यपि ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समु
पबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥
याजनाध्यापनाद्दानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् । विप्रेषु न
भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमा द्विजाः ॥ शङ्कास्थाने समुत्पन्ने
भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे । आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे नि
गदतः शृणु ॥ सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्
एषां जपैश्च होमैश्च शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ अघम
र्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यः शरत्समाः । कुष्माण्डाः पाव-
मानाश्च दुर्गासावित्र्ययापि च ॥ शतरुद्रमथर्वशिरसं
त्रिसुपर्णमहाव्रतम् । अतिष्ठन् गाः पदस्तोमाः सामनि
व्याहृतिस्तथा ॥ गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतन्तथा
पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥ अब्लिङ्ग-
बार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तञ्च ध्रुवंस्तथा ॥ गोसूक्तञ्चाश्वसू
क्तञ्च इन्द्रशुद्धेश्च सामनि । त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं च
अग्नेर्व्रतं वामदेव्यं बृहच्च ॥ एतानि जप्यानि पुनाति पा-
पाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् । अग्नेरपत्यं प्रथमं सु
वर्णः भूर्वैष्णावी सूर्यसुताश्च गावः ॥ लोकास्त्रयस्तेन भ
वन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ सर्वेषा-
मेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥ हाटकक्षितिधेनूनां
सप्तजन्मानुगं फलम् । सर्वकामफला वृक्षा नद्यः प्राय
सकर्दमाः ॥ काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्र
दाः । वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा॥

तिलान् क्षौद्रेण संयुक्तांस्तर्पयित्वा यथाविधि । प्रीयतां धर्मराजेति तद्देश्मनि स वर्द्धते ॥ यावज्जीवकृतं पापन्तत् क्षणादेव नश्यति । सुवर्णानि तु यो दद्यात् स्रुमुखं कृ-तमङ्गलम् ॥ तिलैर्दद्यात्तु यो भूमिन्तस्य पुण्यफलं शृणु सस्रुवर्णा धरा धेनुः सशैलवनकानना ॥ या तु सागर पर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः । तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा स्रुवर्णमधुसर्पिषः ॥ ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् । इति वृद्धात्रेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो रहस्यप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः सामान्य म गम्यागमनन्दुरन्नभोजनान्तौ रहस्यौ रहस्यं प्रकाशम्वा वनमनुतिष्ठेत् । अथवाप्सु निमज्जन् स मन्त्रोऽयं त्रिरा वृत्य शुध्येत् । गोवैश्यवधे कन्यादूषणे इन्द्रशुद्ध इत्य पः पीत्वा मुच्यते ॥ वेदस्यैव गुणं जप्त्वा सद्यः शोधनमु च्यते । एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य शुध्यति ॥ म हापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्येत । द्विप-दा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके त्रिः कृत्वोऽन्तर्जले प्रो क्ष्य विमुच्येत महैनसः ॥ ब्राह्मणीगमने स्नात्वोदकुम्भा न् ब्राह्मणाय दद्यात् क्षत्रियावैश्यागमने तापसांस्त्रिरा वृत्य शुध्यति ॥ शूद्रागमने अघमर्षणं त्रिरावृत्य शुध्य ति । गुरुदारान् गत्वा वृषभद्वादशावृत्त्या शुध्यति अपे-यं पीत्वा अघमर्षणेनापः पीत्वा विशुध्यति ॥ अशक्तः प्रायश्चित्ते सर्वरात्रमनुशोच्यं शुध्येत ॥ अग्निसोम इन्द्र सोम इति जपित्वा कन्यादूषी विमुच्यते ॥ सोमं राजान मिति जपित्वा विषदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते ॥ सर्वेषामे व पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥ दशसाहस्रमभ्यस्ता गा

यन्त्री शोधनी परा । ब्रह्महा गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी त थैव च ॥ स्वर्णस्तेयी च गोघ्नश्च तथा विस्रम्भघातकः । शरणागतघाती च कूटसाक्षी त्वकार्यकृत् ॥ एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् । प्राणायामास्तु यः कुर्या त् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥ सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला- धौतकल्मषाः । भवन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पाव- काः ॥ न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते । श्वपाके ष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥ ध्यानमेव परो ध र्मो ध्यानमेव परन्तपः । ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्या- नपरो भवेत् ॥ सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन् निमिषमुच्य ते । पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावन पावनः ॥ इति वृद्धात्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ॥ वर्त्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रास्याभ्युक्षणं स्मृतम् । ब्रह्मा विष्णुश्च रु द्रश्च श्रीर्हुताशन एव च ॥ मण्डलान्युपभुञ्जन्ते तस्मा त् कुर्वन्ति मण्डलम् । यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चै व तथा सुराः ॥ हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जित म् । गोमयैर्मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥ य त्र क्क पति तस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ ॥ तयोरन्नमदत्त्वातु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्या त् पुनर्जलम् ॥ तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपम- म् । वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पयः पिबति यो द्विजः ॥ सु रापानेन तत्तुल्यमित्येवं मनुरब्रवीत् । हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाल्लवणं व्यञ्जनानि च । दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता

भुङ्क्तेच किल्बिषम् ॥ अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् । ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥ उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ॥ वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् । शूद्रान्नेनोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥ यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रः प्रवर्त्तते । शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गोऽधीयानोऽपि च नित्यशः ॥ जुह्वञ्चापि जपंश्चापि गतिमूर्द्धां न विन्दति यश्चिवेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जते ॥ शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति । मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजी च ॥ अहमेवं न जानामि कां कां योनिं गमिष्यति । श्वानस्तु सप्त जन्मानि नव जन्मानि शूकरः ॥ गृध्रोऽष्टादश जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् । परपाकमुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः ॥ ते वै खरत्वं गृध्रत्वं श्वत्वं चानुभवन्ति हि । श्राद्धं दत्वाच भुक्त्वाच मैथुनं योऽधिगच्छति ॥ भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसो भुजः। उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥ भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् । स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥ भूमिगैस्ते समाज्ञाता न तैरप्रयतो भवेत् । आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् ॥ उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्न मण्डलशोधनम् आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जते ॥ मुखेन वमितं चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम् । उपदंशान्नशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥ द्विजातीनामभोज्यं तत् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । पीतशेषंतु यत्तोयं ब्राह्मणः पिबते पु

नः ॥ अपेयं तद्भवेदम्भः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् । आर्द्रपा
दस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ॥ आर्द्रपादस्तु भु
ञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् । अनार्द्रपादशयनो दीर्घां
श्रियमवाप्नुयात् ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं द
क्षिणामुखः । श्रियः प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उ
दङ्मुखः ॥ शावे शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरेऽपि वा ।
आतुरं व्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ अतिक्रा
न्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् । संवत्सरेऽप्यतीते तु
स्पृष्ट्वैवापो विशुद्ध्यति ॥ अशुद्धः स्वयमप्यन्यानशुद्धां
स्तु यदि स्पृशेत् । स शुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण
स द्विजः ॥ सूतके सूतके स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानादुपवासी त्र्यहं भवेत् ॥ मृण्मया
नां च पात्राणां दाहे शुद्धिरिहेष्यते । स्नानादिषु प्रयु
क्तानां त्यागएव विधीयते ॥ सूतके मृतके चैव मृतके च
प्रसूतके । तस्मात्तु संहताशौचे मृताशौचे न शुध्यति ॥
सूतकाद् द्विगुणं शावं शावाद् द्विगुणमार्तवम् । आर्तवा
द्द्विगुणं सूति स्ततोऽधिशवदाहकः ॥ अनुगम्येच्छ-
या प्रेत मज्ञातोबन्धुमेव च । स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं
घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ रजसा शुध्यते नारी नदी वे-
गेन शुध्यति । भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृ
ण्मयं ॥ उदन्वदम्भसा स्नानं क्षुरकर्म तथैव च । अन्त
र्वत्न्याः रतीकुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवम् ॥ दम्पत्योः शि-
शुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि । स्नानं क्षौरं पिता कु
र्याद् भवेद्दानादियोग्यता ॥ केशादि दूषिते तीरे न कु
र्यात्तिलतर्पणम् । जलमध्ये जलं देयं पितॄणां जलमिच्छ

ताम् ॥ रात्रिं कुर्य्यात् त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्वएवतु । उ
त्तरांशः प्रभातेन युज्यते ऋतुसूतके ॥ यदि पश्येदृतुं
पूर्वं क्रूरवारे मृतिः स्मृता । स्नात्वेन्द्रं व्रतमादाय देव-
ताभ्यो निवेदयेत् । अपूप लवणं मुद्गं गुडमिश्रं तथा ह
विः ॥ दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजन मेव च । चतु
र्थेऽहनि कर्तव्या ऋतुशान्तिश्च यत्नतः ॥ पुण्याहं वाच-
यित्वा तु होतव्यं शुद्धिमिच्छता । विवाहे वितते तन्त्रे -
होमकाल उपस्थिते ॥ कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति
याज्ञिकाः । हविष्मत्या स्नापयित्वा त्वन्यवस्त्रैरलङ्कृता
म् । युञ्जाना माहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्तते ॥ प्रथमेऽ
हनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी । तृतीये रजकी प्रो
क्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं चण्डा
लम्पतितं शुनम् । भोज्यान्तरे तु सम्पृश्यन् स्नात्वा वाच-
स्पतिं जपेत् ॥ आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्ते तु काम
तः ॥ तदन्नं छर्दयित्वा तु कुशवारि पिबेदपः । ये तां दृष्ट्वा
तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ आर्त्तवाभिप्लुतां
नारी मार्त्तवाभिप्लुताभिधः । भाषते यदि संमोहा दुपवास
स्तयोर्भवेत् ॥ उदक्यायाः करेणाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं च
रेत् । प्राजापत्य मसत्याञ्चेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ॥ तद्ध-
स्त भोजने चैव त्रिगुणं सह भोजने । चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे
पानीयेऽप्यार्द्रमेव च ॥ उदक्यायाः समीपस्थ मन्नं भुक्त्वा
त्वकामतः । उपवासेन शुद्धिः स्यात्त्रिवेद ब्रह्म रुवर्चसम्
॥ आर्त्तवा यदि चण्डाल मुच्छिष्टान्तु मपश्यति । आस्नान
कालान्नाश्नीयादासीना वाग्यता बहिः ॥ पादकृच्छ्रं ततः
कुर्याद् ब्रह्म कूर्चं पिबेत् पुनः । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्धि

प्राणा मनुशासनात् ॥ आर्त्तवाभिप्लुतां नारी मार्तवाभिप्लु ता स्पृशेत् । स्नात्वोपवासं कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ॥कृच्छ्रमेकञ्चरेत्सा तु तदर्द्धं चान्तरीकृते। आतुरा या ऋतुभूत्वा स्नानकर्म कथं भवेत् ॥ स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृश्य दशकृद्वस्त्वनातुराः । वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्म-ना परिमार्जनम् ॥ दद्यात्तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशु ध्यति । ब्राह्मणानां करैर्मुक्तं तोयं शिरसि धारयेत् ॥ स र्वतीर्थतदात्पुण्याद्विशिष्टतरमुच्यते । रजस्वलायाः प्रेता-याः संस्कारं नाचरेद्द्विजः ॥ ऊर्ध्वं त्रिरात्रात् स्नातायाःशा वधर्मेण दाहयेत् । रजस्वले च द्वे स्पृष्टे चातुर्वर्णस्य याः स्त्रियः ॥ अतिकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रमेकं क्रमेण तु। रज स्वलायाः स्नातायाः पुनरेव रजस्वला ॥ विंशतेर्दिवसादूर्ध्वं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् । प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो विं-शतेः परम् ॥ रजस्वला तु सा प्रोक्ता प्राकृत्तु नैमित्तिकं रजः । शुद्धा नारी शुद्धवासाः पुनरार्तवदर्शने ॥ व स्त्रंतु मलिनं त्यक्त्वा तिलमाप्लुत्य शुध्यति । आतुर स्ना नसंप्राप्ते दशकृत्व स्त्वनातुरः ॥ स्नात्वा स्नात्वा स्पृशे-देनं ततः शुद्धो भविष्यति । चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यात् स्ना त्वा मुक्तेतु भुञ्जते ॥ अमुक्तयो रस्तगयो रद्याद् दृष्ट्वा परेऽहनि । यस्य स्वजन्मनक्षत्रे गृह्येते शशिभास्करौ॥ व्याधिः प्रवाहे मृत्युश्च दारिद्र्यञ्च महद्भयम् । तस्मा-द्दानं च होमञ्च देवताभ्यर्चनं जपम् ॥ कुर्यात्तस्मिन्-दिने युक्ते तस्य शान्तिर्भविष्यति । सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ यो नरः स्नाति तत्तीर्थे समुद्रे से तुबन्धने । उपोष्य रजनी मेकां राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ स-

सजन्म कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । सोमेऽप्येवं सूर्यतुल्यं तस्मात् सर्वं समाचरेत् ॥ ॥इति वृद्धात्रेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

इति श्री वृद्धात्रेयप्रोक्तं धर्मशास्त्रं संपूर्णम् ॥

विष्णुस्मृतिः ॥

महामते ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्रविशारद ! ॥ अक्षीणकर्मबन्धस्तु पुरुषो द्विजसत्तम ! । सततं किं जपन् जप्यं विबुधः किमनुस्मरन् ॥ मरणे यज्जपं जप्यं यञ्च भावमनुस्मरन् । यच्चध्यात्वा द्विजश्रेष्ठ ! पुरुषो मृत्यु मागतः ॥ परम्पद मवाप्नोति तन्मे वद महामुने । शौनक उवाच ॥ इदमेव महाराज ! पृष्टवांस्ते पितामहः ॥ भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ पितामह ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्र विशारद ! ॥ प्रयाणकाले यश्चिन्त्यं सूरिभि स्तत्वचिन्तकैः । किन्नु स्मरन् कुरुश्रेष्ठ ! मरणे पर्युपस्थिते ॥ प्राप्नुयात् परमां सिद्धिं श्रोतु मिच्छामि तद्वद ॥ भीष्म उवाच ॥ अद्भुतं च हितं सूक्ष्मं उक्तं प्रश्नं त्वयानघ ! । शृणुष्वावहितो राजन् ! नारदेन पुरा श्रुतम् ॥ श्रीवत्साङ्कं जगद्बीज मनन्तं लोकसाक्षिणम् । पुरा नारायणं देवं नारदः परिपृष्टवान् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ त्वमक्षरं परं ब्रह्म निर्गुणं तमसः परम् । आहुर्वेद्यं परं धाम ब्रह्मादि कमलोद्भवम् ॥ भगवन् ! भूतभव्येश ! श्रद्दधानै र्जितेन्द्रियैः । कथं भक्तै र्विचिन्त्योऽसि योगिभि र्देहमोक्षिभिः ॥ किंच जप्यं जपेन्नित्यं क

त्यमुत्थाय मानवः। कथं युञ्जन् सदा ध्यायन् ब्रूहि तत्त्वं सनातनम्॥ भीष्म उवाच॥ श्रुत्वा तस्य तु देवर्षेर्वाक्यं वाचस्पतिः स्वयम्। प्रोवाच भगवान् विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः॥ श्रीभगवानुवाच॥- हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम्। मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम्॥ यामधीत्य प्रयाणे तु मद्भावायोपपद्यते। ओङ्कार मग्रतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारद!॥ एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इदं मन्त्र मुदीरयेत्। अवशेनापि यन्नाम्नि कीर्तिते सर्व पातकैः। पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तैर्मृगैरिव॥ ओमित्येव परं ब्रह्म शाश्वतं परमव्ययम्। एतदुच्चारयन्मर्त्यो ब्रह्मभूयाय कल्पते॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वमो मिति चोच्यते। सम्पन्नेऽक्षरसंयाने नम्यते च मुमुक्षुभिः॥ मोक्षश्च ज्ञानिनां प्रोक्तो मोहश्चाज्ञानिनां स्मृतः। यस्य यादृग्विधो भाव स्तस्य तादृग्विधो हरिः॥ भवे भवन विश्वात्मा भूतानां हितकाम्यया। सृजते आत्मनात्मान मात्मन्येव स्वमायया। हरिरेव सतां नित्यं शरण्यः शरणार्थिनाम्॥ नहि नारायणादन्य स्त्रिषु लोकेषु विद्यते। वसत्यमृतमक्षय्यं यस्मिन् लोकाः ससागराः॥ तएव सृजते लोकान् सृष्टिकाले जगत्प्रभुः। तेजांसि येन दिव्यन्ते महोत्पन्नेन तेजसा॥ वासुदेवात्मकं सर्वं तत्तेजोऽपि हि नान्यथा। वासनाद्या स्तु ये भावाः संभवन्ति युगे युगे॥ लोकत्रय हितार्थाय स्वोपकाराय नो हरिः। यतश्चोत्पद्यते विश्वं यस्मिन्नेव प्रलिप्यते॥ क्षराक्षरविसृष्टस्तु सोऽच्युतः पुरुषोत्तमः। अव्यक्तं शाश्व

तं देवं प्रभवं पुरुषोत्तमम् ॥ प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णु मक्षय्यं भक्तवत्सलम् । पुराणं पुरुषं दिव्य मद्भुतं लोकपावनम्॥ प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षं देवं नारायणं हरिम् । लोकनाथं स हस्राक्ष मक्षरं परमं पदम् ॥ भगवन्तं प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यप्रभुंविभुम् । स्रष्टारं सर्व लोकाना मनन्तं विश्वतो मुखम् ॥ पद्मनाभं हृषीकेशं प्रपद्ये सत्यमच्युतम्। हिरण्यगर्भ ममृतं भूगर्भं परतः परम् ॥ प्रभुं विभुम नाद्यन्तं प्रपद्ये तं रविप्रभम् । सहस्रशीर्षं पुरुषं महर्षिं सत्यभावनम् ॥ प्रपद्ये सूक्ष्ममचलं वरेण्य मभय प्रदम् । नारायणं पुराणेशं योगात्मानं सनातनम् ॥ संज्ञानां सर्वसत्वानां प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम् । यः प्रभुः सर्वलोकानां येन सर्वमिदं ततम् ॥ चराचरगुरुर्देवः स मे विष्णुः प्रसीदतु । यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनिः पितामहः ॥ ब्रह्मयोनिर्हि विश्वस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु । चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच ॥ हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु । पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये ॥ गुणाकरः स मे विष्णुर्वासुदेवः प्रसीदतु । अग्निसोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्र योगिनाम् ॥ यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ कार्य्यं क्रियाच करणं कर्त्ता हेतुः प्रयोजनम् । अक्रिया करणी कार्यं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ शमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः । रिपुगर्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु । अबलो येन बालेन कंसमल्लो महाबलः ॥ चाणूरो निहतो रङ्गे स मे विष्णुः प्रसीदतु । शङ्खः करवरे यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ येन क्रान्ता-

स्त्रयो लोका दानवाश्च वशीकृताः ॥ शरणं सर्व भूतानां स मे विष्णुः प्रसीदतु । योगावास! नमस्तुभ्यं सर्वावास! वरप्रद! ॥ सर्वादि वासनाद्यादि वासुदेव ! प्रधानकृत् ! यज्ञगर्भ ! हिरण्याङ्ग ! पञ्चयज्ञ ! नमोऽस्तु ते ॥ चतुर्मूर्तिः परन्धाम लक्ष्मानन्दवरार्चित ! । अजस्त्वमगमः पन्था ह्यमूर्त्तिर्विश्वमूर्त्तिधृक् ॥ श्रीकर्तः ! पञ्चकालज्ञ! नमस्ते ज्ञानसागर! । अव्यक्ताद्व्यक्तमुत्पन्नमव्यक्ताद्यः परोऽक्षरः ॥ यस्मात्परतरन्नास्ति तमस्मि शरणं गतः । न प्रधानो नच महान् पुरुषश्चेतनो ह्यजः ॥ अनयोर्यः परतरस्तमस्मि शरणं गतः । चिन्तयन्तोऽपि यन्नित्यं ब्रह्मेशानादयः प्रभुम् ॥ निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः। जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ॥ यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तमस्मि शरणं गतः । एकांशेन जगत् कृत्स्नमवष्टभ्य विभुः स्थितः ॥ अग्राह्यो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः । सोमार्काग्निगतन्तेजो या च तारामयी द्युतिः ॥ दिवि संजायते यो यः स महात्मा प्रसीदतु । सूर्यमध्यस्थितः सोमस्तस्य मध्येच यास्थिता ॥ भूतबाह्या चरा दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु । सगुणे निर्गुणश्चासौ लक्ष्मीवान् चेतनो ह्यजः ॥ सूक्ष्मः सर्वगतो देही स महात्मा प्रसीदतु । साङ्ख्ययोगाश्च ये चान्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ यं विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु । अव्यक्तः समधिष्ठाता ह्यचिन्त्यः सदसत्परः ॥ आस्थितः प्रकृतिं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु । क्षेत्रज्ञः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मुखैः ॥ निर्विकार! नमस्तेऽस्तु साक्षि क्षेत्रिभ्रुवंस्थितः । अतीन्द्रिय! नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न

मीयसे॥ येच त्वां नाभिजानन्ति संसारे सञ्चरन्ति ते।का
मक्रोधविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्ति च॥ अव्यक्तम-
स्यहङ्कारा मनोभूतेन्द्रियाणि च। त्वयि तानि चलेषु त्वं ग
तेषुत्वं नते त्वयि॥ एकत्वान्यत्वनानात्वं ये विदु र्यान्ति
ते परम्। समोहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः॥स
मत्वमभिकाङ्क्षन्तम्भक्त्या वै नान्यचेतसः। चराचरमिदं-
सर्वं भूतग्रामञ्चतुर्विधम्॥ त्वया त्वय्येव तत्प्रोतं सूत्रे म
णिगणाइव। स्रष्टा! भोक्तासि कूटस्थो ह्यतत्वस्तत्वसं-
ज्ञितः॥ अकर्ता हेतुरचरः पृथगात्मन्यवस्थितः। न मे भू
तेषु संयोगो न भूतत्वगुणाधिकः॥ अहङ्कारेण बुद्ध्या-
वा न मे योगास्त्रिभिर्गुणैः। न मे धर्मो ह्यधर्मो वा ना
मभोजन्मवा पुनः॥ जरामरणमोक्षार्थं त्वां प्रपन्नोऽ
स्मि सर्वगः। विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भूयः समागतः॥
ईश्वरोऽसि जगन्नाथ। किमतःपरमुच्यते। भक्तानां यद्धि
तं देव! तद्देहि त्रिदशेश्वरा॥ पृथिवीं यातु मे घ्राणं या
तु मे रसनञ्जलम्। रूपं हुताशनं यातु स्पर्शो यातुच-
मारुतम्॥ श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिकं पुनः।इ
न्द्रियाणि गुणान् यातु स्वासु स्वासु च योनिषु॥ पृथिवी
यातु सलिलमापोऽग्नि मनलोऽनिलम्। वायुराकाशम-
प्येतु मनश्चाकाशमेवच॥ अहङ्कारं मनो यातु मोहनं
सर्वदेहिनाम्। अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेवच॥
प्रधाने प्रकृतिं याते गुणसाम्ये व्यवस्थिते। वियोगः-
सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मेऽभवत्॥ सत्वं रजस्तमश्चैव प्र
कृतिं प्रविशन्तु मे। निष्कैवल्यं पदं देवकांक्षितं परमं-
तपः॥ एकीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः॥न

मो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे। त्वद्बुद्धिस्त्वद्गतप्राणस्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः॥ त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्युपस्थिते। पूर्वदेहे कृता ये मे व्याधयः प्रविशन्तु-माम्॥ आर्दयन्तु च दुःखानि ऋणं मे न भवेदिति। उपदिष्टन्तु मे सर्वे व्याधयः पूर्वचिन्तिताः॥ अनृणो गन्तुमिच्छामि तद्विष्णोः परमम्पदम्। अहं भगवतस्तस्य मम वासः सनातनः॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति। कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि-च॥ दशेन्द्रियाणि मनसो अहङ्कारेण वा पुनः। अहङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत्॥ आत्मबुद्धीन्द्रियंपश्येद्बुद्धौ बुद्धेः परायणम्। ममायमपि तस्याहं येन सर्वमिदन्ततम्॥ आत्मनात्मनि संयोज्य ममात्मन्यनुसंस्मरेत्। एवं बुद्धेः परंबुद्ध्वा लभते न पुनर्भवम्॥ ओं नमो भगवते तस्मै देहिनां परमात्मने। नारायणाय भक्तानामेक-निष्ठाय शाश्वते॥ हृदिस्थायच भूतानां सर्वेषां च महात्मने। इमामनुस्मृतिन्दिव्यां वैष्णवीं पापनाशनीम्॥ स्वयम्विबुद्धश्च पठेद्यत्र तत्र समभ्यसेत्। मरणे समनुप्राप्ते यस्त्विमामनुसंस्मरेत्॥ अपि पापसमाचारः स याति परमाङ्गतिम्। यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपःक्रियाः॥ कुर्वंस्तत्फलमाप्नोति पुनरावर्तते नतु। अभ्यर्चयन् पितॄन्देवान् पठन् जुह्वन् बलिन्ददन्॥ ज्वलदग्निं स्मरेद्यो मां लभते परमाङ्गतिम्। यज्ञोदानं तपः कर्म पावनानि मनीषिणाम्॥ यज्ञोदानं तपस्तस्मात्कुर्यादाशाविवर्जितः। पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः॥ श्रावयेच्छ्रद्दधानांश्च मद्भक्तांश्च विशेषतः।

नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ॥ तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्वपाकस्यापि नारद!। किं पुनर्ये यजन्ते- मां साधकाविधिपूर्वकम् ॥ श्रद्धावन्तो यतात्मान स्ते मां यान्ति मदाश्रिताः । कर्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तोऽ नन्तमश्नुते ॥ मामेव तस्माद्देवर्षे! ध्याहि नित्यमतन्द्रि तः । अवाप्स्यासि तपःसिद्धिं लप्स्यसेच पदं मम । अ ज्ञानामिच्छया ज्ञानं दद्याद्धर्मोपदेशनम् ॥ कृत्स्नां वा पृ थिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् । अस्मात् प्रदेयं साधु भ्यो जन्मबन्धभयापहम् ॥ अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् । नासौ फल मवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ॥ भीष्म उवाच ॥ एवं पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा । यदुवाच तथा शंभुस्तदुक्तं तव सुव्रत! ॥ त्वमप्येकमना भूत्वा ध्येयं ज्ञेयं गुणाधिकम् । भज सर्वेण भावेन परमा त्मान मव्ययम् ॥ श्रुत्वैतत् नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणे रितम् । अत्यन्तभक्तिमान् देवे एकान्तित्व मुपेयिवान् ॥ नारायण मृषीम् देवं दशवर्षाण्यनन्यभाक् । इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥ किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्व्रतैः । नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वा र्थसाधकः ॥ नारायणाय नम ओ मिति वेदमन्त्रं यो नि त्यमेव मनसापि समभ्यसेच्च । पापैः प्रमुच्य परमं मु पयाति विष्णोःस्थानं हि सर्व मिति वेदविदो वदन्ति ॥ किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः । यो नित्यं ध्यायते देवं! नारायण मनन्यधीः ॥ चीरवासा जपी वापी त्रिदण्डी मुण्ड एववा । भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ! न लिङ्गं ध- र्मकारणम् ॥ ये नृशंसा दुरात्मानः पापधर्मविवर्जिताः ।

तेऽपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः ॥ अन्यथा म
न्दबुद्धीनां प्रतिभाति दुरात्मनाम्। कुतर्कज्ञानदृष्टीनां विभ्रा
न्तेन्द्रियवर्त्मनाम् ॥ नमो नारायणायेति ये विदुर्ब्रह्म शा
श्वतम्। अन्तकाले जपन्नेति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ आ
चारहीनोऽपि मुनिप्रवीर! भक्त्या विहीनोऽपि तु निन्दितोऽपि
कीर्त्यैहि नारायणशब्दमात्रं विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां गति-
म् ॥ कान्तारवनदुर्गेषु कृत्स्नेष्वापत्सु संयुगे। दस्युभिः
सन्निरोधेच्च नामभि र्मां प्रकीर्तयेत् ॥ न दिव्यपुरुषो धी
मान् येषु स्थानेषु मां स्मरेत्। चौरव्याघ्र महासर्पैः क्रू
रैरपि न बाध्यते ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधि
भिः। नराणां क्षीणपापानां कृष्णेभक्तिः प्रजायते ॥ ना
म्नोस्ति यावति शक्तिः पाप निर्हरणे हरेः। श्वपचोऽपि न
रः कर्तुं क्षमस्तावन्न किल्बिषम् ॥ न तावत् पापमस्तीह -
यावन्नामहतं हरेः। अतिरेक भयादाहुः प्रायश्चित्तान्त
रं बुधाः ॥ गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः।
अद्यापि न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥ न वासुदेवा
त्परमस्ति मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम्। न वासु
देवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवं प्रणिपत्य सीदति ॥ इ-
मां रहस्यां परमामनुस्मृतिं ह्यधीत्य बुद्धिं लभतेच नैष्ठि
कीम्। विहाय दुःखानि विमुच्य सङ्कटात् स वीतरागो
विचरेन्महीं मिमाम् ॥ गङ्गायां मरणं चैव दृढा भक्तिश्च
केशवे। ब्रह्मविद्याप्रबोधश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ ॥
इति विष्णुस्मृतिः समाप्ता ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

ब्रह्मरात्र्यां व्यतीतायां प्रबुद्धे पद्मसम्भवे । विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम् ॥ जलक्रीडारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा । वाराहमास्थितो रूपमुज्जहार वसुन्धराम् ॥ वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुवक्षश्चितामुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवस्तुण्डः सामघोषमहास्वनः ॥ धर्म्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः । प्रायश्चित्तमयो वीरः प्रांशुजानुर्महावृषः ॥ उद्गात्रन्त्रो होमलिङ्गो बीजौषधि महाफलः । वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान् । प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥ दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान् । उपाकर्म्मोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायो ऽसौ मणिशृङ्ग इवोदितः ॥ महीं सागरपर्य्यन्तां सशैलवनकाननाम् । एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥ दंष्ट्राग्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया । आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥ एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना । उद्धृता पृथिवी सर्वा रसातलगता पुरा ॥ उद्धृत्य निश्चले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके । यथास्थानं विभज्यापस्तद्गता मधुसूदनः ॥ सामुद्र्यश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च । पल्वलेषु च पाल्वल्यः सरःसु च सरोवराः ॥ पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा । द्वीपा

नामुदधीनाञ्च स्थानानि विविधानि च॥ स्थानपालांल्लोक पालान्नदीशैलवनस्पतीन्। ऋषींश्च सप्त धर्म्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान्॥ पिशाचोरगगन्धर्व्वयक्षराक्षसमानुषान्। पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतग्रामं चतुर्व्विधम्॥ मेघेन्द्रचापसम्पातान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा॥ एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम्। जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम्॥ अविज्ञातां गतिं याते देव देवे जनार्द्दने। वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्म्मे भविष्यति॥ पृच्छामि कश्यपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम्। मदीयां वहते चिन्तां नित्यमेव महामुनिः॥ एवं सा निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरूपधारिणी। जगाम कश्यपं द्रष्टुं ददृशवांस्ताञ्च कश्यपः॥ नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम्। अलिसङ्घालकां शुभ्रां बन्धुजीवाधरां शुभाम्॥ सुशुभ्रस्पृष्टदशनां चारुनासां नतभ्रुवम्। कम्बुकण्ठीं संहतोरूं पीनोरुजघनस्थलीम्॥ विरेजतुस्तनौ यस्याः समौ पीनौ निरन्तरौ। मत्तेभकुम्भसदृशौ शातकुम्भसमद्युती॥ मृणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ। रुक्मस्तम्भनिभावूरू गूढे श्लिष्टे च जानुनी॥ जङ्घे विरोमे सुषमे पादावतिमनोरमौ। जघनञ्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः॥ प्रभायुता नखास्ताभ्यां रूपं सर्वमनोहरम्। कुर्व्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलद्युता दिशः॥ कुर्व्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः। सुसूक्ष्मशुक्लवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम्॥ पदन्यासैर्व्विसृमतीं सपद्मामिव कुर्व्वतीम्। रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुपस्थिताम्॥ समीपमागतां दृ

ष्ट्वा पूजयामास कश्यपः। उवाच तां वरारोहे! विज्ञातं ह
द्गतं मया ॥ धरे! तव विशालाक्षी! गच्छ देवि! जनार्द्दन
म्। स ते वक्ष्यत्यशेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः॥ क्षीरो
दे वसतिस्तस्य मया ज्ञाता शुभानने॥ ध्यानयोगेन चा
र्व्वङ्गि! तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः॥ इत्येवमुक्ता सम्पूज्य कश्य
पं वसुधा ततः। प्रययौ केशवं द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम्॥
सा ददर्शामृतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम्। पवनक्षोभसं-
जातवीचीशतसमाकुलम्॥ हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्ड
लमिवापरम्। वीचीहस्तैर्धवलितैराह्वयानमिव क्षितिम्॥
तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम्। अन्तरस्थेन
हरिणा विगताशेषकल्मषम्॥ यस्मात्तस्मात्तु बिभ्रन्तं
सम्भुभ्रां तनुमूर्ज्जिताम्। पाण्डरं खगमागम्यमधोक्षजवन-
वर्त्तिनम्॥ इन्द्रनीलकडाराढ्यं विपरीतमिवाम्बरम्। फला
वलीसमुद्भूतवनसङ्घसमाचितम्॥ निर्म्मोकमिव शेषाहे
र्विस्तीर्णं तमतीव हि। तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं ददृशे केश
वालयम्॥ अनिर्द्देश्यपरामाप्यमनिर्द्देश्यर्द्धिसंयुतम्। शे
षपर्य्यङ्कशं तस्मिन् ददर्श मधुसूदनम्॥ शेषाहिफणर-
त्नांशुदुर्विभाव्य मुखाम्बुजम्। शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्य्या
युतसमप्रभम्॥ पीतवाससमक्षोभ्यं सर्वरत्नविभूषितम्
मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम्॥ संवाह्यमाना
ङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः। शरीरधारिभिः शस्त्रैः
सेव्यमानं समन्ततः॥ तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधु-
सूदनम्। जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ॥
उद्धृताहं त्वया देव! रसातलतलङ्गता। स्वे स्थाने स्थापि
ता विष्णो! लोकानां हितकाम्यया॥ तन्माधुना मे देवेश!

का धृतिर्वै भविष्यति। एवमुक्तस्तदा देव्या देवो वचनम-ब्रवीत् ॥ वर्णाश्रमाचाररताः शास्त्रैकतत्परायणाः। त्वां धरे! धारयिष्यन्ति तेषां तद्भार आहितः ॥ एवमुक्ता वसुमती देवदेवमभाषत। वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्म्मान् वद सनातनान् ॥ त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः। नमस्ते देव! देवेश! देवारिबलसूदन!। नारायण! जगन्नाथ! शङ्खचक्रगदाधर! ॥ पद्मनाभ! हृषीकेश! महाबलपराक्रम!। अतीन्द्रिय! सुदुष्पार! देव। शार्ङ्गधनुर्द्धर! ॥ वराह! भीम! गोविन्द! पुराण। पुरुषोत्तम!। हिरण्यकेश! विश्वाक्ष! यज्ञमूर्त्ते! निरञ्जन! ॥ क्षेत्र! क्षेत्रज्ञ! लोकेश! सलिलान्तरशायक!। यन्त्रमन्त्रवहाचिन्त्य! वेदवेदाङ्गविग्रह! ॥ जगतोऽस्य समग्रस्य सृष्टिसंहारकारक! ॥ सर्वधर्म्मज्ञ! धर्म्माङ्ग! धर्म्मयोने! वरप्रद!। विष्वक्सेनामृत! व्योम! मधुकैटभसूदन! ॥ बृहतां बृहणाजेय! सर्व! सर्वाभयप्रद!। वरेण्यानघ! जीमूताव्यय! निर्व्वाणकारक! ॥ आप्यायन! अपांस्थान! चैतन्याधार! निष्क्रिय!। सप्तशीर्षाध्वरगुरो! पुराण! पुरुषोत्तम! ॥ ध्रुवाक्षर! सुसूक्ष्मेश! भक्तवत्सलपावन!। त्वंगतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ॥ तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम!। प्रपन्नास्मि जगन्नाथ! ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम् ॥ सुब्रह्मण्यमनाधृष्यं वसुरवेलं वसुप्रदम्। महायोगबलोपेतं प्रश्निगर्भं घृतार्च्चिषम् ॥ वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम्। सुरासुरगुरुं देवं विभुं भूतमहेश्वरम् ॥ एकव्यूहं चतुर्व्यूहं जगत्कारणकारणम्। ब्रूहि मे भगवन्! धर्म्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शा

श्वतान् ॥ आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहा-
न्। एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षोणीमभाषत ॥ शृणु दे
वि! धरे! धर्म्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्। आश्रमाचा
रसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ॥ ये तु त्वां धारयिष्य
न्ति सन्तस्तेषां परायणान्। निषण्णा भव वामोरु! का
ञ्चनेऽस्मिन् वरासने ॥ सुखासीना निबोध त्वं धर्म्मान्नि
गदतो मम। शुश्रुवे वैष्णवान् धर्म्मान् सुखासीना धरा
तदा ॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः। तेषामा
द्या द्विजातयः। तेषां निषेकाद्यः श्मशानान्तो मन्त्रवत् क्रि
यासमूहः। तेषाञ्च धर्म्माः ब्राह्मणस्याध्यापयनं क्षत्रिय-
स्य शस्त्रनिष्ठता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातिशु
श्रूषा। द्विजानां यजनाध्ययने। अथैतेषां वृत्तयः ब्राह्म
णस्य याजनप्रतिग्रहौ क्षत्रियस्य क्षितित्राणं कृषिगोरक्षवा
णिज्यकुसीदयोनिपोषणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पा-
नि। आपद्यनन्तरा वृत्तिः। क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमि
न्द्रियसंयमः। अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया॥
आर्ज्जवत्वमलोभश्च देवब्राह्मणपूजनम्। अनभ्यसूया
च तथा धर्म्मः सामान्यउच्यते ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशा-
स्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ राजधर्म्माः॥ ॥प्रजापरिपालनं वर्णाश्रमाणां स्वे
स्वे धर्म्मे व्यवस्थापनम्। राजा च जाङ्गलं पशव्यं शस्यो
पेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रप्रायञ्च तत्र धन्वनृमहीवारिवृ
क्षगिरिदुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत्। तत्र ग्रामाध्य-
क्षानपि कुर्य्यात्। दशाध्यक्षान्। शताध्यक्षान्। देशाध्य

क्षांश्च। ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परीहारं कुर्य्यात्। अ
शक्तो दशग्रामाध्यक्षाय निवेदयेत्। सोऽप्यशक्तः शता-
ध्यक्षाय। सोऽप्यशक्तो देशाध्यक्षाय। देशाध्यक्षोऽपि स
र्व्वात्मना दोषमुच्छिन्द्यात्। आकरशुल्कतरनागवनेष्वाप्ता
न्नियुञ्जीत। धर्म्मिष्ठान् धर्म्मकार्य्येषु। निपुणानर्थकार्य्ये
षु। शूरान् संग्रामकर्म्मसु। उग्रानुग्रेषु षण्डान् स्त्रीषु॥
प्रजाभ्यो वल्यर्थं सम्वत्सरेण धान्यतः षष्ठमंशमादद्या-
त्। सर्व्वशस्येभ्यश्च द्विकं शतम्। पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रे-
भ्यश्च। मांसमधुघृतौषधिगन्धमूलफलरसदारु पत्राजि
नमृद्भाण्डाश्मभाण्डवैदलेभ्यः षष्ठभागम्। ब्राह्मणेभ्यः
करादानं न कुर्य्यात् ते हि राज्ञो धर्म्मकरदाः। राजा च प्र
जाभ्यः सुकृत दुष्कृत षष्ठांशभाक्। स्वदेशपण्याच्च शुल्कां
शं दशममादद्यात् परदेशपण्याच्च विंशतितमम्। शुल्क
स्थानमपक्रामन् सर्व्वापहारित्वमाप्नुयात्। शिल्पिनः क
र्म्मजीविनश्च शूद्राश्च मासेनैकं राज्ञः कर्म्म कुर्य्युः। स्वाम्य
मात्यदुर्गकोशदण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः। तद्दूषकांश्च ह-
न्यात्। स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारचक्षुः स्यात्। साधूनां-
पूजनं कुर्य्यात्। दुष्टांश्च हन्यात्। शत्रुमित्रोदासीनमध्यमे
षु सामभेददानदण्डान् यथार्हं यथाकालं प्रयुञ्जीत।
सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावांश्च यथाकालमा
श्रयेत्। चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां यायात्। परस्य व्य
सने वा। परदेशावाप्तौ तद्देशधर्म्मान्नोच्छिन्द्यात्। प
रेणाभियुक्तश्च सर्व्वात्मना राष्ट्रं गोपायेत्। नास्ति राज्ञां
समरे तनुत्यागसदृशो धर्म्मः। गोब्राह्मणनृपतिमित्रध
नदारजीवितरक्षणाद्ये हतास्ते स्वर्गभाजः। वर्णसङ्कर

रक्षणार्थे च। राजा पुरावाप्तौ तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत्॥ न राजकुलमुच्छिन्द्यात्। अन्यत्राकुलीनराजकुलात्। मृगयाक्षस्त्रिपानेष्वभिरतिं न कुर्य्यात्। वाक्पारुष्यदण्डपारुष्ये च नार्थदूषणं कुर्य्यात्। आयद्वाराणि नोच्छिन्द्यात्। नापात्रवर्षी स्यात्। आकरेभ्यः सर्वमादद्यात्॥ निधिं लब्ध्वा तदर्द्धं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमर्द्धं कोशे प्रवेशयेत्। निधिं ब्राह्मणो लब्ध्वा सर्वमाददद्यात्। क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमाददद्यात्। वैश्यश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमंशमाददद्यात्। शूद्रश्चावासं द्वादशधा विभज्य पञ्चांशान् राज्ञे दद्यात् पञ्चांशान् ब्राह्मणेभ्योंऽशद्वयमाददद्यात्। अनिवेदित विज्ञानस्य सर्वमपहरेत्। स्वनिहिताद्राज्ञे ब्राह्मणवर्ज्जं द्वादशमंशं दद्युः। परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्समं दण्डमावहेत्॥ बालानाथस्त्रीधनानि च राजा परिपालयेत्। चौरहृतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्ववर्णेभ्यो दद्यात्। अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात्। शान्तिस्वस्त्ययनैर्दैवोपघातान् प्रशमयेत्। परचक्रोपघातांश्च शस्त्रनित्यतया। वेदेतिहास धर्म्मशास्त्रार्थकुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितञ्च वरयेत्। शुचीनलुब्धानवहिताञ्छक्तिसम्पन्नान् सर्व्वार्थेषु च सहायान् स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम्। व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं वा नियुञ्ज्यात्। जन्मकर्म्मव्रतोपेताश्च राज्ञा सभासदः कार्य्याः रिपौ मित्रे च ये समाः कामक्रोधलोभादिभिः कार्य्यार्थिभिरनाहार्य्याः। राजा च सर्वकार्य्येषु सम्वत्सराधीनः स्यात्। देवब्राह्मणान् सतत-

मेव पूजयेत्। वृद्धसेवी भवेत्। यज्ञयाजी च। नचास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधार्त्तोऽवसीदेत्। नचान्योऽपि सत्कर्म्मनिरतः। ब्राह्मणेभ्यश्च क्षवं प्रतिपादयेत्। येषाञ्च प्रतिपादयेत्तेषां स्ववंश्यानन्तरप्रमाणं दानच्छेदोपवर्णनञ्च पटे ताम्रपत्रे वा लिखितं स्वमुद्राङ्कितञ्चागामिनृपविज्ञापनार्थं दद्यात्। परदत्ताञ्च क्षवं नोपहरेत्। ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान् प्रयच्छेत्। सर्वतस्त्वात्मानं गोपायेत् सुदर्शनश्च स्यात्। विषघ्नागदमन्त्रधारी च। नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात्। स्मितपूर्व्वाभिभाषी स्यात्। वध्येष्वपि न भ्रुकुटीमाचरेत्। अपराधानुरूपञ्च दण्डं दण्ड्येषु दापयेत्। सम्यगदण्डप्रणयनं कुर्य्यात्। द्वितीयमपराधं न कस्यचित् क्षमेत। स्वधर्म्ममपालयन्नादण्ड्यो नामास्ति राज्ञः। यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भरः। प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति। स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्याद्भृशदण्डश्च शत्रुषु। सुहृत्स्वजिह्मः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः। एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोञ्छेनापि जीवतः। विस्तीर्य्यते यशोलोके तैलबिन्दुरिवाम्भसि। प्रजासुखे सुखी राजा तद्दुःखे यश्च दुःखितः। स कीर्त्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गे महीयते॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥

जालस्थार्कमरीचिगतं रजस्त्रसरेणुसंज्ञकम्। तदष्टकं लिख्या। तत्त्रयं राजसर्षपः। तत्त्रयं गौरसर्षपः। तत्षट्कं यवः। तत्त्रयं कृष्णलम्। तत्पञ्चकं माषः। तद्द्वादशकमक्षार्द्धम्। अक्षार्द्धमेव सचतुर्माषकं सुवर्णः। चतुःसुवर्णको निष्कः। द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमाषकः। तत्

षोडशकं धरणम्। ताम्रकार्षिकः कार्षापणः। पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः। मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः॥ ॥इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥

अथ महापातकिनो ब्राह्मणवर्ज्जं सर्वे बध्याः। न शारीरो ब्राह्मणस्य दण्डः। स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्कं विवासयेत्। तस्य च ब्रह्महत्यायामशिरस्कं पुरुषं ललाटे कुर्य्यात्। सुराध्वजं सुरापाने। श्वपदं स्तेये। भगं गुरुतल्पगमने। अन्यत्रापि बध्यकर्म्मणि तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत्। कूटशासनकर्तॄंश्च राजा हन्यात्। कूटलेख्यकारांश्च। गरदाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च। ये च धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः। धरिममेयानां शतादप्यधिकं। ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः। सेतुभेदकांश्च प्रसह्यतस्कराणाञ्चावकाशभक्तप्रदांश्च। अन्यत्र राजाशक्तेः स्त्रियमशक्तभर्तृकां तदतिक्रमणाच्च। हीनवर्णोऽधिकवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्य्यात्तदेवास्य शातयेत्। एकासनोपवेशी कट्यां कृताङ्को निर्व्वास्यः। निष्ठीव्योष्ठद्वयविहीनः कार्य्यः अवशर्द्धयिता च गुदहीनः। आक्रोशयिता च विजिह्वः। दर्पेण धर्म्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमासेचयेत्तैलमास्ये। द्रोहेण च नामजातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य शङ्कुर्निखेयः। श्रुतदेशजातिकर्म्मणामन्यथावादी कार्षापणशतद्वयं दण्ड्यः। काणखञ्जादीनां तथावाद्यपि कार्षापणद्वयम्। गुरूनाक्षिपन् कार्षापणशतं। परस्य पतनीयाक्षेपे कृते तूत्तमसाहसं। उप-

पातकयुक्ते मध्यमम् त्रैविद्यवृन्दाक्षेपे जातिपूगानाञ्च । ग्रामदेशयोः प्रथमसाहसम् । न्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्षापणशतम् । मातृयुक्ते तूत्तमं सवर्णाक्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः । हीनवर्णाक्रोशने षड् दण्ड्यः । यथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणो दण्डः । तयोर्वा कार्षापणान्वयः शुष्कवाक्याभिधाने त्वेवमेव । पारजायी सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्ड्यः। हीनवर्णागमने मध्यमम् गोगमने च । अन्त्यागमने वध्यः पशुगमने कार्षापणशतं दण्ड्यः ॥ दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च ताञ्च बिभृयात् । अदुष्टां दुष्टामिति ब्रुवन्नुत्तमसाहसम्। गजाश्वोष्ट्रगोघाती त्वेककरपादः कार्य्यः । विमांसविक्रयी कार्षापणशतम् ग्राम्यपशुघाती च । पशुस्वामिने तन्मूल्यं दद्यात् । आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षापणान् । पक्षिघाती मत्स्यघाती च कार्षापणान् । फलोपगमद्रुमच्छेदी कोटोपघाती तूत्तमसाहसं दण्ड्यः। पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम्। वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्षापणशतम्। तृणच्छेद्येकं सर्व्वे च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम् ॥ हस्तेनावगोरयिता दशकार्षापणान् । पादेन-विंशतिं । काष्ठेन प्रथमसाहसम् । पाषाणेन मध्यमम् । शस्त्रेणोत्तमम् । पादकेशांशुककरलुण्ठने दशपणान् दण्ड्यः । शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वात्रिंशत् पणान् । सह शोणितेन चतुःषष्टिं । करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने मध्यमम् । चेष्टाभोजनवाग्रोधे प्रहारदाने च । नेत्रकन्धराबाहुसक्थ्यंसभङ्गे चोत्तमम् । उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनान्न विमुञ्चेत् । ना

दशमेव वा कुर्य्यात्। एकं बहूनां निघ्नतां प्रत्येकमुक्ता दण्डाद्द्विगुणः। क्रोशन्तमभिधावतां तत्समीपवर्त्तिनां संसरताञ्च। सर्व्वे च पुरुषपीडाकरास्तदुत्थानव्ययं दद्युः॥ ग्राम्यपशुपीडाकराश्च। गोश्वोष्ट्रगजापहार्य्येकपादकरः कार्य्यः अजाव्यपहार्य्येककरश्च। धान्यापहार्य्येकादशगुणं दण्ड्यः। शस्यापहारी च॥ सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशतस्त्वभ्यधिकमपहरन् विकरः तदूनमेकादशगुणं दण्ड्यः। सूत्रकार्पासगोमयगुड़दधिक्षीरतक्रतृणलवणमृद्भस्मपक्षिमत्स्यघृततैलमांसमधुवैदलवेणुमृण्मयलोहदण्डानामपहर्त्ता मूल्यात्त्रिगुणं दण्ड्यः। पक्वान्नानाञ्च पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पञ्चकृष्णलास्तान्। शाकमूलफलानाञ्च रत्नापहार्य्युत्तमसाहसम्। अनुक्तद्रव्याणामपहर्त्ता मूल्यसमम्। स्तेनाः सर्व्वमपहृतं धनिकस्य दाप्याः। ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः। येषां देयः पन्थास्तेषामपथदायी कार्षापणानां पञ्चविंशतिं दण्ड्यः आसनार्हस्यासनमदद्च। पूजार्हमपूजयंश्च। प्रातिवेश्यब्राह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च। निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च। निमन्त्रितस्तथेत्युक्तवानभुञ्जानः सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च द्विगुणमन्नम्। अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोडशसुवर्णान्। जात्यपहारिणा शतं सुरया बध्यः। क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्द्धं। वैश्यं दूषयितुस्तदर्द्धमपि। शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम्। कामकारेणास्पृश्यस्त्रैवर्णिकं स्पृशन् बध्यः। रजस्वलां शिफाभिस्ताडयेत्। पथ्युद्यानोदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतं। तच्चापास्यात्। गृह

भ्रूकुड्याद्युपभेत्ता मध्यमसाहसं दण्ड्यः। तच्च योजयेत्। गृहेपीडाकरंद्रव्यं भक्षिपन् पणशतं॥ साधारणस्यापलापी च। प्रोषितस्याभदाता च। पितृपुत्राचार्य्ययाज्यर्त्विजामन्योन्यापतितत्यागी च। नच तान् जह्यात्। शूद्रप्रव्रजितानां दैवे पित्र्ये भोजकश्च। अयोग्यकर्म्मकारी च। समुद्रगृहभेदकः। अनियुक्तः शपथकारी पशूनां पुंस्त्वोपघातकारी च। पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणं दशपणो दण्डः। यस्तयोश्चान्तरः स्यात्तस्योत्तमसाहसम्। तुलामानकूटकर्म्मकर्त्तृश्च।

तदक्कूटे कूटवादिनश्च द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च। सम्भूयवणिजां पण्यमनर्घेणावरुन्धतां। प्रत्येकं विक्रीणतांश्च। गृहीतमूल्यं पण्यन्तु क्रेतुर्नैव दद्यात्तस्यासौ सोदयं दाप्यः। राज्ञा च पणशतं दण्ड्यः। क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा क्रेतुरेव स्यात्। राजविनिषिद्धं विक्रीणतस्तदपहारः। तारिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दशपणान् दण्ड्यः। ब्रह्मचारिवानप्रस्थभिक्षुगुर्व्विणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शौल्किकः शुल्कमाददानश्च। तच्च तेषां दद्यात्। द्यूते कूटाक्षदेविनां करच्छेदः। उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः। ग्रन्थिभेदकानां करच्छेदः। दिवा पशूनां वृकाद्युपघाते पाते त्वनापदि पालदोषः। विनष्टपशुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात्। अननुज्ञातां दुहन् पञ्चविंशतिकार्षापणान् दण्ड्यः। महिषी चेच्छस्यनाशं कुर्य्यात्तत्पालकस्त्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः। अपालायाः स्वामी अश्वस्तूष्ट्रगर्द्दभो वा। गौश्चेत्तदर्द्धं तदर्द्धमजाविकं। भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणं। सर्व्वत्र स्वामिने विनष्टशस्य मूल्य

श्च । पथिग्रामसीमान्ते न दोषः अनावृते च अल्पकानां-
उत्सृष्टवृषभसूतिकानाञ्च । यस्तूत्तमवर्णान् दास्ये नियो-
जयेत्तस्योत्तमसाहसदण्डः । त्यक्तप्रव्रज्यो राज्ञोदास्यं कु
र्य्यात् । भृतकश्चापूर्णकाले भृतिं त्यजन् सकलमेव मू-
ल्यं दद्यात् । राज्ञे च पणशतं दद्यात् तद्दोषेण यद्विनश्ये
त्तत् स्वामिने । अन्यत्र दैवोपघातात् । स्वामी चेद्भृतक
मपूर्णे काले जह्यात्तस्य सर्व्वं मूल्यं दद्यात् । पणशतञ्च-
राजनि अन्यत्र भृतकदोषात् । यः कन्यां पूर्व्वदत्तामन्य
स्मै दद्यात् स चौरवच्छास्यः । वरदोषं विना निर्द्दोषां प
रित्यजन् पत्नीञ्च अजानन् प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी
यात्तत्र तस्यादोषः । स्वामी द्रव्यमाप्नुयात् । यद्यप्रकाशं
हीनमूल्यञ्च क्रीणीयात्तदा क्रेता विक्रेताच चौरवच्छा-
स्यो । गणद्रव्यापहर्त्ता विवास्यः तत्सम्बिदं यश्च लङ्घ
येत् । निक्षेपापहार्य्यर्थवृद्धिसहितं धनं धनिकस्य दा-
प्यः । राज्ञा चौरवच्छास्यः यश्चानिक्षिप्तं निक्षिप्तमिति-
ब्रूयात् । सीमाभेत्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां
लिङ्गान्वितां कारयेत् । जातिभ्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयि
ता विवास्यः । अभक्ष्यस्याविक्रेयस्य च विक्रयीदेवप्र-
तिमाभेदकश्चोत्तमसाहसं दण्डनीयः । भिषङ्मिथ्याचर
न्नुत्तमेषु पुरुषेषु । मध्यमेषु मध्यमं तिर्य्यक्षु प्रथमम् । प्र
तिश्रुतस्याप्रदायी तद्दापयित्वा प्रथमसाहसं दण्ड्यः ।
कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्य्यः । उत्कोचोपजीविनां
सभ्यानाञ्च । गोचर्म्ममात्राधिकां भुवमन्यस्याधीकृतां
तस्मादानिर्म्मोच्यान्यस्य यः प्रयच्छेत् स बध्यः । ऊनाञ्चे
त् षोडशसुवर्णान् दण्ड्यः । एकोऽश्नीयाद्यदुत्पन्नं नरः

सम्वत्सरं फलम्। गोचर्म्ममात्रा सा क्षौणी स्तोका वा यदि वा बहुः॥ ययोर्निक्षिप्तआधिस्तौ विवदेतां यदा नरौ। यस्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता॥ सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत्। आहर्त्ता लभते तत्र नापहार्य्यन्तु तत् क्वचित्॥ पित्रा भुक्तन्तु यद्द्रव्यं भुक्त्या चारेण धर्म्मतः। तस्मिन् प्रेते न वाच्योऽसौ भुक्त्या प्राप्तं हि तस्य तत्॥ त्रिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि। लेख्याभावेऽपि तां तत्र चतुर्थः समवाप्नुयात्॥ नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणामाततायिनाम्। हस्त्यश्वानां तथान्येषां वधे हन्ता न दोषभाक्॥ गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम्। आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्॥ नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन। प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तन्मन्युमृच्छति॥ उद्यतासिविषाग्निञ्च शापोद्यतकरं तथा। आथर्व्वणेन हन्तारं पिशुनञ्चैव राजसु॥ भार्य्यातिक्रामणञ्चैव विद्यात् सप्तातताथिनः। यशोवित्तहरानन्यानाहुर्धर्म्मार्थहारकान्॥ उद्देशतस्ते कथितो धरे! दण्डविधिर्म्मया। सर्वेषामपराधानां - विस्तरादतिविस्तरः॥ अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः। दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सम्मन्त्र्य ब्राह्मणैः सह॥ दण्ड्यं प्रमोचयन् दण्ड्याद्द्विगुणं दण्डमावहेत्। नियुक्तश्चाप्यदण्ड्यानां दण्डकारी नराधमः॥ यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक्। न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः॥

अथोत्तमर्णोऽधमर्णाद्यथादत्तमर्थं गृह्णीयात्। द्विकं त्रि-

कं चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् सर्वे वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं दद्युः । अकृतामपि वत्सरातिक्रमेण यथाविहिताम् । आध्युपभोगे वृद्ध्यभावः । दैवराजोपघातादृते विनष्टमाधिमुत्तमर्णो दद्यात् । अन्तवृद्धो प्रविष्टायामपि । न स्थावरमाधिमृते वचनात् गृहीतधनप्रवेशार्थमेव यत् स्थावरं दत्तं तद्गृहीतधनप्रवेशो दद्यात् । दीयमानं प्रयुक्तमर्थमुत्तमर्णस्यागृह्णतस्ततः परं न वर्द्धते। हिरण्यस्य परा वृद्धिर्द्विगुणा । धान्यस्य त्रिगुणा । वस्त्रस्य चतुर्गुणा । सन्ततिः स्त्रीपशूनाम् । किण्वकार्पाससूत्रचर्म्मायुधेष्टकाङ्गाराणामक्षया । अनुक्तानां द्विगुणा। प्रयुक्तमर्थं यथाकथञ्चित् साधयन् राज्ञो वाच्यः स्यात् । साध्यमानश्चेद्राजानमभिगच्छेत्तत्समं दण्ड्यः । उत्तमर्णश्चेद्राजानमियात्तद्विभावितोऽधमर्णो राज्ञे धनदशभागसम्मितं दण्डं दद्यात् । प्राप्तार्थश्चोत्तमर्णो विंशतितममंशम् । सर्पपलाप्येकदेशविभावितोऽपि सर्वं दद्यात् । तस्य च भावनास्तिस्रो भवन्ति लिखितं साक्षिणः समयक्रिया च । ससाक्षिकमाप्तं ससाक्षिकमेव दद्यात् । लिखितार्थप्रविष्टो लिखितं पाटयेत् । असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णो लिखितं दद्यात् । धनग्राहिणि प्रेते प्रव्रजिते द्विदशसमाः प्रवसिते वा तत्पुत्रपौत्रैर्धनं देयम् नातः परमनीप्सुभिः । सपुत्रस्य वाऽपुत्रस्य वा ऋक्थग्राही ऋणं दद्यात् । निर्धनस्य स्त्रीग्राही । न स्त्री पतिपुत्रकृतम् । न स्त्रीकृतं पतिपुत्रो न पिता पुत्रकृतम् । अविभक्तैः कृतमृणं यस्तिष्ठेत् स दद्यात् । पैतृकमृणमविभक्तानां भ्रातृणाञ्च । विभक्तास्च दायानुरूपमंशम् ।

गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधस्त्रीणां पतिर्दद्यात्। वाक्प्रतिपन्नं नादेयं कस्यचित्। कुटुम्बार्थे कृतञ्च। यो गृहीत्वा ऋणं सर्व्वं श्वोदास्यामीतिसामकम्। न दद्याल्लोभतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात्॥ दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते। आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि॥ बहवश्चेत् प्रतिभुवो दद्युस्तेऽर्थं यथाकृतम्। अर्थेऽविशेषिते तेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया॥ यमर्थं प्रतिभूर्दद्याद्धनिकेनोपपीडितः। ऋणिकस्तं प्रतिभुवे द्विगुणं दातुमर्हति॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥

अथ लेख्यं त्रिविधं राजसाक्षिकं ससाक्षिकमसाक्षिकञ्च। राजाधिकरणे तन्नियुक्तकायस्थकृतं तदध्यक्षकरचिह्नितं राजसाक्षिकम्। यत्र क्वचन येन केनचिल्लिखितं साक्षिभिः स्वहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम्। स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम्। तद्बलात्कारितमप्रमाणम्। उपधिकृताश्च सर्व्वएव। दूषितकर्म्म दुष्टसाक्ष्यं तत्ससाक्षिकमपि। तादृग्विधेनलिखितञ्च। स्त्रीबालास्वतन्त्रमत्तोन्मत्तभीतताडितकृतञ्च। देशाचाराविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमलुप्तक्रमाक्षरं प्रमाणम्। वर्णैश्च तत्कृतैश्चिन्हैः पत्रैरेव च युक्तिभिः। सन्दिग्धं साधयेल्लेख्यं तद्युक्तिप्रतिरूपितैः॥ यत्रर्णी धनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा म्रियते तत्र तल्लेख्यं तत्स्वहस्तैः प्रसाधयेत्॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥

अथ साक्षिणः न राजश्रोत्रियप्रव्रजितकितवतस्करपराधीनस्त्रीबालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिशस्तपतितक्षुत्तृष्णार्त्तव्यसनिरागान्धाः। रिपुमित्रार्थसम्बन्धिविक-

र्म्मदृष्टदोषसहायाश्च । अनिर्द्दिष्टस्तु साक्षित्वे यश्चोपे-
त्य ब्रूयात् । एकश्चासाक्षी । स्तेयसाहसवागदण्डपारुष्य
संग्रहणेषु साक्षिणो न परीक्ष्याः । अथ साक्षिणः कुलजा
वृत्तवित्तसम्पन्नायज्वनस्तपस्विनः पुत्त्रिणोधर्म्मज्ञा अ-
धीयानाः सत्यवन्तस्त्रैविद्यवृद्धाश्च । अभिहितगुणस
म्पन्नउभयानुमतएकोऽपि । द्वयोर्विवदमानयोर्यस्य पूर्व
वादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः । आधर्य्यं कार्य्यवशाद्य
त्र पूर्वपक्षस्यभवेत्तत्र प्रतिवादिनोऽपि । उद्दिष्टसाक्षि-
णि मृते देशान्तरगते वा तदभिहितज्ञातारः प्रमाणम्।
समक्षदर्शनात् साक्षी श्रवणाद्वा । साक्षिणश्च सत्येन
पूयन्ते । वर्णिनां यत्र वधस्तत्रानृतेन । तत्पावनाय कु-
ष्माण्डीभिर्द्दिजोऽग्निं जुहुयात् । शूद्रएकाह्निकं गोदश
कस्य ग्रासं दद्यात् । स्वभावविकृतौ मुखवर्णविनाशेऽ
सम्बद्धप्रलापे च कूटसाक्षिणं विद्यात् । साक्षिणश्चाहू-
यादित्योदये कृतशपथान् पृच्छेत् । ब्रूहीति ब्राह्मणं पृ
च्छेत् । सत्यं ब्रूहीति राजन्यम् । गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यम्।
सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम् । साक्षिणः श्रावयेत् । ये महा
पातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षिणामपि।
जननमरणान्तरे कृतहानिश्च । सत्येनादित्यस्तपति स
त्येन भाति चन्द्रमाः । सत्येन वाति पवनः । सत्येन भू
र्धारयति । सत्येनापस्तिष्ठन्ति । सत्येनाग्निस्तिष्ठति । स्व
र्ग्गं सत्येन । सत्येन देवाः । सत्येन यज्ञाः ॥ अश्वमेध
सहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धि
सत्यमेव विशिष्यते ॥ जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तूष्णी-
म्भूता उपासते । ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन च

प्यथ॥ एवं हि साक्षिणः पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृपः। यस्यो चुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत्॥ अन्यथा वादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः। बहुत्वं प्रतिगृह्णीया त् साक्षिद्वैधे नराधिपः॥ समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वै धे द्विजोत्तमान्। यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्य- नृतं वदेत्। तत्तत्कार्य्यं निवर्त्तेत कृतं वाप्यकृतं भवेत्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः॥

अथ समयक्रिया। राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम्। नि- क्षेपस्तेयेष्वर्थप्रमाणम्। सर्व्वेष्वेवार्थेषु मूल्यं कनकं क ल्पयेत्। तत्र कृष्णलोने शूद्रं दूर्व्वाकरं शापयेत्। द्विकृ ष्णलोने तिलकरम्। त्रिकृष्णलोने रजतकरम्। चतुःकृ ष्णलोने सुवर्णकरम्। पञ्चकृष्णलोने शीतोद्धृतमहीकर म्। सुवर्णार्द्धे कोशो देयः शूद्रस्य। ततः परं यथार्हं घ टाग्न्युदकविशेषाणामन्यतमम्। द्विगुणेऽर्थे यथाभिहि- ता समयक्रिया वैश्यस्य। त्रिगुणे राजन्यस्य। कोशवर्ज्जं चतुर्गुणे ब्राह्मणस्य। न ब्राह्मणस्य कोशं दद्यात्। अन्यत्रा गामिकालसमयनिबन्धनक्रियातः। कोशस्थाने ब्राह्मणं शी तोद्धृतमहीकरमेव शापयेत्। प्रागृदृष्टदोषमल्पेऽप्यर्थे दि व्यानामन्यतममेव कारयेत्। सत्सु विदितसच्चरित्रं न म- हत्यर्थेऽपि। अभियोक्ता वर्त्तयेच्छीर्षं। अभियुक्तश्च दि व्यं कुर्य्यात्। राजद्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात्। स्त्री ब्राह्मणविकलासमर्थरोगिणां तुला देया। सा च न वाति वायौ। न कुष्ठसमर्थलोहकाराणामग्निर्देयः। शरद् ग्रीष्मयोश्च न कुष्ठिपैत्तिकब्राह्मणानां विषं देयं प्रावृषि च न श्लेष्मव्याध्यर्द्दितानां भीरुणां श्वासकासिनामम्बुजी

धिनाश्चोदकम् । हेमन्तशिशिरयोश्च नास्तिकेभ्यः कोशो देयः न देशे व्याधिमयकोपसृष्टे च । सचैलं स्नातमाहूय सूर्य्योदयउपोषितम् । कारयेत् सर्व्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः॥

अथ धटः । चतुर्हस्तोच्छ्रितो द्विहस्तायतः । तत्र सारवृक्षोद्भवपञ्चहस्तायतोभयतः शिक्या तुला । ताञ्च सुवर्णकारकांस्यकाराणामन्यतमो विधृयात् । तत्र चैकस्मिन् - शिक्ये पूरुषमारोपयेद्द्वितीये प्रतिमानं शिलादि । प्रतिमा नपुरुषौ समधृतौ सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत् । धटञ्च समयेन गृह्णीयात् तुलाधारञ्च ॥ ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटसाक्षिणः । तुलाधारस्य ते लोका स्तुलां धारयतोमृषा ॥ धर्म्मपर्य्यायवचनैर्धट इत्यभिधीयते । त्वमेव धट! जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥ व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुष स्तुल्यते त्वयि । तदेनं संशयाद स्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ततस्तमारोपयेच्छिक्ये भूय एवाथ तं नरम् । तुलितो यदि वर्द्धेत ततः स धर्म्मतः शुचिः ॥ शिक्यच्छेदेऽक्षभङ्गेषु भूयस्त्वारोपयेन्नरम् । एवं निःसंशयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

अथाग्निः । षोडशाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलं सप्तकं कुर्य्यात् । ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य सप्ताश्वत्थ पत्राणि करयोर्दद्यात् । तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण वेष्टयेत् । ततस्तत्राग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं संन्यसेत् । तमादाय नातिद्रुतं नाविलम्बितं मण्डलेषु पदन्यासं कुर्व्वन् व्रजेत् । ततः सप्तमण्डलमतीत्य भू-

मो पिण्डं जुहुयात् । यद्यन्यचिह्नितकरस्तमशुद्धं विनिर्द्दिशेत् । न दग्धः सर्वथा यस्तु स वै शुद्धो भवेन्नरः ॥ भयाद्वा पातयेद्यस्तु दग्धो वा न विभाव्यते । पुनस्तं धारयेत् पिण्डं समयस्याविशोधनात् ॥ करौ विमृदितव्रीहेस्तस्यादादेव लक्षयेत् । अभिमन्त्र्यास करयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत् ॥ त्वमग्ने ! सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् । त्वमेवाग्ने ! विजानीषे न विदुर्यानि मानवाः ॥ व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति । तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥

अथोदकम् । पङ्कशैवालदुष्टग्राहमत्स्यजलौकादिवर्जितेऽम्भसि । तत्र नाभिमग्नस्यारागद्वेषिणः पुरुषस्यान्यस्य जानुनी गृहीत्वाभिमन्त्रितस्त्वम्भः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च नातिक्रूरमृदुना धनुषा पुरुषोऽपरः शरक्षेपं कुर्य्यात् । तञ्चापरश्च पुरुषो जवेन शरमानयेत् । तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्त्तितः ॥ अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने । त्वमम्भः ! सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ॥ त्वमेवाम्भो ! विजानीषे न विदुर्यानि मानुषाः । व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषस्त्वयि मज्जति । तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ विषम् । विषाण्यदेयानि सर्व्वाणि ऋते हिमाचलोद्भवाच्छार्ङ्गात् । तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिशस्ताय दद्यात् । विषं वेगक्रमापेतं सुखेन यदि जीर्य्यते । विशुद्धं तमिति ज्ञात्वा दिवसान्ते विसर्जयेत् ॥ विषत्वाद्विषमस्या-

च क्रूर! त्वं सर्व्वदेहिनाम् । त्वमेव विष ! जानीषे न विदुर्या
नि मानुषाः ॥ व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छ-
ति । तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ॥ इति वै
ष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥
अथ कोशः । उग्रान् देवान् समभ्यर्च्च्य तत्स्नानोदकात्
प्रसृतित्रयं पिबेत् । इदं मया न कृतमिति व्याहरन् देवताभि
मुखः । यस्य पश्येत्द्विसप्ताहात्त्रिसप्ताहादथापि वा ॥ रो
गोऽग्निर्ज्ञातिमरणं राजातङ्कमथापि वा । तमशुद्धं विजानी
यात्तथा शुद्धं विपर्य्यये । दिव्ये च शुद्धं पुरुषं सत्कुर्य्याद्धा
र्म्मिको नृपः ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्द्दशोऽ
ध्यायः ॥
अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति । स्वे क्षेत्रे संस्कृतायामुत्पादितः
स्वयमौरसः प्रथमः । नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तमवर्णेन वो
त्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः । पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः । यस्त-
स्याः पुत्रः स मे पुत्रोभवेदिति या पित्रा दत्ता सा पुत्रिका
पुत्रिकाविधिना प्रतिपादिता पितृभ्रातृविहीना पुत्रिकेव ।
पौनर्भवश्चतुर्थः अक्षता भूयःसंस्कृता पुनर्भूः । भूयस्त्वसं
स्कृतापि परपूर्व्वा । कानीनः पञ्चमः । पितृगृहेऽसंस्कृत
यैवोत्पादितः । स च पाणिग्राहस्य गृहे च गूढोत्पन्नः ष
ष्ठः । यस्य तल्पजस्तस्यासौ सहोढः सप्तमः । गर्भिणी या
संस्क्रियते तस्याः पुत्रः स च पाणिग्राहस्य दत्तकश्चाष्टमः ।
स च मातापितृभ्यां यस्य दत्तः क्रीतश्च नवमः । स च ये-
न क्रीतः स्वयमुपगतो दशमः । स च यस्योपगतः अपवि
द्धस्त्वेकादशः । पित्रा मात्रा च परित्यक्तः स च येन गृहीतः
यत्र क्वचनोत्पादितश्च द्वादशः । एतेषां पूर्व्वः पूर्व्वः श्रेयान् ।

स एव दायहारः । स चान्यान् विभृयात् । अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण संस्कारं कुर्य्यात् । पतितक्लीबाचिकित्स्यरोगविकला स्त्वभागहारिणः । ऋक्कुथग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः । तेषाञ्चौरसाः पुत्रा भागहारिणः । नतु पतितस्य पतनीये कर्म्मणि कृते त्वनन्तरोत्पन्नाः । प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः तत्पुत्राः पैतामहेऽप्यर्थे अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः । यश्चार्थहरः स पिण्डदायी । एकोढानामप्येकस्याः पुत्रः सर्व्वासां पुत्रएव च । भ्रातॄणामेकजातानाञ्च । पुत्रः पितृवित्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात् । पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात् पितरं त्रायते सुतः । तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥ ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति । पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम् ॥ पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते । अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् ॥ पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते । दौहित्रोऽपि ह्यमुत्रं तं सन्तारयति पौत्रवत् ॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः॥

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमासु मातृवर्णाः । प्रतिलोमास्त्वार्य्यविगर्हिताः । तत्र वैश्यापुत्रः शूद्रेणायोगवः । पुक्कसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां । चाण्डालवैदेहकसूताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविट्क्षत्रियैः । सङ्करसङ्कराश्चासंख्येयाः । रङ्गावतरणमायोगवानां । व्याधता पुक्कसानां । स्तुतिक्रिया मागधानां । वध्यघातित्वं चाण्डालानाम् । स्त्रीरक्षा तज्जीवनञ्च वैदेहकानाम् । अश्वसारथ्यं सूतानां । चाण्डालानां बहिर्ग्रामनिवसनं मृतचैलधारणमिति विशेषः । सर्वेषाञ्च समानजातिभि-

र्विहाराः स्वपितृवित्तानुहरणञ्च । सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः । प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्म्मभिः ॥ ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः । स्त्री बालाभ्युपपत्तौ च वाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत्तस्य स्वेच्छा स्वयमुपात्तेऽर्थे । पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता-विभागानन्तरोत्पन्नस्य भाग दद्युः । अपुत्रस्य धनं पत्न्य-भिगामि । तदभावे दुहितृगामि । तदभावे पितृगामि । तदभावे मातृगामि । तदभावे भ्रातृगामि । तदभावे भ्रातृपुत्र-गामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुल्यगामि । तदभावे सहाध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्ज्जं राज-गामि । ब्राह्मणार्थो ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थधनमाचार्य्यो गृह्णीयात् शिष्योवा । संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः । दद्यादपहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥ पितृ-मातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकं बन्धु दत्तंशुल्कमन्वाधेयक मिति स्त्रीधनम् । ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्भर्त्तुः । शेषेषु च पिता हरे-त् । सर्वेष्वेव प्रसूतायां यद्धनं तद्दुहितृगामि । पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् । न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥ अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना । यस्य यत् पैत्रिकं रिक्थं स तद्गृह्णीत नेतरः ॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकमृक्थं दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोंऽशानादद्यात् ।

क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापुत्रस्त्वेकं अ-
थचेच्छूद्रापुत्रवर्ज्जं ब्राह्मणस्य पुत्रत्रयं भवेत्तदा तद्धनं न
वधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिद्विभागकृतानंशा-
नादद्युः । वैश्यवर्ज्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकञ्चादद्युः । क्ष
त्रियवर्ज्जं सप्तधाकृतं चतुरो द्वावेकञ्च । ब्राह्मणवर्ज्जं षड्-
धाकृतं त्रीन् द्वावेकञ्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियावैश्याशूद्रापुत्रे
ष्वयमेव विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियौ पुत्रौ
स्यातां तदा सप्तधाकृताद्धनाद् ब्राह्मणश्चतुरोंऽशानादद्या
त्त्रीन् राजन्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्-
धाविभक्तस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मण आदद्याद्द्वावंशौ वैश्यः ।
अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं प-
ञ्चधा विभजेयातां चतुरोंऽशान् ब्राह्मणस्त्वादद्यादेकं शूद्रः
अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियवैश्यौ स्यातां तदा-
तद्धनं पञ्चधा विभजेयातां त्रीनंशान् क्षत्रियस्त्वादद्याद्
द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रिय-
शूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं चतुर्द्धा विभजेयातां त्रीनं
शान् क्षत्रियस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्ष-
त्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं
त्रिधा विभजेयातां द्वावंशौ वैश्यस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अ
थैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः सर्वहराः ।
क्षत्रियस्य राजन्यवैश्यौ । वैश्यस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्र-
स्य । द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रस्र-
क्थस्य या गतिः साऽर्द्धस्य द्वितीयस्य । मातरः पुत्र
भागानुसारेण भागहारिण्यः । अनूढाश्च दुहितरः । स
मवर्णाः पुत्राः समानंशानादद्युः । ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारं द

द्युः । यदि द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ स्यातामेकः शूद्रापुत्रस्तदा-
ब्राह्मणपुत्रावष्टौ भागानादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ
शूद्रापुत्रावुभौ स्यातामेको ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्विभ-
क्तस्यार्थस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मणस्त्वादद्याद्द्वावंशौ शू-
द्रापुत्रौ । अनेन क्रमेणान्यत्राप्यंशकल्पना भवति । वि
भक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि । समस्तत्र वि-
भाग स्यज्ज्यैष्ठं तत्र न विद्यते ॥ अनुपघ्नन् पितृद्रव्यं श्र
मेण यदुपार्जितम् । स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुम-
र्हति ॥ पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्य यदाप्नुयात् । न
तत पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्ज्जितम् ॥ वस्त्रं पात्र
मलङ्कारः कृतान्नमुदकं स्त्रियः । योगक्षेमं प्रचारश्च न वि
भाज्यञ्च पुस्तकम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽ
ष्टादशोऽध्यायः ॥

मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् । न शूद्रं द्विजेन । पितरं
मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्राः ब्राह्म
णमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः । निर्ह
त्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्य प्रदक्षिणेन चितामभिगम्याप्सु
सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वैकपि
ण्डं कुशेषु दद्युः । परिवर्त्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदश्य
द्वार्य्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः । अक्षतांश्चा-
ग्नौ क्षिपेयुः चतुर्थे दिवसेऽस्थिसञ्चयं कुर्युः । तेषाञ्च
गङ्गाम्भसि प्रक्षेपः । यावत्सङ्ख्यमस्थि पुरुषस्य गङ्गा
म्भसि तिष्ठति तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति ।
यावदाशौचं तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकञ्च दद्युः । क्रीत
लब्धाशनाश्च भवेयुः । अमांसाशनाश्च । स्थंडिलशायिन-

श्च । पृथक्शायिनश्च । ग्रामान्निष्क्रम्याशौचान्ते कृतश्मश्रुकर्म्माणस्तिलकल्कैः सर्षपकल्कैर्व्वा स्नाताः परिवर्त्तितवाससो गृहं प्रविशेयुः । तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानाञ्च पूजनं कुर्य्युः । देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्षदेवा ब्राह्मणाः । ब्राह्मणैर्लोका धार्य्यन्ते । ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः । ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्वचित् ॥ यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति । तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ दुःखान्वितानां मृतबान्धवानामाश्वासनं कुर्य्युरदीनसत्त्वाः । वाक्यैस्तु यैर्भूमि तवाभिधास्ये वाक्यान्यहं तानि मनोऽभिरामे ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

यदुत्तरायणं तदहर्द्देवानाम् । दक्षिणायणं रात्रिः । सम्वत्सरोऽहोरात्रः तत्त्रिंशता मासः मासा द्वादश वर्षम् । द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कलियुगम् । द्विगुणानि द्वापरम् । त्रिगुणानि त्रेता चतुर्गुणानि कृतयुगम् । द्वादशवर्षसहस्राणि दिव्यानि चतुर्युगम् । चतुर्युगानामेकसप्ततिर्मन्वन्तरम् । चतुर्युगसहस्रञ्च कल्पः । स च पितामहस्याहः । तावती चास्य रात्रिः । एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्व्वस्यैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः । ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः । तस्यान्ते महाकल्पः । तावत्येवास्य निशा । पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां संख्यैव नास्ति । नच भविष्याणाम् । अनाद्यन्तता कालस्य ॥ एवमस्मिन्निरालम्बे काले सततयायिनि । न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्ध्रुवा ॥ गङ्गायाः सिकताधारास्तथा वर्षति वासवे ।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥ चतुर्द्दश-
विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः । सर्व्वलोकप्रधानाश्च म
नवश्च चतुर्द्दश ॥ बहूनीन्द्रसहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च
विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥ राजर्षयश्च ब
हवः सर्व्वे समुदिता गुणैः । देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निध
नं गताः ॥ ये समर्था जगत्यस्मिन् सृष्टिसंहारकारिणः ।
तेऽपि कालेन लीयन्ते कालोहि दुरतिक्रमः ॥ आक्रम्य-
सर्व्वः कालेन परलोकञ्च नीयते । कर्म्मपाशवशो जन्तुः
का तत्र परिदेवना ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृ
तस्य च । अर्थे दुष्परिहार्य्येऽस्मिन्नास्ति लोके सहायता
॥ शोचन्तो नोपकुर्वन्ति मृतस्येह जना यतः । अतो न
रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः ॥ सुकृतं दुष्कृ
तञ्चोभौ सहायौ यस्य गच्छतः । बान्धवैस्तस्य किं कार्य्यं
शोचद्भिरथवा न वा ॥ बान्धवानामशौचे तु स्थितिं प्रेतो
न विन्दति । अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः ॥
अर्व्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः । प्रेतलो
कगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत ॥ पितृलोकगतश्चान्नं
श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम् । पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्रा
द्धं प्रयच्छत ॥ देवत्वे यातनास्थाने तिर्य्यग्योनौ तथैव
च । मानुष्ये च तथाप्नोति श्राद्धं दत्तं स्वबान्धवैः ॥ प्रेतस्य
श्राद्धकर्त्तुश्च पुष्टिः श्राद्धे कृते ध्रुवम् । तस्माच्छ्राद्धं सदा
कार्य्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥ एतावदेव कर्त्तव्यं सदा
प्रेतस्य बन्धुभिः । नोपकुर्य्यान्नरः शोकात् प्रेतस्यात्मन-
एव वा ॥ दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान् ।
धर्म्ममेकं सहायार्थं वरयध्वं सदा नराः ॥ मृतोऽपि बान्धवः

शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् । जायावर्ज्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विरुध्यते ॥ धर्म्म एकोऽनुयात्येनं यत्र क्वचन गामिनम् । नन्वसारे नृलोकेऽस्मिन् धर्म्मं कुरुत मा चिरम् ॥ श्वःकार्य्यमद्य कुर्व्वीत पूर्व्वाह्ने चापराह्णिकम् । न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाऽकृतम् ॥ क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्र गतमानसम् । वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ न कालस्य प्रियः कश्चिद् द्वेष्यश्चास्य न विद्यते । आयुष्ये कर्म्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥ नाप्राप्तकालो म्रियते विद्धः शरशतैरपि । कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः । त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥ आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि । न निवारयितुं शक्तस्तत्र का परिदेवना ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा पूर्व्वकृतं कर्म्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥ अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा । तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ गृह्णातीह यथा वस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृतामम्बरम् । गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्म्मनिबन्धनम् ॥ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः । नचैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च । नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्य्योऽयमुच्यते । तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

अथाशौच व्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपाद आचान्तस्त्वेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्यवस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत्। एकवन्मन्त्रानूहेतैकोद्दिष्टे। उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां पिण्डं निर्वपेत्। भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिपूजितेषु प्रेतनामगोत्राभ्यां दत्ताक्षय्योदकश्चतुरङ्गुलपृथ्वीस्तावदन्तरास्तावदधः खाता वितस्त्यायतास्तिस्रः कर्षूः कुर्य्यात्। कर्षूसमीपे चाग्नित्रयमुपसमाधाय परिस्तीर्य्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं जुहुयात्। सोमाय पितृमते स्वधा नमः। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमः। यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः। स्थानत्रये च प्राग्वत् पिण्डनिर्वपणं कुर्य्यात्। अन्नदधिघृतमधुमांसैः कर्षूत्रयं पूरयित्वैतदिति जपेत्। एवंमृताहे प्रतिमासं कुर्य्यात्। सम्वत्सरान्ते प्रेताय तत्पित्रे तत्पितामहाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणान् देवपूर्व्वान् भोजयेत्। अत्राग्नौकरणमावाहनं पाद्यञ्च कुर्य्यात्। संसृजतु त्वा पृथिवी समानीवइति च प्रेतपाद्यपात्रे पितृपाद्यपात्रत्रये योजयेत्। उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्य्यात्। ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान् दत्तदक्षिणांश्चानुव्रज्य विसर्ज्जयेत्। ततः प्रेतपिण्डं पाद्यपात्रोदकवत् पिण्डत्रये निदध्यात्। कर्षूत्रयसन्निकर्षेऽप्येवमेव। सपिण्डीकरणं मासिकार्थवद्द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि वा कुर्य्यात्। मन्त्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽह्नि। सम्वत्सराभ्यन्तरे यद्यधिमासो भवेत्तदा मासिकार्थे दिनमेकञ्च वर्द्धयेत्। सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्य्यमेवं तथा भवेत्। यावज्जीवं तथा कुर्य्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम्॥ अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य

सम्वत्सरात् कृतम्। तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं द्वि-
जन्मने॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्दशाहमशौ-
चम्। द्वादशाहं राजन्यस्य। पञ्चदशाहं वैश्यस्य। मासं
शूद्रस्य। सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते। अशौचे
होमदान प्रतिग्रहस्वाध्याया निवर्त्तन्ते। नाशौचे कस्यचि
दन्नमश्नीयात्। ब्राह्मणादीनामशौचे यः सकृदेवान्नम-
श्नाति तस्य तावदशौचं यावत्तेषाम्। अशौचापगमे प्रा
यश्चित्तं कुर्य्यात्। सवर्णस्याशौचे द्विजो भुक्त्वा स्रव-
न्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रीरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य्य गायत्र्य
ष्टसहस्रं जपेत्। क्षत्रियाशौचे ब्राह्मणस्त्वेतदेवोपोषितः
कृत्वा शुद्ध्यति। वैश्याशौचे राजन्यश्च। वैश्याशौचे-
ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च। ब्राह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रि-
याशौचे वैश्यः स्रवन्ती मासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत्॥
वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत्। शूद्राशौचे
द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतञ्चरेत्। शूद्रश्च द्विजाशौचे स्ना
नमाचरेत्। शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत्। प-
त्नीनां दासानामानुलोम्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम्। मृते
स्वामिन्यात्मीयम्। हीनवर्णानामधिकवर्णेषु तदपगमे शु-
द्धिः। ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्शूद्रेषु षड्रात्रत्रिरात्रैकरात्रैः। क्ष
त्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रात्रत्रिरात्राभ्याम्। वैश्यस्य शूद्रेषु
षड्रात्रेण। मासतुल्यैरहोरात्रैर्गर्भस्रावे। जातमृते मृतजाते
वा कुलस्य सद्यःशौचम्। अदन्तजाते बाले प्रेते सद्य एव।
नास्याग्निसंस्कारो नोदकक्रिया। दन्तजाते त्वकृतचूडे त्वहो
रात्रेण। कृतचूडे त्वसंस्कृते त्रिरात्रेण। ततः परं यथोक्तका-

लेन। स्त्रीणां विवाहः संस्कारः। संस्कृतास्तु स्त्रीषु नाशौचं भवति पितृपक्षे। तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रञ्च। जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं स्यात्तदा पूर्व्वाशौचव्यपगमे शुद्धिः। रात्रिशेषे दिनद्वयेन। प्रभाते दिनत्रयेण। मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम्। श्रुत्वा देशान्तरस्थजननमरणे शेषेण शुध्येत्। व्यतीतेऽशौचे सम्वत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण। ततः परं स्नानेन। आचार्य्ये मातामहे च व्यतीते त्रिरात्रेण॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च। परपूर्व्वासु भार्य्यासु प्रसूतासु मृतासु च। आचार्य्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वशुर्य्यसहाध्यायिशिष्येष्वतीतेष्वेकरात्रेण। स्वदेशराजनि च। असपिण्डे स्ववेश्मनि मृते च। भृग्वग्न्यनाशकाम्बुसंग्रामविद्युन्नृपहतानां नाशौचम्। न राज्ञां राजकर्म्मणि। न व्रतिनां व्रते। न सत्रिणां सत्रे। न कारूणां स्वकर्म्मणि। न राजाज्ञाकारिणां तदिच्छया। न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोः। न देशविप्लुवे। आपद्यपि च कष्टायाम्। आत्मत्यागिनः पतिताश्च नाशौचोदकभाजः। पतितस्य दासी मृतेऽह्नि पादाभ्यां घटमपवर्ज्जयेत्। उद्बन्धनमृतस्य यः पाशं छिन्द्यात् स तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति। आत्मघातिनां संस्कर्त्ता च। तदश्रुपातकारी च। सर्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः सहाश्रुपातं कृत्वा स्नानेन। अकृते त्वस्थिसञ्चये सचैलस्नानेन। द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। द्विजप्रेतस्याष्टशतम्। शूद्रः प्रेतानुगमनं कृत्वा स्नानमाचरेत्। चिताधूमसेवने सर्वे व-

र्णाः स्नानमाचरेयुः। मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरोपगतकण्ठे व-
मन, विरेकयोश्च। श्मश्रुकर्म्मणि कृते च। शवस्पृशञ्च
स्पृष्ट्वा रजस्वलाचाण्डालयूपांश्च भक्ष्यवर्ज्जं पञ्चनखश
वं तदस्थि सस्नेहञ्च। सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वस्त्रं ना
प्रक्षालितं बिभृयात्। रजस्वला चतुर्थेऽह्नि स्नानाच्छुध्य-
ति। रजस्वला हीनवर्णां रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावदश्नीया
द्यावन्न शुद्धा। सवर्णामधिकरणां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाश्नी-
यात्। क्षुत्वा सुप्त्वा भोजनाध्ययने पीत्वा स्नात्वा निष्ठी-
व्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपुरीषे कृत्वा पञ्चन
खस्य सस्नेहास्थि स्पृष्ट्वा चाचामेत्। चाण्डालम्लेच्छस
म्भाषणे च। नाभेरधस्तात् प्रवाहेषु च कायिकैर्मलैः
सुरभिर्व्वोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुध्यति। अन्य-
त्रोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन। वक्त्रोपहतस्तू
पोष्य स्नात्वा पञ्चगव्येन। दशनच्छदोपहतश्च॥ वसा
शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट्कर्णविड्नखाः। श्लेष्माश्रु दूषि-
का स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः॥ गौडी माध्वी च पैष्टी च
विज्ञेया त्रिविधा सुरा। यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या
द्विजातिभिः॥ माधूकमैक्षवं टाङ्कं कौलं खार्ज्जूरपानसे।
मृद्विकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम्॥ अमेध्यानि
दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च। राजन्यश्चैव वैश्यश्च
स्पृष्ट्वैतानि न दुष्यतः॥ गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमे
धं समाचरन्। प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति॥
आचार्य्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम्। निर्हृत्य तु
व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते॥ आदिष्टी नोदकं कुर्या-
दाव्रतस्य समापनात्। समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रेण

विशुध्यति ॥ ज्ञानंतपोऽग्निराहारो मृण्मनोवार्य्युपाञ्जनम्। वायुः कर्म्मार्ककालौ च शुद्धिकर्त्तॄणि देहिनाम् ॥ सर्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम्। योऽन्ने शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ॥ क्षान्त्या शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्य्यकारिणः। प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥ मृत्तोयैः शुध्यते शोध्यं नदी वेगेन शुद्ध्यति। रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमाः ॥ अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति। विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥ एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः। नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम्। अत्यन्तोपहतं सर्व्वं लोहभाण्डमग्नौ प्रक्षिप्तं शुध्येत्। मणिमयमश्ममयमब्जञ्च सप्तरात्रं महीनिखनेन। शृङ्गदंष्ट्रास्थिमयं तक्षणेन। दारवं मृण्मयञ्च जह्यात्। अत्यन्तोपहतस्य वस्त्रस्य यत्प्रक्षालितं विरज्येत तच्छिन्द्यात्। सौवर्णराजताब्जमणिमयानां निर्लेपानामद्भिः शुद्धिः। अश्ममयानाञ्चमसानां ग्रहाणाञ्च। चरुस्रुक्स्रुवाणामुष्णेनाम्भसा। यज्ञकर्म्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना संमार्ज्जनेन। स्फ्यशूर्पशकटमुषलोलूखलानां प्रोक्षणेन। शयनयानासनानाञ्च। बहूनाञ्च धान्याजिनरज्जुतान्तववैदलसूत्रकार्पासवाससाञ्च। शाकमूलफलपुष्पाणाञ्च। तृणकाष्ठशुष्कपलाशानां च। एतेषां प्रक्षालनेन। अल्पानाञ्च। ऊषैः कौशेयाविकयोः। अरिष्टकैः कुतपानाम्। श्री

फलैरंशुपदानाम्। गौरसर्षपैः क्षौमाणाम् शृङ्गास्थिद-
न्तमयानाञ्च। पद्माक्षैर्मृगलोमिकानाम्। ताम्ररीति-
त्रपुसीसमयानामम्लोदकेन। भस्मना कांस्यलोहयोः।
तक्षणेन दारवाणाम्। गोबालैः फलसम्भवानाम्। प्रोक्ष
णेन संहतानाम्। उत्पवनेन द्रव्याणाम्। गुडादीनामि-
क्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां वार्य्यग्निदानेन।
सर्वलवणानाञ्च। पुनः पाकेन मृण्मयानाम्। द्रव्यवत्-
कृतशौचानां देवतार्च्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन। असि-
द्धस्यान्नस्य यावन्मात्रमुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेष-
स्य कण्डनप्रक्षालने कुर्य्यात्। द्रोणाद्यधिकं सिद्धमन्न
मुपहतं न दुष्यति। तस्योपहतमात्रमपास्य गायत्र्याभि
मन्त्रितं सुवर्णाम्भः प्रक्षिपेत् वस्तस्य च प्रदर्शयेदग्नेः।
पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम्। दूषितं केशकी
टैश्च मृदः क्षेपेण शुध्यति॥ यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्ग
न्धो लेपश्च तत्कृतः। तावन्मृद्वारि देयं स्यात् सर्वासु
द्रव्यशुद्धिषु॥ अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजा म
लाः। पन्थानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्य्यांशुमारुतैः॥ र
थ्याकर्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः। मारुतेनैव
शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च॥ प्राणिनामथ सर्वेषां मृ
द्भिरद्भिश्च कारयेत्। अत्यन्तोपहतानाञ्च शौचं नित्यम-
तन्द्रितः॥ भूमिष्ठमुदकं पुण्यं वैतृष्ण्यं यत्र गोर्भवेत्।
अव्याप्तञ्चेदमेध्येन तद्वदेव शिलागतम्॥ वह्निप्रज्वालनं
कुर्य्यात् कूपे पक्वेष्टकाचिते। पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नव
तोयसमुद्भवे॥ जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु वसुन्धरे।
कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम्॥ त्रीणि देवाः

पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन्। अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते॥ नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम्। ब्राह्मणान्तरितं भैक्ष्यमाकराः सर्वएव च॥ नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने। प्रस्नवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः॥ श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तन् परिकीर्त्तितम्। क्रव्याद्भिश्च हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः॥ ऊर्द्ध्वं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्दिशेत्। यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्च्युताः॥ मक्षिका विप्रुषश्छाया गौर्गजाश्वमरीचयः रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्ज्जारश्च सदा शुचिः॥ नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गं न यान्ति याः। न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम्॥ स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान्। भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तै रप्रयतो भवेत्॥ उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन। अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात्॥ मार्ज्जनोपाञ्जनैर्वेश्म प्रोक्षणेन च पुस्तकम्। समार्ज्जनेनाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च॥ दाहेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम्। गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः। गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्व्वाघसूदनाः॥ गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना। षडङ्गमेतत्परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम्॥ शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्व्वाघविनिसूदनम्। गवां कण्डूयनञ्चैव सर्वकल्मषनाशनम्। गवां ग्रासप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते॥ गवां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा पुष्टिस्तथा सा रजसि प्रवृद्धा। लक्ष्मीः करीषे प्रणतौ च धर्म्मस्तासां प्रणामं सततञ्च कुर्य्या

तू॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः॥

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्य्या भवन्ति। तिस्रः क्षत्रियस्य। द्वे वैश्यस्य। एका शूद्रस्य। तासां सवर्णावेदने पाणिर्ग्राह्यः। असवर्णावेदने शरः क्षत्रियकन्यया। प्रतोदो वैश्यकन्यया। वसनदशान्तः शूद्रकन्यया। न सगोत्रां न समानार्षप्रवरां भार्य्यां विन्देत् मातृतस्त्वा पञ्चमात् पुरुषात् पितृतश्चासप्तमात्। नाकुलीनाम् नच व्याधिताम्। नाधिकाङ्गीम्। न हीनाङ्गीम्। नातिकपिलाम्। न वाचाटाम्। अथाष्टौ विवाहा भवन्ति। ब्राह्मो दैव आर्षः प्राजापत्यो गान्धर्व आसुरो राक्षसः पैशाचश्चेति। आहूय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः। यज्ञस्थऋत्विजे दैवः। गोमिथुनग्रहणेनार्षः। प्रार्थिताप्रदानेन प्राजापत्यः। द्वयोः सकामयोर्म्मातापितृरहितो योगो गान्धर्वः। क्रयेणासुरः। युद्धहरणेन राक्षसः। सुप्तप्रमत्ताभिगमनात् पैशाचः। एतेष्वाद्याश्चत्वारो धर्म्याः। गान्धर्व्वोऽपि राजन्यानाम्। ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनीते। दैवीपुत्रश्चतुर्दश। आर्षीपुत्रश्च सप्त। प्राजापत्यश्चतुरः। ब्राह्मेण विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति। दैवेन स्वर्गम्। प्राजापत्येन देवलोकम् गान्धर्व्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति। पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो मातामहो माता चेति कन्याप्रदाः। पूर्व्वाभावे प्रकृतिस्थः परः परः। ऋतुत्रयमुपास्यैव कन्या कुर्य्यात् स्वयम्वरम्। ऋतुत्रये व्यतीते तु प्रभवत्यात्मनः सदा॥ पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता। सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति॥ ॥इति

वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥
अथ स्त्रीणां धर्म्माः। भर्त्तुः समानव्रतचारित्वम्। श्वश्रुश्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम्। सुसंस्कृतोपस्करता। अमुक्तहस्तता। सुगुप्तभाण्डता। मूलक्रियास्वनभिरतिः मङ्गलाचारतत्परता। भर्त्तरि प्रवासितेऽप्रतिकर्म्मक्रिया। परगृहेष्वनभिगमनम्। द्वारदेशगवाक्षकेषु नावस्थानम्। सर्व्वकर्म्मस्वस्वतन्त्रता। बाल्ययौवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्त्तृपुत्राधीनता। मृते भर्त्तरि ब्रह्मचर्य्यं तदन्वारोहणं च वा। नास्ति स्त्रीणां पृथक् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम्। पतिं शुश्रूषते यत्तु तेन स्वर्गे महीयते॥ पत्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतञ्चरेत्। आयुः सा हरते भर्त्तुर्नरकञ्चैव गच्छति॥ मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता। स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः॥
सवर्णासु बहुभार्य्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म्मकार्य्यं कुर्य्यात्। मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णया। समानवर्णाभावे त्वनन्तरयैवापदि च। नत्वेव द्विजः शूद्रया। द्विजस्य भार्य्या शूद्रा तु धर्म्मार्थे न भवेत् क्वचित्। रत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्त्तिता॥ हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः। कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम्॥ दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु। नादन्ति पितृदेवास्तु न च स्वर्गं स गच्छति॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः॥
गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने निषेककर्म्म। स्पन्दनात् पुरा पुंस-

वनम् षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनं । जाते च दारके जात-
कर्म्म । अशौचव्यपगमने नामधेयं । मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य ।
बलवत् क्षत्रियस्य । धनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सितं शूद्र-
स्य । चतुर्थे मास्यादित्यदर्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृती
येऽब्दे चूडाकरणम् । एताएव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः ।
तासां समन्त्रको विवाहः । गर्भाष्टमेऽब्दे ब्राह्मणस्योपन
यनं । गर्भैकादशे राज्ञः । गर्भद्वादशे विशः । तेषां मु
ञ्जज्याबल्वजमय्यो मौञ्ज्यः । कार्पासशणाविकान्युपवी-
तानि वासांसि च । मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्म्माणि । पा
लाशखादिरौदुम्बरा दण्डाः । केशान्तललाटनासादेश
तुल्याः सर्व एव वा । भवदाद्यं भवन्मध्यं भवदन्तञ्च
भैक्ष्यचरणम् । आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री ना-
तिवर्त्तते । आद्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥
अतऊर्द्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः । सावित्री प
तिता व्रात्या भवन्त्यार्य्यविगर्हिताः ॥ यद्यस्य विहितं च
र्म्म यत्सूत्रं या च मेखला । यो दण्डो यच्च वसनं तत्तद-
स्य व्रतेष्वपि ॥ मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलु-
म् । अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुले वासः । सन्ध्याद्वयोपासनम् ।
पूर्वां सन्ध्यां जपेत्तिष्ठन् पश्चिमामासीनः । कालद्वयमभि
षेकाग्निकर्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहूता
ध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनो
पवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्ष्याचरणम् ।
गर्वनुज्ञातो भैक्ष्याभ्यवहरणम् । श्राद्धकृतलवणशुक्तप-

र्य्युषितनृत्यगीतस्त्रीमधुमांसाञ्जनोच्छिष्टप्राणिहिंसाशील परिवर्ज्जनम् । अधः शय्या । गुरोः पूर्व्वोत्थानं चरमं संवेशनम् । कृतसन्ध्योपासनश्च गुर्व्वभिवादनं कुर्य्यात् । तस्य च व्यत्यस्तकरः पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वञ्च नामास्याभिवादनान्ते भोःशब्दान्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः शयानो भुञ्जानः पराङ्मुखश्च नास्याभिभाषणं कुर्य्यात् । आसीनस्योपस्थितः कुर्य्यात्तिष्ठतोऽभिगच्छन्नागच्छतः प्रत्युद्गम्य पश्चाद्धावन् धावतः । पराङ्मुखस्याभिमुखः दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रणम्य । तस्य च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनः स्यात् । नचास्य केवलं नाम ब्रूयात् । गतिचेष्टाभाषितादिकं नास्य कुर्य्यात् । तत्रास्य निन्दापरीवादौ स्यातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् । ऋते शिलाफलकनौयानेभ्यः । गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वर्त्तेत । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान् गुरून्नाभिवादयेत् । बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवद्वर्त्तेत । नास्य पादौ प्रक्षालयेत् नोच्छिष्टमश्नीयात् । एवं वेदं वेदौ वेदान् वा स्वीकुर्य्यात् । ततो वेदाङ्गानि । यस्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र श्रमं कुर्य्यादसौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति । मातुरग्रे विजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धनम् । तत्रास्य माता सावित्री भवति पिता त्वाचार्य्यः । एतेनैव तेषां द्विजत्वम् । प्राङ्मौञ्जीबन्धनाद्द्विजः शूद्रसमो भवति । ब्रह्मचारिणा मुण्डेन जटिलेन वा भाव्यम् । वेदस्वीकरणादूर्द्ध्वं गुर्व्वनुज्ञातस्तस्मै वरं दत्त्वा स्नायात् । ततो गुरुकुलएव जन्मनः शेषं नयेत् । तत्राचार्य्ये प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत । गुरुदारेषु सवर्णेषु वा ।

तदभावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारी स्यात्॥ एवञ्च-
रति यो विप्रो ब्रह्मचर्य्यमतन्द्रितः। स गच्छत्युत्तमं स्था
नं न चेह जायते पुनः॥ कामतो रेतसः सेको व्रतस्थस्य
द्विजन्मनः। अतिक्रमं व्रतस्याहुर्ब्रह्मज्ञा ब्रह्मवादिनः॥ ए
तस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्द्दभाजिनम्। सप्तागारं च
रेद्भैक्ष्यं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्॥ तेभ्यो लब्धेन भैक्ष्येण
वर्त्तयन्नेककालिकम्। उपस्पृशंस्त्रिषवणमब्देन स विशु
ध्यति॥ स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः। स्ना
त्वार्कमर्च्चयित्वा त्रिः पुनर्म्मामित्यृचं जपेत्॥ अकृत्वा भै
क्ष्यचरणमसमिध्य च पावकम्। अनातुरः सप्तरात्रमव
कीर्णी व्रतञ्चरेत्॥ तञ्चेदभ्युदियात् सूर्य्यः शयानं का-
मकारतः। निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः॥

यस्तूपनीय व्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत्तमाचार्य्यं वि-
द्यात्। यस्त्वेनं मल्पेनाध्यापयेत्तमुपाध्यायमेकदेशं वा।
यो यस्य यज्ञे कर्म्माणि कुर्य्यात्तमृत्विजं विद्यात्। नापरी
क्षितं याजयेत् नाध्यापयेत् नोपनयेत्॥ अधर्मेण च
यः प्राह यश्च धर्म्मेण पृच्छति। तयोरन्यतरः प्रैति विद्वे
षं वाधिगच्छति॥ धर्म्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि
तद्विधा। तत्र विद्या न वप्तव्या शुभं बीजमिवोषरे॥ विद्या
ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिस्तेहमस्मि। अ
सूयकायानृजवेऽयताय न मां ब्रूया वीर्य्यवती तथा स्या
म्॥ यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्य्योप
पन्नम्। यस्तेन द्रुह्येत् कतमांश्च नाह तस्मै मां ब्रूया वि
धिपाय ब्रह्मन्!॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे-

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा च्छन्दांस्युपाकृत्यार्द्धपञ्चमान् मासानधीयीत। ततस्तेषामुत्सर्गं बहिः कुर्य्यान्नानुपाकृतानां। उत्सर्गोपाकर्म्मणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्य्यात्। नाधीयीताहोरात्रं चतुर्द्दश्यष्टमीषु च। नर्त्वन्तरग्रहसूतके। नेन्द्रियप्रयाणे। न वाति चण्डपवने। नाकालवर्षविद्युत्स्तनितेषु। न भूकम्पोल्कापातदिग्दाहेषु। नान्तःशवे ग्रामे। न शस्त्रसंपाते। न श्वसृगालगर्द्दभनिर्ह्लादे। न वादित्रशब्दे। न शूद्रपतितयोः समीपे। न देवतायतनश्मशानचतुष्पथरथ्यासु। नोदकान्तः। न पीठोपहितपादः। न हस्त्यश्वोष्ट्रनौगोयानेषु। न वान्तः। न विरिक्तः। नाजीर्णी। न पञ्चनखान्तरागमने। न राजश्रोत्रियगोब्राह्मणव्यसने। नोपाकर्म्मणि। नोत्सर्गे न सामध्वनावृग्यजुषी। नापररात्रमधीत्य शयीत। अभियुक्तोऽप्यनध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत्। यस्मादनध्ययनाधीतं नेहनामुत्र फलदम्। तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च। तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सुक्षिप्य क्षेत्रेषु वसव्या। शिष्येण ब्रह्मारम्भावसानयोर्गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यम्। प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः। तत्र च य ऋचोऽधीते तेनास्याज्येन पितॄणां तृप्तिर्भवति। यश्च यजूंषि तेन मधुना। यत्सामानि तेन पयसा। यश्चाथर्व्वणन्तेन मांसेन। यत्पुराणेतिहासवेदाङ्गधर्म्मशास्त्राण्यधीते तेनास्यान्नेन यश्च विद्यामासाद्यास्मिंल्लोके तया जीवेन्न सा तस्य परलोके फलप्रदा भवेत्। यश्च विद्यया यशः परेषां हन्ति। अनुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानान्न वि-

ग्रामादद्यात् । तदादानमस्य ब्रह्मणः स्तेयं नरकाय भवति । लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव वा । आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन ॥ उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता । ब्रह्म जन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयतो मिथः । सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनाविह जायते ॥ आचार्य्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः । उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामरा ॥ य आवृणोत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् । तं वै मन्येत् पितरं मातरञ्च तस्मै न द्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥

त्रयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता आचार्य्यश्च । तेषां नित्यमेव शुश्रूषुणा भवितव्यम् । यत्ते ब्रूयुस्तत्कुर्य्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरननुज्ञातः किञ्चिदपि कुर्य्यात् । एतएव त्रयो वेदा एतएव त्रयः सुराः । एतएव त्रयो लोका एतएव त्रयोऽग्नयः ॥ पिता गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्माता गुरुराहवनीयः । सर्वे तस्याहृता धर्म्मा यस्यैते त्रय आहृताः ॥ अनाहृतास्तु यस्यैते सर्व्वास्तस्याफलाः क्रियाः । इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम् ॥ गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते । ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकत्रिंशोऽध्यायः॥

राजर्त्विक्स्नातोत्रियाधर्म्मप्रतिषेध्युपाध्यायपितृव्यमातामहमातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसम्बन्धिनश्चाचार्य्यवत्। पत्न्य एतेषां सवर्णाः । मातृष्वसा पितृष्वसा ज्येष्ठा स्वसा च । श्वशुरपितृव्यमातुलर्त्विजां कनीयसां प्रत्युत्थानमेवा

भिवादनम् । हीनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न पादोपसंस्पर्शनम् । गुरुपत्नीनां गात्रोत्सादनाञ्जनकेशसंयमनपादप्रक्षालनं न कुर्य्यात् । असंस्तुतापि परपत्नी भगिनीति वाच्या पुत्रीति मातेति वा । न च गुरूणां त्वमिति ब्रूयात् । तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं प्रसाद्याश्नीयात् । न च गुरुणा सह विगृह्य कथां कुर्य्यात् । नैव चास्य परीवादम् । न चानभिप्रेतम् । गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः । पूर्णे विंशतिवर्षे च गुणदोषौ विजानता ॥ कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि । अभिवादनकं कुर्य्यादसावहमिति ब्रुवन् ॥ विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् । गुरुदारेषु कुर्व्वीत सतां धर्म्ममनुस्मरन् ॥ वित्तं बन्धुर्वयः कर्म्म विद्या भवति पञ्चमी एतानि मानस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ ब्राह्मणं दशवर्षञ्च शतवर्षञ्च भूमिपम् । पिता पुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥ विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्त्रियाणान्तु वीर्य्यतः । वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मनः ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरं भवति । परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृहाश्रमिनः । तेनायमाक्रान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्त्तते । जातिभ्रंशकरेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलावहेषु प्रकीर्णकेषु च । त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपात-

कानि। अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम्। न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चन ॥　　॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमनमिति महापातकानि। तत्संयोगश्च। सम्वत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन्। एकयानभोजनाशनशयनैः यौनस्रौवमौखसम्बन्धात् सद्य एव। अश्वमेधेन शुद्ध्येयुर्महापातकिनस्त्विमे। पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन वा ॥　　॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्वत्न्याश्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानीति। कौटसाक्ष्यं सुहृद्वध एतौ सुरापानसमौ। ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्तेयसमम्। पितृव्यमातामहमातुलश्वशुर नृपपत्न्यभिगमनं गुरुदारगमनसमम्। पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनञ्च। श्रोत्रियर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनञ्च। स्वसुः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः कुमार्य्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च। अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा। अश्वमेधेन शुद्ध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा ॥　　॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥　　॥

अनृतवचनमुत्कर्षे। राजगामि च पैशुन्यम्। गुरोश्चालीकनिर्बन्धः। वेदनिन्दा। अधीतस्य च त्यागः। अग्निमा-

नृपितृकृतदाराणाञ्च। अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम्। परस्वापहरणम्। परदाराभिगमनम्। अयाज्ययाजनम्। विकर्म्मणा जीवनञ्च। असत्प्रतिग्रहञ्च। क्षत्रविट्शूद्रगोवधः। अविक्रेयविक्रयः। परिवित्तितानुजेन ज्येष्ठस्य परिवेदनम्। तस्य च कन्यादानम्। याजनञ्च। व्रात्यता। भृतकाध्यापनम्। भृताच्चाध्ययनादानम्। सर्व्वाकरेष्वधिकारः। महायन्त्रप्रवर्त्तनम्। द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा। स्त्रीजीवनम्। अभिचारबलिकर्म्मसु प्रवृत्तिः। आत्मार्थे क्रियारंभः। अनाहिताग्निना। देवर्षिपितृऋणानामनपाक्रिया। असच्छास्त्राभिगमनम्। नास्तिकता। कुशीलवता। मद्यपस्त्रीनिषेवणम्। इत्युपपातकानि।

उपपातकिनस्त्वेते कुर्य्युश्चान्द्रायणं नराः। पराकञ्च तथा कुर्य्युर्यजेयुर्गोमखेन वा॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः॥

ब्राह्मणस्य रुजः करणम्। अपेयमद्ययोर्घ्रातिः जैह्म्यम्। पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि च। इति जातिभ्रंशकराणि।

जातिभ्रंशकरं कर्म्म कृत्वान्यतममिच्छया। कुर्य्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टात्रिंशोऽध्यायः॥

ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम्। सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्नीत यावकम्। कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् अपात्रीकरणं कृत्वा त

सकृच्छ्रेण शुध्यति। शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्तपनेन वा॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥
पक्षिणां जलचराणां जलजानाञ्च घातनम्। कृमिकीटानाञ्च। मद्यानुगतभोजनम्। इति मलावहानि। मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम्। कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥
यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम्। प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम्। प्रायश्चित्तं बुधः कुर्य्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥
अथ नरकाः। तामिस्रम्। अन्धतामिस्रम्। रौरवम्। महारौरवम्। कालसूत्रम्। महानरकम्। संजीवनम्। अवीचि। तापनम्। सम्प्रतापनम्। संघातकम्। काकोलम्। कुण्डलम्। कुट्टानम्। पूतिमृत्तिकम्। लोहशङ्कुः। ऋचीसम्। विषमपन्थानम्। कण्टकशाल्मलिः। दीपनदी। असिपत्रवनम्। लोहचारकमिति। एतेष्वकृतप्रायश्चित्ता अतिपातकिनः पर्य्यायेण कल्पं पच्यन्ते। महापातकिनो मन्वन्तरम्। अनुपातकिनश्चातुर्युगम्। कृतसङ्करीकरणाश्च सम्वत्सरसहस्रम्। कृतजातिभ्रंशकरणाश्च। कृतापात्रीकरणाश्च। कृतमलिनीकरणाश्च। प्रकीर्णकपातकिनश्च बहून् वर्षयुगान्। कृतपातकिनः-सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम्। याम्यं पन्थानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम्॥ यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणाय

नस्ततः। सुकृच्छ्रेणानुकारेण नीयमानाश्च ते यथा॥ श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कबकादिभिः। अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा॥ अग्निना दह्यमानाश्च नुद्यमानाश्च कण्टकैः। क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च तृष्णया॥ क्षुधया व्यथमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्तथा। पूयशोणितगन्धेन मूर्च्छमानाः पदे पदे॥ परान्नपानं लिप्सन्तस्ताड्यमानाश्च किङ्करैः। काककङ्कबकादीनां भीमानां सदृशाननैः॥ क्वचित् क्वाथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते मुषलैः क्वचित्। आयसीषु च विध्यन्ते शिलासु च तथा क्वचित्॥ क्वचिद्वान्तमथाश्नन्ति क्वचित् पूयमसृक् क्वचित्। क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसं पूयगन्धि सुदारुणम्॥ अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित्। कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैश्च दारुणैः॥ क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्वा मेध्यमध्यगाः। परस्परमथाश्नन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः॥ क्वचिद्भूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा क्वचित्। क्वचित् क्षिप्यन्ति बाणौघैरुत्कृत्यन्ते तथा क्वचित्॥ कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गभोगवेष्टिताः। पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः कृष्यमानाश्च जानुभिः॥ भग्नपृष्ठशिरोग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः। कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्यातनाक्षमैः॥ एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः। तिर्यग्योनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्यग्योनयो भवन्ति। अतिपातकिनां पर्य्यायेण सर्व्वाः स्थावरयोन

यः। महापातकिनाञ्च कृमियोनयः। उपपातकिनां जलजयोनयः। कृतजातिभ्रंशकराणां जलचरयोनयः। कृतसङ्करीकरणकर्म्मणां मृगयोनयः। कृतापात्रीकरणकर्म्मणां पशुयोनयः। कृतमलिनीकरणकर्म्मणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः। प्रकीर्णेषु प्रकीर्णा हिंस्राः क्रव्यादा भवन्ति। अभोज्यान्नाभक्ष्याशी कृमिः। स्तेनः श्येनः। प्रकृष्टवर्त्मापहारी बिलेशयः। आखुर्धान्यहारी। हंसः कांस्यापहारी। जलं हृत्वाभिप्लवः। मधु दंशः। पयः काकः। रसं श्वा। घृतं नकुलः। मांसं गृध्रः। वसां मद्गुः। तैलं तैलपायिकः। लवणं चीच्चिवाक्। दधि बलाका। कौशेयं हृत्वा भवति तित्तिरिः। क्षौमं दर्द्दुरः। कार्पासतान्तवं क्रौञ्चः। गोधा गाम्। वाग्गुडो गुडम्। छुच्छुन्दरिर्गन्धान्। पत्रशाकं बर्ही। कृतान्नं श्वावित्। अकृतान्नं शल्लकः। अग्निं बकः। गृहकार्य्युपस्करम्। रक्तवासांसि जीवञ्जीवकः। गजं कूर्म्मः। अश्वं व्याघ्रः। फलं पुष्पं वा मर्कटः। ऋक्षः स्त्रियम्। यानमुष्ट्रः। पशून् अजः। श्वेतः पारजायी॥ यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः। अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः॥ स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः। एतेषामेव जन्तूनां भार्य्यात्वमुपयान्ति ताः॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ नरकानुभूत दुःखानां तिर्य्यक्त्वमुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्षणानि भवन्ति। कुष्ठ्यतिपातकी। ब्रह्महा यक्ष्मी सुरापः श्यावदन्तकः। सुवर्णहारः कुनखः। गुरुतल्पगो दुश्चर्म्मा। पूतिनासः पिशुनः। पूतिवक्त्रः सूचकः।

धान्यचौरोऽङ्गहीनः मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः। अन्नाप हारकस्त्वामयावी। वागपहारको मूकः। वस्त्रापहा रकः श्वित्री। अश्वापहारकः पङ्गुः। देवब्राह्मणक्रोश को मूकः। लोलजिह्वो गरदः। उन्मत्तोऽग्निदः। गुरुप्र तिकूलोऽपस्मारी। गोघ्नस्त्वन्धः। दीपापहारकश्च। का णश्च दीपनिर्व्वापकः। त्रपुचामरसीसकविक्रयी रज- कः। एकशफविक्रयी मृगव्याधः। कुण्डाशी भगास्यः घाण्टिकः स्तेनः। वार्द्धुषिको भ्रामरी। मिष्टाश्येका- की वातगुल्मी। समयभेत्ता खल्वाटः। श्लीपदयवकी र्णी। परवृत्तिघ्नो दरिद्रः। परपीडाकरी दीर्घरोगी। एवं कर्म्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः। रोगान्विता स्तथान्धाश्च कुब्जखञ्जैकलोचनाः॥ वामना बधिरा मू का दुर्बलाश्च तथापरे। तस्मात् सर्वैः प्रयत्नेन प्रायश्चि त्तं समाचरेत्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चच- त्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति। त्र्यहं नाश्नीयात् प्रत्यहञ्च त्रिष वणं स्नानमाचरेत्त्रिः प्रतिस्नानमप्सु मज्जनं मग्नस्त्रिर- घमर्षणं जपेत् दिवास्थितस्तिष्ठेत् रात्रावासीनः कर्म्म णोऽन्ते पयस्विनीं दद्यादित्यघमर्षणम्। त्र्यहं सायं- त्र्यहं प्रातस्त्र्यहमुष्णं घृतं त्र्यहमुष्णं पयस्त्र्यहञ्च ना- श्नीयादेष तप्तकृच्छ्रः। एष एव शीतैः शीतकृच्छ्रः। कृ च्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसैकविंशतिक्षपणम्। उदक सक्तूनां मासाभ्यवहारेणोदककृच्छ्रः। बिसाभ्यवहारे ण मूलकृच्छ्रः। बिल्वाभ्यवहारेण श्रीफलकृच्छ्रः पद्मा- क्षैर्वा। निराहारस्य द्वादशाहेनेन पराकः। गोमूत्रगोम

यःक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकदिवसमश्नीयाद् द्वितीय मुपवसेदेतत्सान्तपनम् । गोमूत्रादिभिः प्रत्यहाभ्यस्तैर्महासान्तपनम् । त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिसान्तपनम् । पिण्याकाचमतक्रोदकसक्तूनामुपवासान्तरितोऽभ्यवहारस्तुलापुरुषः । कुशपलाशोदुम्बरपद्मशङ्खपुष्पीवटब्रह्मसुवर्च्चलानां पत्रैः क्वथितस्याम्भसः प्रत्येकं पानेन पर्णकृच्छ्रः ॥ कृच्छ्राण्येतानि सर्व्वाणि कुर्व्वीत कृतपावनः । नित्यं त्रिषवणस्नायी अधःशायी जितेन्द्रियः ॥ स्त्रीशूद्रपतितानाञ्च वर्ज्जयेच्चाभिभाषणम् । पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ चान्द्रायणम् ।

ग्रासानविकारानश्नीयात्तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ क्रमेण वर्द्धयेद्धानौ ह्रासयेदमावास्यां नाश्नीयादेष चान्द्रायणो यवमध्यः । पिपीलिकामध्यो वा । यस्यामावास्या मध्ये भवति स पिपीलिकामध्यः । यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः । अष्टौ ग्रासान् प्रतिदिवसं मासमश्नीयात् स यतिचान्द्रायणः । सायं प्रातश्चतुरश्चतुरः स शिशुचान्द्रायणः यथा कथञ्चित् षड्कोनां त्रिशतीं मासेनाश्नीयात् स सामान्यचान्द्रायणः ॥ व्रतमेतत् पुरा भूमौ कृत्वा सप्तर्षयो वरम् । प्रासवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कर्म्मभिरात्मकृतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्मार्थे प्रसृतियावकं श्रपयेत् । न ततोऽग्नौ जुहुयात् । न चात्र बलिकर्म । अशृतं श्रप्यमाणं शृतञ्चाभिमन्त्रयेत् । श्र-

प्यमाणे रक्षां कुर्य्यात्। ब्रह्मा देवानां पदवी कवीनां ऋषिर्विप्राणां श्येनो गृध्राणां महिषो मृगाणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमभ्येति रेभन्निति दर्भान् बध्नाति। शृतञ्च तमश्नीयात् पात्रे निषिच्य। ये देवा मनोजाता मनोजुषः सुदक्षा दक्षपितरः। ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्योनमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मनि जुहुयात्। अथाचान्तो नाभिमालभेत। स्नाताः पीता भवन्तो यूयमापोऽस्माकमुदरे यवाः। ता अस्मभ्यमनमी वा अपक्ष्मा अनागसा सन्तु देवीरमृता ऋता वृन्द इति। त्रिरात्रं मेधावी। षड्रात्रं पापकृत्। सप्तरात्रं पीत्वा महापातकिनामन्यतमः पुनाति। द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्दहति। मासं पीत्वा सर्वपापानि। गोनिर्हारमुक्तानां यवानामेकविंशतिरात्रञ्च। यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः। निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतम्॥ घृतमेव मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः। सर्वं पुनीत मे पापं यन्मे किञ्चन दुष्कृतम्॥ वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम्। अलक्ष्मीं कालकर्णीञ्च नाशयध्वं यवा! मम॥ श्वसूकरावलीढञ्च उच्छिष्टोपहतञ्च यत्। मातापित्रोरशुश्रूषां पुनीध्वञ्च यवा! मम॥ गणान्नं गणिकान्नञ्च शूद्रान्नं श्राद्धसूतकम्। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वञ्च यवा! मम॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टाचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

मार्गशीर्षशुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वासुदेवमर्च्चयेत्। पुष्पधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च। व्रतमेतत् सम्वत्सरं कृत्वा पापेभ्यः पूतो

भवति । यावज्जीवं कृत्वा श्वेतद्वीपमाप्नोति । अन्यद्वाद
शीष्वेकं स्वर्गलोकं प्राप्नोति यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमा
प्नोति । एवमेव पञ्चदशीष्वपि । ब्रह्मभूतममावास्यां पौ
र्णमास्यान्तथैव च । योगभूतं परिचरन् केशवं महदाप्नु
यात् ॥ दृश्येत सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र बृहस्पती । पौ
र्णमासी तु महती प्रोक्ता सम्वत्सरे तु सा ॥ तस्यां दा
नोपवासाद्यमक्षतं परिकीर्त्तितम् । तथैव द्वादशी शु
क्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्म
शास्त्रे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् त्रिषवणं स्नायात् स्वकर्म चा
चक्षाणो ग्रामे ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् तृणाशायी च स्यात् ।
एतन्महाव्रतं ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसम्वत्सरं कुर्य्यात् ।
यागस्थं क्षत्रियं वा । गुर्व्विणीं रजस्वलां वा । अत्रिगो
त्रां वा नारीम् । मित्रं वा । नृपतिवधे महाव्रतमेव द्विगु-
णं कुर्य्यात् । पादोनं क्षत्रियवधे । अर्द्धं वैश्यवधे । तद
र्द्धं शूद्रवधे । सर्व्वेषु शवशिरोध्वजी स्यात् । सर्व्वेषु जीवे
षु क्षमी स्यात् । मासमेकं कृतपावनो गवानुगमनं कुर्य्या
त् आसीनास्वासीत स्थितास्‌ स्थितः स्यात् अवसन्ना
श्चोद्धरेत् भयेभ्यश्च रक्षेत् तासां शीतादित्राणमकृत्वा
नात्मनः कुर्य्यात् गोमूत्रेण स्नायात् गोरसैश्च वर्त्तेत । ए
तद्गोव्रतं गोवधे कुर्य्यात् । गजं हत्वा पञ्च नीलान् वृष
भान् दद्यात् । तुरगं वासः । एकहायनमनड्वाहं खरव-
धे । मेषाजवधे च । स्वर्णकृष्णलमुष्ट्रवधे । श्वानं हत्वा
त्रिरात्रमुपवसेत् । हत्वा मूषकमार्ज्जारनकुलमण्डूकडुण्डु
भाजगराणामन्यतममुपोषितः कृसरान्नं भोजयित्वा लौ-

हृदण्डं दक्षिणां दद्यात् । गोधोलूककाकझषवधे त्रिरात्र मुपवसेत् । हंसबकबलाकमद्गुवानरश्येनभासचक्रवाका नामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात् । सर्पं हत्वाभ्रीं कार्ष्णायसीम् । खड्गं हत्वा पलालभारकम् । वराहं ह त्वा घृतकुम्भम् । तित्तिरिं तिलद्रोणम् । शुकं द्विहायनं वत्सम् । क्रौञ्चं त्रिहायणम् । क्रव्यादमृगवधे पयस्वि- नीं गां दद्यात् । अक्रव्यादमृगवधे वत्सतरीम् । अनुक्तमृ गवधे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत । पक्षिवधे नक्ताशीस्यात् रूप्यमाषकं वा दद्यात् । हत्वा जलचरमुपवसेत् । अ स्थिमताञ्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापणे । पूर्णे चान- स्यनस्थान्तु शूद्रहत्याव्रतञ्चरेत् ॥ किञ्चिदेव तु विप्रा य दद्यादस्थिमतां वधे । अनस्थां चैव हिंसायां प्राणा- यामेण शुध्यति ॥ फलदानान्तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृ कृशतम् । गुल्मवल्लीलतानाञ्च पुष्पितानाञ्च वीरुधाम् ॥ अन्नजानाञ्च सत्वानां रसजानाञ्च सर्वशः । फलपु ष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राशो विशोधनम् ॥ कृष्टजानामोष धीनां जातानाञ्च स्वयं वने । वृथालम्भे तु गच्छेद्गां दिन मेकं पयोव्रतम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चा शत्तमोऽध्यायः ॥

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्नीयात् । मलानां मद्यानां चान्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्य्यात् । लशु नपलाण्डुगृञ्जनैतद्गन्धि विड्वराहग्राम्यकुक्कुटवानरगो- मांसभक्षणे च । सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भू यः संस्कारं कुर्य्यात् । वपनमेखलादण्डभैक्ष्यचर्य्याव्रता नि पुनः संस्कारकर्मणि वर्जनीयानि । शशकशल्लकगो-

धारवङ्गकूर्मवर्जं पञ्चनखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत्। गणगणिकास्तेनगायनान्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत। तक्षकान्नं चर्मकर्त्तुश्च। वार्द्धुषिककदर्य्यदीक्षितबद्धनिगडाभिशस्तषण्डानाञ्च। पुंश्चलीदाम्भिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजिनाञ्च। अवीरास्त्रीस्वर्णकारसपत्नपतितानाञ्च। पिशुनानृतवादिक्षतधर्मात्मरसविक्रयिणाञ्च। शैलूषतन्तुवायकृतघ्नरजकानाञ्च। कर्मकारनिषादरङ्गावतारिवेणशस्त्रविक्रयिणाञ्च। श्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलनिर्णेजकानाञ्च। रजस्वलासहोपपतिवेश्मनाञ्च। भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतत्रिणावलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातञ्च। कामतो यदा संस्पृष्टमवक्षुतम्। मत्तक्रुद्धातुराणाञ्च। नार्चितं वृथामांसं च। पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमत्स्यमांसाशने त्रिरात्रमुपवसेत्। सर्वजलजमांसाशनेषु च। आपः सुराभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतम्पयः पिबेत्। मद्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम्। सोमपः सुरापस्याघ्रायास्यगन्धमुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वा घृतप्राशनो भवेत्। खरोष्ट्रकाकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्य्यात्। प्राश्याज्ञातं शुनास्थि शुष्कमांसञ्च। क्रव्यादमृगपक्षिमांसाशने तप्तकृच्छ्रम्। कलविङ्कप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यूहशुकसारिकाबकबलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत्। एकशफोभयदन्ताशने च। तित्तिरिकपिञ्जललावकवर्त्तिकामयूरवर्ज्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम्। कीटाशने दिनमेकं ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत्। शुनां मांसाशने च। छत्राक

करकाशने सान्तपनम्। यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्तं खाण्डवञ्च वर्ज्जयित्वा पर्य्युषितं तत्प्राश्योपवसेत्। व्रश्चनामेध्यप्रभवाँल्लोहितांश्च वृक्षनिर्यासान्। शालूकवृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीदेवान्नानि हवींषि च। गोऽजामहिषीवर्ज्जं सर्वपयांसि च। अनिर्दशाहानि तान्यपि। स्यन्दिनीसन्धिनीविवत्साक्षीरञ्च। अमेध्यभुजश्च। दधिवर्ज्जं केवलानि च शुक्तानि। ब्रह्मचर्य्याश्रमी श्राद्धभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् दिनमेकं चोदके वसेत्। मधुमांसाशने प्राजापत्यम्। बिडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्च्चलां पिबेत्। श्वोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिबेत्। पञ्चनखविण्मूत्राशने सप्तरात्रम्। आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत्। ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम्। राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम्। ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम्। राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पञ्चरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम्। वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी च। चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत्। सिद्धं भुक्त्वा पराकः। असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन। मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः॥ यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वेह मारणम्। वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम्॥ यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा। यज्ञो हि भूत्यै सर्व्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः॥ न तादृशं भवत्येनो मृगं हन्तुर्धनार्थिनः। यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः॥ ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा। यज्ञार्थे निधनं प्राप्ताः प्राप्नु-

वन्स्मृत्थितीः पुनः ॥ मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्म्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेति कथञ्चन ॥ यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद् द्विजः । आत्मानञ्च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः । नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्म्मो हि निर्बभौ ॥ योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया । स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते ॥ यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति । स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ यद्ध्यायति यत्कुरुते रतिं बध्नाति यत्र च । तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन ॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् । न च प्राणिबधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ समुत्पत्तिञ्च मांसस्य वधबन्धौ च देहिनाम् । प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्व्वमांसस्य भक्षणात् ॥ न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् । स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ॥ अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ स्वमांसं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्च्य पितॄन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥ वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः । मांसानि च न खादेद्यस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥ फलमूलाशनैर्दिव्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः । न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्ज्जनात् ॥ मांस भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ॥ इति

वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥
सुवर्णस्तेयकृद्राज्ञे कर्म्माचक्षाणो मुषलमर्पयेत् । वधात्त्यागाद्वा पूतो भवति । महाव्रतं द्वादशाब्दानि वा कुर्य्यात् । निक्षेपापहारी च । धान्यधनापहारी च कृच्छ्रमब्दम् । मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम् । द्रव्याणामल्पसाराणां सान्तपनम् । भक्ष्यभोज्य पानशय्यासनपुष्पमूलफलानां पञ्चगव्यपानम् । तृणकाष्ठद्रुमशुष्कान्नगुडवस्त्रचर्म्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत् । मणिमुक्ताप्रवालताम्ररजतायःकांस्यानां द्वादशाहं कणानश्नीयात् । कार्पासकीटजोर्णाद्यपहरणे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत । द्विशफैकशफहरणे त्रिरात्रमुपवसेत् । पक्षिगन्धौषधिरज्जुवैदलानामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥ दत्त्वैवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः । प्रायश्चित्तं ततः कुर्य्यात् कल्मषस्यापनुत्तये ॥ यद्यत्परेभ्य आददीत् पुरुषस्तु निरङ्कुशः । तेन तेन विहीनः स्याद्यत्र यत्राभिजायते ॥ जीवितं धर्म्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन धनहिंसां विवर्जयेत् ॥ प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा । महादुःखमवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ५२ ॥

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाब्दं चीरवासा वने प्राजापत्यं कुर्य्यात् । परदारगमने च । गोव्रतं गोगमने च । पुंस्ययोनावाकाशेऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः स्नानमाचरेत् । चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात् । अज्ञानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्य्यात् । पशुवेश्यागमने प्राजापत्यम् ।

सकृद्दुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं कुर्य्यात् ॥ य त्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः । तद्भैक्ष्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं कुर्य्यात् । मृतपञ्चनखात् कूपादत्यन्तोपहताच्चोदकं पीत्वा ब्राह्मणस्त्रिरात्रमुपवसेत् । द्व्यहं राजन्यः । एकाहं वैश्यः । शूद्रो नक्तम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पञ्चगव्यं पिबेयुः ॥ पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत् । उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् । पर्व्वानारोग्यवर्जमृतावगच्छन् पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत् । कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् । अनूदकमूत्रपुरीषकरणे सचेलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्य्याभ्युदितनिर्म्मुक्तः सचेलस्नातः सावित्र्यष्टशतमावर्त्तयेत् । श्वसृगालविड्वराहखरवानरवायसपुंश्चलीभिर्दष्टः स्रवन्तीमासाद्य षोडश प्राणायामान् कुर्य्यात् । वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवणस्नाय्यधःशायी सम्वत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तेत । समुत्कर्षानृते गुरोश्चालीकनिर्बन्धे तदाक्षेपणे च मासं पयसा वर्त्तेत । नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैते सम्वत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन् । परिवित्तिः परिवेत्ता या च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्य्यात् । प्राणिभूपुण्यलोमविक्रयी तप्तकृच्छ्रं कुर्य्यात् । आर्द्रौषधिगन्धपुष्पफलमूलचर्म्मवेत्रवैदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्याकतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । श्लेष्मजतुमधूच्छिष्टशङ्खशुक्तिपुरुषक्कि-

सीसकृष्णालोहोदुम्बरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात्। रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुडमधुरसोर्णाविक्रयी त्रिरात्रमुपवसेत्। मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात्। तञ्च भूयश्चोपनयेत्। उष्ट्रेण खरेण वा गत्वा नग्नः स्नात्वा सुप्त्वा भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्य्यात्॥
जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः। मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात्॥ अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म्म च। अभिचारमहीनञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति॥ येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि। तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत्॥ प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्म्मस्थास्तु ये द्विजाः ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत्॥ यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्म्मणा ब्राह्मणा धनम्। तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसा तथा॥ वेदोदितानां नित्यानां कर्म्मणां समतिक्रमे। स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम्॥ अवगूर्य्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने। कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्। एनस्विभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं कश्चित् समाचरेत्॥ कृतनिर्णेजनांश्चैतान्न जुगुप्सेत धर्म्मवित्। बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्म्मतः। शरणागतहन्तॄंश्च स्त्रीहन्तॄंश्च न संवसेत्॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः। प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च॥ अनुक्तनिष्कृतीनाञ्च पापानामपनुत्तये। शक्तिञ्चावेक्ष्य पापञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति। स्रवन्तीमासाद्य स्नातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी- मासेन पूतो ब्रह्महा भवति। कर्म्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां दद्यात्। व्रतेनाघमर्षणेन च सुरापः पूतो भवति। गायत्रीदशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयकृत् त्रिरात्रोपोषितः पुरुषसूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः॥ यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः। तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम्॥ प्राणायामं द्विजः कुर्य्यात् सर्वपापापनुत्तये। दह्यन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु॥ सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह। त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ अकारञ्चाप्युकारञ्च मकारञ्च प्रजापतिः। वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरितीति च॥ त्रिभ्य एव च वेदेभ्यः पादं पादमदूदुहत्। तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः॥ एतदक्षरमेताञ्च जपन् व्याहृतिपूर्व्विकाम्। सन्ध्ययोर्वेदविदुषो वेदपुण्येन युज्यते॥ सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतत्त्रिकं द्विजः। महतोऽप्येनसो मासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते॥ एतयाऽपरिसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया। विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणं याति साधुषु॥ ओङ्कारपूर्व्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः। त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम्॥ योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः। स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्त्तिमान्॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः। सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते॥ क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः। अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः॥ विधियज्ञाज्जप

यज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥ ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः । सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः । कुर्य्यादन्यन्न वा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मणउच्यते ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च द्विजातयः पापेभ्यः पूयन्ते । अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यः तरत्समन्दीयं कुष्माण्डयः पावमान्यः दुर्गासावित्री अतीषङ्गाः पदस्तोमाः सामानि व्याहृतयः भारुण्डानि चन्द्रसामपुरुषव्रते भासं बार्हस्पत्यं गोसूक्तं अश्वसूक्तं सामनीचन्द्रसूक्ते च शतरुद्रियं अथर्वशिरः त्रिसुपर्णं महाव्रतं नारायणीयं पुरुषसूक्तञ्च । त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च अग्निव्रतं वामदेव्यं बृहच्च । एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ त्याज्याः । व्रात्याः पतितास्त्रिपुरुषं मातृतः पितृतश्चाशुद्धाः सर्वएवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः । अप्रतिग्राह्येभ्यश्च प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्मं तेजः प्रणश्यति । द्रव्याणां वाऽविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रहं कुर्य्यात् स दात्रा सह निमज्जति । प्रतिग्रहसमर्थश्च यः प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दातृलोकमाप्नोति । एधोदकमूलफलाभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदधिशाकांश्चाभ्युद्यतान्न निर्णुदेत ॥ आहूयाभ्युद्यताभिक्षा पुरस्तादनुचोदिताम् । ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतक

र्म्मणः ॥ नाश्नन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च। नच हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ गुरून् भृत्यानूज्जिहीर्षुरर्च्चिष्यन् पितृदेवताः। सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु तृप्येत् स्वयं ततः ॥ एतेष्वपि च कार्य्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे। नादद्यात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन्। आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥ अर्द्धिकः कुलमित्रञ्च दासगोपालनापिताः। एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविधोऽर्थो भवति। शुक्लः शबलोऽसितश्चार्थः। शुक्लेनार्थेन यदैहिकं करोति तद्देवमासादयति। यच्छबलेन तन्मानुष्यम्। यत्कृष्णेन तत्तिर्य्यक्कम्। स्ववृत्त्युपार्जितं सर्व्वं सर्व्वेषां शुक्लम्। अनन्तरवृत्त्युपात्तं शबलम्। अन्तरितवृत्त्युपात्तञ्च कृष्णम्। क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तञ्च सह भार्य्यया। अविशेषेण सर्व्वेषां धनं शुक्लं प्रकीर्त्तितम् ॥ उत्कोचशुल्कसंप्राप्तमविक्रेयस्य विक्रये। कृतोपकारादाप्तञ्च शबलं समुदाहृतम् ॥ पार्श्विकद्यूतचौर्य्याप्तं प्रतिरूपकसाहसैः। व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम् ॥ यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः। तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

गृहाश्रमी वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञान् कुर्य्यात्। सायंप्रातश्चाग्निहोत्रम्। देवताभ्यो जुहुयात्। चन्द्रार्कसन्निकर्षे

विप्रकर्षयोर्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत। प्रत्ययनं पशुना। शरद्ग्रीष्मयोश्चाग्रहायणेन। ब्रीहियवयोर्वा पाके। त्रैवार्षिकाभ्यधिकान्नः प्रत्यब्दं सोमेन। वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्य्या। शूद्रान्नं यागे परिहरेत्। यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तमर्थं सकलमेव वितरेत्। सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात्। भिक्षां च भिक्षवे दद्यात्। अर्च्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति। भिक्ष्वभावे तन्मात्रं गवां दद्यात्। वह्नौ वा प्रक्षिपेत्। ऋत्वृकाऽप्यन्ने विद्यमाने न भिक्षुकं प्रत्याचक्षीत। कण्डनी पेषणी चुल्ली कुम्भउपस्करइति पञ्चसूना गृहस्थस्य। तन्निष्कृत्यर्थञ्च ब्रह्मदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्य्यात्। स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः। होमो दैवः। वलिभौतः। पितृतर्पणं पित्र्यः। नृयज्ञश्चातिथिपूजनम्। देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनस्तथा। न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति॥ ब्रह्मचारी यतिर्भिक्षुर्जीवन्त्येते गृहाश्रमात्। तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत्॥ गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः। ददाति च गृहस्थस्तु तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी॥ ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा। आशासते कुटुम्बिभ्यस्तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी॥ त्रिवर्गसेवां सततान्नदानं सुरार्च्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च। स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणञ्च कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्य्यात्। दक्षिणाभिमुखो रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च। नाप्रच्छादितायां भूमौ। न फालकृष्टायाम्। नच्छायायाम्। नचोषरे।

न शाद्वले। न ससत्त्वे। न गर्त्ते। न वल्मीके। न पथि। न रथ्यायाम्। न पराशुचौ। नोद्याने। नोद्यानोदकसमीपयोः। नाङ्गारे। न भस्मनि। न गोमये। न गोव्रजे। नाकाशे। नोदके। न प्रत्यनिलानलेन्द्वर्कस्त्रीगुरुब्राह्मणानाञ्च। नैवावगुण्ठितशिराः। लोष्टेष्टकाभिः परिमृज्य गुदं गृहीतशिश्नश्चोत्थायाद्भिर्मृद्भिश्चोद्धृताभिर्गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्य्यात्॥ एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश। उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः॥ एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्। त्रिगुणञ्च वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम्॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः॥

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात्। नैव श्लेष्मातकारिष्टविभीतकधववधन्वनजम्। नच बन्धूकनिर्गुण्डीशिग्रुतिल्वतिन्दुकजम्। नच कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगुग्गुलुजम्। न पारिभद्रकाम्लिकामोचकशाल्मलीशणजम्। न मधुरम्। नाम्लम्। नोर्द्ध्वशुष्कम्। नसशुषिरम्। न पूतिगन्धि। न पिच्छिलम्। न दक्षिणापराभिमुखः। अद्याच्चोदङ्मुखः प्राङ्मुखोवा। वटासनार्कखदिरकरञ्जबदरसर्ज्जनिम्बारिमेदापामार्गमालतीककुभबिल्वानामन्यतमम्। कषायं तिक्तं कटुकञ्च॥ कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्च्चं द्वादशाङ्गुलम्। प्रातर्भूत्वा च यतवाक् भक्षयेद्दन्तधावनम्॥ प्रक्षाल्य भङ्क्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे प्रयत्नतः। अमावास्यां नचाश्नीयाद्दन्तकाष्ठं कदाचन॥ ॥इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः॥

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम तीर्थं

म् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम् । अङ्गुल्यग्रे दैवम् । तर्ज्जनी-मूले पित्र्यम् । अनग्न्युष्णाभिरफेनिलाभिर्न्नशूद्रैककरवर्ज्जिताभिरक्षाराभिरद्भिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखश्चोदङ्मुखोवा तन्मनाः सुमनाश्चाचामेत् । ब्राह्मेण तीर्थेन त्रिराचामेत् । द्विः प्रमृज्यात् । खान्यद्भिर्मूर्द्धानं हृदयं स्पृशेत् । हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः । शुध्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं प्रपद्येत । नाधार्म्मिकैः सार्द्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः । नातिप्रत्यूषसि । नातिसायम् । न सन्ध्ययोः । न मध्याह्ने न सन्निहितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं व्याल व्याधितार्त्तैर्वाहनैः । न हीनाङ्गैः न रोगिभिः । न दीनैः । न गोभिः । नादान्तैः । यवसोदकैर्वाहनानामदत्त्वात्मनः क्षुत्तृष्णापनोदने न कुर्य्यात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत् । न रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयं न तृणम् । न पशूनांबन्धनागारम् । न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान् । न कार्पासास्थि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्य्यात् देवताश्च प्रज्ञातांश्च वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णकुम्भादर्शच्छत्रध्वजपताकाश्रीवृक्षवर्द्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च तालवृन्तचामराश्वगजाजगोदधिक्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च वीणाचन्दनायुधार्द्रगोमयपुष्पशाकगोरोचनादूर्व्वाप्ररोहांश्च उष्णीषालङ्कारमणिकनकरजतवस्त्रासनयानामिषांश्च भृङ्गारोद्धृतोर्व्वरारज्जुबद्धपशुकुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयायादिति अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा निवर्त्तेत । वान्तविरिक्तमुण्ड

मलिनवसनजटिलवामनांश्च। कषायिप्रव्राजितमलिनांश्च। तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनतृणकुशपलाशभस्माङ्गारांश्च। लवणक्लीबासवनपुंसककार्पासरज्जुनिगडमुक्तकेशांश्च। वीणाचन्दनार्द्रशाकोष्णीषालङ्करणकुमारीः प्रस्थानकाले ऽभिनन्दयेदिति। देवब्राह्मणगुरुबभ्रुदीक्षितानां च्छायां नाक्रामेत्। निष्ठ्यूतवान्तरुधिरविण्मूत्रस्नानोदकानि वा। न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत्। प्रवर्षति न धावन्। न वृथा नदीं तरेत्। न देवताभ्यः पितृभ्यश्चेदकामं प्रदाय। न बाहुभ्याम्। न भिन्नया नावा। न कच्छमधितिष्ठेत। न कूपमवलोकयेत् न लङ्घयेत्॥ वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्। पन्था देयो नृपस्त्वेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः॥

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत्। आचरेत् पञ्चपिण्डानुद्धृत्यापदि। नाजीर्णे। न चातुरः। न नग्नः। न रात्रौ राहुदर्शनवर्जम्। न सन्ध्ययोः। प्रातःस्नाय्यरुणकिरणग्रस्तां प्राचीमवलोक्य स्नायात्। स्नातः शिरो नावधुनेत्। नाङ्गेभ्यस्तोयमुद्धरेत्। न तैलवस्तु स्पृशेत्। नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं वसनं बिभृयात्। स्नातः सोष्णीषो धौतवाससी बिभृयात्। न म्लेच्छान्त्यजपतितैः सह सम्भाषणं कुर्य्यात्। स्नायात् प्रस्रवणदेवखातसरोवरेषु। उद्धृताद्भूमिष्ठमुदकं पुण्यं स्थावरात् प्रस्रवणं तस्मान्नादेयं तस्मादपि साधुपरिगृहीतं सर्वत एव गाङ्गम्। मृत्तोयैः कृतमलापकर्षोऽप्सु निमज्यापोहिष्ठेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतसृभिरिदमापः प्रवहतइति चतुर्थमभिमन्त्र

येत्। ततोऽप्सु निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जपेत्। तद्विष्णोः परमं पदमिति वा। द्रुपदां सावित्रीं वा। युञ्जते मनइत्यनुवाकं वा। पुरुषसूक्तं वा। स्नातश्चार्द्रवासा देवपितृतर्पणमम्भःस्थ एव कुर्य्यात्। परिवर्त्तितवासाश्चेत्तीर्थमुत्तीर्य्य। अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानवस्त्रादि न पीडयेत्। स्नात्वाचम्य विधिवदुपस्पृशेत्। पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात्। उदकाञ्जलिं पश्चात्। आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्य्यात्। तदनन्तरं पित्र्येण पितृणाम्। तत्रादौ स्ववंश्यानां तर्पणं कुर्य्यात्। ततः सम्बन्धिबान्धवानाम्। ततः सुहृदाम्। एवं नित्यस्नायी स्यात्। स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत्। विशेषतः सावित्रीं त्ववश्यं जपेत् पुरुषसूक्तञ्च। नैताभ्यामधिकमस्ति॥ स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि। पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते॥ अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम्। स्नातस्य जलमात्रेण नश्यते इतिधारणा॥ याम्यं हि यातना दुःखं नित्यस्नायी न पश्यति। नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःषष्टितमोऽध्यायः॥

अथातः सुस्नातः प्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवतार्च्चायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्च्चयेत्। अश्विनोः प्राणैस्त्वेते इति कीचकीयमन्त्रेणाष्टव्य जीवस्य भगवतो जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मनइत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्य्यात्। आपोहिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत्। हिरण्यवर्णा इति

चतसृभिः पाद्यम्। शन्न आपो धन्वन्या इत्याचमनीयम्। इदमापः प्रवहत इति स्नानीयम्। रथे स्वक्षेषु वृषभराजा इत्यनुलेपनालङ्कारौ। युवा सुवासा इति वासः। पुष्पवतीरिति पुष्पम्। धूरसि धूपमिति धूपम्। तेजोऽसि शुक्रमिति दीपम्। दधिक्राव्ण इति मधुपर्कः। हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम्। चामरं व्यजनं मात्रां छत्रं पानासने तथा। सावित्रेणैव तत् सर्व्वं देवाय विनिवेदयेत्॥ एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः। तेनैव जुहुयादाज्यं य इच्छेत्शाश्वतं पदम्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः॥

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपितृकर्म्म कुर्य्यात्। चन्दनमृगमदागुरुकर्पूरकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न दद्यात्। न वासो नीलीरक्तम्। न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूपमलङ्करणम्। नागन्धि। नोग्रगन्धि। न कण्टकिजम्। कण्टकिजमपि शुक्लं सौगन्धिकं दद्यात्। रक्तमपि कुङ्कुमं जलजञ्च दद्यात्। न धूपार्थे जीवजातम्। न घृततैलं विना किञ्चन दीपार्थे। नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थे। न भक्ष्ये अप्यजामहिषीक्षीरे। पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि च। प्रयतश्च शुचिर्भूत्वा सर्व्वमेव निवेदयेत्। तन्मनाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः॥

अथाग्निं परिसमूह्य पर्य्युक्ष्य परिस्तीर्य्य परिषिच्य सर्वतः पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात्। वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्नायानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय। अथाग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्नि

भ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये-वास्तोष्पतये अग्नये स्विष्टिकृतेच। ततोऽन्नशेषेण बलिमुपहरेत्। भक्ष्योपभक्ष्याभ्यामभितः पूर्व्वेणाग्नेः। अवानामासीति त्वलानामासीति नितन्तीनामासीति क्षिप्रणिकानामासीति सर्व्वासाम्। नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकालीतिस्वस्थिष्वभिप्रदक्षिणाम्। स्थूणायां ध्रुवायां श्रियै। हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यः। धर्म्माधर्म्मयोर्द्वारे मृत्यवे च। उदपाने वरुणाय। विष्णव इत्युलूखले। मरुद्भ्य इति दृशादि। उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च। इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इतिपूर्व्वार्द्धे। यमाय यमपुरुषेभ्य इतिदक्षिणार्द्धे। वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इतिपश्चार्द्धे। सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तरार्द्धे। ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्ये। ऊर्द्ध्वमाकाशाय। दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इतिस्थण्डिले। नक्तञ्चरेभ्य इतिनक्तम्। ततो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्राभ्याञ्च पिण्डनिर्व्वपणं कुर्य्यात्। पिण्डानाञ्चानुलेपनपुष्पधूपनैवेद्यादि दद्यात्। उदककलशमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयेत्। श्वकाकश्वपचानां भुवि निर्वपेत्। भिक्षाञ्च दद्यात्। अतिथिपूजनं च परं फलमधितिष्ठेत्। सायमतिथिं प्राप्तं प्रयत्नेनार्च्चयेत्। अनाशितमतिथिं गृहे न वासयेत्। यथा वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्त्ता तथा गृहस्थस्यातिथिः। तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति॥ अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते। तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति॥ एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः। अनित्या हि

स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ नैकग्रामीणमतिथिं-विप्रं साङ्गतिकं तथा। उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्य्या यत्रा ग्नयोऽपिवा ॥ यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः। भुक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमभिपूजयेत् ॥ वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्म्मिणौ। भोजयेत् सह भृत्यैस्तावा नृशंस्यं प्रयोजयन् ॥ इतराण्यपि सख्यादीन् संप्रीत्या गृहमागतान्। प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्य्यया ॥सुवासिनीं कुमारीञ्च रोगिणीं गुर्व्विणीं तथा। अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥ अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः। स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥ भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्वेषु चैव हि। भुञ्जीयातां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती ॥देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः। पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात्। यज्ञ शिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा। नचाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनात् ॥ सायंप्रातस्त्वतिथये प्रदद्यादासनोदकम्। अन्नञ्चैव यथा शक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम्। प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे-सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥

चन्द्रार्कोपरागे नाश्नीयात्। स्नात्वा मुक्तयोरश्नीयात्। अमुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरेऽह्नि। न गोब्राह्मणोपरागेऽश्नीयात्। न राजव्यसने। प्रवसिताग्निहोत्री य

दाग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्नीयात् । यदा कृतं मन्येत वै श्वदेवमपि । पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व । नाश्नीयाच्चाजीर्णे । नार्द्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः । नार्द्रवासाः । नैकवासाः । न नग्नः । न जलस्थः । नोत्कुटुकः । न भिन्नासनगतः । नच शयनगतः । न भिन्नभाजने । नोत्सङ्गे । न भुवि । न पाणौ । लवणञ्च यत्र दद्यात् नचाश्नीयात् । न बालकान्निर्भर्त्सयेत् । नैको मिष्टम् । नोद्धृतस्नेहम् । न दिवा धानाः । न रात्रौ तिलसंयुक्तम् । न दधि सक्तून् । न कोविदार वटपिप्पलशाणशाकम् । नादत्त्वा । नाहुत्वा । नानार्द्रपादः । नानार्द्रकरमुखश्च । नोच्छिष्टश्च घृतमादद्यात् न चन्द्रार्कतारका निरीक्षेत् । न मूर्द्धानं स्पृशेत् । न ब्रह्म कीर्त्तयेत् । प्राङ्मुखोऽश्नीयात् दक्षिणामुखो वा । अभिपूज्यान्नम् । सुमनाः स्रग्व्यनुलिप्तः । न निःशेषकृत् स्यात् । अन्यत्र दधिमधुसर्पिः पयः सक्तुपलमोदकेभ्यः । नाश्नीयाद्भार्य्यया सार्द्धं नाकाशे न तथोत्थितः । बहूनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहवस्तथा ॥ शून्यागारे वह्निगृहे देवागारे कथञ्चन । पिबेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥ न तृतीयमथाश्नीयान्नचापथ्यं कथञ्चन । नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥ न भावदुष्टमश्नीयान्न भाण्डे भावदूषिते । शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥

नाष्टमीचतुर्द्दशीपञ्चदशीषु स्त्रियमुपेयात् । न श्राद्धं भुक्त्वा न श्राद्धं दत्त्वा । नोपनिमन्त्रितः श्राद्धे । न स्नात्वा । न हुत्वा । न व्रती । नोपोष्य क्रत्का वा । न दीक्षितः । न देवाय

तनश्मशानशून्यालयेषु। न वृक्षमूलेषु। न दिवा। न सन्ध्ययोः। न मलिनाम्। न मलिनः। नाभ्यक्ताम्। नाभ्यक्तः। न रोगार्त्ताम्। न रोगार्त्तः। न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोधिकाम्। नोपेयाद्गुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥

नार्द्रपादः स्वप्यात्। नोत्तरापरावाक्शिराः। न नग्नः। नार्द्रवंशे। नाकाशे। न पलाश शयने। न पञ्चदारुकृते। न गजभग्नकृते। न विद्युद्दग्धकृते न भिन्ने। नाग्निप्लुष्टे। न घटासिक्तद्रुमजे। न श्मशानशून्यालयदेवतायतनेषु। न चपलमध्ये। न नारीमध्ये। न धान्यगोगुरुहुताशनसुराणामुपरि। नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्ययोर्न च भस्मनि। देशे नचाशुचौ नार्द्रे न च पर्वतमस्तके॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ न कञ्चनावमन्येत्। न च हीनाङ्गाधिकाङ्गान्मूर्खान् धनहीनानवहसेत्। न हीनान् सेवेत्। स्वाध्यायविरोधि कर्म्म नाचरेत्। वयोऽनुरूपं वेशं कुर्य्यात् श्रुतस्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च। नोद्धतः। नित्यं शास्त्राद्यवेक्षी स्यात्। सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात्। न नास्तीत्यभिभाषेत। न निर्गन्धोग्रगन्धिरक्तञ्च माल्य विभृयात्। विभृयाज्जलजं रक्तमपि। यष्टिञ्च वैष्णवीम्। कमण्डलुञ्च सोदकम्। कार्पासमुपवीतम्। रौक्मे च कुण्डले। नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत। नास्तं यान्तम्। न वाससा तिरोहितम्। नचादर्शे जलमध्यगतम्। न मध्याह्ने। न क्रुद्धस्य गुरोर्मुखम्। न तैलोदकयोः स्वच्छायाम्। न मलवत्यादर्शे

न पत्नीं भोजनसमये । न स्त्रियं नग्नाम् । न कञ्चन मेह-
मानम् । न चालानभ्रष्टकुञ्जरम् । न च विषमस्थो वृषादि
युद्धम् । न मत्तम् । नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत् । नासृक् । न
विषम् । नापस्वपि । नाग्निं लङ्घयेत् । न पादौ प्रताप-
येत् । न कुशैस्तेषु वा परिमृज्यात् । न कांस्यभाजने चा-
र्पयेत् । न पादं पादेन । न भुवमालिखेत् । न लोष्टमर्द्दी
स्यात् । न तृणच्छेदी स्यात् । न दन्तैर्नखलोमानि च्छिन्द्यात्
द्यूतं वर्जयेत् बालातपसेवाञ्च । वस्त्रोपानहमाल्योपवीता-
न्यन्यधृतानि न धारयेत् । न शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्ट
हविषी न तिलान् । न चास्योपदिशेद्धर्म्मं न व्रतम् । न संह
ताभ्यां पाणिभ्यां शिरउदरञ्च कण्डूयेत । न दधिसुमन
सी प्रत्याचक्षीत । नात्मनः स्रजमपकर्षयेत् । सुप्तं न प्रबो
धयेत् । नोदक्यामभिभाषेत न म्लेच्छान्त्यजान् । अग्निदे
वब्राह्मणसन्निधौ प्रदक्षिणं पाणिमुद्धरेत । न परक्षेत्रे च
रन्तीं गामाचक्षीत न पिबन्तं वत्सकम् । नोद्धतान् प्रहर्ष
येत् । न शूद्रराज्ये निवसेत् नाधार्म्मिकजनाकीर्णे । न सं-
वसेद्वैद्यहीने । नोपसृष्टे । न चिरं पर्वते । न वृथाचेष्टां कु
र्य्यात् । न नृत्यगीते । नास्फोटनं कार्य्यम् । नाश्लीलं की
र्त्तयेत् । नानृतम् । नाप्रियम् । न किञ्चिन्मर्माणि स्पृशेत्।
नात्मानमवजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः । चिरं सन्ध्योपा
सनं कुर्य्यात् । न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत । अनिमित्ततः स्वा
नि खानि न स्पृशेत् । परस्य दण्डं नोद्यच्छेत् । शास्यं शा
सनार्थं ताडयेत् । तन्वा वेणुदलेन रज्ज्वा वा पृष्ठे । देवब्रा
ह्मणशास्त्रमहात्मनां परीवादं परिहरेत् । धर्म्मविरुद्धौ चा
र्थकामौ । लोकविद्विष्टञ्च धर्म्ममपि । पर्वसु शान्तिहोमं

कुर्य्यात्। न तृणमपि छिन्द्यात्। अलङ्कृतश्च तिष्ठेत्। एवमाचारसेवी स्यात्॥ श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक्साधुभिश्च निषेवितम्। तमाचारं निषेवेत धर्म्मकामो जितेन्द्रियः॥ आचाराल्लभते चायुराचारादीप्सितां गतिम्। आचाराद्धनमक्षय्यमाचाराद्धन्त्यलक्षणम्॥ सर्व्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः। श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः॥

दमयमेन तिष्ठेत्। दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्त्तितः दान्तस्यालं लोकः परश्च। नादान्तस्य क्रिया काचित् समृध्यति॥ ॥ दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः। दमेन सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसेच्छति॥ दशार्द्धयुक्तेन रथेन याति मनोवशेनार्य्यपथानुवर्त्तिना। तञ्चेद्रथं नापहरन्ति वाजिनस्तथा गतं नावजयन्ति शत्रवः॥ आपुर्य्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्। तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ श्राद्धेप्सुः पूर्व्वेद्युर्ब्राह्मणानामन्त्रयेत्। द्वितीयेऽह्नि शुक्लपक्षस्य पूर्व्वाह्णे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् सुस्नातान् स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कुशोत्तरेष्वासनेषूपवेशयेत्। द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्र्ये उदङ्मुखान् एकैकमुभयत्र वेति। आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमपञ्चकेनाग्निं हुत्वा। पशुश्राद्धेषु मध्यमपञ्चकेन। अमावास्यासूत्तमपञ्चकेन। आग्रहायण्या ऊर्द्धं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथममध्यमोत्तमपञ्चकैः। अन्वष्टकासु च। ततो ब्राह्मणानु-

त्तेषां कुर्य्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः कुर्य्यात्तेषां कुर्य्यात् । त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्य्यात् । यस्य पिता प्रेतः स्यात् स पित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् । यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात् । मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्य्याद्विचक्षणः । मन्त्रोहेण यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्जितम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघी प्रौष्ठपद्यूर्द्ध्वं कृष्णात्रयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति । एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः । श्राद्धमेतेष्वकुर्व्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

आदित्यसंक्रमणं विषुवद्वयं विशेषेणायनद्वयं व्यतीपातो जन्मर्क्षमभ्युदयश्च । एतांस्तु श्राद्धकालान् वै काम्यानाह प्रजापतिः । श्राद्धमेतेषु यद्दत्तं तदानन्त्याय कल्पते ॥ सन्ध्यारात्र्योर्न कर्त्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैः । तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥ राहुदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचन्द्रतारकम् । गुणवत् सर्व्वकामीयं पितॄणामुपतिष्ठते ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

सततमादित्येऽह्नि श्राद्धं कुर्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं चान्द्रे । समरविजयं कौजे । सर्व्वान् कामान् बौधे । विद्याम-

भीष्टां जीवे। धनं शौके। जीवितं शनैश्चरे। स्वर्गं कृत्तिकासु। अपत्यं रोहिणीषु। ब्रह्मवर्च्चस्यं सौम्ये कर्म्मसिद्धिं रौद्रे। भुवं पुनर्वसौ पुष्टिं पुष्ये। श्रियं सार्पे। सर्व्वान् कामान् पैत्रे। सौभाग्यं भाग्ये। धनमार्य्यमणे। ज्ञातिश्रैष्ठ्यं हस्ते। रूपवतः सुतां त्वाष्ट्रे। वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ। कनकं विशाखासु। मित्राणि मैत्रे। राज्यं शाक्रे। कृषिं मूले। समुद्रयानसिद्धिमाप्ये। सर्व्वान् कामान् वैश्वदेवे। श्रैष्ठ्यमभिजिति। सर्व्वान् कामान् श्रवणे। लवणं वासवे। आरोग्यं वारुणे। कुप्यद्रव्यमाजे। गृहमाहिर्ब्रध्ने। गाः पौष्णे। तुरङ्गमाश्विने। जीवितं याम्ये। गृहं सुरूपाः स्त्रियः प्रतिपदि। कन्यां वरदां द्वितीयायाम् सर्व्वान् कामां स्तृतीयायाम्। पशुंश्चतुर्थ्याम्। श्रियं पञ्चम्याम्। द्यूतविषयं षष्ठ्याम्। कृषिं सप्तम्याम्। वाणिज्यमष्टम्याम्। पशून्नवम्याम्। वाजिनो दशम्याम्। ब्रह्मवर्च्चस्विनः पुत्रानेकादश्याम्। आयुर्वस्त्रराज्यजयान् द्वादश्याम्। सौभाग्यं त्रयोदश्याम्। सर्वकामान् पञ्चदश्याम् शस्त्रहतानाम्। श्राद्धकर्म्मणि चतुर्द्दशी शस्ता। अपि पितृगीते गाथे भवतः। अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः। प्रावृट्काले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः॥ मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत्। कार्त्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्य्यात्। कुशाभावे कुशस्थाने काशान् दुर्वां वा दद्यात्। वाससोऽर्थे कार्पासोत्थं सूत्रम्। दशां विवर्जयेद् यद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात्। उग्रग-

न्धीन्युग्रगन्धीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि। शुक्ला
नि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि द
द्यात्। वसां मेदश्च दीपार्थे न दद्यात्। घृतं तैलं वा दद्या
त्। जीवजं सर्व्वं धूपार्थे न दद्यात्। मधुघृतसंयुक्तं गुग्गुलं
दद्यात्। चन्दनकुङ्कुमकर्पूरागुरुपद्मकान्यनुलेपनार्थे। न
प्रत्यक्षलवणं दद्यात्। हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि। तैजसा
नि पात्राणि दद्यात्। विशेषतो राजतानि। खड्गकुतपकृ
ष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षोघ्नानि
चैव निदध्यात्। पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशिग्रुसर्षपसुरसा
सर्ज्जकसुवर्च्चलकूष्माण्डालाबुवार्त्ताकपालङ्क्योपोदकीत
ण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमाहिषक्षीराणि वर्ज्जयेत्। राज
माषमसूरपर्य्युषितकृतलवणानि च। कोपं परिहरेत्। नाश्रु
पातयेत्। न त्वरां कुर्य्यात्। घृतादिदाने तैजसानि पात्रा
णि खड्गपात्राणि फल्गुपात्राणि च प्रशस्तानि। अत्र च श्लो
कौ भवतः।। सौवर्णराजताभ्याञ्च खड्गेनौदुम्बरेण च।
दत्तमक्षय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाप्यथ।। इति वै
ष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः।।

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैः शाकैः श्यामाकैः प्रिय
ङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मासं प्रीयन्ते। द्वौ मासौ म
त्स्यमांसेन। त्रीन् हारिणेन। चतुर औरभ्रेण। पञ्च शाकुने
न। षट् छागेन। सप्त रौरवेण। अष्टौ पार्षतेन। नव गवये
न। दश माहिषेण। एकादश कौर्मेण। संवत्सरं गव्येन पय
सा तद्विकारैर्व्वा। अत्र पितृगीता गाथा भवन्ति। काल
शाकं महाशल्कं मांसं वार्ध्रीणसस्य च। विषाणवर्ज्या
ये खड्गास्तांस्तु भक्षामहे सदा।। इति वैष्णवे धर्म्म-

शास्त्रेऽशीतितमोऽध्यायः॥

। चान्नमासनमारोपयेत्। न पादं स्पृशेत्। उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य च। दासवर्गस्य तत्पित्र्ये भागधेयं प्रचक्षते॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः॥ ॥

॥ दैवे कर्म्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत। प्रयत्नात् पित्र्ये परीक्षेत। हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत्। विकर्म्मस्थांश्च। बैडालव्रतिकान्। वृथालिङ्गिनो नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च। चिकित्सकान्। अनूढापुत्रान्। तत्पुत्रान्। बहुयाजिनो ग्रामयाजिनः शूद्रयाजिनोऽयाज्ययाजिनो व्रात्यांस्तद्याजिनः पर्वकारान् सूचकान् भृतकाध्यापकान् भृतकाध्यापितान् शूद्रान्नपुष्टान् पतितसंसर्गान् अनधीयानान् सन्ध्योपासनाननुष्ठानान् राजसेवकान् नग्नान् पितृमातृगुर्वग्निस्वाध्यायत्यागिनश्चेति। ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदूषकाः। एतान् विवर्जयेद्यत्नाच्छ्राद्धकर्म्मणि पण्डितः॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे ह्यशीतितमोऽध्यायः॥

अथ पङ्क्तिपावनाः। त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ज्येष्ठसामगो वेदपारगो वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः पुराणेतिहासव्याकरणपारगो धर्म्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगस्तीर्थपूतो यज्ञपूतस्तपःपूतः सत्यपूतो मन्त्रपूतो गायत्रीजपनिरतो ब्रह्मदेयानुसन्तानश्चेति। विशेषेण च योगिनः। अत्र पितृगीता गाथा भवति॥ अपि स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम्। श्राद्धे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम्॥ इति वैष्णवे

धर्म्मशास्त्रे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥
न म्लेच्छविषये श्राद्धं कुर्य्यात् । न गच्छेम्लेच्छविषयम् । परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते । स म्लेच्छदेशो विज्ञेय आर्य्यावर्त्तस्ततः परः ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥
अथ पुष्करेषु श्राद्धम् । जप्यहोमतपांसि च । पुष्करे स्नानमात्रतः सर्व्वपापेभ्यः पूतो भवति । एवमेव गयाशीर्षे अक्षयवटे अमरकण्टकपर्व्वते वराहपर्व्वते यत्र क्वचन नर्म्मदातीरे यमुनातीरे गङ्गायां विशेषतः कुशावर्त्ते बिल्वके नीलपर्व्वते कनखले कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे केदारे महालये नडन्तिकायां सुगन्धायां शाकम्भर्य्यां फल्गुतीर्थे महागङ्गायां त्रिहलिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्र क्वचन सरस्वत्यां विशेषतः । गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे । सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः ॥ अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्य ज्योतिषायाश्च सङ्गमे श्रीपर्व्वते कालोदके उत्तरमानसे वडवायां मतङ्गवाप्यां सप्तार्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गपदे गोदावर्य्यां गोमत्यां वेत्रवत्यां विपाशायां वितस्तायां शतद्रुतीरे चन्द्रभागायां इरावत्यां सिन्धोस्तीरे दक्षिणे पञ्चनदे औजसे । एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिद्वरासु सर्वेष्वपि स्वभावेषु पुलिनेषु प्रस्रवणेषु पर्व्वतेषु निकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु गोमयोपलिप्तेषु मनोज्ञेषु । अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति ॥ कुलेऽस्माकं सजन्तुः स्याद्यो नो दद्याज्जलाञ्जलीन् । नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः ॥ अपि जायेत सोऽस्मा

कं कुले कश्चिन्नरोत्तमः । गयाशीर्षे वटे श्राद्धं यो नः कुर्य्यात् समाहितः ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वृषोत्सर्गः कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्रादावेव वृषभं परीक्षेत । जीववत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रं सर्वलक्षणोपेतं नीलं लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्लं यूथस्याच्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य्य पौष्णं चरुं पयसा श्रपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न इह रतिरिति च हुत्वा वृषमयस्कारस्त्वङ्कयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापरस्मिन् पार्श्वे शूलेन । अङ्कितञ्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः शन्नोदेवीति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभिश्चतसृभिर्वत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं कुष्माण्डीश्च जपेत् । पिता वत्सेति वृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत् इमञ्च । वृषोहि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्त्तितः । वृणोमि तमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्व्वतः ॥ एनं युवानं पतिं वो ददाम्यनेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण । महामहिमजया मातनुभिमरिधाम हिषते सोम! राजन्! ॥ वृषं वत्सरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्दिशि । होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥ अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेप्सितम् । भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥ उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिबत्यथ जलाशये । जलाशयं तत्सकलं पितॄंस्तस्योपतिष्ठति ॥ शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र क्वचन दर्पितः । पितॄणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड

शीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं रौप्यखुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च प्रसारयेत्। ततस्तिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिञ्च कुर्य्यात् । आहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत्। सर्व्वगन्धरत्नैश्चालङ्कृतं कुर्य्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधिमधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताय वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात। अत्र च गाथा भवन्ति॥ यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् । तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्व्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना । चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्मणाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा भवति । सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् । दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति श्रद्दधानः समाहितः॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

मासः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां मुखम्। तस्मात्तु कार्त्तिकं मासं बहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति। कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः । जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरःसंयुक्तायां चूर्णित लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदापयेत् । अनेन कर्म्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पौषी चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्वर्त्तितशरीरो गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्व्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्वबीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्च्य वैष्णवैः शाक्रैर्बार्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् । वासोयुगं कर्त्रे दद्यात् । अनेन कर्म्मणा पुष्यते । माघी मघायुता चेत्तस्यां तिलैः श्राद्धं कृत्वा पूतो भवति । फाल्गुनी फल्गुनीयुता चेत् स्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं निवेद्य भार्य्यां मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति । नार्य्यपि भर्त्तारम् । चैत्री चित्रायुता स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी विशाखायुता चेत्तस्यां ब्राह्मणसप्तकं क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्म्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्यैष्ठी ज्येष्ठायुता चेत्तस्यां छत्रोपानह्प्रदानेन गवाधिपत्यं प्राप्नोति । आषाढ्यामाषाढायुक्तायामन्नपानदानेन तदेवाक्षय्यमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेनुं साऽन्नां वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपद्यां प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति । आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निर्भवति । कार्त्तिकी कृत्तिकायुता चेत्तस्यां सितमुक्षाणमन्यवर्णं वा शशाङ्कोदये सर्वशस्यरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति । वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा

च सर्व पापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मिन्नहनि प्रयच्छति तदक्षय्यमाप्नोति । पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति । माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतो महावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समग्रेणवाससा घृततुला मष्टाधिकां दत्त्वा वामपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा । एतत्कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले स तन्नोज्ज्वलो भवति । आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूप भाग्भवति । तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग्भवति । प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं रेवतीप्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग्भवति । माघे मासेग्निं प्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति । सर्व्वां चतुर्द्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्म्मराजानं पूजयित्वा सर्व्वपापेभ्यः पूतो भवति । यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्य्यग्रहोपगान । प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः ॥

अथ कूपकर्त्तुस्तत्प्रवृत्ते पानीये दुष्कृतस्यार्द्धं विनश्यति । तडागकृन्नित्यतृप्तो वारुणं लोकमश्नुते । जलप्रदः सदा तृप्तो भवति । वृक्षारोपयितुर्वृक्षाः परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयति फलैश्चातिथीन् छायया चाभ्यागतान् देवे वर्षत्युदकेन पितॄन् । सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति देवायतनका-

सूर्य्यस्य देवायतनं करोति तस्यैव लोकमाप्नोति। सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते। विविक्तं कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति। पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति। अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति। दीपप्रदानेन चक्षुष्मान् सर्वतोज्वलश्च। अन्नप्रदानेन बलवान्। धूपप्रदानेनोर्द्धं गच्छति। देवनिर्म्माल्यापनयनाद्गोप्रदानफलमाप्नोति। देवायतनमार्जनात्तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् पादादिशौचोदकल्पपरिचरणाच्च॥ कूपारामतडागेषु देवताय्तनेषु च। पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम्॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः॥

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम्। तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकमाप्नोति भूमिप्रदानेन च। गोचर्म्ममात्रमपि भुवं प्रदाय सर्व पापेभ्यः पूतो भवति। गोप्रदानेन स्वर्गलोकमाप्नोति। दशधेनुप्रदो गोलोकान्। शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान्। सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गुलां कांस्योपदोहां वस्त्रोत्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति। विशेषतः कपिलाम्। दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो भवति। अश्वदः सूर्य्यसालोक्यमाप्नोति। वासोदश्चन्द्रसालोक्यम्। सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम्। रूप्यप्रदानेन रूप्यम्। तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानामौषधप्रदानेन च। लवणप्रदानेन च लावण्यम्। धान्यप्रदानेन तृप्तिं शस्यप्रदानेन च। अन्नदः सर्वम्। धान्यप्रदानेन सौभाग्यम्। अकीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति। तिलप्रदः प्रजामिष्टां इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति। आसनप्रदानेन स्थानम्। शय्याप्रदानेन भार्य्याम्। उपानत्प्रदानेनाश्व-

तरीयुक्तं रथम् । छत्रप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामरप्रदाने नाध्वसुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे । तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥

अब्राह्मणे दत्तं तत्सममेव पारलौकिकम् ॥ द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणं प्राधीते अनन्तं वेदपारगे । पुरोहितस्त्वात्मन एव पात्रम् । स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम् । न वार्य्यपि प्रयच्छेत वैडालव्रतिके द्विजे । न बकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्म्मवित् ॥ धर्म्मध्वजी सदालुब्धश्छाद्मिको लोकदाम्भिकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्व्वाभिसन्धिकः ॥ अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः । शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतपरो द्विजः ॥ ये वकव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः । ते पतन्त्यन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्म्मणा ॥ न धर्म्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् । व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥ प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गृह्यते ब्रह्मवादिभिः । छद्मनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥ अलिङ्गी लिङ्गिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति । स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्य्यग्योनौ प्रजायते ॥ न दानं यशसे दद्यान्न भयान्नोपकारिणे । न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्म्मार्थमिति निश्चितम् ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥

गृही वलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत् । अपत्यस्य चापत्यदर्शनेन वा । पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य तयानुगम्यमानो वा । तत्राप्यग्नीनुपचरेत् । अफालकृष्टेन पञ्चयज्ञान्न हापयेत् । स्वाध्यायं च न जह्यात् । ब्रह्मचर्य्यं पालयेत् । चर्म्मचीरवासाः

स्यात्॥ जटाश्मश्रुलोमनखांश्च बिभृयात्॥ त्रिषवणस्नायी
स्यात्॥ कपोतवृत्तिर्मासनिचयः सम्वत्सरनिचयो वा॥ स
म्वत्सरनिचयी पूर्वनिचितमाश्वयुज्यां जह्यात्॥ ग्रामादाहृ
त्य वाश्नीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन्॥ पुटेनैव पलाशेन पा
णिना शकलेन वा॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्न
वतितमोऽध्यायः॥

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत्। ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात्।
आकाशशायी प्रावृषि। आर्द्रवासा हेमन्ते। नक्ताशी स्या
त्। एकान्तरद्व्यन्तरत्र्यन्तराशी वा स्यात्। पुष्पाशी। फ
लाशी। शाकाशी। पर्णाशी। मूलाशी। यवान्नं पक्षान्त
योर्वा सकृदश्नीयात्। चान्द्रायणैर्वा वर्त्तेत। अश्मकुट्टः।
दन्तोलूखलिको वा॥ तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषकं ज
गत्। तपोमध्यं तपोऽन्तञ्च तपसा च तथा धृतम्॥ यद्दुश्च
रं यद्दुरापं यद्दूरं यच्च दुष्करम्। सर्वं तत्तपसा साध्यं तपो हि
दुरतिक्रमम्॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चनवतित
मोऽध्यायः॥

अथ त्रिष्वाश्रमेषु पक्वकषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्व
वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रव्रज्याश्रमी स्यात्॥ आत्मन्यग्नीनारोप्य
भिक्षार्थं ग्राममभियात्॥ सप्तागारिकं भैक्ष्यमाददीत॥ अला
भे न व्यथेत॥ न भिक्षुकं भिक्षेत॥ भुक्तवति जनेऽतीते पा
त्रसम्पाते भैक्ष्यमाददीत॥ मृण्मये दारुपात्रेऽलाबुपात्रे वा।
तेषाञ्च तस्मादद्भिः शुद्धिः स्यात्। अभिपूजितलाभादुद्विजे
त। शून्यागारनिकेतनः स्यात्। वृक्षमूलनिकेतनो वा॥ ग्रा
मे द्वितीयां रात्रिं न वसेत्॥ कौपीनाच्छादनमात्रमेव व
सनमाददीत॥ दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्॥ वस्त्रपूतं जलमा

दद्यात् । सत्यपूतं वदेत् । मनःपूतं समाचरेत् । मरणं नाभि कामयेत जीवितञ्च । अतिवादांस्तितिक्षेत । न कञ्चनाव-मन्येत । निराशीःस्यात् । निर्नमस्कारः ॥ वास्यैकं तक्ष तो बाहुं चन्दनेनैकसुक्षतः । नाकल्याणं च कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत् ॥ प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् । संसारस्यानित्यतां पश्येत् । शरीरस्याशुचिभावम् । जरया रूप विपर्य्ययम् । शारीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम् । सहजैश्च । नित्यान्धकारे गर्भे वसतिं मूत्रपुरीषमध्ये च । तत्र च शीतोष्णादुःखानुभवनम् । जन्मसमये योनिसङ्कटनिर्गमान्महद्दुःखानुभवनम् । बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम् । अध्ययनादनेकक्लेशम् । यौवने च विषयप्रासावमार्गेण तदवाप्तौ विषयसेवनान्नरके पतनम् । अप्रियैर्वसतिं प्रियैश्च विप्रयोगम् । नरकेषु च सुमहद्दुःखम् । संसारसंसृतौ तिर्य्यग् योनिषु च । एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न किञ्चित् । यदपि किञ्चिद्दुःखापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम् । तत्से वाशक्तावलभने वा महद्दुःखम् । शरीरं चेदं सप्तधातुकं पश्येत् वसारुधिरमांसास्थिमेदोमज्जाशुक्रात्मकं चर्म्मावनद्धं दुर्गन्धि च मलायतनं सुखशतैरपि वृत्तं विकारि प्रयत्नाद्धृतमपि विनाशि कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्य्यस्थानं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मकं अस्थिशिराधमनिस्नायु युतं रजस्वलं षट्त्वक् पेशि अस्थ्नां त्रिभिः शतैः षष्ट्याधिकैर्धार्य्यमाणम् । तेषां विभागः । सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशनाः, विंशति र्नखाः, पाणिपादशलाकाश्च, षष्टिरङ्गुलीनां पर्व्वाणि, द्वे पार्ष्ण्योः, चतुष्टयं गुल्फेषु, चत्वार्य्यरत्न्योः, चत्वारि जङ्घयोः, द्वे द्वे, जानुकपोलयोः द्वे द्वे अक्षतालूषकश्रोणिफलकेषु, भगा-

स्थ्येकं, पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भागं, पञ्चदशास्थीनि ग्रीवा, जान्वेकं, तथा हनुः, तन्मूले च द्वे, द्वे ललाटाक्षिगण्डे, नासा-घनास्थिका, अर्बुदैः स्थानकैश्च सार्द्धं द्वासप्ततिः पार्श्वकाः, उरः सप्तदश, द्वौ शङ्खकौ, चत्वारि कपालानि शिरश्चेति। शरीरेऽस्मिन् सप्तशिराशतानि। नव स्नायुशतानि। धमनी शते द्वे। पञ्चपेशीशतानि। क्षुद्रधमनीनामेकोनत्रिंशल्लक्षाणि नवशतानि षट्पञ्चाशद्धमन्यः। लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम्। सप्तोत्तरं मर्म्मशतम्। सन्धिशते द्वे। चतुःपञ्चाशद्रोमकोटयः सप्तषष्टिश्च लक्षाणि। नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ मूर्द्धा कण्ठो हृदयञ्चेति प्राणायतनानि। बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं मध्यं शीर्षमिति षडङ्गानि। वसा वपा अवहननं नाभिः क्लोमो यकृत् प्लीहा क्षुद्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाधानमामाशयो हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमुदरं गुदकोष्ठम्। कनीनिके अक्षिकूटे शष्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खकौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे वंक्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातकौ स्तनौ उपजिह्वा स्फिचौ बाहू जङ्घे ऊरूपिण्डिके तालूदरं वस्तिशीर्षौ चिबुकं गलगुण्डिके अवटश्चेत्यस्मिन् शरीरके स्थानानि। शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः। नासिकालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि। हस्तौ पादौ पायूपस्थं जिह्वेति कर्मेन्द्रियाणि। मनो बुद्धिरात्मा चाव्यक्तमितीन्द्रियातीताः॥ इदं शरीरं वसुधे! क्षेत्रमित्यभिधीयते। एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः॥ क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि!। क्षेत्रं क्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं मुमुक्षुणा॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षण्णवतितमोऽध्यायः॥

ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्थाचल-जिह्वो दन्तैर्दन्तान संस्पृशन् स्वनासिकाग्रं पश्यन् दिशश्चा नवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वैर्व्यतीतं चिन्तयेत् । नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धा तीतं सर्वज्ञमतिस्थूलं सर्वगमतिसूक्ष्मं सर्वतःपाणिपादं स र्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतः सर्वेन्द्रियशक्तिम् । एवं ध्यायेत् । ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति । अथ निराकारे लक्षबन्धं कर्त्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यप्तेजोवा-य्वाकाशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र तच्च लक्षन्तत् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत् । एवं पुरुषध्या-नमारभेत । अत्राप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्थावाङ्मुखस्य मध्ये दीपवत् पुरुषं ध्यायेत् । तत्राप्यसमर्थो भगवन्तं वा-सुदेवं किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्साङ्कं वनमाला विभूषितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मध रं चरणमध्यगतक्ष्वं ध्यायेत् । यद्ध्यायति तदाप्नोति ध्या नगुह्यम् । तस्मात् सर्वमेव क्षरं त्यक्त्वा अक्षरमेव ध्यायेत् । नच पुरुषं विना किञ्चिदप्यक्षरमस्ति । तं प्राप्य मुक्तो भव ति ॥ पुरमाक्रम्य सकलं शेते यस्मान्महाप्रभुः । तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ॥ माद्यात्रापरयत्नेषु यो गी नित्यमतन्द्रितः । ध्यायेत पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चवि शकम् ॥ तत्त्वात्मानमगस्यञ्च सर्वतत्त्वविवर्जितम् । अस क्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ बहिरन्तश्च भूताना मचरं चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थञ्चान्तिके च तत् ॥ अविभक्तञ्च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् । भूतभ व्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ज्योतिषामपि तज्ज्योति

स्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्व्वस्य धिष्ठितम् ॥ इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयञ्चोक्तं समासतः । मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥

इत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं कृत्वोवाच । भगवंस्त्वत्समीपे सततमेवं चत्वारि महाभूतालयान्याकाशः शङ्खरूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गदारूप्यम्भोऽम्भोरुहरूपि अहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमध्यपरिवर्त्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तो भगवांस्तथेत्युवाच। वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे देवदेवञ्च तुष्टाव। ओं नमस्ते देवदेव वासुदेव आदिदेव कामदेव महीपाल-अनादिमध्यनिधन प्रजापते सुप्रजापते महाप्रजापते ऊर्ज्जस्पते वाचस्पते जगत्पते दिवस्पते वनस्पते पयस्पते पृथिवीपते सलिलपते दिक्पते महत्पते मरुत्पते लक्ष्मीपते ब्रह्मरूप ब्राह्मणप्रिय सर्वग अचिन्त्य ज्ञानगम्य पुरुहूत पुरुष्टुत ब्रह्मण्य ब्रह्मप्रिय ब्रह्मकायिक महाकायिक महाराजिकचतुर्म्महाराजिक भास्वर महाभास्वर सप्त महाभाग स्वर तुषित महातुषित प्रतर्द्दन परिनिर्म्मित अपरिनिर्म्मित वशवर्त्तिन् यज्ञ महायज्ञ यज्ञयोग यज्ञगम्य यज्ञनिधन अजित वैकुण्ठ अपार पर पुराण लेख्य प्रजाधर चित्राशखण्डधर यज्ञभागहर पुरोडाशहर विश्वकृ विश्वधर शुचिश्रवः अच्युतार्च्चन घृतार्च्चिः खण्डपरशो पद्मनाभ पद्मधर पद्मधाराधर हृषीकेश एकशृङ्ग महावराह द्रुहिण अच्युत अनन्त पुरुष महापुरुष कपिल सांख्याचार्य्य विष्वक्सेन धर्म्माधर्म्मद धर्म्माङ्ग धर्मवसुप्रद वरप्रद विष्णो जिष्णो सहिष्णो कृ

ष्या पुण्डरीकाक्ष नारायण परायण जगत्परायण नमोनम इति ॥ स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा। उवाच सम्मुखं देवं लब्धकामा वसुन्धरा ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्म शास्त्रेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीत पादां तपसा ज्वलन्तीम्। सुतप्तजाम्बूनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवीं वसुधाप्रहृष्टा ॥ उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये उन्निद्रकोकनदनाभि गृहीतपादे। उन्निद्रकोकनदसद्मसदास्थितीते उन्निद्रकोकनदमध्यसमानवर्णे ॥ नीलाञ्जनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि। चन्द्रानने सूर्य्यसमानभासे महाप्रभावे जगतःप्रधाने ॥ त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्धृतिः श्रीर्विरतिर्जया च। कान्तिःप्रभा कीर्त्तिरथो विभूतिः सरस्वती वागथ पावनी च । स्वधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा स्थितिःसुदीक्षा च तथा सुनीतिः। ख्यातिर्विशाला च तथानसूया स्वाहाच मेधाच तथैव बुद्धिः ॥ आक्रम्य सर्व्वान्तु यथा त्रिलोकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताङ्गः। तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि पृच्छाम्यहं ते वसतिं विभूत्याः ॥ इत्येवमुक्तां वसुधां व भाषे लक्ष्मीस्तदा देववराग्रतस्था। सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीयवर्ण्णे ॥ अस्याज्ञयायं मनसा स्मरामि श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः। संस्मारणे वाप्यथ यत्र चाहं स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि ॥ वसाम्यथार्के च निशाकरे च तारागणाढ्ये गगने विमेघे। मेघे तथा लम्बपयोधरे च शक्रायुधाढ्ये च तडित्प्रकाशे ॥ तथा सुवर्ण्णे विमले च रूप्ये रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे। प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥ सद्यः कृते चाप्यथ गोम

ये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे। वृषे तथा दर्पसमन्विते चवि प्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने। सिंहासने चामलके च बिल्वे च्छत्रे च शङ्खे च तथैव पद्मे। दीप्ते हुताशे विमले च खड्गे आदर्शबिम्बे च तथास्थिताहम्॥ पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवृन्तेषु विभूषितेषु। भृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु मृदिस्थिताहञ्च नवोद्धृतायाम्॥ क्षीरे तथा सर्पिषि शाद्वले च क्षौद्रे तथा दध्नि पुरन्ध्रिगात्रे। देहे कुमार्य्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञभृताञ्च देहे॥ शूरे च संग्रामविनिर्गते च स्थितामृते स्वर्गसदः प्रयाते। वेदध्वनौ वाप्यथ शङ्खशब्दे स्वाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे॥ राजाभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि। पुष्पेषु शुक्लेषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिद्वरासु॥ सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु सशाद्वलायां भुवि पद्मखण्डे। वने च वत्से च शिशौ प्रहृष्टे साधौ नरे धर्म्मपरायणे च॥ आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये विनीतवेशे च तथा सुवेशे। सुशुद्धदान्ते मलवर्जिते च मिष्टाशने चातिथिपूजके च॥ स्वदारतुष्टे निरते च धर्मे धर्मोत्कटे चात्यशनाद्विरक्ते। सदा सपुष्पे च सुगन्धिगात्रे सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च॥ सत्ये स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमार्च्चिते क्रोधविवर्ज्जिते च। स्वकार्य्यदक्षे परकार्यदक्षे कल्याणचित्ते च सदाविनीते॥ नारीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु। अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु॥ सम्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु विलोलुपासु। धर्म्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः॥

धर्म्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् । ये द्विजा धार यिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥ इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्ग-मायुष्यमेव च । ज्ञानञ्चैव यशस्यं च धनसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च । श्राद्धेषु श्राव णीयं च भूतिकामैर्नरैः सदा । इदं रहस्यं परमं कथितं वसु धे ! तव ॥ मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम् । दुःस्वप्ननाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्म शास्त्रम् ॥ ॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं श्रीभगवद्विष्णुसंहिता ॥

लघुहारीतस्मृतिः ।

ये वर्णाश्रमधर्म्मस्थास्ते भक्ताः केशवं प्रति । इतिपूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवः स्वर्द्विजोत्तमाः ॥ वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्म्मा-न्नो ब्रूहि सत्तम ! । येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥ अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम् । ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥ हारीतं सर्वधर्म्मज्ञमासीनमि व पावकम् । प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयो धर्मकाङ्क्षिणः ॥ भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्तक ! । वर्णानामाश्रमा-णाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि भार्गव ! ॥ समासाद्योगशास्त्रञ्च वि-ष्णुभक्तिकरं परम् । एतच्चान्यच्च भगवन् ! ब्रूहि नः परमो गु रुः ॥ हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः । शृण्वन्तु-मुनयः ! सर्वे ! धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ वर्णानामाश्र माणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ! । सन्धार्य्य मुच्यते मर्त्या-जन्मसंसारबन्धनात् ॥ पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोप

रि। स्वाप भोगिपर्य्यङ्के शयने तु श्रिया सह॥ तस्य स्व
पस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल। पद्ममध्येऽभवद्
ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः॥ स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पु
नः पुनः। सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम्॥
यज्ञसिद्ध्यर्थमनघान् ब्राह्मणान्मुखतोऽसृजत्। असृजत्
क्षत्रियान् बाह्वो वैश्यानप्युरुदेशतः॥ शूद्रांश्च पादयोः
सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः। यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयो
निं पितामहः॥ तद्वचः संप्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः।।
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम्॥ ब्राह्मण्यां ब्रा
ह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः। तस्य धर्म्मं प्रवक्ष्यामि
तद्योग्यं देशमेव च॥ कृष्णसारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रव
र्त्तते। तस्मिन्देशे वसेद्धर्मः सिद्ध्यति द्विजसत्तमाः!॥ षट्
कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः। तैरेव सततं य
स्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते॥ अध्यापनं चाध्ययनं याजनं यज
नं तथा। दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माणीति चोच्यते॥ अ
ध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात्। शुश्रूषाकरण
ञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम्॥ एषामन्यतमाभावे वृषाचा
रो भवेद्द्विजः। तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा॥
योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्जयेत्। विदितान् प्र
तिगृह्णीयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये॥ वेदञ्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ
देशे समाहितः। धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमान
सैः॥ वेदवित् पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि। स्मृति-
हीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च। दानं भोजनमन्यच्च द
त्तं कुलविनाशनम्॥ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्म्मशास्त्रं प-
ठेद्द्विजः। श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्मिते।का-

पारत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥ गुरुशुश्रूषण
ञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः । सायं प्रातरुपासीत विवाहाग्निं
द्विजोत्तमः ॥ सुस्नातस्तु प्रकुर्व्वीत वैश्वदेवं दिने दिने । अ
तिथीनागतान्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥ अन्यानभ्यागता
न् विप्राः! पूजयेच्छक्तितो गृही । स्वदारनिरतो नित्यं पर-
दारविवर्जितः ॥ कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः।
सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्मे वर्त्तयेन्मतिम् ॥ स्वकर्म्मणि च
संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते । सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोक
हितैषिणीम् ॥ एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः।
धर्ममेव हि यः कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ इत्येष ध
र्मः कथितो मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाघहारी । वदामि
राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथग्बोधत विप्रवर्य्याः ॥ ॥
इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः । येषु प्रवृत्ता
विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्र
जाधर्मेण पालयन् । कुर्य्यादध्ययनं सम्यग् यजेद् यज्ञान्
यथाविधि ॥ दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ।
स्वभार्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृपः ॥ नीतिशा-
स्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित् । देवब्राह्मणभक्तश्च पि
तृकार्य्यपरस्तथा ॥ धर्मेण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ।
उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ गोरक्षां कृषि
वाणिज्यं कुर्य्याद्वैश्यो यथाविधि । दानं देयं यथाशक्त्या
ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वाग
नसूयकः । स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥ धनै
र्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् । अप्रभुत्वञ्च

वर्त्तेत धर्मेष्वादेहपातनात् ॥ यज्ञाध्ययनदानानि कुर्य्यान्नि त्यमतन्द्रितः । पितृकार्य्यपरश्चैव नरसिंहार्च्चनापरः ॥ एत द्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्म्ममनुतिष्ठति । एतदाचरते योहि स स्वर्गी नात्र संशयः ॥ वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्य्याच्छूद्रः प्रयत्नतः । दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ अयाचितप्रदाता च कृषिं वृत्त्यर्थमाचरेत् । पाकयज्ञविधा नेन यजेद्देवमतन्द्रितः ॥ शूद्राणामधिकं कुर्य्यादर्च्चनं न्याय वर्त्तिनाम् । धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् । स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥ इत्थं कुर्य्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्म्मभिः । स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ वर्णेषु धर्म्मा विविधा मयोक्ता यथातथा ब्रह्मसुरवेरिताः पुरा । शृणुध्वमत्राश्रमधर्म्ममाद्यं मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥ ॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

उपनीतो मानवको वसेद्गुरुकुलेषु च । गुरोः कुले प्रियं कुर्य्यात् कर्म्मणा मनसा गिरा ॥ ब्रह्मचर्य्यमधःशय्या तथा वन्हेरुपासना । उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासञ्चेन्धनानि च ॥ कुर्य्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारी यथाविधि । विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् । न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिच्युतः ॥ तस्माद्वेदव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये । शौचाचारमशेषं तु शिक्षयेद्गुरुसन्निधौ ॥ अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकम् । धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥ सायं प्रातश्चरेद्भैक्ष्यं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः । आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्य्याद्दन्तधावन

म् ॥ छत्रञ्चोपानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत् । नृत्यगीतमथालापं मैथुनञ्च विवर्जयेत् ॥ हस्त्यश्वारोहणञ्चैव संत्यजेत् संयतेन्द्रियः । सन्ध्योपास्तिं प्रकुर्व्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥ अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः । तथा योगं प्रकुर्व्वीत मातापित्रोश्च भक्तितः ॥ एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः । एतेषां शासने तिष्ठद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥ अधीत्य च गुरौ वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा । गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत् ॥ यस्यैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः । संन्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्य्यया ॥ तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्य्ये यावदायुषम् । तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये वाथवा कुले ॥ न विवाहो न संन्यासो नैष्ठिकस्य विधीयते ॥ इमं योविधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः । नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ यो ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः । संप्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां फलञ्च तस्याः सुलभं तु विन्दति ॥ ॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् । असमानार्षगोत्रां हि कन्यां सभ्रातृकां शुभाम् ॥ सर्व्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः । ब्राह्मेण विधिना कुर्य्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥ तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्मतः । औपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ॥ सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः । स्नानं कार्य्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि । मुखे पर्य्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ तस्माच्छु-

ष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् । करञ्ज खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥ सप्तपर्णप्रश्निपर्णीजाम्बनिम्बं तथैव च । अपामार्गञ्च बिल्वञ्चार्कञ्चोदुम्बरमेव च ॥ एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि । दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्त्तितः ॥ सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः । अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते । प्रादेशमात्रमथ वा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥ प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः । दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥ स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् । मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥ आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः । युध्यन्ति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ उदकाञ्जलिनिःक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः । निघ्नन्ति राक्षसान् सर्व्वान् मन्देहाख्यान् द्विजेरिताः ॥ ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः । मरीच्याद्यैर्महाभागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातःसमाहितः । उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥ सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्य्यस्य चाञ्जलिम् । दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्य्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥ पूर्व्वां सन्ध्यां सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि । गायत्रीमभ्यसेत्तावद् यावदादित्यदर्शनात् ॥ उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याञ्च यथाविधि । गायत्रीमभ्यसेत्तावद् यावत्तारा न पश्यति ॥ ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः । सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् । ई-

रञ्चैव कार्य्यार्थमभिगच्छेद्द्विजोत्तमः ॥ कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् । ततो माध्याह्निकं कुर्य्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥ विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् । स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह । सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥ नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि । न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने बहूदके ॥ सरिद्वरं नदीस्नानं प्रतिस्रोतः स्थितश्चरेत् । तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् । मृत्तोयेन स्वकं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्य्यादाचमनं बुधः । सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि । हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चोरुमज्जले ॥ ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समन्त्रतः । प्रोक्षयेद्वारुणैर्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च ॥ कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः । स्योनापृथिवीतिमृद्गात्रे इदं विष्णुरिति द्विजाः ! ॥ ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् । निमज्यान्तर्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम् ॥ स्नात्वा क्षततिलैस्तद्वद्देवर्षिपितृभिः सह । तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥ जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी । परिधायोत्तरीयञ्च कुर्य्यात् केशान्न धूनयेत् ॥ न रक्तमुल्बणं वासो न नीलञ्च प्रशस्यते । मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥ ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः । दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतिवत् पुनः ॥ त्रिः पिबेदीक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्जयेत् । पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्य

मुपस्पृशेत् ॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपस्पृशेत्। तथैव पञ्चभिर्मूर्द्ध्नि स्पृशेदेवं समाहितः ॥ अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः। कुर्व्वीत दर्भपाणिस्तूदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥ प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः। जपयज्ञं ततः कुर्य्याद्गायत्रीं वेदमातरम्॥ त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत। वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥ त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः॥ यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः। मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः ॥ शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत्। किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥ धिया पदाक्षर श्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम्। शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥ जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति। प्रसन्ने विपुलान् गोत्रान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः। जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥ छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः। जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ सहस्र परमां देवीं शतमध्यां दशावराम्। गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥ अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्द्ध्वबाहुकः। उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्य्याद्दिवाकरम्। ततस्तीर्थेन देवादीनद्भिः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥ स्नानवस्त्रन्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत्। तद्भक्तजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्त्तितम् ॥ दर्भासीनो दर्भपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः। प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्य्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ ततोऽर्घ्यं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्ष

तान्वितम् । उत्थाय मूर्द्धपर्य्यन्तं हंसः शुचिषदित्यृचा ॥ ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः । विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्च्चयेत् ॥ वैश्वदेवं ततः कुर्य्याद्बलिकर्म्मविधानतः । गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥ अदृष्टपूर्व्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्च्चयेत् । स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥ स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् । अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥ तस्मादतिथये कार्य्यं पूजनं गृहमेधिना । भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्च्चाअनन्तरम् । भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणे ॥ अकल्पितान्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनसमान्विताम् । अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते । उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ वैश्वदेवाकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् । नहि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः । विष्णुरेव यतिच्छायइति निश्चित्य भावयेत् ॥ सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि। बालवृद्धांस्ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः । अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टे नान्तरात्मना॥ एवं प्राणाहुतिं कुर्य्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् । ततः स्वादुकरान्भक्ष्यान् भुञ्जीत सुसमाहितः ॥आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् । इतिहासपुराणाभ्यां कञ्चित् कालं नयेद्बुधः ॥ ततः सन्ध्यामुपासीत बहिर्गत्वा विधानतः । कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥ सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् । नान्तराभोजनं

कुर्य्यादग्निहोत्रसमोविधिः ॥ शिष्यानध्यापयेच्चापि अन-ध्याये विसर्जयेत् । स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानपि द्विजः ॥ महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्व्वसु । तथा-क्षयतृतीयायां शिष्यान्नाध्यापयेद्द्विजः । माघमासे तु सप्तम्यां रथाख्यायां तु वर्जयेत् ॥ अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥ नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः । न पठेद्रुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायां तु द्विजोत्तमः ॥ दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः । हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ एवं धर्मो गृहस्थस्य सायंभुव उदाहृतः । यएवं श्रद्धया कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ज्ञानोत्कर्षश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः । तस्मान्मुक्ति मवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः! ॥ एवं हि विप्राः! कथितो मया वः समासतः शाश्वतधर्म्मराशिः । गृही गृहस्थस्य सतोहि धर्मं कुर्वन् प्रयत्नाद्धरिमेति युक्तम् ॥ ॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः! । धर्माश्रमं महाभागाः! कथ्यमानं निबोधत ॥ गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः । भार्य्यां पुत्रेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥ नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च । धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थोविधिमाश्रितः ॥ धान्यैश्च वनसंभूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः । शाकमूलफलैर्व्वापि कुर्य्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥ त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्य्यात्तीव्रं तपस्तदा। पक्षान्ते वा समश्नीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा । षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥ घर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे

निराश्रयः। हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥ एवञ्च कुर्व्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् । अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥ आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः । स्मरन्नतीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥ तपोहि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्तः प्रयतान्तरात्मा । विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥ ॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रममुत्तमम् । श्रद्धया तदनुष्ठाय तिष्ठन्मुच्येत बन्धनात् ॥ एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्बिषम् । चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् संन्यासविधिना द्विजः ॥ दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः । दत्त्वा-श्राद्धं पितृभ्यश्च मानुषेभ्य स्तथात्मनः ॥ इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखो दङ्मुखोऽपि वा । अग्निं स्वात्मनि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः ॥ ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्जयेत् । बन्धूनामभयं दद्यात् सर्व्वभूताभयं तथा ॥ त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्वकम् । वेष्टितं कृष्णगो-वालरज्जुमच्चतुरङ्गुलम् ॥ शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम्। कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां शीतनिवारिणी-म् ॥ पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्य्यान्नान्यस्य संग्रहम् । एतानि तस्य लिङ्गानि यतेः प्रोक्तानि सर्वदा ॥ संगृह्य कृतसंन्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम् । स्नात्वा चम्य च विधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा ॥ तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्भास्करं नमेत् । आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परंपदम् ॥ स्थित्यर्थमात्मनोनित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् । सायंकाले तु विप्राणां

गृहाण्यभ्यवपद्य तु। सम्यक् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै॥ पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शोधयेत्। यावतान्नेन तृप्तिः स्यात्तावद्भैक्षं समाचरेत्॥ ततोनिवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी। चतुर्भिरङ्गुलैश्छाद्य ग्रासमात्रं समाहितः॥ सर्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक् पात्रे नियोजयेत्। सूर्य्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा। भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावन्यतो यतिः॥ वटकाश्वत्थपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके। कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन॥ मलाक्ताः सर्व उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः॥ कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च। कांस्ये भोजयतः सर्वं किल्बिषं प्राप्नुयात्तयोः॥ भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मन्त्रपूर्वकम्। न दूष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसाइव॥ अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत भास्करम्। जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः॥ कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु। हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम्॥ यदि धर्म्मरतिः शान्तः सर्वभूतसमो वशी। प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप्य न निवर्त्तते॥ त्रिदण्डभृद्योहि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्यस्तु बहिर्मुखाक्षः। संमुच्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः पदम्॥ ॥
इति हारीते धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥

वर्णानामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम्। येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः॥ योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि संक्षेपात् सारमुत्तमम्। यस्य च श्रवणाद्यान्ति मोक्षञ्चैव मुमुक्षवः॥ योगाभ्यासबलेनैव नश्येयुः पातकानि तु। तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः॥ प्राणायामेन व-

चैवं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् । धारणाभिर्वशे कृत्वा पूर्व्वं दुर्धर्षणं मनः ॥ एकाकारमना मन्दं बुधैरूपमनामयम् । सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेत् जगदाधारमुच्यते ॥ आत्मानं ब हिरन्तस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् । रहस्येकान्तमासीनो ध्या-येदामरणान्तिकम् ॥ यत्सर्वप्राणि हृदयं सर्वेषाञ्च हृदि स्थि तम् । यच्च सर्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥ आत्म लाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् । श्रुतिस्मृत्यादिकं ध र्म्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः । एवं तपश्च विद्या च संयुतं भेषजं भवेत् ॥ यथा न्नं मधुसंयुक्तं मधुवान्नेन संयुतम् । उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः । तथैव ज्ञानकर्म्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥ विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः । देहद्वयं विहायाशु मुक्तो भवति बन्धनात् । न तथा क्षीणदे-हस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥ मया ते कथितः सर्व्वो वर्णाश्र मविभागशः । संक्षेपेण द्विजश्रेष्ठा! धर्म्मस्तेषां सनातनः ॥ श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् । प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥ धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीत मुखनिःसृतम् । अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गति म् ॥ ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म्म कथितं बाहुजस्य च । ऊरुज-स्यापि यत् कर्म्म कथितं पादजस्य च । अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥ यो यस्याभिहितो धर्म्मः स तु तस्य तथैव च । तस्मात् स्वधर्मं कुर्व्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥ वर्णाश्चत्वारो राजेन्द्र! चत्वारश्चापि चाश्रमाः । स्वधर्मे ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ स्वधर्मेण यथा नृणां नारसिंहः प्रसीदति । न तुष्यति तथान्येन कर्म्मणा मधुसू

दनः॥ अतः कुर्वन्निजं कर्म्म यथाकालमतन्द्रितः। सहस्रा नीकदेवेशं नारसिंहञ्च सालयम्॥ उत्पन्नवैराग्यबलेन योगी ध्यायेत् परंब्रह्म सदा क्रियावान्। सत्यं सुखं रूपमनन्तमाद्यं विहाय देहं पदमेति विष्णोः॥ ॥इति हारीते धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥

वृद्धहारीतसंहितायाम्।

अम्बरीषस्तु तं गत्वा हारीतस्याश्रमं नृपः। ववन्दे तं महात्मानं बालार्कसदृशप्रभम्॥ संस्पृष्टकुशलस्तेन पूजितः परमासने। उपविष्ट स्ततो विप्रमुवाच नृपनन्दनः॥ भगवन्! सर्वधर्म्मज्ञ! तत्ववेदविदाम्बर!। पृच्छामि त्वां महाभाग! परमं धर्म्ममव्ययम्॥ ब्रूहि वर्णाश्रमाणान्तु नित्यनैमित्तिकाःक्रियाः। कर्त्तव्या मुनिशार्द्दूल! नारीणाञ्च नृपस्य च॥ स्वरूपं जीवपरयोः कथं मोक्षपथस्य च। तस्याप्तेः साधनं ब्रह्मन्! वक्तुमर्हसि सुव्रत!॥ एवमुक्त-स्तु विप्रर्षिस्तेन राजर्षिणा तदा। उवाच परमप्रीत्या नमस्कृत्य जनार्दनम्॥ शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि सर्वं वेदोपबृंहितम्। यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम भूपते!॥ तद्ब्रवीमि परं धर्मं शृणुष्वैकाग्रमानसः। सर्वेषामेव देवानामनादिः पुरुषोत्तमः॥ ईश्वरस्तु स एवान्यो जगतो विभुरव्ययः। नारायणो वासुदेवो विष्णुर्ब्रह्मात्मनो हरिः॥ स्रष्टा धाता विधाता च स एव परमेश्वरः। हिरण्यगर्भः सविता गुणधृङ्निर्गुणोऽव्ययः॥ परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परात्परः। इन्द्रः प्रजापतिः सूर्य्यः शिवो वह्निः स

नातनः॥ सर्व्वात्मकः सर्वसुहृत् सर्वभृद्भूतभावनः। य
मी च भगवान् कृष्णो मुकुन्दोऽनन्तएव च॥ यज्ञो यज्ञपति
र्यज्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः पतिः। स एव पुण्डरीकाक्षः श्रीशो
नाथोऽधिपो महान्॥ सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्रकरपा
दवान्। यद्गत्वा न विवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः॥ चतुर्भिः शो
भनोपायैः साध्योऽयं सुमहात्मनः। तुरीयपदयोर्भक्त्या
सुसिद्धोऽय मुदाहृतः॥ तं स्वीकुर्वन्ति विद्वांसः स्वस्वरूप
तया सदा। नैसर्गिकं हि सर्वेषां दास्यमेव हरेः सदा॥ स्वा
म्यं परस्वरूपं स्याद्दास्यं जीवस्य सर्वदा। प्रकृत्या त्वात्म
नो रूपं स्वाम्यं दास्यमिति स्थितिः॥ दास्यमेव परं धर्मं दा
स्यमेव परं हितम्। दास्येनैव भवेन्मुक्तिरन्यथा निरयं भ
वेत्॥ विष्णोर्दास्यं परा भक्तिरेषा तु न भवेत् क्वचित्। ते
षामेव हि संस्पृष्टं निरयं ब्रह्मणा नृप!॥ नारायणस्य दासा
ये न भवन्ति नराधमाः। जीवन्त एव चण्डाला भविष्यन्ति
न संशयः॥ तस्माद्दास्यं परां भक्तिमालम्ब्य नृपसत्तम!।
नित्यं नैमित्तिकं सर्वं कुर्य्यात्प्रीत्यै हरेः सदा॥ तस्य स्वरू
पं रूपञ्च गुणांश्चापि विभूतयः। ज्ञात्वा समर्च्चयेद्विष्णुं या
वज्जीव मतन्द्रितः॥ तमेव मनसा ध्यायेद्वाचा सङ्कीर्त्तयेत्प्र
भुम्। जपेच्च जुहुयाद्भक्तो तद्दानेक विलक्षणः॥ शङ्खचक्रो
र्द्ध्व पुण्ड्रादिधारणं दास्यलक्षणम्। तन्नामकरणञ्चैव वै
ष्णवत्वादिहोच्यते॥ अवैष्णवाश्च ये विप्रा हर्यदास्ते नराध
माः। तेषां तु नरके वासः कल्पकोटिशतैरपि॥ तदादि व
र्षसञ्चारी मन्त्ररत्नार्थतत्त्ववित्। वैष्णवः स जगत्पूज्यो
याति विष्णोः परं पदम्॥ अचक्रधारी यो विप्रो बहुवेदश्रु
तोऽपि वा। स जीवन्नेव चण्डालो मृतो निरयमाप्नुयात्॥

तस्मात्ते हरिसंस्काराः कर्त्तव्या धर्म्मकाङ्क्षिणाम् । अयमेव परं धर्म्मः प्रधानं सर्व्वकर्मणाम् ॥ ॥ इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे पञ्चसंस्कारप्रतिपादनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अम्बरीषउवाच॥ ॥ भगवन्! वैष्णवाः पञ्च संस्काराः सर्व्वकर्मणाम् । प्रधानमिति यच्चोक्तं सर्वैरेव महर्षिभिः ॥ तद्विधानं ममाचक्ष्व विस्तरेणैव सुव्रत!। हारीतउवाच॥ शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि निर्मला वैष्णवाः क्रियाः॥ यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं वसिष्ठाद्यैश्च वैष्णवैः । संस्काराणां तु सर्वेषा माद्यं चक्रादिधारणम् ॥ तत् कर्तव्यं हि सर्वेषां विधीनां वै द्विजन्मनाम् । आचार्यं संश्रयेत् पूर्वमनघं वैष्णवं द्विजम् ॥ शुद्धसत्वगुणोपेतं नवज्याकर्मकारणम् । सत्सम्प्रदायसंयुक्तं मन्त्ररत्नार्थकोविदम् ॥ ज्ञानवैराग्यसंपन्नं वेदवेदाङ्गपारगम् । शासितारं सदाचार्यैः सर्वधर्मविदाम्बरम् ॥ महाभागवतं विप्रं सदाचारनिषेवणम् । आलोक्य सर्वशास्त्राणि पुराणानि च वैष्णवाः ॥ तदर्थमाचरेद्यस्तु आचार्यः स उदाहृतः । आस्तिक्यमानसं सद्भिरुपेतं धर्म्मवत्सलम् ॥ श्रद्दधानं सदाचारे गुरुशुश्रूषतत्परम् । सम्वत्सरं प्रतीक्ष्याथ तं शिष्यं शासयेद्गुरुः ॥ तस्यादौ पञ्च संस्कारान् कुर्यात् समविधानतः । प्रातः स्नात्वा शुचौ देशे पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ स्नातं शिष्यं समानीय तेनैव सह देशिकः । स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैश्चक्रादीनर्च्चयेत्ततः ॥ पुष्पैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि । तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैरर्च्चयेत् पुरतो हरेः ॥ अग्नौ होमं प्रकुर्व्वीत इध्माधानादिपूर्वकम् । पौरुषेण तु सूक्तेन पायसं

घृतमिश्रितम् ॥ आज्येन मूलमन्त्रेण हुत्वा चाष्टोत्तरं शतम्। वैष्णव्या चैव गायत्र्या जुहुयात् प्रयतो गुरुः ॥ पश्चादग्नौ विनिक्षिप्य चक्राद्यायुधपञ्चकम्। पूजयित्वा सहस्रारं ध्यात्वा तद्वह्निमण्डले ॥ षडक्षरेण जुहुयादाज्यं विंशतिसंख्यया। सर्वैश्च हेतिमन्त्रैश्च एकैकाज्याहुतिं क्रमात् ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा स शिष्यो वह्निमात्मवान्। नमस्कृत्वा ततो विष्णुं जप्त्वा मन्त्रवरं शुभम् ॥ प्राङ्मुखं तु समासीनं शिष्यमेकाग्रचेतसम्। प्रतपेच्चक्रशङ्खौ द्वौ हेतिभिर्मन्त्रमुच्चरन् ॥ दक्षिणे तु भुजे चक्रं वामांसे शङ्खमेव च। गदां च भालमध्ये तु हृदये नन्दकं तदा ॥ मस्तके तु तथा शार्ङ्गमङ्कयेद्विमलं तदा। पश्चात् प्रक्षाल्य तोयेन पुनः पूजां समाचरेत् ॥ होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः। एवं तापः क्रियाः कार्याः वैष्णव्यः कल्मषापहाः ॥ प्रधानं वैष्णवं तेषां तापसंस्कारमुत्तमम्। तापसंस्कारमात्रेण परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ केचित्तु चक्रशङ्खौ द्वौ प्रतप्तौ बाहुमूलयोः। धारयन्ति महात्मानश्चक्रमेकं तु चापरे ॥ वैष्णवानां तु हेतीनां प्रधानं चक्रमुच्यते। तेनैव बाहुमूलौ तु प्रतप्तेनाङ्कयेद्बुधः ॥ जाते पुत्रे पिता स्नात्वा होमं कृत्वा विधानतः। तेनाग्निनैव सन्तप्तचक्रेण भुजमूलयोः ॥ अङ्कयित्वा शिशोः पश्चान्नाम कुर्याच्च वैष्णवम्। पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीतास्य विधानतः ॥ अङ्कयित्वा स चक्रेण यत्किञ्चित्कर्म सञ्चरेत्। तत्सर्वं याति वैफल्यमिष्टापूर्तादिकं नृप! ॥ कारयेन्मन्त्रदीक्षायां चक्राद्याः पञ्च हेतयः। चक्रं वै कर्मसिध्यर्थं जातकर्मणि धारयेत्। अचक्रधारी विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः ॥ अवैष्णवः समापन्नो नरकं-

चाधिगच्छति। चक्रादिचिन्हरहितं प्राकृतं कलुषान्वितम्॥ अवैष्णवन्तु तं दूरात् श्वपाकमिव सन्त्यजेत्। अवैष्णवस्तु यो विप्रः श्वपाकादधमः स्मृतः। अश्राद्धेयो ह्यपाङ्क्तेयो रौरवं नरकं व्रजेत्॥ अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोऽपि वा। गवां षण्डति विज्ञेयः सर्वकर्मसु नार्हति॥ तस्माच्चक्रं विधानेन तप्तं वै धारयेद्द्विजः। सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात्॥ अनायुधासो असुता अदेवा इति वै श्रुतिः। चक्रेण तामपवप इत्यृचा समुदाहृतम्॥ अपेत्थमङ्कमित्युक्तं वपेति श्रवणं तदा। तस्माद्वै तप्तचक्रस्य चाङ्कनं मुनिभिः श्रुतम्॥ पवित्रं विततं ब्राह्मं प्रभोर्गात्रे तु धारितम्॥ श्रुत्यैव चाङ्कयेद्गात्रे तद्ब्रह्मसमवाप्तये। यत्ते पवित्रमर्च्चिष्यमग्ने वीतमनन्तरा॥ ब्रह्मेति निहितन्त्वेव ब्रह्मणो श्रुतिबृंहितम्। पवित्रमिति चैवाग्निरग्निर्वै चक्रमुच्यते॥ अग्निरेव सहस्रारः सहस्रा नेमिरुच्यते। नेमितप्ततनुः सूर्यो ब्रह्मणा समतां व्रजन्॥ यत्ते पवित्रमर्च्चिष्यमग्नेस्तु न सुनिहितः। दक्षिणे तु भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनम्॥ सव्ये तु शङ्खं बिभृयादिति ब्रह्मविदो विदुः। इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्तं विष्णोश्चक्रस्य धारणम्॥ पुराणेष्वितिहासेषु सात्त्विकेषु स्मृतिष्वपि। शङ्खचक्रोर्द्ध्व पुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणं नृप!॥ यः श्राद्धे भोजयेद्विप्रः पितॄणां तस्य दुर्गतिः। शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिचिन्हैः प्रियतमैर्हरेः॥ रहितः सर्वधर्मेभ्यश्च्युतो नरकमाप्नुयात्। रुद्रार्चनं त्रिपुण्ड्रस्य धारणं यत्र दृश्यते॥ तच्छूद्राणां विधिः प्रोक्तो न द्विजानां कदाचन। प्रतिलोमानुलोमानां दुर्गागणसुभैरवाः॥ पूजनीया यदार्हेण बिल्वचन्दनधारिणाम्। यक्षराक्षसभूतानि विद्याधरगणास्तदा॥

चण्डालानामर्च्चनीया मद्यमांसनिषेवणम् । स्ववर्णविहितं धर्ममेवं ज्ञात्वा समाचरेत् ॥ रुद्रार्च्चनाद्ब्राह्मणस्तु शूद्रेण समतां व्रजेत् । यक्षभूतार्च्चनात् सद्यश्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥ न भस्म धारयेद्विप्रः परमापद्गतोऽपि वा । मोहाद्वै विभृयाद्यस्तु सस्कापो भवेद्ध्रुवम् ॥ तिर्यक् पुण्ड्रधरं विप्रं पद्माम्बरधरं तथा । श्वपाक इव वीक्षेत न सम्भाषेत कुत्रचित् तस्माद्द्विजातिभिर्धार्य्यं मूर्द्धपुण्ड्रं विधानतः ॥ मृदा शुभ्रेण सततं सान्तरालं मनोहरम् । स्नात्वा शुद्धेऽपि पूर्वाह्णे विष्णुमभ्यर्च्च्य देशिकः ॥ स्नातं शिष्यं समाहूय होमं कुर्वीत पूर्ववत् परोमात्रेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ॥ हुत्वोदमूलमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं घृतम् । स्थण्डिले तु ततः पश्चान्मण्डलानि यदा क्रमात् ॥ दीत्यस्थमध्ये चत्वारि विन्यसेत् पुरतो हरेः । विलिखेत्तत्र पुण्ड्रादि विस्तारायामभेदतः ॥ तेष्वर्चयेत्ततो धीमान् केशवादीननुक्रमात् । तत्र तत्र च तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा मन्त्रैः समर्च्चयेत् ॥ गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैवार्चयेद्गुरुम् । प्रदक्षिण मनुव्रज्य स शिष्यः प्रणमेत्तथा ॥ तद्बाहौ निक्षिपेच्छिष्यः केशवादीननुक्रमात् । हृदि विन्यस्य पुण्ड्राणि गुरूक्तानि स वैष्णवः ॥ शुभ्रेणैव मृदा पश्चाद्विभृयात् सुसमाहितः । त्रिसन्ध्यासु मृदा विप्रो यागकाले विशेषतः ॥ श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे । श्रद्धालुरूर्ध्वपुण्ड्राणि विभृयाद्द्विजसत्तमः ॥ श्राद्धं होमस्तथा दानं स्वाध्यायः पितृतर्पणम् । भस्मीभवन्ति तत्सर्वं मूर्ध्वपुण्ड्रम्विनाकृतम् ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं विना यस्तु श्राद्धं कुर्व्वीत स द्विजः । सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकं चाधिगच्छति ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनन्तु यः श्राद्धे भोजयेद्द्विजम् । अश्नन्ति पितरस्तस्य विण्मूत्रं नात्र

संशयः॥ तस्मात्तु सततं धार्य्यमूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजन्मकः। धारये न्न तिर्यक् पुण्ड्रमापद्यपि कदाचन॥ तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं चण्डालमिव सन्त्यजेत्। सोऽनर्हः सर्वकृत्येषु सर्वलोकेषु गर्हितः॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनः सन् सन्ध्याकर्म्म समाचरेत्। सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकञ्च स गच्छति॥ यदि स्यात्तु मनुष्याणा मूर्ध्वपुण्ड्रविवर्जितम्। द्रष्टव्यन्नैव तत्किञ्चित् श्मशानमिव तद्भवेत्॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते। चण्डालोऽपि हि शुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्येतु ललाटे सुमनोहरे। लक्ष्म्या सह समासीनो रमते तत्र वै हरिः॥ निरन्तरालं यः कुर्य्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः। स हि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियञ्चैव व्यपोहति॥ अथेदमूर्ध्वपुण्ड्रन्तु यः करोति द्विजाधमः। कल्पकोटिसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत्॥ तस्माद्रागान्वितं पुण्ड्रन्धरेद्विष्णुपदाकृति। ललाटादिषु चाङ्गेषु सर्व्वकर्म्मसु वैष्णवः॥ नासिकामूलमारभ्य ललाटान्तेषु विन्यसेत्। अङ्गुलद्वयमात्रन्तु मध्यच्छिद्रं प्रकल्पयेत्॥ पार्श्वे चाङ्गुलमात्रन्तु विन्यसेद्द्विजसत्तमः। पुण्ड्राणामन्तराले तु हारिद्रां धारयेच्छ्रियम्॥ ललाटे पृष्ठयोः कण्ठे भुजयोरुभयोरपि। चतुरङ्गुलमात्रन्तु विभृयादायतं द्विजः॥ उरस्यष्टाङ्गुलं धार्य्यं भुजयोरायतं तदा। उदरे पार्श्वयोर्न्नित्यमायतन्तु दशाङ्गुलम्॥ केशवादि नमोऽन्तैश्च प्रीणनाद्यैरनुक्रमात्। ललाटे केशवं रूपं कुक्षौ नारायणं न्यसेत्॥ वक्षःस्थले माधवञ्च गोविन्दं कण्ठदेशतः। विष्णुञ्च दक्षिणे पार्श्वे बाह्वोश्च मधुसूदनम्॥ त्रिविक्रमन्तु वामांसे वामनं वामपार्श्वतः। श्रीधरं वामबाहौ तु हृषीकेशं तदा भुजे॥ पृष्ठञ्च पद्मनाभन्तु ग्रीवे दामोदरं तदा। तत्प्रक्षा

लनतोयेन वासुदेवेति मूर्धनि ॥ केशवस्तु स्कवर्णाभः शङ्खचक्रगदाधरः। शक्लाम्बरधरः सौम्यो मुक्ताभरणभूषितः॥ नारायणो घनश्यामः शङ्खचक्रगदासिभृत्। पीतवासा मणिमयैर्भूषणैरुपशोभितः॥ माधवश्चोत्पलप्रख्यश्चक्रशार्ङ्गगदासिभृत्। चित्रमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकनिभेक्षणः॥ गोविन्दः शशिवर्णः स्यात्पद्मशङ्खगदासिभृत्। रक्तारविन्दपादाब्जस्तप्तकाञ्चनभूषणः॥ गौरवर्णो भवेद्विष्णुश्चक्रशङ्खहलासिभृत्। क्षौमाम्बरधरः स्रग्वी केयूराङ्गदभूषितः॥ अरविन्दनिभः श्रीमान् मधुजित्कमलाननः। चक्रं शार्ङ्गञ्च मुसलं पद्मं दोर्भिर्बिभर्त्यसौ॥ त्रिविक्रमो रक्तवर्णः शङ्खचक्रगदासिभृत्। किरीटहारकेयूरकुण्डलैश्च विराजितः॥ वामनः कुन्दवर्णः स्यात् पुण्डरीकायतेक्षणः। दोर्भिर्वज्रं गदां चक्रं पद्मं हैमं बिभर्त्यसौ॥ श्रीधरः पुण्डरीकाख्यश्चक्रशार्ङ्गी च पद्मधृक्। रक्तारविन्दनयनो मुक्तादामविभूषितः॥ विद्युद्वर्णो हृषीकेशश्चक्रशार्ङ्गहलासिभृत्। रक्तमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकावतंसकः॥ इन्द्रनीलनिभश्चक्रशङ्खपद्मगदाधरः। पद्मनाभः पीतवासाश्चित्रमाल्यानुलेपनः। दामोदरः सार्व्वभौमः पद्मशार्ङ्गासिशङ्खभृत्॥ पीतवासा विशालाक्षो नानारत्नविभूषितः। एवं पुण्ड्राणि सततं धारयेद्वैष्णवोत्तमः॥ पुण्ड्रसंस्कार इत्येवं शिष्येणापि च कारयेत्। मन्त्रशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥ ॥ इति पुण्ड्रसंस्कारो द्वितीयः॥ ७

तृतीयं नामसंस्कारं कुर्व्वीत शुभवासरे॥ स्नात्वा संपूज्य देवेशं गन्धपुष्पादिभिर्गुरून्। नानाधिदैवतं पश्चात् पूजयेत्

प्रयत्नात्मवान् ॥ द्वादशैव तु मासास्तु केशवाद्यैरधिष्ठिताः । आरभ्य मार्गशीर्षं तु यदा संख्या द्विजोत्तमः॥ यस्मिन्मासि भवेद्दीक्षा तन्मूर्त्तेर्नाम चोदितम् । नृसिंहरामकृष्णाख्यं दासनाम प्रकल्पयेत् ॥ शक्त्या दशावताराणां च जयेन्नाम वैष्णवः । नाम दद्यात्प्रयत्नेन वैष्णवं पापनाशनम्॥ यस्य वै वैष्णवं नाम नास्ति चेत्तु द्विजन्मनः । अनामिकः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥ चक्रस्य धारणं यस्य जातकर्मणि सम्भवेत् । तत्र वै मासनामापि दद्याद्विप्रो विधानतः । ध्यात्वा समर्चयेन्नाममूर्त्तिं मन्त्रेण देशिकः ॥ धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् । प्रदक्षिण मनुव्रज्य भक्त्या सम्यक् प्रणम्य च ॥ तन्मन्त्रं मूलमन्त्रं वा जपेत्साहस्रसङ्ख्यया । पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं हविः ॥ वैष्णवैरनुवाकैश्च जुहुयात् सर्पिषा तदा । नाम दद्यात् ततः शिष्यं मन्त्रतोये समाप्लुतम् ॥ ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा होमशेषं समापयेत् । वैष्णवान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाद्यैश्च तोषयेत् ॥ एवं हि नामसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः । गुणयोगेन चान्यानि विष्णोर्न्नामानि लौकिके॥ विशिष्टं वैष्णवं नाम सर्वकर्मसु चोदितम् । हरेः परं पितुर्न्नाम यो ददात्यपरं कृतम् ॥ अतिरोचनकं दिव्यं तृतीयं श्रुतिचोदितम् । तस्माद्भगवतो नाम सर्वेषां मुनिभिः स्मृतम्॥ ॥ इति नामसंस्कार स्तृतीयः ॥

एवं तृतीयसंस्कारं कृत्वा वै वैदिकोत्तमः ॥ चतुर्थमन्त्रसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः । ततः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् जगतां पतिम् । अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्ररत्नं ज-

पेद्गुरुः ॥ स्नातं शिष्यं समाहूय स्ववेषं समलङ्कृतम् । आदाय कलशं रम्यं पवित्रोदकपूरितम् ॥ पञ्चत्वक्पल्लवयुतं पञ्चरत्नसमन्वितम् । मङ्गलद्रव्यसंयुक्तं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत् ॥ सम्मार्जयेत् ततः शिष्यं तज्जलेन कुशैः शुभैः । सूक्तैश्च विष्णुदैवत्यैः पावमानैस्तदैव च ॥ अष्टोत्तरशतं पश्चान्मन्त्ररत्नेन मार्जयेत् । अभिषिच्य ततो मूर्ध्नि शुक्लवस्त्रधरं शुचिम् ॥ स्वलङ्कृतं समाचान्त मूर्ध्वपुण्ड्रधरं तदा । पवित्रहस्तं पद्माक्षमालया समलङ्कृतम् ॥ निवेश्य दक्षिणे स्वस्य आसने कुशनिर्मिते । स्वगृह्योक्तविधानेन पुरतोऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥ पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च । मध्वाज्यमिश्रितं रम्यं पायसं जुहुयाद्गुरुः ॥ अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रद्वयेन च । मूलमन्त्रेण जुहुयाच्चरुं घृतविमिश्रितम् ॥ केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांस्तथैव च । एकैकमाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् । आचार्य्यः स्वगुरुं नत्वा जपेद्गुरुपरम्पराम् ॥ मातरं सर्वजगतां प्रपद्येत श्रियं ततः । त्वं माता सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वरप्रिये ! ॥ अपराधशतैर्जुष्टं नम स्तेन मम च्युतम् । एवं प्रपद्य लक्ष्मीं तां श्रियं सद्गुरुभावतः ॥ नित्ययुक्तं तया देव्या वात्सल्यादिगुणान्वितम् । शरण्यं सर्वलोकानां प्रपद्येत सनातनम् । नारायण ! दयासिन्धो ! वात्सल्यगुणसागर ! ॥ एनं रक्ष जगन्नाथ ! बहुजन्मापराधिनम् । इत्याचार्येण सन्दिष्टः प्रपद्येत जनार्दनम् ॥ प्रपद्येत ततः शिष्यो गुरुमेव दयानिधिम् । गुरो ! त्वमेव मे देव स्त्वमेव परमा गतिः ॥ त्वमे-

व परमो धर्म्म स्त्वमेव परमं तपः। इति प्रपन्नमाचार्य्यो निवेश्य पुरतो हरेः॥ प्रागग्रेषु समासीनं दर्भेषु सुसमाहितः। स्वाचार्यं पुरतो ध्यात्वा नमस्कृत्वाथ भक्तिमान्॥ गुरोः परम्परां जप्त्वा हृदि ध्यात्वा जनार्दनम्। कृपया वीक्षितं शिष्यं दक्षिणं ज्ञानदक्षिणम्॥ निक्षिप्य हस्तं शिरसि वामं हृदि च विन्यसेत्। पादौ गृहीत्वा शिष्यस्तु गुरोः प्रयतमानसः॥ भो! गुरो! ब्रूहि मन्त्रं मे ब्रूयादिति दयानिधे!। अध्यापयेत्ततस्तस्मै मन्त्ररत्नं शुभाङ्कयम्॥ सन्न्यासञ्च समुद्रञ्च सर्पिषण्डोऽधिदेवतम्। सार्थमध्यापयेच्छिष्यं प्रयतं शरणागतम्॥ अष्टाक्षरं द्वादशार्णं षट्कुक्षीं वैष्णवीं तदा। रामकृष्णनृसिंहाख्यान् मन्त्रान् तस्मै निवेदयेत्॥ न्यासे वाप्यर्चने वापि मन्त्रमेकान्तिनं श्रयेत्। अवैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण नरकं व्रजेत्॥ अवैष्णवाद्गुरोर्मन्त्रं यः पठेद्वैष्णवो द्विजः। कल्पकोटिसहस्राणि पच्यते नारकात्मना॥ अचक्रधारिणं यस्तु मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः। रौरवं नरकं प्राप्य चाण्डालीं योनिमाप्नुयात्॥ तस्माद्दीक्षाविधानेन शिष्यं भक्तिसमान्वितम्। मन्त्रमध्यापयेद्विद्वान् वैष्णवं पापनाशनम्॥ अनधीत्य द्वयं मन्त्रं-यस्त्ववैष्णवमुत्तमम्। अधीत्य मन्त्रसंसिद्धिं न प्राप्नोति न संशयः॥ जातकर्म्मणि वा चौले तदा मौञ्जीनिबन्धने। चक्रस्य धारणं यत्र भवेत्तस्य तु तत्र वै॥ उपनीय गुरुः शिष्यं गृह्योक्तविधिना ततः। अध्यापयेच्च सावित्रं तपोमन्त्रद्वयं शुभम्॥ प्राप्तमन्त्र स्ततः शिष्यः पूजयेच्छ्रद्धया गुरुम्। गोभूहिरण्यरत्नाद्यैः वासोभिर्भूषणैरपि॥ सद्भक्त्या शासयेच्छिष्यमाचार्य्यः संशितव्रतः। स्वरूपं साधनं सा-

ध्यं मन्त्रेणास्मै निवेदयेत् ॥ द्वयेन वृत्तियाथात्म्यं सम्यग-स्मै निवेदयेत्। आचार्य्याधीनवृत्तिस्तु संयतस्तु वसेत् स दा ॥ कर्म्मणा मनसा वाचा हरिमेव भजेत् सुधीः। याव च्च तीरपातन्तु द्वयमावर्तयेत्सदा ॥ एवं हि विधिना स-म्यङ्मन्त्रसंस्कारसंस्कृतः। ॥ इति मन्त्रसंस्कारश्चतुर्थः॥

मन्त्रार्थतत्वविदुषं यागतन्त्रे नियोजयेत्। पूर्व्वाह्णे पूजयेद्देवं तस्य प्रियतरं शुभः ॥ मन्त्ररत्नविधानेन गन्ध पुष्पादिभिर्गुरुः। अर्च्चयित्वाच्युतं भक्त्या होमं पूर्ववदाचरे त् ॥ सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैः पायसं घृतमिश्रितम्। आज्यं मन्त्रेण होतव्यं शतमष्टोत्तरं तदा ॥ शक्त्या च वैष्णवैर्म-न्त्रैः सर्वैर्होमं समाचरेत्। एकैकमाहुतिं हुत्वा सर्वावरण देवताः ॥ प्रणवादिचतुर्थ्यन्ते स्तेषां वै नामभिर्यजेत्। हो मशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्तदा ॥ मन्त्ररत्नेन त द्विम्बं पुष्पाञ्जलिशतं यजेत्। प्रणम्य भक्त्या देवेशं ज-प्त्वा मन्त्रमनुत्तमम् ॥ आहूय प्रणतं शिष्यं तद्विम्बं दर्श येद्गुरुः। कृपयाथ ततस्तस्मै दद्याद्विम्बं हरेः! गुरुः! ॥ एनं रक्ष जगन्नाथ! केवलं कृपया तव। अर्च्चनं यत्कृतं तेन विभो! स्वीकर्त्तुमर्हसि ॥ एवं लब्ध्वा गुरोर्बिम्बं पूज येत्तं प्रयत्नतः। हिरण्यवस्त्राभरणयानशय्यासनादिभिः ॥ ततः प्रभृति देवेशमर्च्चयेद्विधिना सदा। श्रौतस्मार्त्तग-मोक्तानां ज्ञात्वान्यतममच्युतम् ॥ ॥ इति वृद्धहारीत स्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे पञ्चसंस्कारविधानं नाम द्विती योऽध्यायः ॥

अम्बरीष उवाच ॥ भगवन्! सर्वमन्त्राणां विधानं मम सुव्रत। ॥ ब्रूहि सर्वमशेषेण प्रयोगं सार्थसंस्कृतम् ॥ ॥

हारीत उवाच॥　　शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि मन्त्रयोग म नुत्तमम्। यथोक्तं विष्णुना पूर्वं ब्रह्मणा परमात्मना॥ स र्वेषामेव मन्त्राणां प्रथमं गुह्यमुत्तमम्। मन्त्ररत्नं नृपश्रेष्ठ! सद्यो मुक्तिफलप्रदम्॥ सर्वैश्वर्य्यप्रदं पथ्यं सर्वेषां सर्वका- मदम्। यस्योच्चारणमात्रेण परितुष्टो भवेद्धरिः॥ देशका- लादिनियममरिमित्रादिशोधनम्। स्वरवर्णादिदोषश्च पौ रश्चरणकं न तु॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रा स्तथेतराः। तस्याधिकारिणः सर्वे सत्वशीलगुणा यदि॥ पञ्चसंस्कारसम्पन्नाः श्रद्धावन्तोऽनसूयकाः। भक्त्या प रमयाविष्टा युक्तास्तस्याधिकारिणः॥ पञ्चविंशाक्षरो म न्त्रः पदैः षड्भिः समन्वितः। वाक्यद्वयं परं ज्ञेयं मन्त्र रत्नमनुत्तमम्॥ यदाश्रयति विद्यादिः संस्थिता जगतां पतिम्। तया विद्याऽनपायिन्या संयुतः परमः पुमान्॥ नारायणोऽच्युतः श्रीमान् वात्सल्यगुणसागरः। नाथः सुशीलः सुलभः सर्वज्ञः शक्तिमान् परः॥ आपद्बन्धुः सदा मित्रं परिपूर्णमनोरथः। दयासुधाब्धिः सविता वी- र्य्यवान् द्युतिमान् विभुः॥ प्रपद्ये चरणौ तस्य शरणं श्रे यसे मम। श्रीमते विष्णवे नित्यं सर्वावस्थासु सर्व्वदा ॥ निर्ममो निरहङ्कारः कैङ्कर्यं करवाण्यहम्। एवमर्थं वि दित्वैव पश्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत्॥ नारायणो महाशब्दो गायत्री च परा शुभा। स्वयं नारायणः श्रीमान् देवता समुदाहृतः॥ करयोः स्थलयोराद्य मक्षरं विन्यसेद्द्वि- जः। शेषाक्षराणि देयानि चतुर्विंशतिपर्वसु॥ षट्पदैर ङ्गुलिन्यास मङ्गेषु च यथाक्रमम्। षडङ्गं षट्पदैः कृत्वा मन्त्रार्थैश्च यथाक्रमम्॥ मूर्ध्नि भाले नेत्रनासाश्च

वर्णेषु तथानने । भुजयोर्हृत्प्रदेशेच स्तनयोर्नाभिमण्ड
ले ॥ पृष्ठे च जघने कट्योरूर्वोर्जान्वोश्च पादयोः । पञ्चविं
शाक्षराण्यस्य क्रमेणाङ्गेषु विन्यसेत् ॥ एवं न्यासविधिं कृ
त्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् । इन्दीवरदलश्यामं कोटिसू
र्य्याग्निवर्च्चसम् ॥ चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषित
म् । पद्मासनस्थं देवेशं पुण्डरीकनिभेक्षणम् ॥ रक्तारवि
न्दसदृशदिव्यहस्तपदाञ्चितम् । माणिक्यमुकुटोपेतं नी
लकुन्तलशीर्षजम् ॥ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविरा
जितम् । दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पावतंसकम् ॥ हार
कुण्डल केयूर नूपुरादिविराजितम् । कटकैरङ्गुलीयैश्च
पीतवस्त्रेण शोभितम् ॥ शङ्खपद्मगदाचक्रपाणिनं पु
रुषोत्तमम् । वामाङ्के चिन्तयेत्तस्य देवीं कमललोचनाम्॥
तरुणीं सुकुमाराङ्गीं सर्वलक्षणशोभिताम् । दुकूलवस्त्रसं
युक्तां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ तप्तकाञ्चनसङ्काशां पीनो
न्नतपयोधराम् । रत्नकुण्डलसंयुक्तां नीलकुन्तलशीर्षजा-
म् ॥ दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकाम् । मातुलु
ङ्गं च रक्ताब्जं दर्पणं वरदं तथा ॥ देवीं च बिभ्रतीं दोर्भिश्चि
न्तयेदिष्टदां सदा । एवं ध्यात्वा परं नित्यमर्चयेदच्युतं द्वि
जः ॥ यथात्मनि तथा देवे ज्ञानकर्म समाचरेत् । अर्चयेदु
पचारैश्च मनसा वा जनार्दनम् ॥ आवाहनासने पाद्यम-
र्घ्यमाचमनीयकम् । स्नानं वस्त्रोपवीते च भूषणं गन्धमेव
च ॥ पुष्पं धूपं तथा दीपं नैवेद्यं च प्रदक्षिणम् । नमस्कार
ञ्च ताम्बूलं पुष्पमालां निवेदयेत् ॥ नमस्कृत्वा गुरून् प-
श्चाज्जपेन्मन्त्रं समाहितः । अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्त
रं तथा ॥ ध्यायन्वै मनसा देवं जपेदेकाग्रमानसः । प्राङ्

मुखोदङ्मुखो वापि समासीनः कुशासने ॥ त्रिसन्ध्यासु ज पेद्देवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्। आदावन्ते जपस्यास्य प्रा- णायामान् समाचरेत् ॥ पूरकः कुम्भको रेच्यः प्राणायाम स्त्रिलक्षणः। वामेन पूरयेद्वायुं बाह्यं नासा जपन्मनुम् ॥ उभाभ्यां धारणं वायोः कुम्भकं समुदाहृतम्। तद्रेचनं दक्षिणेन रेचणं समुदाहृतम् ॥ पर्यावृत्त्या पुनश्चैवं प्राणा यामत्रयं क्रमात्। पूरके कुम्भके चैव रेचके च विशेषतः॥ अष्टाविंशतिवारं तु जपन् मन्त्रं समाहितः। उत्तमं मुनि- भिः प्रोक्तं प्राणायामं नृपोत्तम! ॥ जपन् द्वादशवारं तु उत्त मं तत्प्रकीर्तितम्। षड्वारन्तु कनीयः स्यात्त्रिवार मधमं स्मृ तम् ॥ मनसैवार्च्चयेद्देवं पश्चादर्थं विचिन्तयेत्। प्राणा- यामत्रयं कृत्वा पश्चान्न्यासं समाचरेत् ॥ स्नात्वा शुक्ला- म्बरधरः कृत्वा सन्ध्यादिकर्म च। धृतोर्द्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवि त्रकर एव च ॥ धृत्वा पद्माक्षमालां च सन्निधावासने- स्थितः। भूतशुद्धिविधानञ्च कृत्वा मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥ अ ष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य गुरुर्नारायणः स्मृतः। छन्दश्च देवी गायत्री परमात्मा च देवता। जपश्चाष्टाक्षरो मन्त्रः सर्वपा पप्रणाशनः ॥ सर्वदुःखहरः श्रीमान् सर्वकामफलप्रदः। सर्वदेवात्मको मन्त्र स्ततो मोक्षप्रदो नृणाम् ॥ ऋचो य जूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च। सर्वमष्टाक्षरान्तस्थं तच्चान्यदपि वाङ्मयम् ॥ सर्व्वार्थो वेदगर्भस्थः वेदाश्चा ष्टाक्षरे स्थिताः। अष्टाक्षरस्तु प्रणवे अकारे प्रणवः स्थितः ॥ इह लौकिकमैश्वर्य्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम्। कैवल्यं भ गवत्त्वञ्च मन्त्रोऽयं साधयिष्यति ॥ सकृदुच्चारणान्नृणां चतु र्वर्गफलप्रदम्। स्वरूपं साधनं प्राप्यं ददाति हि समञ्जसा॥

महापापं चातिपापं विद्यते चोपपापकम्। जपादस्य मनोश्च प्रणश्यंति न संशयः॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च। सकृदष्टाक्षरं जप्त्वा लभते नात्र संशयः॥ गवामयुतदानस्य पृथिव्या मण्डलस्य च। कन्याशतसहस्रस्य गजाश्वानां तथैव च॥ दानस्य यत्फलं नृणां सत्पात्रे नृपनन्दन!। शतवारं मनुं जप्त्वा तत्फलं सर्वमाप्नुयात्॥सार्थं समुद्रं सन्न्यासं सर्षिच्छन्दोऽधिदैवतम्। अष्टाक्षरमनुञ्जप्त्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥ पदत्रयात्मकं मन्त्रं चतुर्थ्या सहितं तदा। स्वरूपसाधनोपेयमिति मत्वा जपेद्बुधः॥ प्रणवेन स्वरूपं स्यात् साधनं मनसा तथा। संविभक्त्या चतुर्थ्यात्र पुरुषार्थो भवेन्मनोः॥ अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चेति तत्वतः। तान्येकदा समभवत्तदोमित्येतदुच्यते॥ तस्मादोमिति प्रणवो विज्ञेयः साक्षरात्मकः। वेदत्रयात्मकं ज्ञेयं भूर्भुवःस्वरितीति वै॥ अकारस्तु भवेद्विष्णु स्तदृग्वेद उदाहृतः। उकारस्तु भवेल्लक्ष्मी र्यजुर्वेदात्मको महान्॥ मकारस्तु भवेज्जीव स्तयोर्दास उदाहृतः। पञ्चविंशाक्षरः साक्षात् सामवेदस्वरूपवान्॥ पञ्चविंशोऽयं पुरुषः पञ्चविंश आत्मेति श्रुतेः। आत्मा पञ्चविंशः स्यादिति ममात्मानं संस्मरेत्॥ इत्यौपनिषदं ह्यर्थं विदित्वा स्वं निवेदयेत्। अवधारणमन्ये तु मध्यमार्णं वदन्ति ह॥ तदेवाग्नि स्तद्वायु स्तत्सूर्य स्तदापि चन्द्रमाः। इत्येवं धारणाश्रुतेरेवमेवोपबृंहितम्॥ उकारेणैव श्रीशब्दः प्रोच्यते मुनिसत्तमैः। न्यायेन गुणसिद्धिस्तु तस्यैव श्रीपतेर्वशे॥ श्रीरस्येशाना जगतो विष्णुपत्नीति वै श्रुतिः। कल्याणगुणसिद्धिस्तु लक्ष्मीभर्तुश्च नेतरा॥ सामानाधिक-

रणयत्वात्कारणत्वं तदोच्यते। अकार एव सर्वेषामक्षरा-
णां हि कारणम्॥ अकारो वै सर्वा वागित्यादि श्रुतिवच
स्तथा। स्पर्शोष्मभिर्व्यज्यमानो नानाबहुविधोऽभवत्॥
कारणत्वं तथैवास्य विष्णोर्वै जगतां पतेः। तस्मात् स्र
ष्टा च दाता च विधाता जगतां हरिः॥ रक्षिता जीवलो
कस्य गुणवानेव सर्वगः। अनन्या विष्णुना लक्ष्मी र्भा
स्करेण प्रभा यथा॥ लक्ष्मी मनुपगामिनीमिति श्रुतिव-
चो महत्। तस्मादकारो वै विष्णुः श्रीश एव जगत्पतिः॥
लक्ष्मीपतित्वं तस्यैव नान्यस्येति सुनिश्चितम्। नित्यैवैषा
जगन्माता हरेः श्रीरनपायिनी॥ यथा सर्वगतो विष्णु स्त
थैवैषा जगन्मयी। तस्मादकारो वै विष्णुर्लक्ष्मीभर्त्ता ज
गत्पतिः॥ तस्मिंश्चतुर्थीयुक्तत्वात् त्रिपदस्य च संग्रहः।
अकारप्रथमां तस्माच्चतुर्थ्यां संग्रहं ननु॥ तच्च श्रुतिविरो
धत्वान्न युक्तमिति चोदितम्। महसे ब्रह्मणे त्वा वै ओ-
मित्यात्मानं युञ्जीत॥ परस्य चात्मनां तस्माद्भेद स्तत्र स्फु
निश्चितः॥ त्वमस्माकं तपस्येव श्रुत्युक्तमपि पार्थिव!।
तौ शाश्वतौ विपश्चिता वियन्तावितिं वै तथा॥ गृभिष्वद
या प्रागेववात्मा न विश्वभृत्। असोयमर्त्यो मर्त्येन
नयेनेत्येवयोनिता॥ इत्यादि श्रुतयो भेदं वदन्ति परजी
वयोः। दास्यमेवात्मनां विष्णोः स्वरूपं परमात्मनः॥सा
म्यं लक्ष्मीवरप्रोक्तं देवादीनां तथात्मनाम्। अनन्यशेषरू
पा वै जीवास्तस्य जगत्पतेः॥ दास्यं स्वरूपं सर्वेषामा
त्मनां सततं हरेः। भगवच्छेषमात्मानमन्यथा यः प्रप-
द्यते॥ स चैव हि महापापी चण्डालः स्यात् न संशयः।
तस्मान्मकारवाच्योऽसौ पञ्चविंशात्मकः पुमान्॥ अका-

स्वाम्यस्येशस्य दास एवाभिधीयते। अनुज्ञानाश्रयो नित्यो निर्विकारोऽव्ययः सदा। देहेन्द्रियात् परो ज्ञाता कर्त्ता भोक्ता सनातनः॥ मकारवाच्यो जीवोऽसौ दास एव हरेः सदा। श्रीशस्याकारवाच्यस्य विष्णोरस्य जगत्पतेः॥ स्वस्वामिनोरुकारेण ह्यवधारणमुच्यते। स जीवः स्यादतः स्वामी सर्वदा नृपसत्तम!॥ अनयोर्नान्यथेत्युक्तमुकारेण महर्षिभिः। इत्येवं प्रणवस्यार्थं प्रणवस्य पदस्य तु॥ आत्मनश्च स्वरूपत्वाद्विजेय मृषिसत्तमैः। सर्वेषामेव मन्त्राणां कारणं प्रणवः स्मृतः॥ तस्माद्व्याहृतयो जातास्ताभ्यो वेदत्रयं तथा। भूरित्येव हि ऋग्वेदो भुव रिति यजुस्तथा॥ स्वरिति सामवेदः स्यात्प्रणवो भूर्भुवःस्व वः। भूर्विष्णुश्च तदा लक्ष्मीर्भुव इत्यभिधीयते॥ तयोः स्वरिति जीवस्तु सव इत्यभिधीयते। अग्निर्वायु स्तथा सूर्य्यस्तेभ्य एव हि जज्ञिरे॥ य एता व्याहृतीर्हुत्वा सर्वं वेदं जुहोति वै। प्रसङ्गात्सहितं चेदं मन्त्रशेषमुदीर्य्यते॥ अस्वातन्त्र्यात्तुजीवानामधीनं परमात्मनः। नमसा प्रोच्यते तस्मान्नहन्ताममतोऽपितम्॥ स्वरूपादित्रिवर्गस्य संसिद्धिर्नतु सैव हि। नमसा रहितं सर्वं विफलं सम्प्रकीर्त्तितम्॥ नमसैव हि संसिद्धिर्भवेदत्र न संशयः। पुरतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चावशेषतः। नमसैवेक्षते राजन्! त्रिवर्गः सर्वदेहिनाम्॥ मकारेण स्वतन्त्रः स्यान्नरकस्तं - निषिध्यति। तस्माच्च नम इत्यत्र स्वातन्त्र्यमपनोदति॥ द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरस्तु हि शाश्वतम्। ममेति द्व्यक्षरं मृत्युर्नममेति तु शाश्वतम्॥ न ममेति च सर्वत्र स्वातन्त्र्यरहिताय वै। युज्यते मुनिभिः सम्यक् सर्वकर्मस्व

पार्थिव!॥ तस्मात्तु नमसा युक्ता मन्त्राः सर्वे च पार्थिव!। सर्वसिद्धिप्रदा नृणां भवन्त्यत्र न संशयः। नमसा रहिता येतु न तु मुक्तिप्रदा नृणाम्॥ तस्मात्तु नमसैवैषां पारतन्त्र्यत्वमीशितुः। पारतन्त्र्याल्लभेत् सिद्धिं स्वातन्त्र्यान्नाशमेष्यति॥ दास्यमेव हि जीवानां प्रोच्यते नमसैव तु। नमसा रहितं लोके किञ्चिदत्र न विद्यते॥ नमो देवेभ्यो नम इति येषामीशो तथा मनः। इतश्चिदेनो नमसा अविवास्येति वैश्रुतिः॥ क्षयैरकारः सम्प्रोक्तो नकारस्तं निषिध्यति। तस्मात्तु नर इत्यत्र नित्यत्वेनोच्यते जनः॥ नारा इति समूहत्वे बाहुल्यत्वाज्जनस्य च। तेषामयनमावासस्तेन नारायणः स्मृतः॥ महाभूतान्यहङ्कारो महद्व्यक्तमेव च। अण्डं तदन्तर्गता ये लोकाः सर्वे चतुर्दश॥ चतुर्विधशरीराणि कालः कर्मेति वै जगत्। प्रवाहरूपेणैवैषां नारत्वेनोच्यते बुधैः॥ तेषामपि निवासत्वान्नारायण इतीरितः। अन्तर्बहिश्च जगतो धाता स च सनातनः॥ स्रष्टा नियन्ता शरणं विधाता भूतभावनः। माता पिता सखा भ्राता निवासश्च सुहृद्गतेः॥ योनौ श्रियः श्रीः परमस्तेन नारायणः स्मृतः। नराणां सर्वजगतामयनं शरणं हरिः॥ तस्मान्नारायण इति मुनिभिः सम्प्रकीर्त्यते। सर्वेषु देशकालेषु सर्वावस्थासु सर्वदा॥ तस्यैव किङ्करोऽस्मीति चतुर्थ्या परमात्मनः। भगवत्परिचर्यैव जीवानां फलमुच्यते॥ तद्विना किं शरीरेण यातनस्य जनस्य तु। यस्मिन् शरीरे जीवानां न दास्यं परमात्मनः॥ तदेव निरयं प्रोक्तं सर्वदुःखफलं भवेत्। दास्यमेव फलं विष्णोर्दास्यमेव परं सुखम्॥ दास्यमेव हरेर्मोक्षं दास्य

मेव परं तपः । ब्रह्माद्याः सकला देवा वशिष्ठाद्या महर्षयः काङ्क्षन्तः परमं दास्यं विष्णोरेव यजन्ति तम् ॥ तस्मा च्चतुर्थ्यां मन्त्रस्य प्रधानं दास्यमुच्यते । न दास्यवृत्ति-र्जीवानां नाशहेतुः परस्य हि ॥ इत्थं सञ्चिन्त्य मन्त्रार्थं जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः । अविदित्वा मनोरर्थं जपेत् प्रयत मानसः ॥ न संसिद्धिमवाप्नोति स्वरूपञ्च न विन्दति । सं सारञ्च समुद्रञ्च सर्षिचण्डोऽधि दैवतम् ॥ सान्द्रं न यन्नं सत्थ्यानं मन्त्रमेवम्प्रपूजयेत् । नारायणार्षं गायत्री दैवी च न्द्रोऽधिदेवता ॥ परमात्मा च लक्ष्मीशो विष्णुरेवाच्युतो ह-रिः । प्रणवस्तु भवेद्बीजं चतुर्थी शक्तिरुच्यते ॥ क्रुद्धोल्का य महोल्काय विष्णूल्काय तथैव च । जाल्काय सहस्रो-ल्काय पञ्चाङ्गो न्यास उच्यते ॥ हृन्मूर्ध्नोश्च शिखायाञ्च कवचो नेत्रयोर्न्यसेत् । पञ्चाङ्गन्यासमित्युक्तं सर्वमन्त्रेषु वै ष्णवैः ॥ यदा त्रयेण कुर्वीत षडङ्गं तु यथाक्रमम् । मू-र्ध्न्यानने च हृदये ऊरुजयोर्जघने तथा ॥ पृष्ठे च जान्वोः पद योर्मन्त्रार्णानि यदा न्यसेत् । अष्टाक्षराण्यष्टदिक्षु क्रमेण तदनन्तरम् ॥ नासिकायां तथाक्ष्णोश्च श्रोत्रयोरानने तथा। कण्ठे च स्तनयोर्नाभौ गुह्ये च तदनन्तरम् ॥ अचक्राय वि चक्राय सुचक्राय तथैव च। ज्वालामहासुचक्राय त्रैलो-क्याय तदन्तरम् ॥ आधारकालचक्राय दशदिक्षु यथा-क्रमम् । स्वाहान्तं प्रणवाद्यन्तं न्यसेच्चक्राणि वैष्णवः ॥ एवन्न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् । हृदये प्रति मायां वा जले सवितृमण्डले ॥ वह्नौ च स्थण्डिले स्वापे चि न्तयेद्विष्णुमव्ययम् । बालार्ककोटिसङ्काशं पीतवस्त्रं चतु र्भुजम् ॥ पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वाभरणभूषितम् । चक्रम-

क्रं गदां शङ्खं चतुर्दोर्भिर्धृतं तथा ॥ श्रीभूमिसहितं देव मासीनं परमासने। तत्र चाधारशक्त्याद्यैर्धर्माद्यैः सूरिभि र्धृतैः ॥ दिव्यरत्नमये पीठे पङ्कजेऽष्टदले शुभे। तत्कर्णिको परितले तप्तकाञ्चनसन्निभे ॥ देवीभ्यां सहितं तस्मिन्ना सीनं पङ्कजासने। चिन्तयेद्दक्षिणे पार्श्वे लक्ष्मीं काञ्चन-सन्निभाम् ॥ पद्महस्तविशालाक्षीं दुकूलवसनां शुभाम्। वामे दूर्वादलश्यामां विचित्राम्बरभूषिताम् ॥ चिन्तयेद्धर णीं देवीं नीलोत्पलधरां शुभाम्। महिष्यष्टदलाग्रेषु चि-न्तयेद्धृतचामराम् ॥ एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेत्प्रयतमान सः। स्नातः शुक्लाम्बरधरः कृतकृत्यो यथाविधि ॥ धृतो र्द्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च। शुचिः कृष्णाजिनासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥ शङ्खचक्रगदाखड्गशार्ङ्ग प-द्मान्यनुक्रमात्। तार्क्ष्यञ्च वनमालाञ्च मुद्रा अष्टौ प्रपू जयेत् ॥ पश्चात् ध्यात्वा जगन्नाथं मनसैवार्चयेद्विभुम्। गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैव निवेदयेत् ॥ अनेनाभ्यर्चि तो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात्। अयुतं वा सहस्रं वा त्रिसन्ध्यासु जपेन्मनुम्। विष्णोः समानरूपेण शाश्वतं पदमाप्नुयात् ॥ आयुष्कामी जपेन्नित्यं षण्मासं नियते-न्द्रियः। अयुतं तु जपेन्मन्त्रं सहस्रं जुहुयाद् घृतम् ॥ आयुर्निरामयं सम्पद्भवेद्वर्षशताधिकम्। विद्याकामी जपेद्वर्षं त्रिसन्ध्यास्वयुतं मनुम् ॥ जुहुयाद्विमलैः पुष्पैः स हस्रं नियतेन्द्रियः। अष्टादशानां विद्यानां भवेद्व्यासस-मो द्विजः ॥ विवाहार्थी जपेन्नित्यमेवं वर्षचतुष्टयम् ॥ राजहोमी सहस्रंतु लभेत्कन्यां सुशोभिताम्। सम्पत्का मी जपेन्नित्यं ह्ययुतं वत्सरत्रयम् ॥ पद्मैर्वा पद्मपत्रैर्वा-

तथा होमी श्रियं लभेत् । भूकामी तु जपेन्नित्यं वत्सरं वि
जितेन्द्रियः ॥ दूर्वाभिर्जुहुयात्तद्वल्लभेद् भूमिमभीप्सिताम् ।
राज्यकामी जपेन्नित्यं षडब्दं ह्ययुतं तथा ॥ सहस्रं जुहु-
यात् नित्यं पायसं घृतमिश्रितम् । चक्रवर्त्ती भवेत् सद्यः
पद्मभर्त्तुः प्रसादतः ॥ द्वादशाब्दं जपेद्देवं सततं विजिते-
न्द्रियः । आत्महोमी तु यो नित्यमिन्द्रत्वं लभते नरः ॥ लक्ष
ञ्जपेच्च यो नित्यं त्रिंशद्वर्षं जितेन्द्रियः । ब्रह्मत्वं वा शिव-
त्वं वा समाप्नोति न संशयः ॥ यावज्जीवं तु यो नित्यमयुतं
स्रुसमाहितः । सहस्रं वा शतं वापि होतव्यं वह्निमण्डले॥
आज्येन चरुणा वापि तिलैर्वा शर्करान्वितैः । पद्मैर्वा वि
ल्वपत्रैर्वा समिद्भिः पिप्पलस्य वा । कोमलैस्तुलसीपत्रैरर्च-
यित्वा सनातनम् ॥ अनन्तविहगेशानां क्षिप्रमन्यतमो भ
वेत्। किमत्र बहुनोक्तेन सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥ श्रीमदष्टा
क्षरो मन्त्रो नित्यप्रियतमो हरेः । आसीनो वा शयानो वा
तिष्ठन्वा यत्र कुत्रचित् ॥ जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं तस्य विष्णुः प्र
सीदति । संस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ अभि
तः सर्वदेवानां यो जपेत्सततं मनुम् । ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो
वा महापापयुतोऽपि वा ॥ अष्टाक्षरस्य जप्तारं दृष्ट्वा पा
पैः प्रमुच्यते । अष्टाक्षरस्य जप्तारो यथा भागवतोत्तमाः
॥ पुनन्ति सकलं लोकं सदेवासुरमानुषम् । अष्टाक्षरस्य
जप्तारं प्रणमेद्यस्तु भक्तितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो वि-
ष्णुलोके महीयते । अचिन्त्यमेतन्माहात्म्यं मनोरस्य ज
गत्पतेः ॥ न हि वक्तुं मया शक्यं ब्रह्मादित्रिदशैरपि । अ
थ वक्ष्यामि माहात्म्यं द्वादशार्णस्य पार्थिव ! ॥ यस्यो-
च्चारणमात्रेण द्वादशाब्दफलं लभेत् । नमो भगवते नित्यं

वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥ प्रणवेन समायुक्तं द्वादशार्णमनुं ज पेत्। पूर्ववत्प्रणवस्यार्द्धं नमसश्च महामनोः ॥ ऐश्वर्यं च तथा वीर्यं तेजः शक्तिरनुत्तमा । ज्ञानं बलं यदेतेषां षण्णां भगवदीरितः ॥ एभिर्गुणैः पूर्ववाक्यैः स एव भगवान् ह रिः । नित्या च या भगवती प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ॥ ऐश्व- र्यरूपा सा देवी सुभगा कमलालया । ईश्वरी सर्वजगतां विष्णुपत्नी सनातनी ॥ तस्याः पतित्वाधीशस्य भगवानि ति चोच्यते । तस्मात् तु भगवान् श्रीमानेकार्थौ मुनिभिः स्मृतः ॥ भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुष इत्यपि । निरु पाधौ च वर्तेत वासुदेवेऽखिलात्मनि ॥ वक्ष्यन्ति केचिद्भग वान् ज्ञानवानिति सत्तमाः । तद्वासुदेवेनोक्तं स्यात्सामा- न्यत्वात्ततोऽन्यथा ॥ तस्मात्कल्याणगुणवान् श्रीमान् योऽ सौ जगत्पतिः । स एव भगवान् विष्णुर्वासुदेवः सनातनः॥ भगवते श्रीमते चेत्येकार्थौ हि प्रोच्यते बुधैः । गुणवान् भगवानेव सृष्टिस्थितिविनाशकृत् ॥ द्वौ द्वौ गुणावधिष्ठा य सर्वाद्यमकरोत्प्रभुः । प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सङ्कर्षण इ तीरितः ॥ भगवान् वासुदेवोऽसौ सृष्ट्याद्यमकरोत् स्वय म्। ऐश्वर्यवीर्यवान् सर्गे प्रद्युम्नः पर्यपद्यत ॥ तेजःशक्तिं समाविश्य अनिरुद्धो ह्यपालयत्। बलज्ञाने तथा द्वे तु स ङ्कर्षणो ह्यधिष्ठितः ॥ अकरोद्भगवानेव संहारं जगतः पुनः। एवं षड्गुणपूर्णत्वात् पतित्वात्त्वपि च श्रियः ॥ सर्गादेः- कारणत्वाच्च भगवानिति चोच्यते। सर्वत्रासौ समस्तं च व सत्यत्रेति वै यतः ॥ ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिप- द्यते। चतुर्थीं पूर्वविद्विद्यात् कैङ्कर्यार्थे महात्मनः॥ एवं ज्ञात्वा मनोरर्थं द्वादशार्णस्य चक्रिणः । संसिद्धिं परमाप्नो

ति सम्यगावर्त्य चेतसा ॥ गत्वा गत्वा निवर्त्तन्ते सर्वक्रतुफ
लैरपि । तद्गत्वा न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥ द्वाद-
शार्णं सकृज्जप्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । ब्रह्महत्यादिपापानि
तत्संसर्गकृतानि च ॥ द्वादशार्णं मनोर्जप्तृन् दहत्यग्निरि
वेन्धनम् । सर्वसौभाग्यफलदं पुत्रपौत्राभिवर्द्धनम् ॥ स
र्वकामप्रदं नृणामायुरारोग्यवर्द्धनम् । देवत्वममरेशत्वं शि
वब्रह्मत्वमेव च ॥ द्वादशार्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति नसं-
शयः । दुराचारोऽपि सर्वाशी कृतघ्नो नास्तिकोऽपि वा ॥
द्वादशार्णमनुं जप्त्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् । प्रजाप-
तिः कश्यपश्च मनुः स्वायम्भुवस्तथा ॥ सप्तर्षयो घृतश्चै
ते ऋषयस्तस्य कीर्त्तिताः । वशिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च विश्वा
मित्रश्च गौतमः ॥ जमदग्निर्भरद्वाजस्त्वेते सप्तम हर्षयः ।
भगवान् वासुदेवो वै देवतास्य प्रकीर्त्तितः ॥ छन्दश्च पर
मा देवी गायत्री समुदाहृता । साधकानां सदा राजन् ! का
मधेनुरितीरितः ॥ दशाङ्गुलीषु तलयोर्द्वादशार्णानि वि
न्यसेत् । पदैश्चतुर्भिरङ्गेषु विन्यसेत्तदनन्तरम् ॥ चतुर
ङ्गेषु विन्यस्य मन्त्रेणोत्तरयोर्द्वयोः । मूर्ध्न्यास्य नेत्रयो-
र्नासाकर्णयोर्भुजयो स्तथा । हृदि कुक्षौ तथा गुह्ये ऊर्वो
र्जान्वोश्च पादयोः ॥ मन्त्रार्णानि तु विन्यस्य क्रमेणैव नृ
पोत्तम ॥ अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥ तथा
त्रैलोक्यचक्राय महाचक्राय वै तथा । असुरान्तकचक्रा-
य स्वाहान्तं प्रणवादिकम् ॥ हृदयादिषडङ्गेषु यथाशास्त्रं
प्रयोजयेत् । क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
नीलजीमूतसङ्काशं तप्तकाञ्चनभूषणम् । पीताम्बरधरं दे
वं रक्ताब्जदललोचनम् ॥ दीर्घैश्चतुर्भिर्दोर्भिश्च सर्वाभरण

भूषितैः। शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गान् बिभ्राणं परमेश्वरम् ॥ नानाकुसुमसम्बद्ध नीलकुन्तलशीर्षजम्। श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविभूषितम् ॥ समाश्लिष्टं श्रिया दिव्या पद्मया पद्महस्तया। स्तूयमानं विमानस्थैर्देवगन्धर्वकिन्नरैः ॥ मुनिभिः सनकाद्यैश्च सेवितञ्च सुरर्षिभिः। एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेन्मन्त्रं समाहितः॥ अर्च्चयित्वा हृषीकेशं सुगन्धकुसुमैः सदा। शालग्रामादिकस्थानेष्वर्च्चऽमानं जपेद् बुधः ॥ जपित्वा दशसाहस्रं यावज्जीवं समाहितः। वैष्णवं पदमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ आयुष्कामी जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः। संख्या द्वादशसाहस्रं होमं तिलसहस्रकम् ॥ लभेतायुः शतसमा दुःखरोगविवर्जितम्। विवाहकामी षण्मासं जपेन्नित्यं जितेन्द्रियः ॥ आज्यहोमी सहस्रन्तु लभेत्कन्यां सुलक्षणाम्। सम्पत्कामी जपेन्नित्यं वत्सरन्तु सहस्रशः॥ साज्यैश्च व्रीहिभिर्होमी सहस्रं श्रियमाप्नुयात्। राज्यमिन्द्रपदं वापि शिवत्वं ब्रह्मतामपि ॥ बहुकालं बिल्वपत्रैः कमलैर्वा जपेन्मनुम्। जुहुयाच्च जपेन्नित्यं तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ यं यं कामयते चित्ते तत्र तत्र नृपोत्तम!। जुहुयान्मालती पुष्पैरयुतं विजितेन्द्रियः ॥ तां तां सिद्धिमवाप्नोति पदं चाप्नोति वैष्णवम्। द्वादशार्णेन मनुना पक्षे पक्षे द्विजोत्तमः ॥ द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कोमलै स्तुलसीदलैः। विष्णुतुल्य वपुः श्रीमान्! मोदते परमे पदे ॥ द्वादशाऽमनोरेवंविधानं प्रोच्यते नृप!। अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि षडक्षरमनोरिदम् ॥ विधानं सर्वफलदं जन्ममृत्युवि

कृन्तनम्। ओंनमो विष्णवे चेति षडक्षर मुदाहृतम्॥ पूर्ववत्प्रणवस्यार्थे नमःशब्द उदाहृतः। व्याप्तत्वाद्व्याप कत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयते॥ सदेकरूपरूपत्वात् स र्वात्मत्वाद्विभुत्वतः। अनामयत्वादीशत्वाद्भमस्तत्वा द्घृणित्वतः। यथेष्टफलदातृत्वाद्विष्णुरित्यभिधीयते॥ णकारो बलमित्युक्तः षकारः प्राण उच्यते। तयोस्तु स ङ्गतिर्यत्र तदात्मेत्युच्यते धृतिः॥ तस्माण्णकारषकारा नुसंहित मुत्तमम्। सप्राणं सबलं देव! संहितामुत्तमां तु यः॥ तस्यैवायुष्यमित्युक्तं नेतरस्यैव च श्रुतेः। एतदे व हि विद्वांसो वक्ष्यन्ते ये महर्षयः॥ एवं वक्ष्यामहे किन्तु किमुत व्यामहे वयम्। इमौ णकारषकारावक्ष संहितमेति यत्॥ तदेव विष्णुः कृष्णोति जिष्णुरित्यभि धीयते। विष्णवे नम इत्येष मन्त्रः सर्वफलप्रदः॥ ऐ श्वर्यं तु विकारः स्यात्तादात्म्याण्णद्वयं स्मृतम्। ऐश्व र्य्यहृदयबीजं स्याद्विष्णुमन्त्रमनुत्तमम्॥ तत् षडर्णवि धानेन केवलं वै जपेमहि। इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे वेदवे दान्तपारगाः॥ परित्यज्येतरं धर्मं तदेकशरणं गताः। एवं महामनुं जप्त्वा विधानेनाच्युतं गताः॥ तस्मादेत न्महामन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदं नृप!। सकृदुच्चारणेनास्य हरि स्तत्र प्रसीदति॥ ब्रह्माद्याः सनकाद्याश्च मुनयश्च जपन्ति हि। छन्दस्तु तस्य गायत्री देवता विष्णुरच्युतः॥ स्यादो म्बीजं नमः शक्तिर्मनोरस्य प्रकीर्तितम्। त्रिभिः पदैः ष डङ्गेषु यथासंख्यं क्रमविन्यसेत्॥ अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु मन्त्राणानि यथाक्रमात्। मूर्ध्न्यक्ष्णोः हृदये बाह्वोः पृष्ठ गुह्ये यथाक्रमम्॥ विन्यस्य चक्रन्यासं च पश्चाद्ध्यानेषु

तन्मयम्। प्रणवेनोन्मुखीकृत्य हृत्पङ्कजमधोमुखम्॥ विकासयेच्च मन्त्रेण विमलं तस्य केशरम्। तस्योपरि च वह्न्यर्कसोमबिम्बानि चिन्तयेत्॥ तत्र रत्नमयं पीठं तन्मध्येऽष्टदलाम्बुजम्। तस्मिन् कोटिशशाङ्काभं सर्वलक्षणलक्षितम्॥ चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं युवानं पद्मलोचनम्। कोटिकन्दर्पलावण्यं नीलभ्रूलतिकालकम्॥ श्लक्ष्णनासं रक्तगण्डं बिम्बितोज्ज्वलकुण्डलम्। शङ्खचक्रगदापद्मधारणं दोर्भिरुज्ज्वलैः॥ केयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैश्चन्दनैरपि। अलङ्कृतं गन्धपुष्पै रक्तहस्ताङ्घ्रिपङ्कजम्॥ मुक्ताफलाभदन्तालिं वनमालाविभूषितम्। श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं दिव्यपीताम्बरं हरिम्॥ तप्तकाञ्चनवर्णाभं पद्मया पद्महस्तया। समाश्लिष्टममुं देवं ध्यात्वा विष्णुमयो भवेत्॥ मनसैवोपचाराणि कृत्वा मन्त्रं जपेत्ततः। त्रिसन्ध्यासु जपेन्नित्यं सहस्रं साष्टकं द्विजः॥ विष्णोर्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम्। पूर्ववज्जपहोमाद्यं कृत्वा सिद्धिं वरं लभेः॥ भगवत्सन्निधौ वापि तुलसीकाननेऽपि वा। समाहितमना जप्त्वा षडर्णं नियतेन्द्रियः॥ तिलहोमायुतं कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्। एवं विष्णुमनोः प्रोक्तं विधानं नृपसत्तम!॥ विधानैरधुनामुष्य मन्त्रस्यापि ब्रवीमि ते। षडक्षरं दाशरथेस्तारकं ब्रह्म कथ्यते॥ सर्वैश्वर्यप्रदं नृणां सर्वकामफलप्रदम्। एतमेव परं मन्त्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवताः॥ ऋषयश्च महात्मानो मुक्ता जप्त्वा भवाम्बुधौ। एतन्मन्त्रमगस्त्यस्तु जप्त्वा रुद्रत्वमाप्नुयात्॥ ब्रह्मत्वं काश्यपो जप्त्वा कौशिकस्त्वमरेशताम्। कार्त्तिकेयो मनुत्वञ्च इन्द्रार्कौ गिरिना

रदौ॥वालखिल्यादिमुनयो देवतात्वं प्रपेदिरे। एष वै सर्व
लोकानामैश्वर्यस्यैव कारणम्॥ इममेव जपेन्मन्त्रं रुद्र
स्त्रिपुरघातकः। ब्रह्महत्यादि निर्मुक्तः पूज्यमानोऽभवत्
सुरैः॥ अद्यापि काश्यां रुद्रस्तु सर्वेषां त्यक्तजीविनाम्।
दिशत्येतन्महामन्त्रं तारकब्रह्मनामकम्॥ तस्य श्रव
णमात्रेण सर्व एव दिवं गताः। श्रीरामाय नमो ह्येष ता
रकब्रह्मनामकः॥ नाम्नां विष्णोः सहस्राणां तुल्यएव म
हामनुः। अनन्तो भगवन्मन्त्रो नानेव तु समाः कृताः।
श्रियो रमणसामर्थ्यात्सौकर्यगुणगौरवात्॥ श्रीराम इति
नामेदं तस्य विष्णोः प्रकीर्त्तितम्। रमया नित्ययुक्तत्वा
द्राम इत्यभिधीयते॥ रकारमैश्वर्यबीजं मकारस्तेन सं
युतः। अवधारणयोगेन रामेत्यस्मान्मनोः स्मृतः॥ श
क्तिः श्री रुच्यते राजन्! सर्व्वाभीष्टफलप्रदा। श्रियो म
नोरमो योऽसौ स राम इति विश्रुतः॥ चतुर्थ्या नमसश्चै
व सोऽर्थः पूर्ववदेव हि। ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च अगस्त्या
द्या महर्षयः॥ छन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता।
श्रीरामो देवता प्रोक्तः सर्वैश्वर्यप्रदो हरिः॥अङ्गुलीष्व-
पि चाङ्गेषु न्यासकर्माद्यबीजतः। मूर्ध्न्यास्ये हृदये पृष्ठे गु
ह्ये चरणयो स्तथा॥ वैष्णवाच्च गुरोः पञ्चसंस्कारविधिपू
र्वकम्। अधीत्य मन्त्रं विधिना पश्चाद्देवं जपेद्बुधः॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः। मन्त्रा
धिकारिणः सर्वे ह्यनन्यशरणा यदि॥ स्नानादिकृतकृत्यः
सन्नूर्ध्वपुण्ड्रः पवित्रधृत्। कृष्णाजिने समासीनः प्राणा-
यामी च न्यासकृत्॥ ध्यायेत्कमलपत्राक्षं जानकीसहि
तं हरिम्। नैव ध्यानं प्रकुर्वीत विग्रहे सति शार्ङ्गिणः॥

चन्दनागुरुकर्पूरवासिते रत्नमंडपे। वितानैः पुष्पमालाद्यै धूपैर्दिव्यैर्विराजिते ॥ तन्मध्ये कल्पवृक्षस्य छायायां परमासने। नानारत्नमये दिव्ये सौवर्णे सुमनोहरे॥ तस्मिन् बालार्कसङ्काशे पङ्कजेऽष्टदले शुभे। वीरासने समासीनं वामाङ्कस्थितसीतया॥ सुस्निग्धशाद्वलश्यामं कोटिवैश्वानरप्रभम्। युवानं पद्मपत्राक्षं कनकाम्बरशोभितम्॥ सिंहस्कन्धानुरूपांसं कम्बुग्रीवं महाहनुम्। पीनवृत्तायतस्निग्धमहाबाहुचतुष्टयम्॥विशालवक्षसं रक्तहस्तपादतलं शुभम्। बन्धुकस्मितमुक्ताभदन्तोष्ठद्वयशोभितम्॥ पूर्णचन्द्राननं स्निग्धं भ्रूयुगं घननासिकम्। रम्भोरुद्वयमानीलकुन्तलं स्मितचन्दनम्॥ तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम्। हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च भूषणैः॥ श्रीवत्सकौस्तुभाभ्याञ्च वैजयन्त्याविभूषितम्। हरिचन्दनलिप्ताङ्गं कस्तूरीतिलकाञ्चितम्॥शङ्खचक्रधनुर्बाणान् बिभ्राणं दोर्भिरायतैः। वामाङ्के सुस्थितां देवीं तप्तकाञ्चनसन्निभाम्॥ पद्माक्षीं पद्मवदनां नीलकुन्तलशीर्षजाम्। आरूढयौवनां स्निग्धां पीनोन्नतपयोधराम्॥ दुकूलवस्त्रसम्वीतां भूषणैरुपशोभिताम्। भज तां कामदां पद्महस्तां सीतां विचिन्तयेत्॥ लक्ष्मणं पश्चिमे भागे धृतच्छत्रं महाबलम्। पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ बालव्यजनपाणिनौ॥ अग्रतस्तु हनूमन्तं बद्धाञ्जलिपुटं तथा। सुग्रीवं जाम्बवंतञ्च सुषेणञ्च विभीषणम्॥ नीलं नलञ्चाङ्गदञ्च ऋषभं दिक्षु पूजयेत्। वशिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ कश्यपः॥ मार्कण्डेयश्च मौद्गल्यस्तथा पर्वतनारदौ। द्वितीयावरणं प्रोक्तं रामस्य परमात्म

नः ॥ धृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराष्ट्रो राष्ट्रवर्धनः । अकोध र्मपालश्च सुमन्तुश्चाष्टमन्त्रिणः ॥ तृतीयावरणं तस्य तत्र चन्द्रादिदेवताः । कुमुदाद्याश्च चण्डाद्या विमाने चान्तरीयकाः ॥ एवं ध्यात्वा जगन्नाथं पूजयेन्मनसाऽपि वा । षट् सहस्रं जपेन्मन्त्रं जुहुयाच्च सहस्रकम् ॥ जुहुयाच्चरुणा वापि शतं पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् । एवं संपूज्य देवेशं यावज्जीवमतन्द्रितः ॥ तद्देहपतने तस्य सारूप्यं परमे पदे । विद्या स्त्री राज्यवित्ताद्यं यं यं कामयते हृदि ॥ अन्यं देवं नमस्कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् । विना वै वैष्णवं मन्त्रमन्यमन्त्रान्विसर्जयेत् ॥ तमेव पूजयेद्रामं तन्मन्त्रं वै जपेत् सदा । अन्यथा नाशमाप्नोति इह लोके परत्र च ॥ अद्वितीयं यदा मन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् । जपित्वा सिद्धिमाप्नोति अन्यथा नाशमाप्नुयात् ॥ सावित्री मन्त्ररत्नञ्च तथा मन्त्रद्वयं शुभम् । सर्वमन्त्रं जपेत् पूर्वं संसिध्यर्थं जपेत् सदा ॥ अजप्त्वैतान् महामन्त्रान्नतु संसिद्धिमाप्नुयात् । तस्माच्छ्रद्धया जपित्वैतान् पश्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥ विद्यास्त्रीवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्थिनः । पुष्पाज्यबिल्वरक्ताब्जजातिदूर्वाङ्कुरैस्तथा ॥ आरक्तकरवीरैश्च हुत्वा सिद्धिमवाप्नुयुः । सर्वसिद्धिमवाप्नोति तिलहोमेन वैष्णवः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा । सायं प्रातश्च जुहुयात् षण्मासं विजितेन्द्रियः ॥ यावज्जीवं जपेद्यस्तु भक्त्या राममनुस्मरन् । सदारपुत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ षट्कारयुक्तं स्वाहान्तं रामास्त्रं सम्प्रकीर्त्तितम् । सर्वापत्सु जपेन्मन्त्रं रामं ध्यात्वा महाबलम् ॥ चोराग्निशत्रुसम्बाधे तथा रोगभयेषु च । तोयवातग्रहादिभ्योभयेषु च सभक्तिकम् ॥ श

ङ्खचक्रधनुर्बाणपाणिनं सुमहाबलम् । लक्ष्मणानुचरं रामं ध्यात्वा राक्षसनाशनम् ॥ सहस्रन्तु जपेन्मन्त्रं सर्व्वापद्भ्यो विमुच्यते । सूर्य्योदये यदा नाशमुपैति ध्वान्तमाशु वै ॥ तथैव रामस्मरणाद्विनाशं यान्त्युपद्रवाः । एवं श्रीराममन्त्रस्य विधानं ज्ञायते नृप ! ॥ विधानं कृष्णमन्त्रस्य वक्ष्यामि शृणु पार्थिव ! । श्रीकृष्णाय नमो ह्येष मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ कृष्णेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते । भस्मी भवन्ति राजेन्द्र ! महापातककोटयः ॥ सकृत् कृष्णेति यो ब्रूयाद् भक्त्या वापि च मानवः । पापकोटिविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति नसंशयः ॥ गवाञ्च कन्यकानाञ्च ग्रामाणाञ्चायुतानि च । दत्त्वा गोदावरी कृष्णा यमुना च सरस्वती ॥ कावेरी चन्द्रभागादि स्नानं कृष्णेति योऽसमम् । कृष्णेति पञ्चकृज्जप्त्वा सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ कोटिजन्मार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् । भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा दह्यते तूलराशिवत् ॥ अगम्यागमनात्पापादभक्ष्याणाञ्च भक्षणात् । सकृत् कृष्णमनुं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ सकृद् भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । उभयोः सङ्गतिर्यत्र तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ णकारश्च षकारश्च बलप्राणावुभौ स्मृतौ । आत्मन्येतौ समायुक्तौ जगतोऽस्यापि कृष्णतः ॥ तस्मात् कृष्णेति मन्त्रोऽयं वाचकः परमात्मनः । कृष्णेति परमो मन्त्रः सर्ववेदाधिकः स्मृतः ॥ श्रियः सतः प्राणपदात् श्रीकृष्ण इति वै स्मृतः । एवमर्थं विदित्वैव पश्चान्मन्त्रं जपेद् बुधः ॥ सर्वकामप्रदत्वाच्च बीजं कान्दर्पमुच्यते । नित्यानपायां श्रीशक्तिर्म

नोरस्य प्रयुज्यते ॥ देवर्षि र्नारदस्तस्य गायत्री छन्दउच्यते । देवता रुक्मिणी भर्त्ता कृष्णः सर्वफलप्रदः ॥ पूर्ववद्विधिना मन्त्रं गृहीत्वा वैष्णवाद्गुरोः । स्नानवस्त्रादिभिः शुद्धः कृत्यं कृत्वोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ॥ तुलसीकानने रम्ये देशे वा प्राङ्मुखः शुभे । कुशे कृष्णाजिने वापि पुण्ये वा शुभवासरे ॥ समासीनस्तु कुर्वीत प्राणायामांश्च पूर्ववत् । आदिबीजेन कुर्वीत षडङ्गेषु यथाक्रमम् ॥ अङ्गुलीष्वपि तेनैव न्यासकर्म्म समाचरेत् । मुखे बाह्वोश्च हृदये ध्वजे जान्वोश्च पादयोः ॥ विन्यस्य मन्त्रवर्णानि चक्रन्यासं ततः कृतम् । पूर्ववन्मन्त्रपादीनि स्मरेच्छाभरणं न च ॥ विचित्रशुभ्रपर्यङ्के दिव्यकल्पतरो रधः । सुगन्धपुष्पसङ्कीर्णे सर्वतः सुविचित्रिते ॥ तस्मिन् देव्या समासीनं रुक्मिण्या रुक्मवर्णया । नीलोत्पलाभं कन्दर्पलावण्यं पद्मलोचनम् ॥ चन्द्राननं जपापुष्परक्तहस्तपदाम्बुजम् । नीलकुञ्चितकेशञ्च सुकपोलं सुनासिकम् ॥ सुभ्रूयुगं सुबिम्बोष्ठं सुदन्तालिविराजितम् । उन्नतांसं दीर्घबाहुं पीनवक्षसमव्ययम् ॥ निरङ्कचन्द्रनखरं सर्वलक्षणलक्षितम् । श्रीवत्सकौस्तुभोद्भासं वनमालामहोरसम् ॥ पीताम्बरं भूषणाढ्यं बालार्काभं सुकुण्डलम् । हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च शोभितम् ॥ मौक्तिकान्वितनासाग्रं कस्तूरीतिलकाञ्चितम् । हरिचन्दनलिप्ताङ्गं सदैवारूढयौवनम् ॥ मन्दारपारिजातादिकुसुमैः कवलीकृतम् । अनर्घ्यमुक्ताहारैश्च तुलसीवनमालया ॥ चक्रशङ्खसमेताभ्यामुद्बाहुभ्यां विराजितम् । इतराभ्यां तथा देवीं समाश्लिष्टं निरन्तरम् ॥ अलङ्कृताभिः सत्यादिमहिषीभिः समावृतम् । कालिन्दी सत्यभामा च मित्रविन्दा

च सत्यवित् ॥ सुनन्दा च सुशीला च जाम्बवती सुलक्ष-
णा। एता महिष्यः संप्रोक्ताः कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ताभि
श्च राजकन्यानां सहस्रैः परिसेवितम्। तारकावृत्तराजेव शो
भितं निधिभिर्वृतम् ॥ एवं ध्यात्वा हरिं नित्यमर्च्चयित्वा ज
पेन्मनुम्। शालग्रामे च तुलसीवने वा स्थण्डिले हृदि ॥
स्मृत्वा जपेत् त्रिसन्ध्यासु षट्सहस्रं मनुं द्विजः। विष्णुतु
ल्यवपुः श्रीमान्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ सर्वसिद्धिमवाप्नो
ति इह लोके परत्र च। विद्यार्थी वेणुगायन्तं जपेत् ध्याय-
न् ऋतुत्रयम् ॥ जुहुयात् कुसुमैः शुभ्रै र्विद्यासिद्धिमवा
प्नुयात्। आयुष्कामी तु पूर्वाह्णे वत्सरान् ह्ययुतं जपेत् ॥
ध्यायेच्छिशुतनुं कृष्णं तिलैर्हुत्वायुराप्नुयात्। कन्यार्थी
तु जपेन्मासं षोडशं ह्ययुतं हरिम् ॥ ध्यात्वा सहस्रं जुहु
याल्लाजैर्मधुविमिश्रितैः। स्त्रियं लभेत् स्वाभिमतां रूपौ
दार्यवतीं सतीम् ॥ सम्पत्कामी जपेन्नित्यं मध्याह्ने तु ऋ
तुत्रयम्। द्वारकायां सुधर्मायां रत्नसिंहासनस्थितम् ॥
शङ्खादिनिधिभी राजकुलैरपि सुसेवितम्। हारादिभू
षणैर्युक्तं शङ्खाद्यायुधधारिणम् ॥ ध्यात्वा संपूज्य हो
मं च जपश्चायुत सङ्ख्यया। अब्जाबिल्वदलैर्वापि होमं
मधुविमिश्रितम् ॥ शाश्वतीं श्रियमाप्नोति कुबेरसदृशो
भवेत्। रूपलावण्यकामी तु रासमण्डलमध्यगम् ॥ ध्या
यन् त्रिमासमयुतं जप्त्वा लावण्यवान् भवेत्। एवं कृ-
ष्णमनोरस्य माहात्म्यं परिकीर्त्तितम् ॥ अनन्तान् भग
वन्मन्त्रान् वक्तुं शक्यं न ते मया। वाराहं नारसिंहञ्च
वामनं तुरगाननम् ॥ क्रमेणैव तु वक्ष्यामि यथावच्छृणु
पार्थिव ॥ हुङ्कारं प्रथमं बीजं आद्यं वाराहमुच्यते ॥ पञ्चा

न् तु धरणीबीजं लक्ष्मीबीजं ततः परम्। त्रीन् बीजानादितः कृत्वा पश्चान्मन्त्र प्रयोजनम्॥ ओं नमो भगवते पश्चा द्वराहरूपाय भूर्भुवः। सुवः पतयेति भूपतित्वं मे देहीति तदाप्यायस्वे ति॥ अङ्गुलीषु यथाङ्गेषु बीजेनाद्येन वै क्रमात्। यथा सन्न्यासवद्भूत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत्॥ वृहत्तनुं वृहद्ग्रीवं वृहद्दंष्ट्रं सुशोभनम्। समस्तवेदवेदाङ्गसाङ्गोपाङ्गयुतं हरिम्॥ रजताद्रिसमप्रख्यं शतबाहुं शतेक्षणाम्। उद्धृत्य दंष्ट्रया भूमिं समालिङ्ग्य भुजैर्मुदा॥ ब्रह्मादित्रिदशैः सर्वैः सनकाद्यैर्मुनीश्वरैः। स्तूयमानं समन्ताच्च गीयमानञ्च किन्नरैः॥ एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं प्रातरष्टोत्तरं शतम्। जप्त्वा लभेच्च भूपत्वं ततो विष्णुपुरं व्रजेत्॥ नमो यज्ञवराहाय इत्यष्टाक्षरको मनुः। उक्तबीजत्रयं पूर्वं कृत्वा मन्त्रं जपेद्बुधः॥ मूलमन्त्रमिदं प्राहुर्वाराहं मुनिपुङ्गवाः। एतमेव परं मन्त्रं जप्त्वा भूमिपतिर्भवेत्॥ नित्यमष्टसहस्रं तु जपेद्विष्णुं विचिन्तयन्। कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा जुहुयाच्च दशांशकम्॥ एवं संवत्सरं जप्त्वा सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम्। राज्यं कृत्वा च धर्मेण पश्चाद्विष्णुपदं व्रजेत्॥ विधानं नारसिंहस्य मनोर्वक्ष्यामि सुव्रत!। उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम्॥ नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्योर्मृत्युं नमाम्यहम्। आर्षं ब्रह्मानुष्टुप्च्छन्दो देवताच नृकेशरी॥ चतुश्चतुश्च षट्षट्च षट्चतुश्च यथाक्रमात्। शिरो ललाटे नेत्रेषु मुखबाह्वङ्घ्रिसन्धिषु॥ साग्रेषु कुक्षौ हृदये गले पार्श्वद्वयेऽपि च। अपराङ्गे ककुद्मे च न्यसेद्वर्णान्यनुक्रमात्॥ वायोर्दशाक्षरं यत्तु बह्वङ्गर जपेत् सकृत्। बिन्दुना सहितं यत्तु नृसिंहं बीजमुच्यते॥ अं

गुलीषु तथाङ्गेषु न्यासन्तेनैव चोदितम्। तद्बीजमादितः कृत्वा मन्त्रं पश्चात्प्रयोजयेत् ॥ ओं नमो भगवते नरसिंहाय ज्वालामालिने। दीर्घदंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतविनाशाय दहदह पचपच रक्षरक्ष हूम्फट् स्वाहा। इति ज्वालामालिपातालनृसिंहाय नमः॥ बीजेनैव न्यासः आं ह्रीं क्ष्रौं क्रौं हूं फट्॥ अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मार्षि पङ्क्तिच्छन्दो नृसिंहो देवता नृसिंहाख्यमिदं बीजेनैव-न्यासः। श्रीकारपूर्वो नृसिंहोहृर्जयादुपरिस्थितः। त्रिःसप्तकृत्वो जप्तुः स्यान्महाभयनिवारणम् ॥ अस्य ब्रह्मा च रुद्रश्च प्रह्लादश्च महर्षयः। तथैव जगति च्छन्दो देवता च नृकेसरी ॥ न्यासं बीजेन कुर्वीत ततो ध्यानं नृपोत्तम!। माणिक्याद्रिसमप्रभं निजरुचा सन्त्रस्तरक्षोगणम् जानुन्यस्तकराम्बुजं त्रिनयनं रत्नोल्लसद्भूषणम्। बाहुभ्यां धृतशङ्खचक्रमनिशं दंष्ट्रोल्लसत्स्वाननम् ज्वालाजिह्वमुदग्रकेशनिचयं वन्दे नृसिंहं प्रभुम् ॥ उद्यत्कोटिरविप्रभं नरहरिं कोटिक्षपेशोज्ज्वलम् दंष्ट्राभिः स्फमुखोज्वलं नखमुखैर्दीर्घैरनेकैर्भुजैः। निर्भिन्नासुरनायकन्तु शशभृत्सूर्य्याग्निनेत्रत्रयम् विद्युज्जिह्वसदाकलापभयदं वह्निं वहन्तं भजे॥ कोपादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूर्य्याग्निनेत्रपादादानाभिरक्तं प्रसभमुपरि संभिन्नदैत्येन्द्रगात्रम्। चक्रं शङ्खं सपाशाङ्कुशमुसलगदाशार्ङ्गबाणान्वहन्तम् भीमं तीक्ष्णाग्रदंष्ट्रं मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंहम् ॥ महाभयेष्विदं ध्यानं सौम्यमभ्युदयेषु च ॥ सौवर्णे मण्डपान्तस्थं पद्मं ध्यायेत्सकेसरम्। पञ्चास्यवदनं भीमं सोमसूर्य्याग्निलोचनम् ॥ तरुणादित्यसङ्काशकु-

ण्डलाभ्यां विराजितम्। उपेयन्यासं सुमुखं तीक्ष्णदंष्ट्रवि-
राजितम्॥ व्यात्तास्य मरुणोष्ठञ्च भीषणैर्नयनैर्युतम्।सिं
हस्कन्धानुरूपांसं वृत्तायतचतुर्भुजम्॥ जपासमाङ्घ्रिह
स्ताब्जं पद्मासनसुसंस्थितम्। श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वन-
मालाविराजितम्॥ केयूराङ्गदहाराढ्यं नूपुराभ्यां विराजि-
तम्। चक्रशङ्खाभयवरचतुर्हस्तं विभुं स्मरेत्॥वामाङ्क-
संस्थितां लक्ष्मीं सुन्दरीं भूषणान्विताम्। दिव्यचन्दनलि-
प्ताङ्गीं दिव्यपुष्पोपशोभिताम्॥ गृहीतपद्मयुगलमातुलु
ङ्गकरां चलाम्। एवं देवीं नृसिंहस्य वामाङ्कोपरिसंस्थि-
ताम्॥ ध्यात्वा जपेज्जपं नित्यं पूजयेच्च यथाविधि। क्ष्रौं
ह्रीं श्रीं श्रीं नृसिंहायनमः॥ इमं लक्ष्मीनृसिंहस्य जपेत्
सर्व्वार्थदं मनुम्। अष्टोत्तरसहस्रं वा जपेत् सन्ध्यासु वा
ग्यतः॥ अखण्डबिल्वपत्रैश्च जुहुयादाज्यमिश्रितैः। सर्वसि
द्धिमवाप्नोति षण्मासं प्रयतो भवेत्॥ देवत्वममरेशत्वं ग
न्धर्वत्वं तथा नृप॥ प्राप्नुवन्ति नरः सर्वे स्वर्गं मोक्षञ्च दु
र्लभम्॥ यं यं कामयते चित्ते तं तमेवाप्नुयाद् ध्रुवम्। ब्र
ह्मार्षी तत्र गायत्री नरसिंहश्च देवता॥ तदेव बीजं शक्तिः
श्रीर्मनोरस्य विधीयते। न्यासमायेन बीजेन चार्चनं तुल-
सीदलैः॥पूर्वोक्तविधिना पीठे पूजयित्वा समाहितः। पू
रितः पूजयेद्दिक्षु गरुडं शंकरं तथा॥ शेषञ्च पद्मयोनिञ्च
श्रियं मायां धृतिं तथा।पुष्टिं समर्च्चयेद्दिक्ष ततो लोके-
श्वरान् यजेत्॥ महाभागवतं दैत्यनाशकं देवमग्रतः। ए
वं सम्पूज्य देवेशं नारसिंहं सनातनम्॥ तत्पदं समवाप्नो-
ति मुदितः सज्जनैः सह। कर्पूरधवलं देवं दिव्यकुण्डलभू-
षितम्॥ किरीटकेयूरधरं पीताम्बरधरं प्रभुम्। पद्मासन

स्थं देवेशं चन्द्रमण्डलमध्यगम् ॥ सूर्य्यकोटिप्रतीकाशं पूर्णचन्द्रनिभाननम्। मेखलाजिनदण्डादिधारिणं बटुरूपिणम् ॥ कलधौतमयं पात्रं दधानं वस्कपूजितम्। पीयूषकलशं वामे दधानं द्विजं हरिम् ॥ सनकाद्यैः स्तूयमानं सर्वदेवैरुपासितम्। एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं स्वासने च समाहितः ॥ विष्णवे वामनायेति प्रणवादिनमोऽन्तकः। इन्द्रार्षञ्च विराट्‌छन्दो देवता वामनः स्वयम् ॥ सुधाबीजं सुदीर्घन्तु बीजमाद्यन्तु वामनम्। तेनैव तु षडङ्गाद्यं न्यासं कुर्व्वीत वैष्णवः ॥ दध्यन्नं पायसं वापि जुहुयादन्वहं द्विजः। औपासनाग्नौ जुहुयादष्टोत्तरशतं गृही ॥ कुबेरसदृशः श्रीमान् भवेत्सद्यो न संशयः। ओं नमो वैष्णवे पतये महाबलाय स्वाहा ॥ इति वामनमन्त्रः। स्मृत्वा त्रैविक्रमं रूपं जपेन्मन्त्र मनन्यधीः॥ मुक्तो बन्धाद्भवेत् सद्यो नात्र कार्य्या विचारणा। ह्रीं श्रीं श्री वामनाय नम इति मूलमन्त्रः ॥ ब्रह्मार्षं चैव गायत्री देवता च त्रिविक्रमः। न्यासं बीजेन जपवानष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ इति वामनमन्त्रस्य जपादन्नयतिर्भवेत्। उद्गीथप्रणवोद्गीथसर्ववागीश्वरेश्वर! ॥ सर्ववेदमयाचिन्त्य? सर्वं बोधय मे पितः!। ह्रूं ऐं हयग्रीवाय नमः ॥ नित्यार्षं चैव गायत्री हयग्रीवोऽस्य देवता। न्यासं बीजेन कृत्वाथ पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् ॥ शरच्छशाङ्कप्रभमश्ववक्त्रं मुक्तामयैराभरणैरुपेतम्। रथाङ्गशङ्खाञ्चितबाहुयुग्मं जानुद्वयन्यस्तकरं भजामः ॥ शङ्खाभः शङ्खचक्रे करसरसिजयोः पुस्तकं चान्यहस्ते बिभ्रद्व्याख्यानमुद्रालसदितरकरो मण्डलस्थः सुधांशोः। आसीनः पुण्डरीके

तुरगवरशिराः पुरुषो मे पुराणः श्रीमानज्ञानहारी मन सि निवसतात् ऋग्यजुःसामरूपः ॥ एवं ध्यात्वा जपेन्मन्त्रं सन्ध्यासु विजितेन्द्रियः । सर्व्ववेदार्थतत्वज्ञो भवेदत्र न संशयः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा । जपेच्च जुहुयाच्चैवं साज्यैः शुभ्रैः सुतण्डुलैः । विद्यासिद्धिमवा प्नोति षण्मासं द्विजसत्तमः ॥ अष्टादशानां विद्यानां बृ हस्पतिसमो भवेत् । सहस्रारं हूंफडित्येवं मूलं सौदर्श नं मनुम् ॥ अहिर्बुध्न्योऽ नुष्टुभस्य देवता च सुदर्शनम्। अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥ विचक्राय सु चक्राय ज्वालाचक्राय वै क्रमात् । षडङ्गेषु च विन्यस्य प श्चाद्ध्यानं समाचरेत् ॥ नमश्चक्राय स्वाहेति दशदिक्षु यथाक्रमम् । चक्रेण सह बध्नामीत्युक्त्या प्रतिदिशेत्ततः॥ त्रैलोक्यं रक्ष रक्ष हूंफट् स्वाहेति वै क्रमात् । अग्निप्रा- कारमन्त्रोऽयं सर्व्वरक्षाकरः परः ॥ ओं मूर्ध्नि स भ्रूमध्ये ह मुखे स्राहमधीत्यतः । रङ्गुह्ये हन्तु जान्वोश्च फट् प दहृयसन्धिषु ॥ कल्पान्तार्कप्रकाशं त्रिभुवनमखिलं ते जसा पूरयन्तम् रक्ताक्षं पिङ्गकेशं रिपुकुलभयदम्भीमदं ष्ट्राजहासम् । शङ्खं चक्रं गदाब्जं पृथुतरमुसलं चापपा शाङ्कुशाढ्यम् बिभ्राणन्दोर्भिराद्यं मनसि मुररिपुं भाव येच्चक्रसंज्ञम् ॥ ओं नमो भगवते महासुदर्शनाय हूंफ- ट्। इति षोडशाक्षरं इति सुदर्शनविधानम् ॥ ॥इ ति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे भगवन्मन्त्रविधा- नं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र! विष्णोराराधनं परम् । प्रत्यूषे सहसोत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ॥ आत्मानं देहमीश

श्च चिन्तयेत् संयतेन्द्रियः। ज्ञानानन्दमयो नित्यो निर्विकारो निरामयः॥ देहेन्द्रियात्परः साक्षात्त्वञ्च यिंशात्मको ह्यहम्। अस्मिन् देशे वसाम्यस्य शेषभूतो हि शार्ङ्गिणः॥ शुक्रशोणितसम्भूते जरारोगाद्युपद्रवे। मेदोरक्तास्थिमांसादिदेहद्रव्यसमाकुले॥ मलमूत्रवसापङ्के नानादुःखसमाकुले। तापत्रयमहावह्निदह्यमानेऽनिशम्भृशम्॥ इषणात्रयतृष्णाहि बाध्यमाने दुरत्यये। क्लिश्यामि पापभूयिष्ठे कारागृहनिभे शुभे॥ बहुजन्मबहुक्लेशगर्भवासादि दुःखिते। वसामि सर्वदोषाणामालये दुःखभाजने॥ अस्माद्विमोक्षणायैव चिन्तयिष्यामि केशवम्। वैकुण्ठे परमव्योम्नि दुग्धाब्धौ वैष्णवे पदे॥ अनन्तभोगिपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह। इन्द्रनीलनिभं श्यामं चक्रशङ्खगदाधरम्॥ पीताम्बरधरं देवं पद्मपत्रायतेक्षणम्। श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं सर्वाभरणभूषितम्॥ चिन्तयित्वा नमस्कृत्वा कीर्त्तयेद्दिव्यनामभिः। सङ्कीर्त्य नामसाहस्रं नमस्कृत्वा गुरूनपि॥ तुलसीकाञ्चनं गाञ्च संस्पृश्याथ समाहितः। दूराद्बहिर्विनिष्क्रम्य शुचौ देशे च निर्जने॥ कर्णस्थब्रह्मसूत्रस्तु शिरः प्रावृत्य वाससा। कुर्यान्मूत्रपुरीषे च ष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः॥ अहन्युदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणाभिमुखस्तथा। समाहितमना मौनी विण्मूत्रे विसृजेत्ततः॥ उत्थाय तन्द्रितः शौचं कुर्यादभ्युद्धृतैर्जलैः। गन्धलेपक्षयकरं यथासङ्ख्यं मृदा शुचिः॥ अर्धप्रसृतिमात्रन्तु मृदं दद्याद्यथोक्तवत्। षडपाने त्रिलिङ्गे तु सव्यहस्ते तथा दश॥ उभयोः सप्तदद्याच्च तिस्रस्तिस्रस्तु पादयोः। आजङ्घान्

मणिबन्धात्तु प्रक्षाल्य शुभ्रवारिणा॥ उपविष्टः शुचौ देशे अन्तर्जानुकरस्तथा। पवित्रपाणिराचामेत् प्रसृतिस्थः स वारिणा॥ त्रिः प्राश्याङ्गुष्ठमूलेन द्विधोन्मृज्य कपोलकौ। मध्यमाङ्गुलिभिः पश्चाद्द्विरोष्ठौ मृजयेत्तथा॥ नासिकौष्ठान्तरं पश्चात् सर्वाङ्गुलिभिरेव च। पादौ हस्तौ शिरश्चैव जलैः संमार्जयेत्ततः॥ अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु स्पृशेत्द्वौ नासिकापुटौ। अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुःश्रोत्रे जलैःस्पृशेत्॥ कनिष्ठाङ्गुष्ठनाभिञ्च तलेन हृदयन्ततः। सर्वाङ्गुलिभिः शिरसि बाहुमूले तथैव च। नामभिः केशवाद्यैश्च यथासङ्ख्यमुपस्पृशेत्॥ द्विराचामेत्तु सर्वत्र विण्मूत्रोत्सर्जने त्रयम्। सामान्यमेतत् सर्वेषां शौचं तु द्विगुणोदितम्॥ आचम्यातःपरं मौनी दन्तान् काष्ठेन शोधयेत्। प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कषायं तिक्तकण्टकम्॥ कनिष्ठाग्रमितस्थूलं द्वादशाङ्गुलमायतः। पर्वाधः कृतकूर्चेन तेन दन्तान्विकर्षयेत्॥ अपां द्वादशगण्डूषैः वक्त्रं संशोधयेद्द्विजः। मुखं संमार्जयित्वाथ पश्चादाचमनं चरेत्। पवित्रपाणिराचम्य पश्चात् स्नानं समाचरेत्॥ नद्यां तडागे खाते वा तथा प्रस्रवणे जले। तुलसीमृत्तिकां धात्रीमुपलिप्य कलेवरे॥ अभिमन्त्र्य जलं पश्चान्मूलमन्त्रेण वैष्णवः। निमज्य तुलसीमिश्रं जलं सम्प्राशयेत्ततः॥ आचम्य मार्जनं कुर्यात् कुशैः सतुलसीदलैः। पौरुषेण तु सूक्तेन आपोहिष्ठादिभिस्तथा॥ निमज्याप्सु जले पश्चात्त्रिवारमघमर्षणम्। उत्थाय पुनराचम्य पश्चादप्सु निमज्य वै॥ मन्त्ररत्नं त्रिवारं तु जपेद्ध्यायन् सनातनम्। पिबेदुत्थाय तेनैव त्रिवारम-

भिमन्त्रितम् । आचम्य तर्पयेद्देवान् पितॄनपि विधानतः । निष्पीड्य कूले वस्त्रं तु पुनराचमनं चरेत् ॥ धौतवस्त्रं सो त्तरीयं सकौपीनं धरेस्थितम् । निबद्धशिखकच्छस्तु द्विरा चम्य यथाविधि ॥ धारयेदूर्द्ध्वपुण्ड्राणि मृदा शुभ्राणि वैष्णा वः । श्रीकृष्णातुलसीमूलमृदा वापि प्रयत्नतः ॥ मन्त्रेणैवा- भिमन्त्र्याथ ललाटादिषु धारयेत् । नासिकामूलमारभ्य वि भृयाच्छ्रीपदाकृति ॥ सान्तरालं भवेत् पुण्ड्रं दण्डाकारं तु वा य था । ललाटादि तथा पश्चाद्ग्रीवान्तं केशवादिभिः ॥ नाम्नां द्वादशभि मूर्द्ध्नि वासुदेवं तलाम्बुना । पवित्रपाणिः शुद्धात्मा सन्ध्यां कुर्यात् समाहितः ॥ प्रादेशमात्रौ नैशेयौ साग्रं मूल युतौ तथा । अन्तर्गर्भौ सुविमलौ पवित्रं कारयेद् द्विजः ॥ दे वार्चने जपे होमे कुर्याद्ब्राह्म्यं पवित्रकम् । इतरे वर्त्तुलग्रन्थि देवं धर्मो विधीयते ॥ पथि दर्भाश्रिता दर्भा ये दर्भा यज्ञभू- मिषु । स्तरणासनपिण्डेषु ब्रह्मयज्ञे च तर्पणे ॥ पानभोजनका ले च धृतान् दर्भान् विसर्जयेत् । सपवित्रकरेणैव आचामेत्प्र यतो द्विजः ॥ आचान्तस्य शुचिः पाणिर्यथापाणि स्तथा कुशः सन्ध्याचमनकाले तु धृतं न परिवर्जयेत् ॥ अप्रसूताः स्मृता द र्भाः समिधस्तु कुशाः स्मृताः । समूलास्तु कुशा ज्ञेयाः छिन्ना ग्रास्तृणसंज्ञिताः ॥ कुशोदकेन यत् कण्ठं नित्यं संशोधयेद्द्वि जः । न पर्युषन्ति पापानि ब्रह्मकूर्च्चे दिने दिने ॥ कुशासनं सदा पूतं जपहोमार्च्चनादिषु । कुशेनैव कृतं कर्म सर्वमानन्त्य मश्नुते ॥ तस्मात् कुशपवित्रेण सन्ध्यां कुर्यात् यथाविधि । स्वगृह्योक्तविधानेन सन्ध्योपास्तिं समाचरेत् ॥ ध्यात्वा नारा यणं देवं रविमण्डलमध्यगम् । गायत्र्यार्घ्यं प्रदद्याच्च जपन् कुर्वीत भक्तिमान् । सूर्यस्याभिमुखो जप्त्वा सावित्रीं नियता-

भवान् । उपस्थानं ततः कृत्वा नमस्कुर्यात्ततो हरिम् ॥ नमो ब्रह्मणेत्यादि जप्त्वाथ विसर्जयेत् । ततः सन्तर्पयेद्विष्णु मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ॥ शतवारं सहस्रं वा तुलसीमिश्रितै र्जलैः । वैकुण्ठपार्षदं पश्चात्तर्पयेच्च यथाविधि ॥ अनन्तदीपारेश्वादिदेवतानामनुक्रमात् । एकैकमञ्जलिं दत्वा पश्चादाचमनं चरेत् । श्रीशस्याराधनार्थं वै कुर्यात् पुष्पस्य सञ्चयम् ॥ तुळसीबिल्वपत्राणि दूर्वा कौशेयमेव च । विष्णुक्रान्तं मरुवकं केशाम्बुददलं तथा ॥ उशीरं जातिकुसुमं कुन्दञ्चैव कुरन्दकम् । शमीञ्चम्पाङ्कदम्बञ्च च्युतपुष्पं च माधवीम् ॥ पिप्पलस्य प्रवालानि जाम्बवं पाटलं तथा । आस्फोटं कुटजं लोध्रं कर्णिकारञ्च किंशुकम् ॥ नीपार्जुने शिंशपञ्च श्वेतकिंशुकनामकम् । जम्बीरं मातुलङ्गं च यूथिकारच यं तथा ॥ पुन्नागं बकुलं नागकेशराशोकमल्लिकाः । शतपत्रं च हारिद्रं करवीरं प्रियङ्गु च ॥ नीलोत्पलं तूत्पलञ्च नन्द्यावर्तञ्च कैतकम् । घटजं स्थलपद्मं च सर्वाणि जलदानि च ॥ तत्कालसम्भवं पुष्पं गृहीत्वाथ गृहं विशेत् । वितानादियुते दिव्यधूपदीपैर्विराजिते ॥ चन्दनागरुकस्तूरी कर्पूरामोदवासिते । विचित्ररङ्गवल्याढ्ये मण्डपे रत्नपीठके ॥ विस्तीर्णपुष्पपर्यङ्के देव्या सहितमच्युतम् । सन्निधावासने स्थित्वा कुशे पद्मासने स्थितः ॥ प्राणायामविधानेन भूतशुद्धिं विधाय च । प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं यथोक्तवत् ॥ परव्योम्नि स्थितं देवं लक्ष्मीनारायणं विभुम् । पराभिः शक्तिभिर्युक्तं भूलीलाविमलादिभिः ॥ अनन्तविहगाधीशसैन्याद्यैः सुरसत्तमैः । चण्डाद्यैः कुमुदाद्यैश्च लोकपालैश्च सेवितम् ॥ चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं नानारत्नविभूषणम् । वामाङ्कस्थश्रिया यु

क्तं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ मन्त्ररत्नविधानेन न्यासमुद्रादि कर्मकृत् । पञ्चोपनिषदं न्यासं कुर्य्यात् सर्वत्र कर्मसु ॥ ओं षां नमः परायेति परमेष्ठ्यात्मने नमः । ओं यां नमः प रायेति ततः पुरुषात्मने नमः ॥ ओं रां नमः परायेति ततो विश्वात्मने नमः । ओं वां नमः परायेति स्वनिवृत्त्यात्मने नमः ॥ ओं लां नमः परायेति ततः सर्वात्मने नमः । शिरोनासाग्रहृदय गुह्यपादेषु विन्यसेत् ॥ यथाक्रमेण तन्मन्त्रान् पञ्चाङ्गेषु क्रमान्न्यसेत् । तन्मुद्रया तदावाह्य दद्यादासनमेव च ॥ पाद्यार्घ्याचमन स्नानपात्राणि स्थाप्य पूजयेत् । पूरयित्वा शुभजलं पात्रेषु कुसुमैर्युतम् ॥ द्रव्याणि निक्षिपेत् तेषु मङ्गलानि यथाक्रमात् । उशीरं चन्दनं कुष्ठं पाद्यपात्रे विनिक्षिपेत् ॥ विष्णुक्रान्तञ्च दूर्व्वाञ्च कौशेयान् तिलसर्षपान् । अक्षतांश्च फल पुष्पमर्घ्यपात्रे विनिक्षिपेत् ॥ जातीफलञ्च कर्पूरमेलाञ्चाचमनीयके । मकरन्दं प्रवालञ्च रत्नं सौवर्णमेव च ॥ तानि दद्यात् स्नानपात्रे धात्रीं सुरतरुं तथा । द्रव्याणामप्यलाभे तु तुलसीपत्रमेव च ॥ चन्दनं वा सुवर्णं वा कौशेयं वा विनिक्षिपेत् । दर्शयेत् सुरभीमुद्रां पूजयेत् कुसुमस्रजैः ॥ अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूपदीपैर्निवेदयेत् । अनन्तं चोद्धरण्या च दद्यात्पाद्यादिकं तथा ॥ तस्मात्प्रक्षालनं कृत्वा तथा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् । सौवर्णानि च रौप्याणि ताम्रकांस्यानि योजयेत् ॥ पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खमेकं विशिष्यते । शङ्खोदकं सदा पूतमति प्रियतरं हरेः ॥ उद्धरण्या जलं दद्यात्पापसु शङ्खं निमज्जयेत् । अष्टाक्षरेण मनुना मन्त्ररत्नं च वा यजेत् ॥ पाद्यार्घ्याचमनं दत्त्वा मधुपर्कं निवेदयेत् । पुनराचमनं दत्त्वा पादपीठं निवेदयेत् ॥ दन्तधा-

वनगण्डूषदर्पणालोकनं तथा। निवेद्याभ्यञ्जनं तैलेनोद्वर्त्तं केशरञ्जनम् ॥ सुखोष्णितजलैः स्नानं पुनरुद्वर्त्तनं हरेत्। कुङ्कुमेन हरिद्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ॥ उद्वर्त्य गन्धतोयेन स्नापयेच्च पुनस्ततः। स्नानपात्रोदकं पश्चादादाय कुसुमैः सह ॥ पौरुषेण तु सूक्तेन स्नापयेत्कमलापतिम्। मार्जयेच्छुभवस्त्रेण दीपैर्नीराजयेत्तदा ॥ वस्त्रञ्चैवोपवीतञ्च दद्यादाभरणानि च। कस्तूरीतिलकं गन्धपुष्पाणि सुरभीणि च। अन्तर्न्निवेश्य देवस्य लक्ष्मीं संपूजयेत्तथा ॥ पार्श्वयोरर्द्धधरणी महिष्यः पतिता स्तथा। विमलोत्कर्षणीत्याद्याः पूर्वमेव प्रकीर्त्तिताः ॥ चण्डादि द्वारपालांश्च कुमुदादींस्तथार्चयेत्। वासुदेवः सीरपाणिः प्रद्युम्नश्च उषापतिः। दिक्षु कोणेषु तत्पत्न्यो लक्ष्मीरेव तिरती उषा॥ द्वितीयावरणं पश्चात्केशवाद्याः सशक्तयः। संकर्षणादयः पश्चान्मत्स्यकूर्मादयस्तथा ॥ श्रीः लक्ष्मीः कमला पद्मा पद्मिनी कमलालया। रमा वृषाकपेर्धन्या वृत्तिर्यज्ञान्तदेवता ॥ शक्तयः केशवादीनां संप्रोक्ताः परमे पदे। हिरण्या हरणी सत्या नित्यानन्दा त्रयी सुखा ॥ सुगन्धा सुन्दरी विद्या सुशीला च सुलक्षणा। सङ्कर्षणादिमूर्त्तीनां शक्तयः समुदाहृताः ॥ वेदा वेदवती धात्री महालक्ष्मीः सुखालया। भार्गवी च तदा सीता रेवती रुक्मिणी प्रभा ॥ मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनां शक्तयः सम्प्रकीर्त्तिताः। एवं सशक्तयः पूज्याः केशवाद्याः सुरेश्वराः ॥ पश्चात्सशक्तयः पूज्या श्चक्रशङ्खादिहेतयः। शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गञ्च मुसलं हलम् ॥ बाणञ्च खड्गखेटं च च्छुरिका दिव्यहेतयः। भद्रा सौम्या तथा माया जया च विजया शिवा ॥ सुमङ्गला सुनन्दा च हिता रम्या सुरक्षिणी। शक्तयो

दिव्यहेतीनां पूजनीयाः सनातनाः ॥ बहिर्लोकेश्वराः पूज्याः साध्याश्च समरुद्गणाः। एवमावरणं सर्वमर्च्चयेत्परमात्मनः। पुनरर्घ्यादिकं दत्त्वा धूपदीपैर्निवेदयेत् ॥ प्रागुदीच्याञ्च स हशं नागराजं तथापरे। पुरतो वै नयेत् यञ्च पूजयेच्छक्ति भिः सह ॥ सेनापतेः सूत्रवर्ती नागराजस्य वारुणीम्। भद्रा श्चलां तथा यस्य पूजयेद्वैष्णवोत्तमः ॥ गुग्गुलुं महिषाक्षीञ्च सालनिर्यासमेव च। अगरुं देवदारुञ्च उशीरं श्रीफलं तथा ॥ह्रीवेरं चन्दनं मुस्ता दशाङ्गं धूपमुच्यते। गवाज्येन च सं योज्य दद्याद्धूपं सुवासितम् ॥ कार्पासमार्कं क्षौमञ्च शाल्म लीक्षीरकोद्भवम्। अम्भोजं कौटजं काशतूलिकाष्टाङ्गमुच्य ते॥ गवाज्यं तिलतैलं वा कुसुमैश्च सुवासितम्। संयो- ज्य वह्निना दीपं भक्त्या विष्णोर्निवेदयेत् ॥ नैवेद्यं शुभ- हृद्यान्न पायसापूपसंयुतम्। फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पान- कैर्व्यञ्जनैः सह ॥ गवाज्यञ्च दधिक्षीरं शर्कराञ्च निवेदयेत् शुद्धं हविष्यं हृद्यञ्च सुरुच्यं वै निवेदयेत् ॥ यच्छास्त्रेषु निषिद्धं तु तत्प्रयत्नेन वर्जयेत्। कोद्रवं चौलकं लुब्धं या- वनालं तदासितम् ॥ निष्पावञ्च मसूरञ्च तुच्छधान्यानि स र्वशः। भक्तं पर्य्युषितं रूक्षं यज्ञे कर्म्मणि वर्जयेत् ॥ वर्जये दारनालञ्च मद्यमांससमानि च। निर्यासान्वर्जयेत् सर्व्वा न्विना हिङ्गु च गुग्गुलुम् ॥ छत्राकं मूलकं शीग्रु करञ्जं लशुनं तथा। कुम्भीदलञ्च पिण्याकं श्वेतवृन्ताकमेव च ॥ आम्रञ्च नालिकाशाकं नालिकेर्याख्यमेव च। बिल्वञ्च श णपुष्पञ्च भूस्तृणं भौतिकं तथा ॥ कोशातकीं बिम्बफलं म मांससमानि च। अभक्ष्याण्यप्यशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि॥ कालिङ्गं कतकं बिल्वफलं जन्तुफलं तथा। वशाङ्कुरमला-

चुञ्च तालहिन्तालके फले ॥ अश्वत्थं प्लक्षनीपञ्च वटसारग्वधं तथा। कलम्बिका च निर्गुण्डि मुण्डिवार्तिकमेव च ॥ ऊषरं लवणञ्चैव श्वेतञ्च वृहतीफलम्। मरुचर्मातकञ्चैव चिञ्चिलञ्चेति यत्नतः ॥ विज्ञेयानि च भक्ष्याणि वर्जयेद्यज्ञकर्म्माणि। श्लेष्मातकञ्च विड्जानि प्रत्यक्षलवणं तथा॥ अधिर्दशी वगोक्षीरमवत्सायास्तथाविकम्। औष्ट्रमेकशफञ्चैव पशूनां विड्भजामपि ॥ अतिदीर्णं तथा तक्रं करनिर्म्मथितन्दधि। ताम्रेण संयुतं गव्यं क्षीरञ्च लवणान्वितम् ॥ घृतं लवणसंयुक्तं प्रयत्नेन विवर्जयेत्। सूपान्नञ्च गुडान्नञ्च शर्करामधुसंयुतम् ॥ मरीचिमिश्रं दध्यन्नं पायसान्नं फलैःसह। तुलसीदलसम्मिश्रं जलैः सम्प्रोक्ष्य-वाग्यतः॥ अष्टाविंशतिवारन्तु मूलमन्त्राभिमन्त्रितम्। मुद्राञ्च सौरभेयीन्तां दर्शयेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥ सुधाब्धिममृतबीजं चिन्तयन् परमात्मनः। दद्यात् पुष्पाञ्जलिं पश्चाद्दशवारं समाहितः ॥ पेषणक्रियया पूर्वमन्नमस्मै निवेदयेत्। शतवारं जपेन्मन्त्रं घण्टाशब्दं निनादयन् ॥ जपेत्पीयूषदेवत्यान्मन्त्रानेकाग्रचेतसा। हरेर्भक्तवतः पश्चाद्दद्याद्वारि सुवासितम् ॥ पश्चादाचमनं दद्याज्जलैर्गन्धविमिश्रितैः। अभ्यर्च्य पौरुषस्यास्य सूक्तस्य स्मरसत्तमान् ॥ विष्वक्सेनार्पितचतुर्भागं क्रमाद्धव्यस्य चार्पयेत्। अनन्ततार्क्ष्यसेनेशपवित्राणां निवेदयेत्॥ तीर्थेन सहितं हव्यं पृथक् पात्रेषु निक्षिपेत्। सर्वेषां वारिपूर्वेण पश्चात् पुष्पाञ्जलिञ्चरेत् ॥ नीराजनं ततो दत्त्वा ताम्बूलञ्च निवेदयेत्। प्रणमेच्च ततो भक्त्या रम्यैः स्तोत्रैः शुभाह्वयैः ॥ प्रसार्य बाहुपादौ च बद्धेनाञ्जलिना सह। स्तुवन् स्तुतिभिरेवं तु प्रणामो दीर्घ

उच्यते ॥ नत्वा दीर्घप्रणामैश्च स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च। सर्वै
श्च वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥ सूक्तैश्च विष्णु
दैवत्यैर्नामभिः शार्ङ्गिणस्तथा। ततः शुभासने स्थित्वा ज
पेन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥ न्यासमुद्रादिपूर्वेण ध्यायन्वै कमलेक्ष
णम्। अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ जप्त्वा पु
ष्पाञ्जलिं दद्याद्यथाशक्त्या च मन्त्रतः। नमेद्योगेन देवेशं
हृदिस्थं कमलेक्षणम् ॥ मनसैवार्चयित्वास्मिन् समाधौ विर
मत् स्रुधीः। प्रातरौपासनं कृत्वा तत्र होमं समाचरेत् ॥
आज्येन चरुणा वापि समिद्भिर्वा च यज्ञियैः। तण्डुलैर्घृत-
मिश्रैर्वा बिल्वपत्रैरथापि वा ॥ तिलैर्वा कुसुमैर्वापि यवैर्मि
श्रभिरेव वा। यज्ञरूपं हरिं ध्यात्वा सर्ववेदमयं विभुम् ॥
दिव्याभरणसम्पन्नं शङ्खचक्रगदाधरम्। वरदं पुण्डरी
काक्षं वामाङ्कस्थश्रियं हरिम् ॥ यज्ञस्वरूपिणं वह्नौ ध्याय
न् मन्त्रद्वयेन च। सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैरेकैकेनाहुतिं तथा
॥ नामभिः केशवाद्यैश्च सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः। वैकुण्ठ-
पार्षदं सर्वं कृत्वा चैव ततो बलिम् ॥ क्षिपेच्चतुर्विधान् भूता
नुद्दिश्य च ततो भुवि। आचम्य पूजयेत्पश्चात्तदीयान् स्रु
समाहितः ॥ तेभ्यः प्रणम्य भक्त्याथ सन्तर्प्य पितृदेवताः।
वेदमध्यापयेच्छक्त्या धर्म्मशास्त्रञ्च संहिताः ॥ सात्त्विका
नि पुराणानि सेतिहासानि वैष्णवः। सर्व्वोपनिषदामर्थं
सद्भिः सह विचिन्तयेत् ॥ योगक्षेमार्थवृद्धिञ्च कुर्य्याच्छ-
क्त्या यथार्हतः। ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णा य
थाक्रमम् ॥ आद्यास्त्रयो द्विजाः प्रोक्ता स्तेषां वै मन्त्रस-
त्क्रियाः। सवर्णेभ्यः सवर्णास्रु जायन्ते हि सजातयः ॥
तेषां सङ्करयोगाच्च प्रतिलोमानुलोमजाः। विप्रान्मूर्धा

भिषिक्तस्तु क्षत्रियायामजायत ॥ वैश्यायान्तु तथाम्बष्ठोनि षादः शूद्रया तथा। राजन्याद् वैश्यशूद्र्यान्तु माहिष्योग्रौ तु तौ स्मृतौ ॥ शूद्र्यां वैश्यात् तु करणास्थिरैर्वा तेऽनुलोमजाः। विप्रायां क्षत्रियात् सूतः वैश्याद्वैदेहिकस्तथा ॥ चण्डाल स्तु तथा शूद्रात्सर्वकर्म्मसु गर्हितः। मागधः क्षत्रियायां वै वैश्या क्षत्रात् तु शूद्रतः ॥ शूद्रादयोगवं वैश्या जनया मास वै सुतम्। रथकारः करण्यान्तु माहिष्येण प्रजायते ॥ असत्सन्ततयो ज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः। प्रतिलोमा सु वै जाता गर्हिताः सर्वकर्म्मणाम् ॥ एतेषां ब्राह्मणाद्या श्च षट्कर्म्मसु नियोजिताः। त्रिकर्मसु क्षत्रविशावेकस्मि न् शूद्रयोनिजः ॥ प्रतिग्रहञ्च वृत्त्यर्थं ब्राह्मणस्तु समाचरे त्। असदेवासतां प्रोक्तं निषिद्धं तद्विवर्जयेत् ॥ पाषण्डाः पतिताः पापास्तथैव प्रतिलोमजाः। कुलटाश्च विकर्म्मस्था असतः परिकीर्त्तिताः ॥ लवणं तिलकार्पासं चर्म्मच त्रपुसी सकम्। आयसं मधुमांसञ्च विषमन्नं घृतं रुजम् ॥ किल्वि षं गजमुष्ट्रञ्च सर्षपं जलमेव च। तृणकाष्ठञ्च कूष्माण्डं शिं शपाञ्च विवर्जयेत् ॥ महिषीं गर्दभञ्चैव वाजिनञ्च तथावि कम्। दासीमजां यानवृक्षा न पञ्चानडुहन्तुलाम् ॥ एवमा द्य मसद्द्रव्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत्। धान्यं वासांसि भू मिञ्च सुवर्णं रत्नमेव च ॥ पुष्पाणि फलमूलाद्यं सद्द्र व्यं मुनिभिः स्मृतम्। सर्वत्र परिगृह्णीयाद्भूमिं धान्यं फलाधिकम् ॥ भूमिं यस्तु प्रगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छ ति। तावुभौ पुण्यकर्म्माणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ ॥ धान्यं करोति दातारं प्रगृहीतारमेव च। धान्यं नृपवरश्रेष्ठ! इह- लोके परत्र च ॥ तस्माद्धान्यं धरित्रीञ्च प्रतिगृह्णीत सर्वतः।

कुसुम्भधान्य एव स्यात् कुसुम्भधान्यवान् नृप ! ॥ शिलो-ञ्छेनापि वा जीवेच्छ्रेयानेषां परो वरः । जीवेद्यायावरेणैव विप्रः सर्वत्र सर्वदा ॥ वर्जयित्वैव पाषण्डान् पतितांश्चान्यदेविकान् । कृषिणा वापि जीवेत सतां चानुमतेन वा ॥ न वाहयेदनडुहं क्षुधार्त्तं श्रान्तमेव च । तस्य पुंस्त्वं महित्वेव् वा हयेद् द्विजपुङ्गवः ॥ कर्म्मलोप मकुर्वन्वै कृषिं कुर्वीत वै द्विजः । हरेः पूजां यथाकालं कृषिलोपे समाचरेत् ॥ न ब्राह्म्यं सन्त्यजेद्विप्र स्तथा यज्ञादिकर्म्म च । आपद्यपि न कुर्वीत सेवां वाणिज्यमेव च ॥ असत्प्रतिग्रहं स्तेयं तथा धर्मस्य विक्रयम् । अन्यायोपार्जितं द्रव्यमापद्यपि विवर्जयेत् ॥ भृतकाध्यापनं चैव सदासत्कर्म्मभावनम् । प्रीतये वासुदेवस्य यद्दत्तमसतामपि । महाभागवतस्पर्शात्तत्सदित्युच्यते बुधैः ॥ तापादीन् पञ्च संस्कारां स्तथाकारे स्त्रिभिश्च्युतः । हरेरनन्यशरणो महाभागवतः स्मृतः ॥ यक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् । तेषां यत्प्रीतये दत्तं तथा यद्यपि वर्जयेत् ॥ बुद्धरुद्रौ तथा वायुर्दुर्गागणस्कभैरवाः । यमः स्कन्दी नैऋतश्च तामसा देवताः स्मृताः । एवं विशुद्धिं द्रव्यस्य ज्ञात्वा गृह्णीत सत्तमः ॥ कृषिस्तु सर्ववर्णानां सामान्यो धर्म्म उच्यते । प्रतिग्रहस्तु विप्राणां राज्ञां क्ष्मापालनं तथा ॥ कुसीदञ्चैव वाणिज्यं विशामेव प्रकीर्त्तितम् । सेवा वृत्तिस्तु शूद्राणां कृषिर्वा सम्प्रकीर्त्तिता ॥ अशक्तस्तु भवेद्राजा पृथिव्याः परिपालने । जीवेद्वापि विशां वृत्त्या शूद्राणां वा यथासुखम् ॥ कृषिर्भृतिः पाशुपाल्यं सर्वेषां न निषिध्यते । स्तेयं परस्त्रीहरणं हिंसा कुहककौशिके ॥ स्त्रीमद्यमांसलवणविक्रयं पतितं स्मृतम् । अपकृष्टनिकृष्टानां-

जीवितं शिल्पकर्म्मभिः ॥ हीनन्तु प्रतिलोमानामहीन मनु लोमिनाम् । चर्मवैणववस्त्राणां हिंसाकर्म्मच नेजनम् ॥ मा णिक्यं वपनाग्निञ्च मद्यमांसक्रिया तथा । सारथ्यं वाहकानाञ्च रथानां भूभृतामपि ॥ एवमादि निषिद्धं यत्प्राति लोम्यं तदुच्यते । यत्सौम्यशिल्पं लोकेऽस्मिन् सौम्यं तद नुलोमकम् ॥ मृद्दारुशैललोहानां शिल्पं सौम्यमिहोच्यते । न्यायेन पालयेद्राजा पृथिवीं शास्त्रमार्गतः ॥ स्वराष्ट्रकृतधर्म्मस्य सदा षड्भागसिद्धये । राज्ञां राष्ट्रकृतं पापमिति धर्म विदो विदुः ॥ तस्मादपापसंयुक्तां यथा संरक्षयेद्भवम् । अग्निदङ्गरदञ्चोरं हिंस्रं दुर्वृत्तमेव च ॥ धूर्त्तं पतितमित्यादीन् हन्यादेवाविचारयन् । अङ्कयित्वा श्वपादेन गर्दभेनाधिरोह्य वै ॥ प्रवासयेत् स्वराष्ट्रात्तु ब्राह्मणं पतितं नृपः । कुलटां कामचारेण गर्भघ्नीं भर्तृहिंसकाम् ॥ निकृत्तकर्णनासोष्ठीं कृत्वा नारीं प्रवासयेत् । न्यायेन दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिविवर्धनम् । अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा तथा दण्ड्या नदण्डयन् ॥ अयशो मह्वदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति । द्विग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो वधस्तथा ॥ ज्ञात्वापराधं देशं च जनं कालमदोऽपि वा । वयः कर्म्म च वित्तञ्च दण्डं न्यायेन पातयेत् ॥ निश्चित्य शास्त्रमार्गेण विद्वद्भिः सह पार्थिवः । गुरूणां तु गुरुं दण्डं पापानां च लघोर्लघुम् ॥ व्यवहारान् स्वयं पश्यन् कुर्यात् सभ्यैर्वृतोऽन्वहम् । मिथ्यापवादशुद्ध्यर्थं पञ्च दिव्यानि कल्पयेत् ॥ ज्ञात्वा शस्तेषु दिव्येषु शुद्धान्वै मानयेत्तथा । तन्मिथ्याशंसिनं दुष्टं जिह्वाच्छेदेन दण्डयेत् ॥ अपद्रव्यादि हरणं परदाराभिमर्शनम् । यः कुर्यात् तु बलात् यस्य हस्तच्छेदः प्रकीर्तितः ॥ यो गच्छेत् परदा

रांस्तु बलात्कामाच्च वा नरः । सर्वस्वहरणं कृत्वा लिङ्गच्छेद
ञ्च दापयेत् ॥ दहेत्कटाग्निना देहं गुरुस्त्रीगामिनं तदा ।
ब्रह्मघ्नं च सुरापं वा गोस्त्रीबालनिषूदनम् ॥ देवविप्रस्वह-
र्तारं शूलमारोपयेन्नरम् । दैवतं ब्राह्मणं गाञ्च पितृमातृगु
रूंस्तथा ॥ पादेन ताडयेद्यस्तु तस्य तच्छेदनं स्मृतम् । तेषा
मुपरि हस्तं तु दोष्णो श्छेदन्तु कामतः ॥ प्रत्येकं दण्डनं कु
र्याद्दुर्वृत्तस्य परस्त्रियाम् । चुम्बने नालुविच्छेदो द्वौ हस्तौ
परिरम्भणे ॥ हस्तस्याङ्गुलिविच्छेदः केशादिग्रहणे स्त्रि
यः । दाहयेत्तप्ततैलेन हस्तमुष्ट्या च ताडनम् ॥ सुरतं या
चमानस्य जिह्वाच्छेदं च कामतः । कामेङ्गितेषु सर्वत्र ता
ल्वोश्च दहनं स्मृतम् ॥ दृष्ट्वा मुहुः प्रेरणे तु नेत्रयोः स्फो
टनं चरेत् । मानकूटं तुलाकूटं कूटसाक्ष्यकृतां नृणाम् ॥ स
हस्रं दापयेद्दण्डं वृत्त्या स्वस्थापनायने । येषु केषु च पापेषु
शरीरे दण्डनं स्मृतम् ॥ तेषु तेष्वङ्कनेनैव अक्षतो ब्राह्म
णो व्रजेत् । पापानेवाङ्कयित्वास्य मुण्डयित्वा शिरोरुहा
न् ॥ सर्वस्वहरणं कृत्वा राष्ट्रात् सम्यक् प्रवासयेत् । अ
वैष्णवं विकर्मस्थं हरिवासरभोजिनम् ॥ ब्राह्मणं गार्दभं-
यानमारोप्यैव विवासयेत् । न्यायेन पालयेद्राजा धर्म्मा
न् षड्भाग माहरेत् ॥ त्रिभागमाहरेद्धान्याद्धनात् षड्-
भागमेव च । गोभूहिरण्यवासोभिर्धान्यरत्नविभूषणैः ॥ पू
जयेद् ब्राह्मणान् भक्त्या पोषयेच्च विशेषतः ॥ बिम्बानि
स्थापयेद्विष्णोर्ग्रामेषु नगरेषु च । चैत्यान्यायतनान्यस्य
रम्याण्येव तु कारयेत् ॥ वस्त्रपुष्पोपहारोघं भूधेन्वादि स
मर्पयेत् । इतरेषां सुराणां च वैदिकानां जनेश्वरः ॥ धर्मतः
कारयेद् यश्च चैत्यान्यायतनानि तु । वापी कूपतडागादि

फलपुष्पवनानि च॥ कुर्वीत सुविशालानि पूर्वकान्यपि पालयेत्। फलितं पुष्पितं वापि वनं छिन्द्याच्च यो नरः॥ तडागसेतुं यो भिन्द्यात् तं शूलेनानुरोहयेत्। अग्निदं गरदं गोघ्नं बालस्त्रीगुरुघातिनम्॥ भगिनीं मातरं पुत्रीं गुरुदारान् स्नुषामपि। साध्वीं तपस्विनीं वापि गच्छन्तमतिपापिनम्॥ हिंस्रयन्त्रप्रयोक्तारं दाहयेद् वै कटाग्निना। अदण्डयित्वा दुर्वृत्तान् तत्पापं पृथिवीपतिः॥ सम्प्राप्य निरयं गच्छेत्तस्मात्तान् दण्डयेत्तथा। यः स्ववर्णाश्रमं हित्वा स्वच्छन्देन तु वर्त्तयेत्॥ तं दण्डयेद्वर्षशतं नाशयेत्तद्विदे शतम्। सर्वेष्वित्येषु पापेषु धनदण्डं प्रयोजयेत्॥ पितेव पालयेद्भृत्यान् प्रजाश्च पृथिवीपतिः। प्रजासंरक्षणार्थाय संग्रामं कारयेन्नृपः॥ तस्मिन् मृत्युर्भवेच्छ्रेयो राज्ञः संग्राममूर्द्धनि। मृतेन लभ्यते स्वर्गं जितेन पृथिवी स्थिरम्॥ यशः कीर्त्तिविवृध्यर्थं धर्म्मसंग्राममाचरेत्। मुक्तशीर्षं मुक्तवस्त्रं त्यक्तहेतिं पलायितम्॥ न हन्याद्दीनं राजा युद्धे प्रेक्षणकूज्जनान्। भग्ने स्वसैन्यपुञ्जे च संग्रामे विनिवर्त्तिनः॥ पदे पदे समग्रस्य यज्ञस्य फलमश्नुते। नातः परतरो धर्मो नृपाणां नरशालिनाम्॥ युद्धलब्धा मही शस्या दीयते नृपसत्तमैः। जित्वा शत्रून्महीं लब्ध्वा लब्धां यत्नेन पालयेत्॥ पालितां वर्धयेन्नित्यं वृद्धां पात्रे विनिक्षिपेत्। पात्रमित्युच्यते विप्रस्तपोविद्यासमन्वितः॥ न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता। श्रुतमध्ययनं शीलं तपइत्युच्यते बुधैः॥ ईश्वरस्यात्मनश्चापि ज्ञानं विद्येति चोच्यते। तथाविधेषु पात्रेषु दत्त्वा भूमिं धनं नृपः॥ शासनं कारयेत्सम्यक् स्वहस्तलिखितादिभिः। उपजीव्योपसर्पैश्च रम्ये

देशे नृपोत्तमः ॥ दुर्गाणि तत्र कुर्वीत जनकस्यात्मगुप्तये ।
तत्र कर्म्मसु निष्णातान् कुशलान् धर्मनिष्ठितान् ॥ सत्यशौ
चयुतान् शुद्धानध्यक्षान् स्थापयेत् नृपः । अशीतिभागो
वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ॥ अबन्धके स्याद्द्विगुणं
यथा तत्कालमात्रकम् । लेखयेत्तदृणं सम्यक् सममासादि
कल्पनैः ॥ देयं सवृद्ध्याधनिके पुरुषैस्त्रिभिरेव तत् । नि
र्धनस्तु शनैर्दद्याद्यथाकालं यथोदयम् ॥ औद्धत्याद्वा ब
लाद्वा तु न दद्याद्धनिने ऋणम् । दण्डयित्वैव तं राजा ध
निने दापयेदृणम् ॥ छिन्ने दग्धेऽथवा पत्रे साक्षिभिः
परिकल्पयेत् । वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणादि
भिः ॥ न सन्ति साक्षिण स्तत्र देशकालान्तरादिभिः । शो
धयित्वा तु दिव्येन दापयेद्धनिने ऋणम् ॥ मध्यस्थस्था-
पितं द्रव्यं वर्धते न ततः परम् । कृते प्रतिग्रहे चाधौ पूर्वो
वै बलवत्तरः ॥ अवधिर्द्विविधं प्रोक्तं भोग्यं गोप्यं तथैव
च । क्षेत्रारामादिकं भोग्यं गोप्यं द्रव्यमुपस्करम् ॥ गोप्या
धिभोग्ये नो वृद्धिः सोपस्कारे तथापि ते । नष्टं देयं विन
ष्टञ्च द्रव्यं राजकृता दृते ॥ उपस्थितस्य भोक्तव्य आधि-
स्तेनोऽन्यथा भवेत् । प्रयोजने सति धनं कुलेऽन्यस्याधि
माप्नुयात् ॥ तत्कालकृतमूल्ये वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकम् ।
विना धारणकाद्वापि विक्रीणितमसाक्षिकम् ॥ तं वनस्थ
मनाख्याय धान्यमस्य न दीयते । तदा यदधिकं द्रव्यं प्र
तिदेयं तथैव च ॥ न दाप्योऽपहृतस्त्यक्त राजदैविकतस्करैः ।
न प्रदद्यात्तु तन्मोहात्स दण्ड्य श्चोरवत्तदा ॥ ददीत स्वेच्छ
या दण्डं दापयेद् वापि सोदरम् । याचितान्वाहितं न्याया
न्निक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ सुराकामद्यूतकृतं वृथा दानं त

थैव च। दण्डश्शुल्कानुशिष्टञ्च पुत्रो दद्यान्न पैतृकम्॥पित रि प्रोषिते प्रेते व्यसनाधिष्ठितेऽपि वा। पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नुते चाक्षिचोदितम्॥ रिक्थग्राही ऋणं दद्याद्योषिद्ग्राहस्तथैव च। पुत्रो न स्वाश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्तु रिक्थिनः॥ प्रातिभाव्यं मृणं साक्ष्यं देयं तस्मै यथोचितम्। दीयते स्यात्प्रतिभुवा धनिने तु ऋणं यथा॥ द्विगुणं तस्य दातव्यं दण्डं राज्ञे च तत्समम्। पुत्रादिभिर्न दातव्यं प्रतिभाव्यं मृणं स्त्रियाम्॥ प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या चैवाहि यत् कृतम्। स्वयं कृतं तु यदृणं नान्यस्त्रीदातुमर्हति॥ पत्ये स्वकं धनं पुत्रा विभजेयुः कृनिर्णितम्। मातृकञ्चेद् दुहितरस्तदभावे तु तत्कृतः॥ भगिन्यश्च प्रमुदिताः पैतृका दाहरेद्धनात्। न स्त्रीधनं तु दायादा विभजेयुरनापदि॥ पितृमातृकृताभ्रातृपत्यपत्याद्युपागतम्। आधिवेतनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम्॥ अपुत्रा योषितश्चैव भर्तव्या साधुवृत्तयः। निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च॥ नैव भागं वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम्। पाषण्डपतितानां च नचावैदिककर्मणाम्॥ विभक्तेष्वनुजो जातः सवर्णो यदि भागभाक्। अविभक्त पितृकाणां पितृव्यात् भागकल्पना॥ द्वैमातृणां मातृतश्च कल्पयेद्वा समोऽपिवा। विभक्तस्यास्य पुत्रस्य पत्नी दुहितरस्तथा॥पितरो भ्रातरश्चैव तत्सुताश्च सपिण्डिनः। सम्बन्धिबान्धवाश्चैव क्रमाद् वै रिक्थभागिनः॥ सीम्नोपवादे क्षेत्रेषु सामन्ताः स्थविरादयः। गोपाः सीमाकृषाणां च सर्वे भवनगोचराः॥ नयेयु रेते सीमान्तं स्थ णाङ्गारतुषद्रुमैः। सन्तु वल्मीकलिम्नास्थिचैत्याद्येरुपलक्षितम्

भिताः ॥ औरसो दत्तकश्चैव क्रीतः कृत्रिमएव च। क्षेत्रजः कानिकश्चैव दौहित्रः सप्तमः स्मृतः ॥ पिण्डजश्च परश्चैषां पूर्वाभावे परः परः। पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्र एव च॥ पुत्री च भ्रातरश्चैव पिण्डदाः स्युर्यथाक्रमात्। एवं धर्मेण नृपतिः शासयेत्सर्वदा प्रजाः ॥ यदुक्तं मनुना धर्मं व्यवहारपदं प्रति। विलोक्य तत्र विद्वद्भिर्वीतरागैर्विमत्सरैः ॥ विमृश्य धर्मविद्भिश्च विमलैः पापभीरुभिः। धर्मेणैव सदा राजा शासयेत् पृथिवीं स्वकाम् ॥ विपरीतां दण्डयेद्धि याबद्दर्पोपनाशनम्। अस्या अपि च दण्ड्या वै शास्त्रमार्गविरोधिनः॥ राजधर्मोऽयमित्येवं प्रसङ्गात् कथितो मया। कात्यायनेन मनुना याज्ञवल्क्येन धीमता॥ नारदेन च सम्प्रोक्तं विस्तरादिदमेव हि। तस्मान्मया विस्तरेण नोक्त मत्र नृपोत्तम!॥ परं भागवतं धर्मं विस्तरेण ब्रवीमि ते। विष्णोरभ्यर्च्चनं यत्तु नित्यं नैमित्तिकं नृप!। यदाह भगवान् धातुस्तेन स्वायम्भुवस्य च॥ नारदस्य च मे सम्यक् तदद्य कथयामि ते। ॥ इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे प्रातःकालभगवत्समाराधनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः॥

अम्बरीष उवाच। भगवन्! ब्रह्मणा यत् तु सम्प्रोक्तं स्यान्मनोः पुरा। तत्सर्वं परमं धर्मं वक्तुमर्हसि मेऽनघ! ॥ हारीत उवाच। सर्गादौ लोककर्तासौ भगवान् पद्मसम्भवः। मन्वादिप्रमुखान् विप्रान् ससृजे धर्म्मगुप्तये॥ मनुर्भृगुर्वशिष्ठश्च मरीचिर्दक्ष एव च। अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽत्रिर्महातपाः॥ वेदान्तपारगास्ते च तं प्रणम्य जगद्गुरुम्। भगवन्! परमं धर्मं भवबन्धापनुत्तये॥ वद सर्वमशेषेण श्रोतुमिच्छामहे वयम्। इत्युक्तः स द्विजैः सोऽपि

ब्रह्मा नत्वा जनार्दनम् ॥ वेदान्तगोचरं धर्मं तेषां वक्तुं प्रचक्र मे। सर्वेषामेवलोकानां स्रष्टा धाता जनार्दनः ॥ सर्ववेदान्त तत्वार्थस्सर्वयज्ञमयः प्रभुः। यज्ञो वै विष्णुरित्यत्र प्रत्यक्षं श्रूयते श्रुतिः ॥ इज्यते यत् तमुद्दिश्य परमो धर्म्म उच्यते। भगवन्त मनुद्दिश्य हूयते यत्र कुत्र वै ॥ तत्र हिंसाफलं पापं भवेदत्र विगर्हितम्। तस्मात् सर्वस्य यज्ञस्य भोक्तारं पुरुषं हरिम् ॥ ध्यात्वेव जुहुयात्तस्मै हव्यं दीप्ते हुताशने। मुखमग्निर्भगवतो विष्णोः सर्वगतस्य वै ॥ तस्मिन्नेव यजन्नित्यमुत्तमं मुनिसत्तमाः। यजेद्विप्रमुखे शक्त्या जलमन्नं फलाधिकम् ॥ प्रीतये वासुदेवस्य सर्वभूतनिवासिनः। त मेव चार्च्चयेन्नित्यं नमस्कुर्यात्तमेवहि ॥ ध्यात्वा जपेत्तमेवे शं तमेव ध्यापयेद्धृदि। तन्नामैव प्रगातव्यं वाचा वक्तव्य मे व च ॥ व्रतोपवासनियमान् तमुद्दिश्येव कारयेत्। तत्सम र्पितभोगः स्यादन्नपानादिभक्षणैः ॥ मतिः स्वार्थः सदारे षु नेतरत्र कदाचन। न हिंस्यात्सर्वभूतानि यज्ञेषु विधिना विना ॥ सोऽहं दासो भगवतो मम स्वामी जनार्दनः। एवं वृत्तिर्भवेदस्मिन् स्वधर्म्मः परमो मतः ॥ एष निष्कण्टकः पन्था तस्य विष्णोः परं पदम्। अन्यन्तु कुपथं ज्ञेयं निर यप्राप्तिहेतुकम् ॥ भगवन्त मनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥ यो हि विष्णुं प रित्यज्य सर्वलोकेश्वरं हरिम्। इतरानर्चते मोहात्स लोका यतिकः स्मृतः ॥ उक्तं धर्मं परित्यज्य यो ह्यधर्मे च वर्त्तते। प तितः सतु विज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ यः कर्म कुरुते विप्रो विना विष्ण्वर्चनं क्वचित्। ब्राह्मण्याद्भ्रश्यते सद्य श्चण्डालत्वं स गच्छति ॥ ब्राह्मणो वैष्णवो विप्रो गुरुरग्न्यश्च वेदवित्।

पर्य्यायेण च विद्येत नामानि क्ष्मासुरस्य हि ॥ तस्माद्वैष्णवत्वेन विप्रत्वादुच्यते हि सः। अर्चयित्वापि गोविन्दमितरानर्च्चयेत् पृथक् ॥ अवैष्णवत्वं तस्यापि मिश्रभक्त्या भवेद्ध्रुवम्। भोक्तारं सर्वयज्ञानां सर्वलोकेश्वरं हरिम् ॥ ज्ञात्वा तत्प्रीतये सर्व्वान् जुहुयात्सततं हरिम्। दानं तपश्च यज्ञश्च त्रिविधं कर्म कीर्तितम् ॥ तत्सर्वं भगवत्प्रीत्ये कुर्वीत सुसमाहितः। तस्मात्तु वैष्णवा विप्राः पूजनीया यथा हरिः ॥ ये तु वैहेतुकं वाक्यमाश्रित्यैव स्ववाग्बलात्। वैष्णवं प्रतिषिध्यन्ति ते लोकायतिकाः स्मृताः ॥ यो यत्तु वैष्णवं लिङ्गं धृत्वा च तमसा वृतः। त्यजेच्चेद्वैष्णवं धर्मं सोऽपि पाषण्डतां व्रजेत् ॥ तस्मात्तु वैष्णवो भूत्वा वैदिकीं वृत्तिमाश्रितः। कुर्वीत भगवत्प्रीत्यै कुर्य्याद्यज्ञादिकर्म यत् ॥ तद्विशिष्टमिति प्रोक्तं सामान्यमितरं स्मृतम्। फलहीना भवेत्सा तु सामान्या वैदिकक्रिया ॥ तोयवर्जितवापीव निरर्था भवति ध्रुवम्। नैसर्गिकन्तु जीवानां दास्यं विष्णोः सनातनम् ॥ तद्विना वर्त्तते मोहादात्मचारः सनातनात्। तस्मात्तु भगवद्दास्यमात्मना श्रुतिचोदितम् ॥ दास्यं विना कृतं यत्तु तदेव कलुषं भवेत्। विशिष्टं परमं धर्मं दास्यं भगवतो हरेः ॥ ऋषय ऊचुः। कथं दास्यं हि तद्वृत्तिः कथं नैसर्गिकं नृणाम्। तत्सर्वं ब्रूहि तत्वेन लोकानुग्रहकाम्यया ॥ ब्रह्मोवाच। सुदर्शनोर्ध्वपुण्ड्राणि धारणं दास्यमुच्यते। तद्विधिर्वैदिकी या च तदाज्ञा चोदिता क्रिया ॥ तत्राप्याराधनत्वेन कृता पापस्य नाशिनी। निरूपणत्वाद्दास्यस्य धार्यं चक्रं महात्मनः ॥ अङ्गत्वात् सर्वधर्माणां वैष्णवत्वाच्च धर्म्मतः।

कर्म कुर्याद्भगवतस्तस्मै राज्ञा मनुस्मरन् ॥ विधिनैव मतसे न चक्रेणैवाङ्कयेद्भुजे । तथैव विभृयाद्भाले पुण्ड्रं शुभ्रतरं मृदा ॥ विभृयादुपवीतन्तु सव्यस्कन्धे विधानतः । कण्ठे पद्माक्षमालाञ्च कौशेयं दक्षिणे करे ॥ उभे चिह्ने विना विप्रो न भवेद्धि कथञ्चन । न लभेत्कर्मणां सिद्धिं वैदिकानां विशेषतः ॥ आश्रमाणां चतुर्णाञ्च स्त्रीणाञ्च श्रुतिचोदनात् । अङ्कयेच्चक्रशङ्खाभ्यां मतसाभ्यां विधानतः ॥ एकैकमुपवीतन्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम् । गृहिणाञ्च वनस्थाना मुपवीतद्वयं स्मृतम् ॥ सोत्तरीयं त्रयं वापि विभृयाच्छुभतन्तुना । त्रयमूर्ध्वद्वयं तन्तु तन्तुत्रय मनोवृतम् ॥ त्रिवृच्च ग्रन्थिनैकेन उपवीतमिहोच्यते । अर्ककार्पासकौशेय क्षौमशोणमयानि च ॥ तन्तूनि चोपवीतानां योज्यानि मुनिसत्तमाः ॥ सर्वेषामप्यलाभे तु कुर्य्यात् कुशमयं द्विजः ॥ ऐणेयमुत्तरीयं स्याद्वनस्थ ब्रह्मचारिणाम् । शुक्लकाषायवसने गृहस्थस्य यतेः क्रमात् ॥ उक्तालाभेषु सर्वेषाङ्कुशचीरं विशिष्यते । मौञ्जी वै मेखला दण्डं पालाशं ब्रह्मचारिणः ॥ त्रयस्तु वैणवा दण्डा यतेः काषायवाससी । कुशचीरं वल्कलं वा वनस्थस्य विधीयते ॥ कटीसूत्रञ्च कौपीनं महच्च शुक्लवाससा । कुण्डले चाङ्गुलीयानि गृहस्थस्य विधीयते ॥ मुण्डिनौ सूक्ष्मशिखिनौ यत्यन्तेवासिनावुभौ । वानप्रस्थो यतिर्वा स्यात्सदा वै श्मश्रुरोमधृत् ॥ स्फकेशी स्फशिखो वा स्याद्गृहस्थः सौम्यवेषवान् । यतिश्च ब्रह्मचारी च उभौ भिक्षाशनौ स्मृतौ ॥ शाकमूलफलाशी स्याद्वनस्थः सततं द्विजः । कुसूलकुम्भधान्यो वा त्र्याहिको वा भवेद्गृही ॥ प्रतिग्रहेण सौम्येन जीवेद्वा यावरेण वा । यस्त्वेकं दण्डमालम्ब्य धर्मं ब्राह्मं परित्यजेत् ॥

विकर्मस्थो भवेद्विप्रः स याति नरकं ध्रुवम् । शिखायज्ञोप वीतादि ब्रह्मकर्म यतिस्त्यजेत् ॥ सजीवं नैव चण्डालो मृ-तश्वानोऽभिजायते । स्वरूपेणैव धर्मस्य त्यागो हानिर्भवे द्ध्रुवम् ॥ कर्मणां फलसन्त्यागः सन्न्यासः स उदाहृतः । अनाश्रितः कर्मफलं कृत्यं कर्म समाचरेत् ॥ स सन्न्यासी च योगी च स मुनिः सात्विकः स्मृतः । तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य धर्मं वै यः समाचरेत् ॥ स योगी परमैकान्तं हरेः प्रियतमो भवेत् । मोहाद्दास्यं विना विष्णोः किञ्चित्कर्म समाचरेत् ॥ न तस्य फलमाप्नोति तामसीं गतिमश्नुते । हित्वा यज्ञोपवी तन्तु हित्वा चक्रस्य धारणम् ॥ हित्वा शिखोर्ध्वपुण्ड्रे च वि प्रत्वाद्भ्रश्यते ध्रुवम् । पञ्चसंस्कारपूर्वेण मन्त्रमध्यापयेद् गुरुः ॥ संस्काराः पञ्च कर्त्तव्याः पारमैकान्त्यसिद्धये । प्रतिस म्वत्सरं कुर्य्यादुपाकर्म ह्यनुत्तमम् ॥ सर्ववेदव्रतं कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्धरिम् । दद्याद्यज्ञोपवीतानि विष्णवे परमात्मने ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च दत्वाथ विभृयात्स्वयमेव च । तदग्नौ पूज्य सन्तर्प्य चक्रञ्चैवाङ्कयेद्भुजे ॥ एवं प्रात्याह्निकं धार्यमुपवी तं सुदर्शनम् । पुण्ड्रास्तु प्रतिसन्ध्यन्तु नित्यमेव च धार-येत् ॥ हारवत्युद्भवं गोपीचन्दनं वेङ्कटोद्भवम् । सान्तरालं प्रकुर्वीत पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥ श्राद्धकाले विशेषेण कर्त्ता भोक्ता च धारयेत् । अर्थं पञ्चकतत्वज्ञः पञ्चसंस्कारदी-क्षितः ॥ महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्धरिम् । नाराय-णः परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं सदा ॥ तस्य भक्तावशेषन्तु पावनं मुनिसत्तमाः ॥ हरिभक्तोऽपि तं दद्यात्पितॄणाञ्च दिवौकसाम् ॥ तदेव जुहुयाद् वह्नौ भुञ्जीयात्तु तदेव हि । हरेरनर्पितं यत्तु देवानामर्पितञ्च यत् ॥ मद्यमांससमं प्रोक्तं

तद्भुञ्जीयात्कदाचन । हरेः पादजलं प्राश्यं नित्यं नान्य द्दिवौकसाम् ॥ सुराणामितरेषां तु फलपुष्पजलादिकम् । निर्माल्यमशुभं प्रोक्तमस्पृश्यं हि कदाचन ॥ विधिर्ह्येष द्विजातीनां नेतरेषां कदाचन । शिवार्च्चनं त्रिपुण्ड्रञ्च शूद्राणां तु विधीयते ॥ तद्विधानामिदं येच विप्राः शिवपरायणाः । ते वै देवलका ज्ञेयाः सर्वकर्मबहिष्कृताः ॥ वैखानसास्तु येवि प्राः हरिपूजनतत्पराः । न ते देवलका ज्ञेया हरिपादाब्जसंश्रया त् ॥ नापहृत्य हरेर्द्रव्यं ग्रामार्च्चनपरो भवेत् । भक्त्या संपूज्य देवेशं नासौ देवलकः स्मृतः ॥ भक्त्या योऽप्यर्चयेद्देवं ग्रामार्च्चे हरिमव्ययम् । प्रसादतीर्थस्वीकारान्नासौ देवलकः स्मृतः ॥ शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं स्मरणं हरेः । तन्नामकीर्तनञ्चैव तत्पादाम्बुनिषेवणम् ॥ तत्पादवन्दनञ्चैव तं निवेदितभोजनम् । एकादश्युपवासश्च तुलस्यैवार्चनं हरेः॥ तदीयानामर्चनञ्च भक्तिर्नवविधा स्मृता। एतैर्नवविधैर्युक्तो वैष्णवः प्रोच्यते बुधैः ॥ एतैर्गुणैर्विहीनस्तु न तु विप्रो न वैष्णवः । कर्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येज्जनार्दनम् ॥ भक्तिः सा सात्विकी ज्ञेया भवेदव्यभिचारिणी । नान्यं देवं नमस्कुर्य्यान्नान्यं देवं प्रपूजयेत् ॥ नान्यप्रसादं भुञ्जीत नान्यदायतनं विशेत् । न त्रिपुण्ड्रं तथा कुर्य्यात्सपत्याकारं जगत्त्रयम् ॥ यतिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते हरिः स्वयम् । हरिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते जगत्त्रयम् ॥ महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्धरिम् । पाञ्चकाल्यं विधानेन निमित्तेषु विशेषतः ॥ अप्स्वग्नौ हृदये सूर्य्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च । षट्सु तेषु हरेः पूजा नित्यमेव विधीयते ॥ स्नानकाले तु संप्राप्ते नद्यां पुण्यजले शुभे । ध्यात्वा नारा

यणं देवं नागपर्यङ्कशायिनम् ॥ द्वादशार्णेन मनुना सोऽर्च्चयित्वाऽक्षतादिभिः। अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥ एतदप्यर्च्चनं प्रोक्तं ब्राह्मणस्य जगत्पतेः। होमकाले तु सततं परिस्तीर्यानलं शुभम् ॥ यज्ञरूपं महात्मानं चिन्तयेत् पुरुषोत्तमम्। साङ्गत्रयीमयं शुभ्रं दिव्याङ्गोपाङ्गशोभितम् ॥ सर्वलक्षणसम्पन्नं शुद्धजाम्बूनदप्रभम्। युवानं पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रधनुर्धरम् ॥ सर्वयज्ञमयं ध्यायेद्वामाङ्कश्रितपद्मया। सम्पूज्य चाक्षतैरेव पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥ प्राणाग्निहोत्रसमये सम्यगाचम्य वारिणा। कुशासने समासीनः प्राग्वा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा। प्रतिष्ठ्यासनमात्मानं प्राणायामं समाचरेत् ॥ मन्त्रेणोद्बुध्य हृदयपङ्कजं केशरान्वितम्। तस्मिन्वह्न्यर्कशीतांशुबिम्बान्यनु विचिन्तयेत् ॥ सर्वाक्षरमयं दिव्यरत्नपीठं तदुत्तरे। तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं ध्यायेत्कल्पतरोरधः ॥ वीरासने समासीनं तस्मिन्नीशं विचिन्तयेत्। स्निग्धदूर्वादलश्यामं सुन्दरं भूषणैर्युतम् ॥ पीताम्बरं युवानं च चन्दनस्रग्विभूषितम्। शरत्पद्मासनं रत्नपद्माभाङ्घ्रिकरद्वयम् ॥ स्निग्धवर्णं महाबाहुं विशालोरस्कमव्ययम्। चक्रशङ्खगदाबाणपाणिं रघुवरं हरिम् ॥ जानकीलक्ष्मणोपेतं मनसैवार्च्चयेद्विभुम्। मन्त्रद्वयेनार्च्चयित्वा जप्त्वा चैव षडक्षरम् ॥ पश्चाद्वै जुहुयात् पञ्च प्राणानभ्यर्च्च्य तं पुनः। ध्यायन्वै मनसा विष्णुं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ एवं ह्यर्चनं विष्णोरुत्तमं मुनिसत्तमाः !। अत्यन्ताभिमता विष्णोर्हीति पूजा परमात्मनः ॥ सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते रविमण्डलमध्यगम्। हिरण्यगर्भं पुरुषं हिरण्यवपुषं हरिम् ॥ श्रीवत्सकौस्तुभोर-

स्कं वैजयन्तीविराजितम् । शङ्खचक्रादिभिर्युक्तं भूषिनैर्दी
भिरायतैः ॥ शुक्लाम्बरधरं विष्णुं मुक्ताहारैर्विभूषितम् ।
ध्यात्वा समर्चयेद्देवं कुसुमैरक्षतैरपि ॥ प्रणवेन च सावि-
त्र्या पश्चात् सूक्तं निवेदयेत् । ध्यायन्नेवं जपेद्विष्णुं गाय
त्रीं भक्तिसंयुतः ॥ तथैवाभ्यर्च्य गोविन्दं नमस्कृत्वा विव
र्जयेत् । एवमभ्यर्च्चयेद्देवं त्रिसन्ध्यासु तथा हरिम् ॥ वैश्व
देवावसाने तु पुरस्ताद् वै विभावसोः । उपलिप्य स्थण्डि
ले तु जुहुयाद्भक्तिकर्म्म तत् ॥ ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं घन
श्यामं सुलोचनम् । कौस्तुभोद्भासितोरस्कं तुलसीवन-
मालिनम् ॥ पीताम्बरधरं देवं रत्नकुण्डलशोभितम् । हरि
चन्दनलिप्ताङ्गं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥ मौक्तिकान्वितनासा
ग्रं जगन्मोहनविग्रहम् । गोपीजनैः परिवृतं वेणुं गायन्तम
च्युतम् ॥ ध्यात्वा कृष्णं जगन्नाथं पूजयित्वा यथाविधि ।
जुहुयाद्धरिचक्रं तद्देवानुद्दिश्य सत्तमाः ! ॥ जप्त्वा कृष्णम-
नुं पश्चादभ्यर्च्य मनसा हरिम् । आचम्य प्रयतो भूत्वा न
मस्कृत्य विसर्जयेत् ॥ स्थण्डिलेऽभ्यर्च्चनं विष्णोरेवं कुर्या
द्विधानतः । त्रिसन्ध्यास्वर्चयेद् विष्णुं प्रतिमासु विशेषतः
॥ सुवर्णरजताद्यैर्वा शिलादार्वादिनाऽपि वा । कृत्वा बिम्बं
हरेः सम्यक् सर्वावयवशोभितम् ॥ सर्वलक्षणसम्पन्नं स
र्वायुधसमन्वितम् । ततोऽधिवासनं कुर्य्यात्त्रिरात्रं शुद्धवा
रिषु ॥ तत्रार्च्चयेद्विधानेन जपहोमादिकर्म्मभिः । स्नाप्य प
ञ्चामृतैर्गव्यैस्तदा मन्त्रजलैरपि ॥ यज्ञवेद्यां समारोप्य पू
जयेत्तत्र दीक्षितः । मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैः पूर्णकुम्भैः समन्वि-
तः ॥ शरावैर्द्रव्यसम्पूर्णैः पताकैस्तोरणादिभिः । कुम्भेषु वा
सुदेवादीन् सुरान् संपूजयेत् क्रमात् ॥ वासुदेवो हयग्रीव-

स्तथा सङ्कर्षणो विभुः । महावराहः प्रद्युम्नो नारसिंहस्तथैव च ॥ अनिरुद्धो वामनश्च पूजनीया यथाक्रमात् । तस्य पूर्णशरावेषु लोकेशानर्चयेत्ततः ॥ मध्ये तु वारुणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् । पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्ध्यात्वास्मिन् जलशायिनम् ॥ ततः संपूजयेद्देवं धान्योपरि निधाय च ॥ व्याघ्रचर्म्म समास्तीर्य तस्मिन् कौशेयवाससि । निवेश्य पूजयेद् विम्बं मूलमन्त्रेण वैष्णवः ॥ तोरणेषु चतुर्दिक्षु चण्डादीनर्चयेत् तदा । कुमुदादि करान् दिक्षु तथा धर्मादिदेवताः ॥ संपूज्य विधिना तस्मिन् पश्चाद्धोमं समाचरेत् । आग्नेयं कल्पयेत् कुण्डं मेखलाद्युपशोभितम् ॥ अश्वत्थाद् वा शमीगर्भादाहृत्याग्नौ विनिक्षिपेत् । वैष्णवस्य गृहाद्वापि समानीयानलं द्विजः ॥ गृह्योक्तविधिनैवात्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् । इध्माधानादि पर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥ पायसेन गवाज्येन तिलैर्व्रीहिभिरेव च । चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं जुहुयाद्धविः ॥ हिरण्यगर्भसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च । अहं रुद्रेभिरिति च गवाज्यं जुहुयात्ततः ॥ त्वमग्ने द्युभिरिति च सूक्तेन प्रत्यृचत्रिभिः । अस्य वामेति सूक्तेन प्रत्यृचं व्रीहिभिस्तथा ॥ अग्निं तरोर्दीधितिभिः सूक्तेन प्रत्यृचं तथा । समिद्भिः पिप्पलीरौद्रै होतव्यं मुनिसत्तमाः ! ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा । होतव्यमाज्यं पश्चात्तु तथा मन्त्रचतुष्टयम् ॥ वैकुण्ठपार्षदं होमं पायसेन घृतेन वा । समाप्य होमं हविषः शेषं तस्मै निवेदयेत् । चतुर्मन्त्रांश्चतुर्वेदांश्चतुर्दिक्षु जपेत्ततः ॥ तत्र जागरणं कुर्य्याद्गीतवादित्रनर्तकैः । रजन्यां तु व्यतीतायां स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥ वैकुण्ठ-

तर्पणं कुर्य्याद्दत्विग्भिर्ब्राह्मणैः सह। तर्पयित्वा पितॄन् दे वान्चारयतां भवनं विशेत् ॥ आचम्य पूर्ववत् पूजां कृत्वा होमं समाचरेत् । जुहुयाद्ब्रह्मणः स्तुत्यै सूक्तैश्च घृतपायसम् ॥ पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च । वैकुण्ठ पार्षदं हुत्वा कर्मशेषं समापयेत् ॥ नयनोन्मीलनं कुर्य्यात् सुमुहूर्त्तेण वैष्णवः । महाभागवतः श्रेष्ठः सूक्ष्महेमशलाकया ॥ हृदयेनैव प्रकुर्वीत नयनोन्मीलनं हरेः । निवेश्य भद्रपीठे तु स्नापयेत् सुसमाहितः ॥ सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैरृत्विजः कलशोदकैः । ततस्तन्मध्यमं कुम्भमादाय द्विजसत्तमः ॥ स्नापयेन्मन्त्ररत्नेन शतवारं समाहितः । सौवर्णेन च ताम्रेण शङ्खेन रजतेन वा ॥ स्नाप्य पञ्चामृतैर्गन्धैरुद्वर्त्य शुभचन्दनम् । मन्त्रेण स्नापयित्वाच तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥ वासोभिर्भूषणैः सम्यगलङ्कृत्य च वैष्णवः। उपचारैः समभ्यर्च्य पश्चान्नीराजयेत्तदा ॥ अलङ्कृते शुभे गेहे पीठे संस्थापयेद्धरिम् । सूक्तेनोत्तानपादस्य दृढं-स्थाप्य सुरवासने ॥ अष्टोत्तरशतं वारं शुभमन्त्रचतुष्टयात् ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं दद्यान्महाभागवतोत्तमः ॥ नत्वा गुरून् परं धाम्नि स्थितं देवं सनातनम् । ध्यात्वैव मन्त्ररत्नेन तस्मिन् बिम्बे निवेशयेत् ॥ अर्चयित्वोपचारैस्तु मङ्गलानि निवेदयेत् । दर्पणं कपिलां कन्यां शङ्खं दूर्व्वाक्षतान् पयः॥ सौवर्णमाज्यं लाजांश्च मधुसर्षपमञ्जनम् । एवं त्रयोदशे मासि मङ्गलानि निवेदयेत् ॥ तथैव दशमुद्राश्च मन्त्रेणैव समीक्षयेत् । तद्बिम्बमूर्त्तिमन्त्रेण पश्चाद्दशशतानि तु ॥ पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या च जपेच्च सुसमाहितः । सतिलैस्तण्डुलैः शुभ्रैर्जुहुयाच्च द्विजोत्तमाः ! ॥ आशिषोवाचनं कृत्वा

दीपैर्नीराजयेत्तदा। भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥ आचार्यं मृत्विजश्चापि विशेषेण समर्च्चयेत्। तदग्निं संग्रहेन्नित्यं होमार्थं परमात्मनः ॥ त्रिरात्रमुत्सवं तत्र कुर्य्याच्छक्त्या यतात्मवान्। वैष्णवैः पापमाश्रुश्च तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥ आज्येन चरुणा वापि होमं कुर्व्वीत वैष्णवः। प्रत्यहं भोजयेद्विप्रान् वैष्णवान् घृतपायसम् ॥ तन्मूर्त्तिप्रीतये शक्त्या दद्याद्वासांसि दक्षिणाः। कुर्य्यादवभृथेष्टिञ्च महाभागवतैः सह ॥ सहस्रनामभिर्विष्णोः सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः। नद्यामवभृथं कृत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम्। आज्येन मूलमन्त्रेण सहस्रं जुहुयात्तदा ॥ आशिषो वाचनं कृत्वा भोजयेद्विजसत्तमान्। एवं संस्थापयेद्देवमर्च्चयेद्विधिना तदा ॥ गृहार्च्चाया स्थापने तु लघुनन्त्वं समाचरेत्। अधिवासनमेधादि मन्त्रमत्र विवर्जयेत् ॥ एकत्र पञ्चगव्येषु विनिक्षिप्य परेऽहनि। पञ्चामृतैः स्नापयित्वा पश्चादुद्वर्त्तनादिकम् ॥ आदाय कलशं शुद्ध पवित्रोदकपूरितम्। निक्षिप्य पञ्चरत्नानि सुवर्णतुलसीदलम् ॥ चन्दनाक्षतदूर्व्वाश्च तिलान् धात्रीञ्च सर्षपम्। अभिमन्त्र्य कुशैः पश्चान्मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥ शतवारं सहस्रं वा मन्त्रेणैवाभिषेचयेत्। सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्गायत्र्या वैष्णवेनच ॥ नामभिः केशवाद्यैश्च सर्वैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः। स्नाप्य वस्त्रैर्भूषणैश्च शुभे धान्ये निवेशयेत् ॥ स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानादिपूर्ववत्। होमं कुर्य्यादूगवाज्येन पायसान्नेन वैष्णवः ॥ कर्त्तुरौपासनाग्नौ तु होममत्र विशिष्यते। प्रत्यूचं वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयाद् घृतपायसम् ॥ अस्य वामेति सूक्तेन ग

वाज्यं जुहुयात्ततः । मन्त्ररत्नेन जुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ तद्बिम्बमूर्त्तिमन्त्रेण तिलहोमं तथैव च । अविज्ञातस्तु तन्म न्त्रं मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥ यजेच्छ्रीभूप्रकाशैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया । वैकुण्ठपार्षदं होमं कृत्वा होमं समापयेत् ॥ नयनोन्मीलनं कृत्वा सौवर्णेन कुशेन वा । निवेश्यावाहये-त्पीठे मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥ मन्त्रेणोपार्च्चनं कृत्वा पश्चात् पुष्पा ञ्जलिं यजेत् । तस्मिन्बिम्बे तु तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा नियतमानसः ॥ अष्टोत्तरसहस्रन्तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः । सर्वैश्च वैष्ण वैः सूक्तैर्दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चा त्पायसान्नं घृतान्वितम् । शक्त्या च दक्षिणां दत्त्वा विशेषे णार्च्चयेद्गुरुम् ॥ सहस्रनामभिः स्तुत्वा आशीर्भिरभिवाद येत् । प्रदक्षिणनमस्कारान् कुर्व्वीतात्र पुनः पुनः ॥ प्रसीद मम नाथेति भक्त्या सम्प्रार्थयेद्विभुम् । दीपैर्नीराजयेत्प-श्चाच्छक्त्या तेन समाहितः ॥ हुतशेषं हविः प्राश्य जप्त्वा मन्त्र मनुत्तमम् । ध्यायन् कमलपत्राक्षं भूमौ स्वप्यात् कु शोत्तरम् ॥ एवं गृहार्चा विम्बस्य विष्णुं संस्थाप्य वैष्णवः अर्चयेद्विधिना नित्यं यावद्देहनिपातनम् ॥ शालग्रामशि-लायान्तु पूजनं परमात्मनः । कोटिकोटिगुणाधिक्यं भवे दत्र न संशयः ॥ न जपो नाधिवासश्च न च संस्थापनक्रि या । शालग्रामार्चने विष्णुस्तस्मिन् सन्निहितस्तथा ॥ मू र्त्तीनान्तु हरेस्तस्य यस्यां प्रीतिरनुत्तमा । तस्यामेव तु तां ध्यात्वा पूजयेत् तद्विधानतः ॥ मूर्त्यन्तरमबिम्बे तु न य-ष्टव्यं तदेव तत् । शालग्रामशिलायान्तु यश्चान्या इष्टमूर्त्त-यः ॥ अर्चनं वन्दनं दानं प्रणामं दर्शनं नृणाम् । शालग्राम-शिलायान्तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ न स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्व

यज्ञेषु दीक्षितः। यो वहेच्छिरसा नित्यं शालग्रामशिलाजलम्॥ असत्यकथनं हिंसामभक्ष्याणाञ्च भक्षणम्। शालग्रामजलं पीत्वा सर्वं दहति तत्क्षणात्॥ द्विजानामेव नान्येषां शालग्रामशिलार्चनम्। बालकृष्णवपुर्देवं पूजयेत्तद्द्विजः सदा॥ पठेद्वाप्यर्चयेद्विष्णुं विशिष्टः शूद्रयोनिजः। स्थण्डिले हृदये वापि पूजयेत्तद्द्विजः सदा॥ वाराहं नारसिंहञ्च हयग्रीवञ्च वामनम्। ब्राह्मणः पूजयेद्विष्णुं यज्ञमूर्तिञ्च केवलम्॥ क्षत्रियः पूजयेद्रामं केशवं मधुसूदनम्। नारायणं वासुदेवमनन्तञ्च जनार्दनम्॥ प्रद्युम्न मनिरुद्धञ्च गोविन्दञ्चाच्युतं हरिम्। सङ्कर्षणं तथा कृष्णं वैश्यः संपूजयेत्तदा॥ बाल गोपालवेषं वा पूजयेच्छूद्रयोनिजः। सर्व एव हि संपूज्या विप्रेण मुनिसत्तमाः!॥ सर्वेऽपि भगवन्मन्त्रा जप्तव्याः सर्वसिद्धिदाः। तस्माद्विजोत्तमः पूज्यः सर्वेषां भूतिमिच्छताम्॥ पञ्चसंस्कारसम्पन्नो मन्त्ररत्नार्थकोविदः। शालग्रामशिलायां तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम्। पूजितस्तुलसीपत्रैर्दद्याद्धि सकलं हरिः॥ यः श्राद्धं कुरुते विप्रः शालग्रामशिलाग्रतः। पितॄणां तत्र तृप्तिः स्याद्गयाश्राद्धादनन्तरम्॥ जपं हुतं तथा दानं वन्दनं च ततः क्रिया। शालग्रामसमीपे तु सर्वं कोटिगुणं भवेत्॥ ध्यात्वा कमलपत्राक्षं शालग्रामशिलोपरि। पौरुषेण तु सूक्तेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥ अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुबन्त्यास्य देवता। पुरुषो यो जगद्बीजमृषिर्नारायणः स्मृतः॥ प्रथमां विन्यसेद्वामे द्वितीयां दक्षिणे करे। तृतीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा॥ पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा। सप्तमीं वामकट्यां तु ह्यष्टमीं दक्षिणेऽपि च॥ नवमीं नाभिदेशे तु

प्येकरात्रमथवा तद्देशस्तीर्थसम्मितः॥ भोजयित्वा महा भागान् वैष्णवानतिथीनपि। ततो बालसुहृद्वृद्धान् बा न्धवांश्च समागतान्॥ भोजयित्वा यथा शक्त्या यथाका- लं जितक्षुधः। भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन यतीनां ब्रह्मचा- रिणाम्॥ शूद्रो वा प्रतिलोमो वा पथि श्रान्तः क्षुधातुरः। भोजयेत्तं प्रयत्नेन गृहमभ्यागतो यदि॥ पाषण्डः पतितो वापि क्षुधार्त्तो गृहमागतः। नैव दद्यात् स्वपक्कान्न माम मेव प्रदापयेत्॥ स्वशक्त्या तर्पयित्वैव मतिथीनागतान् गृहे। सम्यङ्निवेदितं विष्णोः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः॥ प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च सम्यगाचम्य वारिणा। विष्णोर भिमुखं पीठे हेमदिग्धे कुशोत्तरे॥ प्राग्वा प्रत्यङ्मुखो वापि जान्वोरन्तःकरः शुचिः। उदङ्मुखो वा पैत्र्ये तु समा सीताभिपूजितः॥ वंशतालादिपत्रैस्तु कृतं वसनमश्म च। कपालमिष्टकं वापि वर्ण्यं तृणमयं तथा॥ चर्मासनं शुष्ककाष्ठं खलं पर्यङ्कमेव च। निषिद्धधा तु पीठं च दा न्तमस्थिमयञ्च तत्॥ दग्धं परावितं ताळमायसञ्च वि वर्जयेत्। विभीतकन्तिन्दुकञ्च करञ्जं व्याधिघातकम्॥ भल्लातकं कपित्थं च हिन्तालं शिग्रुमेव च। निषिद्धतरवो ह्येते सर्वकर्मसु गर्हिताः॥ शुद्धदारुमये पीठे समासीत कुशोत्तरे। पीठत्वलाभे सौम्ये स्यात् कुवलं कुशविष्टरम्॥ चतुरस्रं त्रिकोणं वा वर्तुलञ्चार्द्धचन्द्रकम्। वर्णानामानुपू र्व्येण मण्डलानि यथाक्रमात्॥ स्वलङ्कृते मण्डलेऽस्मिन् विमलं भाजनं न्यसेत्। स्वर्णं रौप्यं च कांस्यं वा पर्णं वाशा स्त्रचोदितम्॥ चतुःषष्टिपलं कांस्यं तदर्धं पादमेव वा। गृ हिणामेव भोज्यं स्यात् ततो हीनन्तु वर्जयेत्॥ पलाशप-

मपत्रे तु गृही यत्नेन वर्जयेत्। यतीनाञ्च वनस्थानां पितृणाञ्च शुभप्रदम्॥ वटाश्वत्थार्कपर्णानि कुम्भीतिन्दुकयोस्तथा। एरण्डतालबिल्वेषु कोविदारकरञ्जके॥ भल्लातकाश्वपर्णानां पर्णानि परिवर्जयेत्। मोचागर्भपलाशं च वर्जयेत्तत्तु सर्वदा॥ मधूकं कुटजं ब्राह्मजम्बूप्लक्षमुदुम्बरम्। मातुलङ्गं पनसं च मोचाचर्म्मदलानि च॥ पालाक्यवर्णं श्रीपर्णं शुभानीमानि भोजने। यथाकालोपपन्ने-तु भोजने घृतसंस्कृते॥ पत्न्यादिभिर्दत्तवस्तु वास्तुदेवार्पिते शुभे। गायत्र्या मूलमन्त्रेण संप्रोक्ष्य शुभवारिणा॥ ऋतसत्याभ्यामिति च मन्त्राभ्यां परिषेचयेत्। अन्नरूपं विराजं सन्ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः॥ ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं सुधांशुसदृशद्युतिम्। शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं वै दिव्यभूषणम्॥ मनसैवार्चयित्वाथ मूलमन्त्रेण वैष्णवः। पादोदकं हरेः पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम्॥ अमृतोपस्तरणमसीति मन्त्रेण प्राशयेत्। उद्दिश्यैव हरिं प्राणान् जुहुयात् सघृतं हविः॥ अन्नलाभे तु होतव्यं शाकमूलफलादिभिः। पञ्चप्राणाद्या हुतयो मन्त्रैस्तैर्जुहुयाद्धरेः॥ श्रद्धायां प्राणेनिष्टेति मन्त्रेण च यथाक्रमात्। तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणायेति यजेद्धविः॥ मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपानायेत्यनन्तरम्। कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानायेत्याहुतिं ततः॥ कनिष्ठतर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानायेति वै यजेत्। समानायेति जुहुयात्सर्वैरङ्गुलिभिर्द्विजः॥ अयमग्निर्वैश्वानररित्यात्मानमनन्तरम्। शतमष्टोत्तरं मन्त्रं मनसैव जपेत्ततः॥ ध्यायन् नारायणं देवं भुञ्जीयात् तु यथासुखम्। वक्त्रादपातयन् ग्रासं चिन्तयन्मधुसूदनम्॥

नासनारूढपादस्तु न वेष्टितशिरास्तथा । न स्कन्दयन् न
न हसन्न बहिर्नाप्यवलोकयन् ॥ नात्मीयान् प्रलपन् जल्प
न् बहिर्जानुकरो न च । न वादकोपितनरः पृथिव्यामपि
वा न च ॥ न प्रसारितपादश्च नोत्सङ्गकृतभाजनः । ना-
श्नीयाद्भार्यया सार्धं न पुत्रैर्वापि विह्वलः ॥ न शयानो ना
तिसङ्गो न विमुक्तशिरोरुहः । अन्नं वृथा न विकिरन् नि
ष्ठीवन् नातिकाङ्क्षया ॥ नातिशब्देन भुञ्जीत न वस्त्रार्धो
पवेष्टितः । प्रगृह्य पात्रं हस्तेन भुञ्जीयान् पैतृके यदि ॥ च
षके पुटके वापि पिबेत्तोयं द्विजोत्तमः । तक्रं वाप्यथ वा क्षी
रं पानकं वापि भोजने ॥ वक्त्रेण सान्तर्धानेन दत्तमन्येन वा
पिबेत् । ग्रासशेषं नचाश्नीयात्पीतशेषं पिबेन्न तु ॥ शाकमू-
लफलादीनि दन्तच्छिन्नं न खादयेत् । उद्धृत्य वामहस्तेन तो-
यं वक्त्रेण यः पिबेत् ॥ स सुरां वै पिबेद्भक्त्वा सद्यः पतति रौर
वे । शब्देनापोशनं पीत्वा शब्देन दधिपायसे ॥ शब्देनान्नर
सं क्षीरं पीत्वेव पतितो भवेत् । प्रत्यक्षलवणं भुक्तं क्षीरं च
लवणान्वितम् ॥ दधि हस्तेन मश्नीतं सुरापानसमं स्मृतम्
आरनालरसं तद्वत्तद्देवानार्पितं हरेः ॥ आसनेन तु पात्रेण
नैव दद्याद्घृतादिकम् । नोच्छिष्टं घृतमादद्यात् पैतृके भो
जने विना ॥ तथैव तु पुरोडाशं पृषदाज्यञ्च माक्षिकम् । पा
नीयं पायसं क्षीरं घृतं लवणमेव च ॥ हस्तदत्तं न गृह्णीया
त्तुल्यं गोमांसभक्षणम् । अपूपं पायसं मांसं यावकं कृस
रं मधु ॥ केवलं यो वृथाश्नाति तेन भुक्तं सुरासमम् । कर-
ञ्जं मूलकं शीग्रु लशुनं तिलपिष्टकम ॥ तालास्थि श्वेतवृ-
न्ताकं सुरापानसमं स्मृतम् । अन्यच्च फलमूलाद्यं भक्ष्यं
पानादिकञ्च यत् ॥ स्रक्चन्दनादि ताम्बूलं यो भुङ्क्ते हर्य-

नर्पितम्। कल्पकोटिसहस्राणि रेतोविण्मूत्रभाग् भवेत्॥ तस्मात्सर्वं स्वविमलं हरिभुक्तं यथोक्तवत्। स पवित्रेण यो भुङ्क्ते सर्वयज्ञफलं लभेत्॥ ध्यायन् नारायणं देवं वाग्यतः प्रयतात्मवान्। भुक्त्वावनतितृप्त्यैव प्राशयेदम्बु निर्मलम्॥ अमृतापिधानमसीतिमन्त्रेण कुशपाणिना। किञ्चिदन्नमुपादाय पीतशेषेण वारिणा॥ पैतृकेन तु तीर्थेन भूमौ दद्यात्तदर्थिनाम्। रौरवे नरके घोरे वसतां क्षुत्पिपासया॥ तेषामन्नं सोदकञ्च अक्षय्यमुपतिष्ठतु। इति दत्त्वोदकं तेषां तस्मिन्नेवासने स्थितः॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च वक्त्रं संशोध्य वारिभिः। द्विराचम्य विधानेन मन्त्रेण प्राशयेज्जलम्॥ पीत्वा मन्त्रजलं पश्चादाचम्य हृदयाम्बुजे। राममिन्दीवरश्यामं चक्रशङ्खधनुर्धरम्॥ युवानं पुण्डरीकाक्षं ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः। समासीनः स्वखासने वेदमध्यापयेत्ततः॥ सच्छिष्यान् यांस्तु शास्त्रं वा स्नेहाद्वा धर्म्मसंहिताम्। इतिहासपुराणं वा कथयेच्छृणुयाच्च वा। रवावस्तङ्गते सन्ध्यां बहिः कुर्व्वीत पूर्ववत्॥ बहिः सन्ध्या शतगुणं गोष्ठे शतगुणं तथा। गङ्गाजले सहस्रं स्यादनन्तं विष्णुसन्निधौ॥ उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां जप्त्वा जप्यं समाहितः। पूर्ववत् पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः॥ अष्टाक्षरविधानेन निवेश्यैवं समाहितः। सायमौपासनं कृत्वा वैष्णवं होममाचरेत्॥ ध्यात्वा यज्ञमयं विष्णुं मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम्। तिलव्रीह्याज्यचरुभिस्तत्रैकेनापि वा यजेत्॥ वैश्वदेवं भूतबलिं कृत्वा दत्त्वा च आचमेत्। शय्यायां विन्यसेद्देवं पर्य्यङ्के समलङ्कृते॥ सवितानै गन्धपुष्पधूपैरामोदिते शुभे। शाययित्वा च देवेशं देवीभ्यां

संहितं हरिम्॥ हिरण्यगर्भसूक्तेन नासदासीदनेन च। कृत्वा पुष्पाञ्जलिं पश्चादुपचारैः समर्चयेत्॥ श्रिये जात इत्यृचैव ध्रुवसूक्तेन च द्विजः। दीपैर्नीराजनं कृत्वा पश्चादर्घ्यं निवेदयेत्॥ स्ववाससा यवनिकां विन्यस्याथ समाहितः। द्वादशार्णं महामन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम्॥ अस्त्रैश्च शङ्खचक्राद्यैर्दिक्षु रक्षां सुविन्यसेत्। स्तोत्रैः स्तुत्वा नमस्कृत्वा पुनः पुनरनन्तरम्॥ वैष्णवैश्च सुहृद्भिश्च भुञ्जीयादर्पितं हरेः। आचम्याग्निमुपस्पृश्य समासीनस्तु वाग्यतः॥ ध्यायन् हृदि शुभं मन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम्। शेषाहिशायिनं देवं मनसैवार्चयेत्ततः॥ शयीत शुभशय्यायां विमले शुभमण्डले। ऋतौ गच्छेद्धर्मपत्नीं विना पञ्चसु पर्वसु॥ पुत्रार्थी चेत्तु युग्मासु स्त्रीकामी विषमासु च। न श्राद्धदिवसे चैव नोपवासदिने तथा॥ नाशुचिर्मलिनो वापि न चैव मलिनां तथा। न क्रुद्धां न च क्रुद्धः सन् न रोगी नच रोगिणीम्॥ न गच्छेत् क्रूरदिवसे मघामूलद्वयोरपि। ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय आचामेत्प्रयतात्मवान्॥ यतीच ब्रह्मचारी च वनस्थो विधवा तथा। अजिने कम्बले वापि भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरे॥ ध्यायन्तः पद्मनाभं तु शयीरन् विजितेन्द्रियाः। अर्पयेद् वार्चयेद्विष्णुं त्रिकालं श्रद्धयान्वितः॥ आचरेयुः परं धर्मं यथावृत्त्यनुसारतः। प्रातः कृष्णं जगन्नाथं कीर्तयेत् पुण्यनामभिः॥ शौचादिकन्तु यत्कर्म पूर्वोक्तं सर्वमाचरेत्। नैमित्तिकविशेषेण पूजयेत् पतिमव्ययम्॥ तत्तत्काले तु तन्मूर्त्तेरर्चनं मुनिभिः स्मृतम्। प्रसुप्ते पद्मनाभे तु नित्यं मासचतुष्टयम्॥ द्रोण्यान्दोलायामपि वा भक्त्या संपूजयेद्विभुम्। क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं रमया

सह॥ नीलजीमूतसङ्काशं सर्व्वालङ्कारसुन्दरम्। कौस्तुभो-द्भासिततनुं वैजयन्त्या विराजितम्॥ लक्ष्मीघनकुचस्पर्शशु भोरस्कं सुवर्चसम्। ध्यात्वैवं पद्मनाभन्तु द्वादशार्णेन नित्य शः॥ पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यै स्त्रिसन्ध्यास्वपि वैष्णवः। निवेद्य पा यसान्नं तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः॥ सहस्रं शतवारं वा द्व यं मन्त्रं जपेत्सुधीः। द्वादशार्णमनुञ्चैव जप्त्वाज्येन तिलैश्च वा॥ केवलं चरुणा वापि जुहुयात्प्रतिवासरम्। अधःशायी ब्रह्मचारी सर्वभोगविवर्जितः॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान् ए वमभ्यर्च्च्य केशवम्। बोधयित्वाथ कार्त्तिक्यां दद्यात् पुष्पा ण्यनेकशः॥ साज्यैस्तिलैः पायसेन मधुना च सहस्रशः। मू लमन्त्रेण जुहुयात् सूक्तैश्चावभृथं ततः॥ सहस्रनामभिः स्तुत्वा दद्यादर्पणमेव च। गृहं गत्वाथ देवेशम्पूजयित्वा य थाविधि॥ भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् शुक्लपक्षे नभोमासि द्वादश्यां वैष्णवः शुचिः॥ पवित्रारो पणं कुर्य्यान्नाभिमात्रायतं न्यसेत्। तथा वक्षसि पर्यन्तं सहस्रन्तान्तवं स्मृतम्॥ कुशग्रन्थिसहस्रन्तु पादान्तं वि न्यसेत्ततः। सौवर्णीं राजतीं मूलां शतग्रन्थियुतां न्यसेत् ॥ मृणालतान्तवं पश्चात् पुष्पमालां ततः परम्। शतमौक्ति कह्लाराणि नानारत्नमयान्यपि॥ उपोष्यैकादशीं तत्र रात्रौ जागरणान्वितः। अभ्यर्च्चयेज्जगन्नाथं गन्धपुष्पफलादिभिः ॥ नीत्वा रात्रिं नर्त्तकाद्यैः प्रभाते विमले नदीम्। गत्वा स्ना त्वा च विधिना तर्पयित्वेशमर्च्चयेत्॥ सर्वैश्च वैष्णवैः सू-क्तैर्मध्वाज्यतिलपायसैः। हुत्वा दत्त्वा दशार्णेन सहस्रं जु हुयात्ततः॥ पश्चादारोपयेद्विष्णोः पवित्राणि शुभानि वै। पवस्व सोम इति च जपन् सूक्तं सुपावनम्॥ निवेदयेत्प-

विन्नाणि तथा विष्णोर्यथाक्रमात्। मन्दिरं कुशयोक्तेन वेष्टयन् परमात्मनः॥ वितानपुष्पमालाद्यै रलङ्कृत्य च सर्व्वतः। सहस्रं द्वादशार्णेन भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्॥ अथोपनिषदुक्तानि पञ्चसूक्तान्यनुक्रमात्। त्वेह यत्पीतमित्यादि जपन् पुष्पाञ्जलीन्ततः॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं कुर्व्वीत पारणम्। शक्त्या वा चोत्सवं कुर्य्यात्त्रिरात्रं वैष्णवोत्तमः॥ प्रत्यब्दमेवं कुर्व्वीत पवित्रारोपणं हरेः। क्रतुकोटिसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः॥ तत्र दुर्भिक्ष रोगादिभयं नास्ति कदाचन। संप्रासे कार्त्तिके मासे साया ह्ने पूजयेद्धरिम्॥ हृद्यैः पुष्पैश्च जातीभिः कोमलैस्तुलसी दलैः। अर्चयेद्विष्णुं गायत्र्यानुवाकैर्वैष्णवैरपि॥ पावमान्यैश्च तन्मासं भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्। अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा॥ अष्टाविंशति वा शक्त्या दद्याद्दीपान् सुपालिकान्। सुवासितेन तैलेन गवाज्येनाथवा हरेः॥ अष्टोत्तरशतं नित्यं तिलहोमं समाचरेत्। मनुना वैष्णवेनापि गायत्र्या विष्णुसंज्ञया॥ हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा तार्क्ष्यामेव तदा विभोः। हविष्यं मोदकं शुद्धं नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः॥ तैलं शुक्तं तथा मांसं निष्पावान्माक्षिकं तथा। चणकानपि माषांश्च वर्जयेत्कार्त्तिकेऽहनि॥ भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् नित्यं दानादिशक्तयः। अन्ते च भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्॥ एवं संपूज्य देवेशं कार्त्तिके क्रतुकोटिभिः। पुण्यं प्राप्यानघो भूत्वा विष्णुलोके महीयते॥ दशमीमिश्रितां त्यक्त्वा वेलायामरुणोदये। उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादशीं वापि वैष्णवः॥ स्नात्वामलक्या नद्यां तु विधानेन हरिं यजेत्। सुगन्धकुसुमैः शुभ्रैरुपचारैश्च सर्व-

शः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्य्यात् पुराणं संहितां पठेत् । जागरेऽस्मिन्नशक्तश्चेद्दर्भानास्तीर्य वैष्णवः ॥ पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यात्समाहितः । ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥ स्नात्वा सन्तर्प्य देवेशं तुलस्या मूलमन्त्रतः । द्वयेन वा विष्णुसूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलींस्ततः ॥ तथैव जुहुयादाज्यं मन्त्रेणैव शतं ततः । पायसान्नं निवेद्येशे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥ ध्यायन् कमलपत्राक्षं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः । अहःशेषं समानीय पुराणं वाचयन् बुधः ॥ सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायां पूजयेद्धरिम् । अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥ ब्राह्मणस्यतु सूक्तैश्च शनैर्दोलां प्रचालयेत् । इतिहासपुराणाभ्यां गीतवाद्यैः प्रबन्धकैः ॥ एवं संपूजयेद्देवं तस्यां निशि समाहितः । मध्याह्ने पूजयेद्विष्णुं वैष्णवेन समाहितः ॥ चम्पकैः शतपत्रैश्च करवीरैः शितैरपि । वैष्णवेनैव मन्त्रेण पूजयेत्कमलापतिम् ॥ नकरीन्द्रेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः । मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं दद्यात् पुष्पाणि भक्तितः ॥ तथैव होमं कुर्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा । रुदध्यन्नं फलयुतं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥ दीपैर्नीराजनं कृत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः । मन्दवारे तु सायाह्ने तावत्सम्यगुपोषितः ॥ तिलैः स्नात्वा विधानेन सन्तर्प्य च सनातनम् । नृसिंहवपुषं देवं पूजयेत्तद्विधानतः ॥ मन्त्रराजेन गायत्र्या मूलमन्त्रेण वा यजेत् । अखण्डबिल्वपत्रैश्च जातिकुन्दैश्च यूथिकैः ॥ च्छन्नः पञ्चोशना शान्त्याः त्वमग्ने ! द्युभिरीति च । दद्यात् पुष्पाञ्जलिं भक्त्या मन्त्रेणैव शतं यथा ॥ आभ्यामेवानुवाकाभ्यां प्रत्यृचं जुहुयाद् घृतम् । मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं बिल्वपत्रैर्घृतान्वितैः ॥ वैकुण्ठपार्ष

दं हुत्वा होमशेषं समापयेत्। मधुशर्करसंयुक्तानपूपान् मोदकांस्तथ॥ मण्डकान् विविधान् भक्ष्यान् सूपान्नं मधुमिश्रितम्। सवासितं पानकञ्च नृसिंहाय समर्पयेत्॥ नृत्यं गीतं तथा वाद्यं कुर्वीत पुरतो हरेः। भोजयेच्च ततो विप्रान् नव सप्ताथ पञ्च वा॥ हर्यर्पितहविष्यान्नं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम्। ध्यायेन्नृसिंहं मनसा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः॥ एवं शनिदिने देवमभ्यर्च्य नरकेशरीम्। सर्वान् कामानवाप्नोति सोऽश्वमेधायुतं लभेत्॥ षष्टिवर्षसहस्रं स पूजां-प्राप्नोति केशवः। कुलकोटिं समुद्धृत्य वैकुण्ठपुरमाप्नुयात्॥ प्रायश्चित्तमिदं गुह्यं पातकेषु महत्स्वपि। अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात्॥ पक्षे पक्षे पौर्णमास्यामुदितेऽस्मिन्दिवाकरे। स्नात्वा संपूजयेद्विष्णुं वामनं देवमव्ययम्॥ समासीनं महात्मानं तस्मिन् पूर्णेन्दुमण्डले। सन्तर्पयेच्छुभजलैः कुसुमाक्षतमिश्रितैः॥ तत्र मूलेन मन्त्रेण पूजयेत् परमेश्वरम्। तुलसीकुन्दकुमुदैरथ पुष्पाञ्जलिं चरेत्॥ त्वं सोम इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत्। पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत पायसान्नं सशर्करम्॥ मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं सूक्तेन प्रत्यृचं तथा। अग्निसोमानुवाकेन समिद्भिः पिप्पलैर्यजेत्॥ सहस्रनामभिः स्तुत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम्। वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नेन शक्तितः॥ स्वयं भुक्त्वा हविः शेषं शयीत नियतेन्द्रियः। एवं संपूज्य देवेशं पौर्णमास्यां जनार्दनम्॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्। मघायामपि पूर्वाह्णे स्नात्वा कृष्णां जलैर्द्विजः॥ सन्तर्प्य मूलमन्त्रेण तिलमिश्रितवारिभिः। तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्चयेदच्युतं ततः॥ कृष्णैश्च तुलसीपत्रैः केतकैः कमलैरपि। शो

णितैः करवीरैश्च जपाकुटजपाटलैः ॥ अस्य वामेति सूक्ते न दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः । मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कृष्णं श्री तुलसीदलैः ॥ तथैव जुहुयादग्नौ तिलैः कृष्णैः सशर्करैः । आज्येन पौरुषं सूक्तं प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥ नारायणानु वाकेन उपस्थाय जनार्दनम् । सुसंयावैः सौहृदैश्च शाल्य न्नं विनिवेदयेत् ॥ वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः । तस्यां रात्रौ जपेन्मन्त्रमयुतं हरिसन्निधौ ॥ वै ष्णवैरनुवाकैश्च दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः । पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यात्कुशोत्तरे ॥ एवं संपूज्य देवेशं मघायां वैष्णवो त्तमः । उद्धृत्य वंशजान् सर्वान् वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥ व्यती पाते तु संप्राप्ते हयग्रीवं जनार्दनम् । पुष्पैश्च करवीरैश्च पुण्ड रीकैः समर्च्चयेत् ॥ योरयीत्यनुवाकेन प्रत्यृचं वै यजेद् बु धः । मन्त्रेण च शतं दत्त्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥ यवैश्च तण्डुलैर्वापि तिलैः पुष्पैरथापि वा । मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं जु हुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥ अभूदेकाद्यष्टसूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्च- रुम् । शेषं निवेद्य हरये संप्राश्याचमनं चरेत् ॥ सहस्रशी र्षसूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् । शाल्योदनं सूपयुतं विवि धैश्च फलैरपि ॥ गवाज्येन घृतं दत्त्वा दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् । हविष्यन्तु स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः ॥ एवं संपूज्य देवेशं व्यतीपाते सनातनम् । दशवर्षसहस्रस्य पूजायाः फल- माप्नुयात् ॥ ग्रहणे रविसंक्रान्तौ वराहवपुषं हरिम् । कु मुदैरुज्वलैः पद्मैस्तुलसीभिः कुरण्टकैः ॥ अर्च्चयेद् भूधरं देवं तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः । दूरादिहेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पा ञ्जलिं द्विजः ॥ मन्त्रेण च सहस्रं तु शतं वापि यजेत्तदा । ति

लैश्च जुहुयात्तद्वत् सूक्तेन प्रत्यृचं घृतम् ॥ सूपान्नं कृसरा न्नं च भक्ष्या पूर्वा घृतप्लुतान्। नैवेद्यं विनिवेद्येशे ब्राह्मणा न् भोजयेत्ततः ॥ एवं संपूज्य देवेशं संक्रान्तौ ग्रहणे हरिम्। कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥ वैशाखे पूजये द्रामं काकुत्स्थं पुरुषोत्तमम्। सीतालक्ष्मणसंयुक्तं मध्याह्ने पूजयेद्विभुम् ॥ पुन्नागकेतकीपद्मैरुत्पलैः करवीरकैः। चा म्पेयवकुलैः पूजां षडर्णेनैव कारयेत् ॥ जातये वाति सू- क्तेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः। संक्षेपेण शतश्लोक्यां प्र तिश्लोक्या यजेत्तथा ॥ पुष्पाञ्जलिं सहस्रं तु मन्त्रेणैव यजे द्रामम्। त्वमग्न इति सूक्तेन पायसं जुहुयादृचा ॥ पश्चान्म न्त्रेणाज्यहोमौ नैवेद्यं पायसं घृतम्। कदलीफलं शर्करां च पानकं च निवेदयेत् ॥ पञ्च सप्त त्रयो वापि पूजनीया द्विजो त्तमाः।। हृद्यैरन्नपानाद्यै र्गोहिरण्यादिदक्षिणैः ॥ हवि ष्यान्नं स्वयं भुक्त्वा पठेद्रामायणं नरः। एवं संपूज्य विधि वद्राघवं जानकीयुतम् ॥ भुक्त्वा भोगान् मनोरम्यान् वि ष्णुलोके महीयते। लक्ष्मीनारायणं देवं भार्गवे वासरे नि शि ॥ अखण्डबिल्वपत्रैश्च तुलसीकोमलैर्दलैः। अर्चयेन्म न्त्ररत्नेन वामाङ्कस्थश्रिया सह ॥ चन्दनं कुङ्कुमोपेतङ्क स्तुर्यां च समर्पयेत्। श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां दद्यात् पु- ष्पाञ्जलिं ततः ॥ मन्त्रद्वयेन पुष्पाणां सहस्रं च निवेदयेत् त्वमग्न इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमान् यजेत् ॥ अखण्डबि ल्वपत्रैर्वा पद्मपत्रैर्घृतेन वा। श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां प्र- त्यृचं जुहुयात् ततः ॥ अग्निं न वेति सूक्तेन तिलैर्व्रीहिभिरे व वा। मन्त्ररत्नेन जुहुयात् सुगन्धकुसुमैः शतम् ॥ मण्डका न् क्षीरसंयुक्तान् पायसान्नं सशर्करम्। शाल्यन्नं पृषदाज्यं

च मन्त्र्यासो विनिवेदयेत्॥ अभ्यर्च्य विप्रमिथुनान् वासो ऽलङ्कारभूषणैः। भोजयित्वा यथाशक्त्या पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः॥ मन्वन्तरशतं विष्णुं दुग्धाब्धौ हेमपङ्कजैः। संपूज्य यदवाप्नोति तत्फलं भृगुवासरे॥ एवं संपूज्यमानस्तु तस्मिन्नहनि वैष्णवैः। लक्ष्म्या सह हरिः साक्षात् प्रत्यक्षं तत्क्षणाद्भवेत्॥ कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सायंसन्ध्यासमागमे। गोपालपुरुषं कृष्णमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः। मल्लिकामालतीकुन्दयूथी कुटजकेतकैः॥ लोध्रनीपार्जुनैर्नागैः कर्णिकारैः कदम्बकैः। कोविदारैः करवीरै बिल्वैरास्फोटकैरपि॥ दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम्। ये त्रिंशतीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पांजलिं ततः॥ श्रीकृष्णं तुलसीपत्रैः प्रत्यृचं पूजयेद्विभुम्। श्रीकृष्णाय नम इति सूक्तेनाष्टोत्तरं शतम्॥ पूजयित्वाथ होमन्तु तिलैः कृष्णैर्घृतान्वितैः। प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तै र्जुहुयात् पुरुषोत्तमम्॥ समिद्भिः पिप्पलैश्चापि-मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम्। नामभिः केशवाद्यैश्च चरुं पश्चाद् घृतप्लुतम्॥ वैष्णव्या चैव गायत्र्या पृषदाज्यं शतं तथा। गुडोदनं सर्पिषाक्तं भक्ष्याणि विविधानि च॥ क्षीरान्नं शर्करोपेतं नैवेद्यञ्च समर्पयेत्। वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः॥ एवमभ्यर्च्य गोविन्दं कृष्णाष्टम्यां विधानतः। सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥ द्वयोरप्यनयोः श्रीशं कूर्मरूपं समर्च्चयेत्। ससागरां महीं सर्व्वां लभते नात्र संशयः॥ अर्चयेन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः। अर्च्चयित्वा विधानेन हविष्यं व्यञ्जनैर्युतम्॥ कृदीर्घयन्त्रराजान् सूपघृतमिश्रान् निवेदयेत्। अहं यवेति सूक्तेन कुर्य्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः॥ सहस्रं मूलमन्त्रे

ण पूजयेत्तुलसीदलैः। तिलमिश्रैश्च पृथुकै जुहुयाद्धव्यवा हने॥ प्रयद्द इति सूक्ताभ्यां नासदासीत्यनेन च। मन्त्रेणाज्यं सहस्रन्तु जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः॥ भोजयेद्वैष्णवान् भक्त्या विशेषेणार्च्चयेद्गुरुम्। कौर्मे तु शतवर्षन्तु समभ्यर्च्य विधानतः॥ अत्राप्यर्च्चनमात्रेण तत्फलं समवाप्नुयात् मधुशुक्लप्रतिपदि केशवं पूजयेद्द्विजः॥ स्नात्वा मध्याह्न समये करवीरैः सुगन्धिभिः। अग्निमील इत्याद्येन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत्॥ मन्त्ररत्नेन वाभ्यर्च्य चरुपायसहोमकृत्। ईले द्यावेति सूक्तेन यदिन्द्राग्नीत्यनेन च॥ विष्णुसूक्तैश्च जुहुयाद्गायत्र्या विष्णुसंज्ञया। अपूपान् कटकाकारान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम्॥ फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं विनिवेदयेत्। भोजयेद्ब्राह्मणान् शक्त्या दक्षिणाभिः प्रपूजयेत्॥ साग्रं सम्वत्सरं तत्र सम्यक् संपूजयेद्धरिम्। सर्व्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत्॥ तस्मिन्नवम्यां शुक्ले तु नक्षत्रे दितिदेवते। तत्र जातो जगन्नाथो राघवः पुरुषोत्तमः॥ तस्मिन्नुपोष्य मध्याह्ने स्नात्वा सन्ध्यां विधानतः। तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्च्चयेद्राघवं हरिम्॥ षडक्षरेण मन्त्रेण गन्धमाल्यानुलेपनैः। अभ्यर्च्य जगतामीशं जपेन्मन्त्रं समाहितः। शान्तिं शास्त्रं पुराणञ्च नाम्नां विष्णोः सहस्रकम्॥ पावमानैर्विष्णुसूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः। रामायणशतश्लोक्या दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः॥ सशर्करं पायसान्नं कपिलाघृतसंयुतम्। रम्भाफलं पानकञ्च नैवेद्यं विनिवेदयेत्॥ पीतानि नागपर्णानि स्निग्धपूगीफलानि च। कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलञ्च समर्पयेत्॥ दीपन्नीराजयेद्भक्त्या नमस्कृत्य पुनः पुनः। प्रीतये रघुनाथ-

स्य कुर्य्याद्दानानि शक्तितः ॥ षडक्षरेण साहस्रं तिलैर्वा पा यसेन वा। कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा घृतेन जुहुयात्ततः ॥ अस्य वामेति सूक्तेन समिद्भिः पिप्पलस्य तु। वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्य्यात् द्वित्रियामं स मर्चयेत्। प्रभाते विमले चापि ततो भरतजन्मनि ॥ तृतीयेऽहनि मध्याह्ने सौमित्रेर्जन्मवासरे। सानुजं जगतामीशमर्चयेत् पूर्ववद्द्विजः ॥ पूजां पुष्पाञ्जलिं होमं जपं ब्राह्मणभोजनम्। अविच्छिन्नं तथा कुर्य्यादग्निहोत्रं त्रिवासरम् ॥ एवं त्रिरात्रं कुर्व्वीत राघवाणां विधानतः। महोत्सवं जन्मभेषु प्रत्यब्दं चैत्रमासिके ॥ चतुर्थेऽह्नि तथा नद्यां कुर्य्यादवभृतं द्विजः। वैष्णवैरनुवाकैश्च रामनामभिरेव च ॥ चरितं रघुनाथस्य जपन्नवभृतं चरेत्। देवान् पितॄंश्च सन्तर्प्य गृहं गत्वार्च्चयेत्प्रभुम् ॥ कुर्य्यादवभृथेष्टिञ्च चरुणा पायसेन वा। अस्य वामेति सूक्तेन परोमात्रेत्यनेन च ॥ प्रत्यृचं जुहुयात्पश्चान्मन्त्रेण शतसंख्यया। हुत्वा समाप्य होमन्तु शेषं सम्प्राशयेच्चरुम् ॥ आचम्य पूजयेद्देवं वैष्णवान् भोजयेत्ततः। स्वयं भुञ्जीत तद्रात्रौ वृन्दशायी समाहितः ॥ एवं द्वादशभिः पूज्यश्चैत्रे नावमिके तथा। षष्टिवर्ष सहस्राणि श्वेतद्वीपनिवासिनम् ॥ संपूज्य यदवाप्नोति तदेवात्र समश्नुते। यज्ञायुतशतं लब्ध्वा विष्णुलोके महीयते ॥ तस्यैव पौर्णमास्याञ्च शीतांशो रुदये तथा। स्नात्वा संपूजयेद्देवं माधवं रमयासह ॥ शुद्धजाम्बूनदप्रख्यं कन्दर्पशतसन्निभम्। लक्ष्म्या सह समासीनं विमले हेमपङ्कजे ॥ चन्दनेन सुगन्धेन करवीराब्जपङ्कजैः। कर्पूरकुङ्कुमोपेतचन्दनेन च पूजयेत् ॥ तन्मन्त्रैर्मन्त्ररत्नाभ्यां माध

वं विधिना यजेत्। मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम्॥ कृष्णारम्भाफलैर्जुष्टं नैवेद्यं विनिवेदयेत्। अस जीवत्व इत्यादि षट्सूक्तैः कुसुमैर्यजेत्॥ मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कोमलैस्तुलसीदलैः। संपूज्य होमं कुर्व्वीत साज्येन चरुणा ततः॥ विहीभोतोरित्यनेन सूक्तेन प्रत्यृचं द्विजः। कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम्॥ कृत्वाथ पौरुषं सूक्तं श्रीसूक्तं जुहुयाद्द्विजः। सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥ कृतशेषं स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः। एवं संपूज्य देवेशं माधव्यां मधुसूदनः॥ सर्व्वान् कामानवाप्नोति हरिसायुज्यमाप्नुयात्। वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु मध्याह्ने पुरुषोत्तमम्॥ अर्च्चयेद्रक्तकमलै रुत्पलैः पाटलैरपि। ह्रीवेरकरवीरैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया॥ दध्यन्नं फलसंयुक्तं पायसञ्च निवेदयेत्। प्रत्यृचं चैद्विवं सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयात्ततः॥ साराष्ट्रेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः। शक्त्या विप्रान् भोजयित्वा पूजयेद्देशिकं तथा॥ तस्मिन् सम्पूजितो देवः प्रत्यक्षस्तत्क्षणाद्भवेत्। शयने भोजयेद्विष्णुं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः॥ कुशप्रसूनदूर्व्वाग्रपुण्डरीककदम्बकैः। मूलमन्त्रेण श्रीविष्णुं गायत्र्या च समर्च्चयेत्॥ सत्येनोत्तमसूक्तेन ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं यजेत्। मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तुलसीपल्लवैस्तथा॥ पश्चाद्धोमं प्रकुर्व्वीत विष्णुसूक्तैः सपायसम्। मन्त्ररत्नेन जुहुयादाज्यमष्टोत्तरं शतम्॥ सशर्करं पायसान्नमपूपान्विनिवेदयेत्। विश्वजितेतिसूक्तेन कुर्य्यान्नीराजनं ततः॥ भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् पूजयेच्च विशेषतः। सर्व्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत्॥ मा

जापत्यर्क्षसंयुक्ता नभः कृष्णाष्टमी यदा। नभस्यैव भवे त्सा तु जयन्ती परिकीर्त्तिता॥ तस्यां जातो जगन्नाथः केशवः कंसमर्दनः। तस्मिन्नुपोष्य विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ अष्टमी रोहिणीयोगो मुहूर्त्तं वा दिवानिशम्। मुख्यकाल इति ख्यात स्तत्र जातः स्वयं हरिः। मासद्वये यद्य-लाभे योगे तस्मिन् दिवा निशि॥ नवमी रोहिणीयोगः कर्त्तव्या वैष्णवैर्द्विजैः। रात्रियोगस्तु बलवान् तस्यां जातो जनार्दनः॥ तिलेन वै भवान्ते च पारणा यत्र चोच्यते। यामत्रयवियुक्तायां प्रातरेव हि पारणा॥ पूर्वेद्युर्नियमं कुर्य्याद्दन्तधावनपूर्वकम्। प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् कृष्णमव्ययम्॥ षडक्षरेण मन्त्रेण बालकृष्णतनुं हरिम्। सुकृष्णतुलसीपत्रै रर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः॥ दुग्धं क्षीरं शर्कराञ्च नवनीतं निवेदयेत्। सहस्रमयुतं वापि जपेन्मन्त्रं षडक्षरम्॥ गवाज्यं जुहुयाद्वह्नौ कृष्णमन्त्रेण पायसम्। सहस्रं शतवारं वा प्रत्यृचं विष्णुसूक्तकैः॥ कृत्वा स्रुगन्धिपुष्पाणि तैरेव च समर्चयेत्। सहस्रनाम्नां गीतानां पठनं गुरुपूजनम्॥ वैष्णवान् भोजयेच्छक्त्या हुतशेषं सकृत्स्वयम्। कृत्वा कुशोत्तरे स्वप्याद्भूमौ नियमवान् शुचिः॥ परेऽह्नुपोष्य विधिवत् स्नात्वा नद्यां विधानतः। तर्पयित्वा जगन्नाथं पितॄन्देवांश्च तर्पयेत्॥ पूर्ववत् पूजयित्वेशं जपहोमादिकं चरेत्॥ अवैष्णवं द्विजं तस्मिन् वाङ्मात्रेणापि नार्च्चयेत्। पुराणादिप्रपाठेन रात्रौ जागरणं चरेत्॥ शीतांशावुदिते स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः शुचिः। नवो नवो भवतीत्यृचार्घ्यं विनिवेदयेत्॥ अर्चयेन्मातुरुत्सङ्गे स्थितं कृष्णं सनातनम्। तुलसीगन्धपुष्पैश्च

कस्तूरीचन्द्रचन्दनैः ॥ षडक्षरेण मन्त्रेण भक्त्या सम्पूजये-द्धरिम्। वसुदेवं नन्दगोपं बलभद्रञ्च रोहिणीम्॥ यशोदां च सुभद्रां च मायां दिक्षु प्रपूजयेत्। प्रह्लादादीन् वैष्णवांश्च तथा लोकेश्वरानपि॥ धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत्। अनूनमिति सूक्तेन भक्त्या नीराजनं तथा॥ शन्न इत्यादिसूक्तैश्च दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः। दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥ सहस्रनामभिः स्तुत्वा शय्यायां विनिवेशयेत्। गीतं नृत्यञ्च वाद्यञ्च यथा शक्त्या च कारयेत्॥ ततः प्रभातसमये सन्ध्यामन्वास्य वैष्णवः। दशाक्षरेण मन्त्रेण तुलसीचन्दनादिभिः॥ सम्पूज्य वैष्णवैः सूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः। मन्त्रेण जुहुयादाज्यं सहस्रं हव्यवाहने॥ ममाग्न इति सूक्ताभ्यां जुहुयात्पायसं ततः। परोमात्रेति सूक्तेन चरुं तिलविमिश्रितम्॥ सर्वैश्च भगवन्मन्त्रैरेकैकामाहुतिं यजेत्। नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः॥ वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्। ततो मङ्गलवादित्रैर्यानैर्योग्यैश्च चामरैः॥लाजैर्हरिद्राचूर्णैश्च गन्धैः पुष्पैः सुगन्धिभिः। मुदा विकिरयन् सर्वे बालवृद्धाश्च मध्यमाः॥ नार्य्यश्च रमणैः सार्द्धं सुवासिन्यश्च योषितः। आरोप्य शिबिकायान्तु देवकीनन्दनं हरिम्॥ अकर्दमां नदीं रम्यां तडागं वा मनोहरम्। गच्छेयुर्ग्राहशैवालजलौकादिविवर्जितम्॥ कुर्य्यादवभृतं तत्र पावमान्यैः पवित्रकैः। विष्णुसूक्तैश्च सुस्नात्वा देवान्-पितॄंश्च तर्पयेत्॥ विचित्राणि च भक्ष्याणि दद्यात्तत्र शुभान्वितः। गृहं गत्वा तथैवेशं पूर्ववत्पूजयेद्द्विजः॥ भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्। हिरण्यवस्त्रा-

भरणैराचार्यं पूजयेत्तु सः॥स्वयञ्च पारणां कुर्य्यात् पुत्र-पौत्रसमन्वितः। सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायामर्च्चयेद्धरि-म्॥ चतुःस्तम्भां चतुर्धामवितानाद्यैरलङ्कृताम्। धूपै दीपैश्चैवरम्यां दोलां सम्पूजयेद् द्विजः॥ स्तम्भेषु वेदान् मन्त्रांश्च धामस्वभ्यर्च्य कच्छपम्। पादेष्वाशागजान् पीठे सतच्छन्दांसि चास्तरे॥ प्रणवञ्चातपत्रेतु शेषङ्कृतौ खगे-श्वरम्। इतिहासपुराणानि सर्वतः परिपूजयेत्॥ तस्यां निवेश्य दोलायां वासुदेवं श्रियः पतिम्। उपचारैरर्च्चयित्वा शनैर्दोलाञ्च दोलयेत्॥ वेदाद्यैर्ब्रह्मणः सत्यैः सूक्तैरङ्गैर्द्विजो त्तमः। सामगानैः प्रबन्धैश्च गायन् कृष्णं जगद्गुरुम्॥ सुवा सिन्यो दोलयित्वा वैष्णवान् पूजयेत्ततः। एवं संपूज्य देवेशं पापैर्मुक्तो हरिं व्रजेत्॥ दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकना शनम्। कोटियागानुजं पुण्यं लभते नात्र संशयः॥ शिवब्र ह्मादयो देवा नारदाद्या महर्षयः। दोलायां दर्शनार्थं वै प्र यान्त्यनुचरैः सह॥ गन्धर्वाप्सरसः सर्वा विमानस्थाः स किन्नराः। गायन्ति सामगानैश्च दोलायामर्चितं हरिम्॥ गवाज्यसंयुतैर्दीपैर्भक्त्या नीराजनं चरेत्। मरुत्व इन्द्र सू क्तेन मङ्गलाशीभिरेव च॥ ताम्बूलफलपुष्पाद्यैर्वैष्णवान् भोजयेत्ततः। आशिषोवाचनं कृत्वा नमस्कृत्वा विसर्जये त्॥ एवं संपूज्य देवेशं जयन्त्यां मधुसूदनम्। सर्वान् लो कान् जपेत्त्वाशु याति विष्णोः परं पदम्॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां विष्णुदैवते। अदित्यामुदभूद्विष्णुरुपेन्द्रो वामनोऽव्ययः॥ तस्यां स्नानोपवासाद्यमक्षय्यं परिकीर्त्ति तम्। श्रीकृष्णजन्मवत् सर्वं कुर्यादत्रापि वैष्णवः॥ स र्वान् कामानवाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्। माघमासे

तु सप्तम्या मुदिते चैव भास्करे। स्नात्वा नद्यां विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥ रक्तैश्च करवीरैश्च कुमुदेन्दीवरादिभिः मन्त्ररत्नेनार्चयित्वा पायसान्नं निवेदयेत् ॥ यतश्च गोपा इत्यादि दशसूक्तान्यनुक्रमात्। पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या वै प्रत्यृचं वैष्णवोत्तमः ॥ सहस्रं शतवारं वा मन्त्रेणापि यजेत्ततः। पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ॥ वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित्। वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं कर्म्म समाचरेत् ॥ नीराजनं ततो दद्यादयं गौरित्यनेन तु। इति वा इति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥ सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः। गुरुं सम्पूजयेद्भक्त्या भुञ्जीत तद्धविः सकृत् ॥ अधःशायी ब्रह्मचारी जपेद्रात्रौ समाहितः। एवं सम्पूज्य देवेशं तस्मिन्नहनि वैष्णवः ॥ त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात्। द्वादश्यामपि तस्यां वै यज्ञवाराहमच्युतम् ॥ वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेत् प्रयतात्मवान्। महिसाक्षं घृताक्तं वै धूपं दद्यात् प्रयत्नतः ॥ दद्याद्दशाङ्गदीपं च गवाज्येन च वैष्णवः। सशर्कराज्यं सूपान्नं मोदकान् कृसरं तथा ॥ इक्षुदण्डानि रम्याणि फलानि च निवेदयेत्। प्रतेमहीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि भक्तिमान् ॥ सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुणा-पायसेन वा। मधुसूक्तेन होतव्यं गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥ आज्येन वैष्णवैर्मन्त्रैः त्रिशतं त्रिभिरेव तु। वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ भोजयेद् ब्राह्मणान् भक्त्या गुरुं चापि प्रपूजयेत्। सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्। कोदण्डस्थे दिनकरे तस्मिन्मासि निरन्तरम् ॥ अरु

णोदयवेलायां प्रातःस्नानं समाचरेत्। तर्पयित्वा विधाने न कृतकृत्यः समाहितः॥ नारायणं जगन्नाथ मर्च्चयेद्विधिवद् द्विजः। पौरुषेण विधानेन मूलमन्त्रेण वा यजेत॥ शतपत्रैश्च जातीभिस्तुलसीबिल्वपुष्करैः। गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि॥ पायसान्नं शर्करान्नं मुद्गान्नं सघृतं हविः। सुवासितञ्च दध्यन्नमपूपान् मधुमिश्रितान्॥ मोदकान् पृथुकान् लाजान् शष्कुलीचणकानपि। विविधानि च भक्ष्याणि फलानि च निवेदयेत्॥ वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम्। ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च॥ ऋचामशीतिपादश्च पारायणं प्रकीर्त्तितम्। वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यजेत्॥ रात्रौ होमं प्रकुर्व्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा। सर्ववेदेष्वशक्तस्तु होमकर्म्मणि वैष्णवः॥ वैष्णवैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहुयाद्बुधः। यजुषापि तथा साम्ना शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत्॥ अशक्तो यस्तु वेदेन प्रतिवासरमच्युतम्। मूलमन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः॥ तेनैव जुहुयाद्भक्त्या सहस्रं वह्निमण्डले। अथवा रघुनाथस्य चारित्रेण महात्मनः॥ प्रतिश्लोकेन पुष्पाणि दद्यान्मासं निरन्तरम्। अधःशायी ब्रह्मचारी सकृद्भोजी भवेद्द्विजः॥ मासान्ते तु विशेषेण पूजयेद् वैष्णवान् द्विजान्। एवमभ्यर्च्च्य गोविन्दं धनुर्मासे निरन्तरम्॥ दिने दिने वैष्णवेष्ट्या फलं प्राप्नोत्यसंशयः। यं यं कामयते चित्ते तन्तमाप्नोति पूरुषः॥ महद्भिः पापकैर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते। तपोमास्युदिते भानौ मासमेकं निरन्तरम्॥ स्नात्वा नद्यां तडागे वा तर्पयेत्पतिमच्युतम्। अर्च्चयेन्माधवं नित्यं तन्मन्त्रेणैव तत्र वै॥ मन्त्ररत्नेन वा नित्यं माधवीचूतचम्पकैः।

मण्डपानि विचित्राणि शर्कराज्ययुतानि च ॥ शाल्यन्नं द-
धिसंयुक्तं मोदकांश्च निवेदयेत्। वैष्णवैः पावमानैश्च कु
र्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥ तिलैश्च जुहुयाद्वह्नौ मधुशर्करमि
श्रितैः। प्रत्यृचं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ॥ सहस्रं
मूलमन्त्रेण तन्मन्त्रेणापि वै द्विजः। सहस्रं वा शतं वापि श
क्त्याच जुहुयाद्बुधः ॥ यज्ञे यज्ञमिति ऋचा दीपान्नीराज
येत्ततः। रात्रौ दोलार्चनं कुर्य्याद् वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥मा
सान्ते भोजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः। एवं सम्पूजि
ते तस्मिन् प्रसन्नोऽभूज्जनार्दनः ॥ ददाति स्वपदं दिव्यं यो
गिगम्यं सनातनम्। फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां वै उदिते च नि
शाकरे॥ उपोष्य विधिवद्भक्त्या पूजयेद् वैष्णवोत्तमः। तिलै
श्च करवीरैश्च कर्णिकारैश्च पाटलैः ॥ कुन्दसहस्रकुसुमै
र्यजेत् तं कमलापतिम्। विष्णुसूक्तैः प्रत्यृचं च चरुणाज्ये
न मन्त्रतः ॥ ब्रह्मा देवानामनेन दीपान्नीराजयेत्ततः। प्र
सन्नो नित्यमनेन उपस्थाय सनातनम्। वैष्णवान् भोजये
च्छक्त्या भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ॥ एवं सम्पूज्य देवेशं त
स्यां रात्रौ सनातनम्। षष्टिवर्षसहस्रस्य पूजामाप्नोत्यसं
शयः ॥ एवं सम्पूजयेद् विष्णुं निमित्तेषु विशेषतः। यथा
कालं यथावर्णं यथाशक्त्या यथाबलम् ॥ यथोक्तपुष्पाला
भे तु तुलस्या वै समर्च्चयेत्। नैवेद्यस्याप्यलाभे तु हविष्यं
वा निवेदयेत् ॥ सूक्तानि वैष्णवान्येव सूक्तालाभे यथा य
जेत्। एकेन वा पौरुषेण सूक्तेन जुहुयात्तथा ॥ सर्वत्राज्यं
प्रशस्तं स्याद्धोमद्रव्याद्यलाभतः। मन्त्रालाभे मूलमन्त्रं
सर्वतन्त्रेषु यो यजेत्॥ उपस्थानन्तु सर्वत्र तद्विष्णोरिति
वा ऋचा। नीराजनन्तु सर्वत्र श्रिये जातेत्यनेन वा ॥तत्तत्का

लोचितं सर्वं मनसा वापि पूजयेत्। तुलसीमिश्रितं तोयं भक्त्या वापि समर्पयेत्॥ सर्वेष्वेषु निमित्तेषु महाभागवतोत्तमान्। संपूज्य परिपूर्णत्वमाप्नोत्यत्र न संशयः॥ ॥
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्म्मशास्त्रे भगवन्नित्यनैमित्तिकविधिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः।

हारीत उवाच। महोत्सवविधिं कुर्य्याद्देवस्य परमात्मनः॥ ग्रामार्चायाः प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना नृप!। यात्रोत्सवे कृते विष्णोः श्रुतिस्मृत्युक्तमार्गतः॥ अनावृष्ट्यग्निदुर्भिक्षभयं नास्त्यत्र किञ्चन। वारिजं वातजं वाग्निसर्पविद्युद्द्विषत्कृतम्॥ महारोगग्रहैश्चैवं यद्भयं ग्रामवासिनाम् कृते महोत्सवे तत्र भयं नास्ति न संशयः॥ तस्य दासा भविष्यन्ति नानाजनपदेश्वराः। सार्वभौमो भवेद्राजा भक्त्या कृत्वा महोत्सवम्॥ नवाह्निकं च सप्ताहं पञ्चाहं प्रत्यहं तथा सम्वत्सरे ऋतौ मासि पक्षे कुर्यात् क्रमेण तु॥ तस्मिन्नादौ शुभदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकम्। अङ्कुरार्पणमादौ तु गरुत्मत्केतुमुच्छ्रयेत्॥ याश्च षडित्योषधयः केतुको वेद इत्यपि। अश्वत्थारूढशमीगर्भस्तुभामरणिमाहरेत्॥ निर्मथीतेति सूक्तेन तथैवासीदमीति च। आभ्यां च प्रत्यृचं तस्मिन्निध्माधानादि पूर्ववत्॥ चर्वाज्यैरयमन्नीति उपस्थायार्चयेत्तथा। तदग्निं संग्रहेत्तावदुत्सवः परिपूर्यते॥ दीक्षितः स भवेत्तावदाचार्यो विजितेन्द्रियः। वेदवेदाङ्गविच्छ्रौतस्मार्तकर्म्मविधानवत्॥ महाभागवतो विप्रस्त्वान्विकः सर्वकर्म्मसु। लौकिके वा प्रकुर्वीत माथिताग्निर्न चेद्यदि॥ आभ्यामेव च सूक्ताभ्यामग्नौ देवं यजेद्बुधः। प्रातः स्मार्तविधानेन धौतवस्त्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत्॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणै

र्दान्तैर्यागभूमिं विशेद्गुरुः। देवालयस्य मध्ये तु वेदिं र
म्यां प्रकल्पयेत्॥ अङ्कुरार्पणपात्रैश्च भद्रकुम्भैरलङ्कृता
म्। वितानकुसुमाद्युक्तां कृत्वा तत्र सुखासने॥ महोत्सवार्हं
बिम्बं च निवेश्यास्मिन् प्रपूजयेत्। श्रीभूनिलादिसंयुक्तं
नित्यैः परिजनैर्वृतम्॥ मन्त्ररत्नविधानेन पूजयित्वा जगद्
गुरुम्। इमे विप्रस्येत्यादिभि स्त्रिभिः सूक्तैश्च पूजयेत्॥सु
रभीणि च पुष्पाणि प्रत्यृचं विनिवेदयेत्॥ चतुर्दिक्षु च चत्वा
रो ब्राह्मणा मन्त्रवित्तमाः। वाराहं नारसिंहं च वामनं राघ
वं मनुम्॥ ईशान्यादिषु चत्वारो विष्णुमन्त्रान् विदिक्षु च।
वेद्या दक्षिणतः कुण्डं लवणाढ्यं च तत्र तु॥ हुताशनं प्रति-
ष्ठाप्य इध्माधानादिकं चरेत्। सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुं ति
लविमिश्रितम्। प्रत्यृचं जुहुयाद्वह्नौ मध्वाज्यगुडमिश्रितम्
॥ आज्यं श्रीभूमिसूक्ताभ्यां त्वं सोम इति पायसम्। पूर्वोक्तै
र्वैष्णवैर्मन्त्रै स्तिलैर्व्रीहिभिरेव वा॥ प्रत्येकं जुहुयात्सर्वा
दष्टोत्तरशतं क्रमात्। वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समाप-
येत्॥ कृदध्यन्नं फलयुतं पानकञ्च निवेदयेत्। ताम्बूल-
ञ्च समाप्याथ ऋत्विजश्चापि पूजयेत्॥ ततः स्यन्दनमा-
नीय पताकाच्छत्रसंयुतम्। श्वेतैः सलक्षणैरूह्ययानमश्वैः
प्रकल्पितैः॥ वस्त्रपुष्पमणिस्वर्णभूषितं तत्र चित्रितम्। त
स्मिन् मृदुतरश्लक्ष्णपर्यङ्कं स्थाप्य देशिकः॥ तस्मिन्निवे
श्य देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम्। अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्यै
र्धूपदीपादिभिस्तथा॥ रथचक्रेषु वेदांश्च धर्मादीनपि पू
जयेत्। आधारशक्तिमाधारे ईषादण्डे पुराणकम्॥ छ-
न्दांसि कूवरे सप्त पर्यङ्के भुजगाधिपम्। हयेषु चतुरो म-
न्त्रान् योक्त्रेष्वङ्गानि षट् च वै॥ ध्वजे पताकराजानं छत्रे

नन्तं स्वराणि तु । तालवृन्ते चामरे च अक्षराणि च पूजयेत् ॥ अभ्यर्च्यैवं रथं दिव्यं पश्चात् संपूजयेद्धरिम् । दिक्पालावर णांश्चैवमर्चयेद्दिक्षु सर्वतः ॥ जीमूतस्येति सूक्तेन तत्र पुष्पा ञ्जलिं चरेत् । मरुत्वानिन्द्रेति सूक्तेन कृत्वा नीराजनं ततः ॥ वनस्पतीति सूक्तेन वादयेत्पटहादिकम् । गीतैर्नृत्यैश्च वादित्रैः पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरैः ॥ हयैर्गजैः स्यन्दनैश्च परि तस्तर्पयेत्प्रभुम् । ऋत्विजः पुरतो वेदानङ्गानि च जपेत्तदा ॥ गायेत् सामानि भक्त्या वै पुरतः पार्श्वतो हरेः । कुङ्कु मैः कुसुमैर्लाजैर्विकिरन्वै समन्ततः ॥ स्वलङ्कृतेषु विथि षु पर्यटन् सेवयेत्प्रभुम् । गृहद्वारेषु मार्गेषु भक्ष्यैरिक्षुभिरे व च ॥ कुसुमैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्चापि सेवयेत् । एवं नि षेव्य देवेशं पुनर्गेहं निवेशयेत् ॥ तमभि प्रगायतेति जप न् सूक्तं निवेशयेत् । प्रसन्नाज मित्यनेन दीपान्नीराजये त्ततः ॥ पीठे निवेश्य देवेशमुपचारान् समर्पयेत् । वयसुपे त्य ध्यायेम आशीषो वाचनं चरेत् ॥ अनेन विधिना कुर्य्या दुत्सवं प्रतिवासरम् । जपैर्होमै स्तथा दानैर्विप्राणां भोजनै रपि ॥ समाप्ते चोत्सवे विष्णोः कुर्य्यादवभृथं शुभम् । नदीं खातं तडागं वा देवेन सहितो व्रजेत् ॥ स्यन्दनादिषु याने षु स्थिता नार्यः स्वलङ्कृताः । पुरुषाश्च हरिद्राश्च चूर्णा दीन् विकिरन्मिथः ॥ कुर्यादवभृतं तत्र विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सह । वासुदेवोत्सवे स्नानमश्वमेधफलं लभेत् ॥ स्नात्वा सन्तर्प्य देवादीन् प्रविश्य हरिमन्दिरम् । यजेतावभृथे ष्टिञ्च अस्य वामेति सूक्ततः ॥ चरुमाज्यं तिलैर्वापि अ नुवाकैश्च वैष्णवैः । एवं हुत्वावभृथेष्टिं वै वैष्णवान् भो जयेत्ततः ॥ गुरुञ्च ऋत्विजश्चैव पूजयेद्भक्तित स्ततः । पि

बासोमेत्यध्यायेन कुर्य्यात् स्वस्त्ययनं हरेः॥ इच्छन्ति-त्वेत्य ध्यायेन प्रत्यृचञ्च द्वयेन च। अष्टोत्तरशतं जुहुयात्कुसुमैरेव वैष्णवः॥ हिरण्यगर्भसूक्तेन तथैवाज्यं द्विजोत्तमः। पुनरेव तु होतव्यं हुत्वा वैकुण्ठपार्षदम्॥ होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेदपि। सर्वयज्ञसमाप्तौ तु पुष्पयागं समाचरेत्॥ सर्वं संपूर्णतामेति परितुष्टो जनार्दनः। एवं महोत्सवं कुर्य्यात्प्रत्यब्दं परमात्मनः॥ अथ नित्योत्सवे पूजा होमश्चात्र विधीयते। शिबिकायां निवेश्येशं पूजयित्वा विधानतः॥ तत्र चामरवादित्रभृङ्गारैस्तालवृन्तकैः। दीपिकाभि रनेकाभिर्दूर्वाग्रकुसुमाक्षतैः॥ फलमोदकहस्ताभिर्नारीभिः समलङ्कृतम्। देवस्यायतनं रम्यं त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत्॥ तत्तन्मन्त्रान् जपेद्दिक्षु सर्वासु द्विजपुङ्गवाः। बलिञ्च निक्षिपेत्तासु देवानुद्दिश्य पूर्वतः॥ प्राचीं विश्वजिते सूक्तं अग्नेतव अनन्तरम्। याम्ये परे इमां सन्तु मोषुणास्तु तदन्तरम्॥ यच्चिद्धेति प्रतीच्यान्तु विहिहोत्येत्यनन्तरम्। स सोम इति सौम्यान्तु कद्रुद्रायेत्यनन्तरम्॥ प्रजापतिं तथा चोर्द्धमधश्च पृथिवीं क्षिपेत्। एवं दिक्षु बलिं दत्वा परिणीय जनार्दनम्॥ स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च भवनं सम्प्रवेशयेत्। पीठे निवेश्य देवेशं पूजयित्वा विधानतः॥ विहिसोतादिसूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे। नीराजनं ततो दद्यात् ध्रुवसूक्तेन वैष्णवः॥ शाययित्वा च शय्यायां दद्यात् पुष्पाणि मन्त्रतः। इमं महेति सूक्ताभ्यां पूजयेत् विष्णुमव्ययम्॥ सौदर्शनेन मन्त्रेण रक्षां कुर्यात्समन्ततः॥ एवं नित्योत्सवं कुर्य्याद्रात्रौ चाह्नि सर्वदा। गुरूणामन्त्यदिवसे भगवज्जन्मवासरे॥ का-

र्त्तिक्यां श्रावणे वापि कुर्य्यादिष्टिञ्च वैष्णवीम्। उपोष्य पूर्वेद्दिवसे दीक्षितः सुसमाहितः॥ स्वस्तिवाचनपूर्वेण कारयेदङ्कुरार्पणम्। नद्यां स्नात्वा च ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्वेदपारगैः॥ पौरुषेण विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्। गन्धैर्नानाविधैःपुष्पैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः॥ फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च ताम्बूलाद्यैः प्रपूजयेत्। अर्घ्याद्यैरुपचारैस्तु सूक्तान्ते पूजयेद्धरिम्॥ अध्यायान्ते मण्डलान्ते नैवेद्यैर्विविधैरपि। पूजयित्वा हरिं भक्त्या वैष्णवान् भोजयेत्तथा॥ आज्येन चरुणा वापि तिलैः पद्मैरथापि वा। समिद्भिर्बिल्वपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः॥ यज्ञरूपं हरिं ध्यायन् प्रत्यृचं वेदसंहिताम्। होमः समाप्यते यावत्तावद्वै दीक्षितो भवेत्॥ जुहुयाद्वै गार्हपत्यो सोऽग्निमभ्यर्च्य भूपते!। अग्निरक्षणमप्युक्तं यावदिष्टिः समाप्यते॥ विशिष्टान् वैष्णवान् विप्रान् भोजयेत्प्रतिवासरम्। ऋत्विजश्च पठेत्तावच्चतुर्मन्त्रान् समाहितः॥ यजेदवभृथेष्टिं च पावमान्यैश्च वैष्णवैः। अन्ते संपूजयेद्विप्रान् वासोलङ्कारभूषणैः॥ ऋत्विजश्च गुरुं चैव पूजयेच्च विशेषतः। एवमिष्टिन्तु यः कुर्याद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः॥ क्रतूनां दशकोटीनां फलं प्राप्नोत्यसंशयः। यस्मिन्देशे वैष्णवेष्ट्या पूजितो मधुसूदनः॥ दुर्भिक्षरोगाग्निभयं तस्मिन् नास्ति न संशयः। अशक्तः सर्वदेवेन कर्तुमिष्टिं च वैष्णवीम्॥ सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात्प्रत्यृचं हविः। तैरेव पुष्पाञ्जलिं च कुर्यादिष्ट्याः प्रपूर्त्तये॥ अथवा मूलमन्त्रं तु लक्षं जप्त्वा हुताशने। अयुतं जुहुयात्तद्वत्पुष्पाणि च सनातने॥ इष्टिः संपूर्णतां याति सर्वदाः सदक्षिणाः। एवमिष्टिं प्रकुर्वीत प्रत्यब्दं वैष्णवोत्तमः॥

तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य वंशस्योज्जीवनाय च। वृध्यर्थमपि लोकस्य देवतानां हिताय च॥ पिता वा यदि वा माता भ्राता वान्ये सुहृज्जनाः। यदि पञ्चत्वमापन्नाः कथं कुर्याद्द्विजोत्तमः॥ कनिष्ठवर्जमेवात्र वपनं मुनिभिः स्मृतम्। स्नात्वाचम्य विधानेन कारयेत् पूजनं हरेः। रङ्गवल्यादिभि स्तत्र कुर्यात् सर्वत्र मङ्गलम्॥ रोदनं वर्जयित्वैव गोमयेन शुचि स्थलम्। विलिप्य मण्डले तत्र धान्यस्योपर्युलूखलम्॥ कलशांस्तु चतुर्दिक्षु तण्डुलोपरि निक्षिपेत्। हिरण्यपञ्चगव्यानि पञ्चत्वक्पल्लवान् न्यसेत्॥ वाससा तन्तुना वापि वेष्टयेत् त्रिः प्रदक्षिणम्। उलूखले वासुदेवं कलशेषु क्रमेण च॥ प्रद्युम्न मनिरुद्धञ्च सङ्कर्षण मधोक्षजम्। सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्त्या भक्ष्यं निवेदयेत्॥ अभ्यर्च्य मुसलं पुष्पैर्गायत्र्या प्रणवेन च। हरिद्रामवहन्यात्तु परोमात्रेति वै जपन्॥ भगवन्मन्दिरे विष्णुं हरिद्राद्यैः प्रपूजयेत्। पितुः शरीरं विधिवत् स्नापयेत्कलशोदकैः॥ तिलैश्च पञ्चगव्यैश्च गायत्र्या वैष्णवेन च। उद्धृत्य सर्वकर्मणेति स्नापयेत्पितरं सुतः॥ नारायणानुवाकेन चैवं स्नाप्य ततः पितुः। धौतवस्त्रञ्च सम्वेष्ट्य भूषणैर्भूषयेत्ततः॥ गन्धमाल्यै रलङ्कृत्य शुचौ देशे कुशोत्तरे। तिलोपरि विधायैनं वस्त्रं हित्वान्यतः सुतम्॥ धारयेदुत्तरीये द्वे यावत्कर्म समाप्यते। हुत्वैवोपासनं तस्य आर्द्रयज्ञीयकाष्ठकैः॥ शिबिकां कारयित्वा च वस्त्रमूल्यादिभिः शुभाम्। तस्मिन्नवेश्य तं प्रेतं वाहकान्वरयेत्ततः॥ स्ववर्णवैष्णवानेव पूजयेत् स्वर्णदक्षिणैः वहेयुस्तेऽपि भक्त्या तं पठन् विष्णुस्तवान् मुदा॥ हरिद्रालाजपुष्पाणि विकिरन् वैष्णवा मुदा। वादित्र नृत्यगीताद्यै-

व्रजेयुः कीर्त्तयन् हरिम् । हुताग्निमग्रतः कृत्वा गच्छेयुस्तस्य बान्धवाः ॥ वाहकानामलाभे तु शकटे गोवृषान्विते । निवेश्य शिबिकां रम्यां व्रजेयुर्न्नगराद्बहिः ॥ दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् । पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथासङ्ख्यं द्विजातयः ॥ प्राग्द्वारं सर्ववर्णानां न निषिद्धं कदाचन । गत्वा शुभतरं देशं रम्यं शुभजलान्वितम् ॥ यज्ञवृक्षसमाकीर्णं ममेध्यादिविवर्जितम् । खातयेत्तत्र कुण्डं तु निम्नं हस्तत्रयं तदा । द्वाभ्यान्त्रिभिर्वा विस्तारं चतुरायतमेव च ॥ ततः संमार्जनं कृत्वा गोमयान्वितवारिणा । सम्प्रोक्ष्य यज्ञियैः काष्ठैः स्थितिं कुर्याद्यथाविधि ॥ आस्तीर्य दक्षिणाग्रमेवमैणाजिन मनुत्तमम् । तस्मिन्नास्तीर्य्य दर्भांस्तु विकीर्य च तिलांस्तथा ॥ तस्मिन्निवेश्य तं देवं घृताक्तं नववस्त्रकम् । ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदाशयमवारितम् ॥ अहतं तद्विजानीया द्दैवे पित्र्ये च कर्मणि । परिषिच्य चिते पश्चादपोऽप्यस्मानितीत्यृचा ॥ परिस्तीर्य्य शुभैर्दर्भैरपसव्येन सव्यतः । उरस्यग्निं निधायास्य पात्रासादानमाचरेत् ॥ प्रोक्षणं चमसाज्ये च चरुमिध्मस्रुवौ तथा । असाद्योक्तविधानेन इध्माधानात् तमाचरेत् ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन हुत्वा सर्वमशेषतः । पश्चादाज्ययुतं हव्यं जुहुयादुपवीतवान् ॥ सोमानमित्योदनेन प्रत्यृचं तत आज्यतः । तं महेन्द्रेति सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमेव च ॥ एष इत्यनुवाकाभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः । सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥ तिलैश्च जुहुयात्पादमष्टाविंशतिमेव वा । एकैकामाहुतिं पश्चाद्वैकुण्ठपार्षदं यजेत् ॥ ब्रह्ममेध इति प्रोक्तं मुनिभिर्ब्रह्मतत्परैः । महाभागवतानां वै कर्त्तव्यमिदमुत्तमम् ॥

केशवार्पितसर्वाङ्गं शशिभं मङ्गलाद्वयम्। न वृथा दापये द्विद्वान् ब्रह्ममेधविधिं विना॥ परमावगतेनापि कर्त्तव्यं हि द्विजन्मनः। द्रव्यालाभेऽपि होतव्यं यज्ञियैश्च प्रसूनकैः॥ शूद्रस्यापि विशिष्टस्य परमैकान्तिनस्तथा। स्वाहाकारञ्च वेदञ्च हित्वा पुष्पैर्यजेच्छुभैः॥ तूष्णीमद्भिः परीषिच्य परिस्तीर्य्य कुशैस्तिलैः। नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः॥ मत्स्यकूर्म्मादिभिश्चैव वेदार्थोक्तप्रबन्धकैः। नमोऽन्तमेव जुहुयात् स्वाहाकारं विवर्जयेत्॥ अमन्त्रकं प्रकुर्वीत शूद्रः सर्वमशेषतः। दग्ध्वा शरीरं विधिवद्वैष्णवस्य महात्मनः॥ यन्मरणं तदवभृतमिति मत्वा विचक्षणः। स्नानार्थं पुण्यसलिलं व्रजेद्भागवतैः सह॥ अनुलिप्य घृतं सर्वं गोमयं वा तिलैः सह। दूर्व्वाग्रैरक्षतैर्लाजैः स्नानं कुर्वीत मङ्गलम्॥ स्वगृह्योक्तविधानेन तस्य पुत्राः स्वगोत्रजाः। पिण्डोदकप्रदानाद्यं सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम्॥ निर्वर्त्य विधिना धर्मं सामान्येनावशेषतः। विशिष्टं परमं धर्मं नारायणबलिं ततः॥ प्रकुर्य्याद्वैष्णवैः सार्द्धं यथाशास्त्रमतन्द्रितः। निमन्त्रयेत्तु पूर्वेद्युर्ब्राह्मणान् वैष्णवान् शुभान्॥ चतुर्विंशतिसंख्याकान् महाभागवतोत्तमः। केशवादीन् समुद्दिश्य चतुर्विंशति वैष्णवान्॥ रात्रौ निमन्त्र्य सम्पूज्य तैः सार्द्धं विजितेन्द्रियः। प्रातरुत्थाय तैर्गत्वा नदीं पुण्यजलान्विताम्॥ धात्रीफलानुलिप्ताङ्गो निमज्य विमले जले। जपन् वै वैष्णवान् सूक्तान् स्नानं कुर्वीत वै द्विजः॥ वैकुण्ठतर्पणं कुर्य्यात् कुसुमैः सतिलाक्षतैः। गृहं गत्वार्चयेद्देवं सर्वावरणसंयुतम्॥ स्रग्गन्धपुष्पैर्विविधैर्गन्धैर्धूपैश्च दीपकैः। नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैश्च फलैर्नीराजनै

रपि ॥ अर्च्चयित्वा विधानेन मूलमन्त्रेण वैष्णवः। पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानं समाचरेत् ॥ चरुं सशर्कराज्यन्तु जुहुयाद्वह्निमण्डले। प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैः केशवाद्यैश्च नामभिः ॥ हुत्वाथ वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्। गवाज्येनैव जुहुयाच्चतुर्भिर्वैष्णवोत्तमः ॥ वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्। अग्नेरुत्तरभागेन गोमयेनानुलिप्य च ॥ आस्तीर्य्य दर्भान् प्रागग्रान् चतुर्विंशति संख्यया। उदक्प्रावणिकेनैव केशवादिक्रमेण तु ॥ अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैस्तत्तन्मन्त्रैः पृथक् पृथक्। मध्वाज्यतिलमिश्रेण चरुणा पायसेन वा ॥ कुशेषु तेषु दद्यात्तु पिण्डान् तीर्थे विधानतः। स्वाहाकारेण मनसा केशवादीन् क्रमेण वै ॥ दत्त्वा पिण्डान् समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतोदकैः। नित्यमभ्यर्च्य मुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यस्तथैव च ॥ दद्यात् पिण्डत्रयं चैव तेषां दक्षिणतः क्रमात्। विष्णोर्नुकेन सूक्तेन उपस्थानजपं तथा ॥ प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा भक्त्याथ वैष्णवः। पिण्डांस्तु सलिले दत्त्वा स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पादप्रक्षालनादिभिः। अर्घ्याद्यैर्गन्धपुष्पाद्यैर्वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥ केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान्। संपूज्य विधिवद्भक्त्या महाभागवतोत्तमान् ॥ पायसं सगुडं साज्यं शुद्धान्नं पानकैः फलैः। सम्भोज्य विप्रानाचान्तान् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ हविष्यञ्च सकृद् भुक्त्वा भूमौ दद्यात् कुशोत्तरे। अयं नारायणबलिर्मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितः ॥ स्वर्गस्थानां च सर्वेषां कर्त्तव्यो वैष्णवोत्तमैः। अलाभे चैव विप्रेषु वैष्णवेष्वप्य शक्तितः ॥ सर्वं कृत्वा विधानेन जपहोमार्चनादिकम्। केशवादीन् समु-

द्विश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ॥ एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम्। श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं विशिष्टाद्यः स माचरेत् ॥ वैष्णवं परमं धर्मं महाभागवतोत्तमम्। तस्मिन् संपूजिते विप्रे सर्वं संपूजितं जगत् ॥ तस्माद्भागवतश्रेष्ठमेकं वापि सुपूजयेत्। हरिश्च देवताश्चैव पितरश्च महर्षयः॥ तस्मिन् संपूजिते विप्रे तुष्यन्त्येव न संशयः। अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ॥ मन्त्रार्थचिन्तनं योगो वैष्णवानाञ्च पूजनम्। प्रसादतीर्थसेवा च नवेज्याकर्म्म उच्यते। पञ्चसंस्कारसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मकारकः॥ आकारत्रयसम्पन्नो महाभागवतोत्तमः। श्राद्धानामप्यलाभेतु एकं नारायणं बलिम् ॥ कुर्वीत परया भक्त्या वैकुण्ठपदमाप्नुयात्। नित्यञ्च प्रतिमासञ्च पित्रोः श्राद्धं विधानतः॥ सोदकुम्भं प्रदद्यात्तु यावदिष्ट्यान्तिकं द्विजः। प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥ अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या पश्चात् कुर्याद्विधानतः। वैष्णवानेव विप्रांस्तु सर्वकर्म्मसु योजयेत् ॥ सर्वत्रावैष्णवान् विप्रान् पतितानिव सन्त्यजेत्। शङ्खचक्रविहीनास्तु देवतान्तरपूजकाः द्वादशीविमुखा विप्राः शैवाश्चावैष्णवाः स्मृताः ॥ अवैष्णवानां संसर्गात् पूजनाद्वन्दनादपि। यजनाध्यापनात्सद्यो वैष्णवत्वाच्च्युतो भवेत् ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नातिक्रम्याचरेत्सदा। स्वशाखोक्तविधानेन वैकुण्ठार्चनपूर्वकम् ॥ कर्तृत्वफलसङ्गित्वे परित्यज्य समाचरेत्। धर्मस्य कर्त्ता भोक्ता च परमात्मा सनातनः ॥ अधर्मं मनसा वाचा कर्मणापि त्यजेत्सदा। अकृत्यकरणाद्विप्रः कृत्यस्याकरणादपि ॥ अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां सद्यः पतन मृच्छति। अ

निशं मनसा यस्तु पापमेवाभिचिंतयेत् ॥ कल्पकोटिसहस्राणि निरयं वै स गच्छति । यस्तु वाचा वदेत्पाप मसत्यकथनादिकम् ॥ कल्पायुतसहस्राणि तिर्यग्योनिषु जायते यस्त्वघं कुरुते नित्यं चापल्यात्करणादिभिः ॥ युगकोटिसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमिः । दान्तः शुचि स्तपस्वी च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥ स सात्त्विकः शमयुतः सुरयोनिषु जायते । यस्त्वर्थकामनिरतः सदा विषयचापलः ॥ स राजसो मनुष्येषु भूयो भूयोऽभिजायते । क्रोधी प्रमादवान् दृप्तो नास्तिको विपरीतवाक् ॥ निद्रालु स्तामसो याति बहुशो मृगपक्षिताम् । महापापञ्चातिपापं पातकञ्चोपपातकम् । प्रासङ्गिकं नरः कृत्वा नरकान् याति दारुणान् ॥ तामिस्र मन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ । सङ्घातः कालसूत्रञ्च पूयशोणितकर्दमम् ॥ कुम्भीपाकं लोहशङ्कुस्तथा विण्मूत्रसागरः । तप्तायसाख्यो घोरा स्तप्तायसमयं गृहम् ॥ शय्या तप्तायसमयी पानकञ्चाग्निसन्निभम् । शूलमुद्गरसङ्कीर्णं कालकङ्कोलदंशितम् ॥ सिंहव्याघ्रमहानागभीकरं सम्प्रतापनम् । क्रिमिराशिमहाज्वालं तथा-विण्मूत्रभोजनम् ॥ असिपत्रवनं घोरं तप्ताङ्गारमयी नदी । सञ्जीवनं महाघोरमित्याद्या नरकाः स्मृताः ॥ महापातकजै र्घोरैरुपपातकजैरपि । व्रजतीमान् महाघोरान् दुर्वृत्तैरन्वितश्च यः ॥ प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकार्य्यकृतं महत् । कामतस्तु कृतं यत्तु मरणात्सिद्धि मृच्छति ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं विप्रस्वर्णस्य हारणम् । गुरुदाराभिगमनं तत्संयोगश्च पञ्चमः । संलापात् स्पर्शनाद्धासादेकशय्यासनाशनात् ॥ सौहार्दाद्वीक्षणाद्दानात्तेनैव समतां व्रजेत् । गुर्वाक्षेप

त्रयीनिन्दा सुहृदाम्वध एव च ॥ ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्। यागस्थं क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥ शरणागतं स्वामिनं च पितरं भ्रातरं गुरुम्। पुत्रं तपस्विनं शिष्यं भार्य्यां तेषां च सर्वतः ॥ अन्तर्वत्नीं स्त्रियो गाश्च तथा त्रयीं रजस्वलाः। देवताप्रतिमां साध्वीं बालांश्चैव तपस्विनीम् ॥ घातयित्वा समाप्नोति ब्रह्महत्यां न संशयः। जैह्म्यमात्मस्तवं क्रूरं निषिद्धानांच भक्षणम् ॥ रजस्वलामुखास्वादः पञ्चयज्ञादिवर्जनम्। अनृतं कूटसाक्षीच महाय न्त्रप्रवर्तनम् ॥ आकर्षणादि षट्कर्म्म लाक्षालवणविक्रयः। पाषण्डकल्ककुहक वेदबाह्य विधिक्रिया ॥ यक्षराक्षसभूतानामर्चनं वन्दनं तथा। वर्क्केणैवाम्बुपानञ्च सुरापस्त्रीनिषेवणम् ॥ गवां निष्पीडनं क्षीरं ताम्रस्थं गव्यमेव च। पात्रान्तरगतं यत्तु नारिकेलफलाम्बु च ॥ तालहिन्तालमाधूकफलानां रसमेव च। खरोष्ट्रमानुषीक्षीरं सुरापानसमानि वै ॥ मानकूट तुलाकूट निक्षेपहरणानि च। भूरत्ननारीहरणं रसान्नस्तेयमेव च ॥ गुडकार्पासलवणतिलकान् सामिषाम्बु च। काष्ठवृक्षे च हत्वा च लोहानां हरणं तथा ॥ विषाग्निदाहनं चैव सुवर्णस्तेयसम्मितम्। सखी भार्य्या कुमारी च सगोत्रा शरणागता ॥ साध्वी प्रव्रजिता राज्ञी निक्षिप्ता च रजस्वला। वर्णोत्तमा तथा शिष्यभार्य्या भ्रातृपितृव्ययोः ॥ मातामही पितामही पितुर्मातुश्च सोदराः अन्या मातृव्यदुहिता मातुलानी पितृष्वसा ॥ जननी भगिनी धात्री दुहितार्चायभामिनी। स्नुषाचार्य्यसुता चैव तत्पत्नी सुमहातपाः ॥ मातुः सपत्नी सार्वभौमी दीक्षिता चैव भामिनी। कपिला महिषी धेनुर्देवताप्रतिमा तथा ॥

आसामन्यतमाङ्गच्छेद्गुरुतल्पग उच्यते। महापातकिनामत्र तत्संयोगिन एव च॥ प्रायश्चित्तं नास्ति तेषां भृग्वग्निपतनं स्मृतम्। हीनवर्णाभिगमनं गर्भघ्नं भर्तृहिंसनम्॥ विशेषपतनीयानि स्त्रीणां पुंसां च यानि तु। स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो गोबालहननं तथा॥ फलपुष्पद्रुमाणां हि चौषधीनाञ्च हिंसनम्। वापीकूपतडागानां ध्वंसनं ग्रामघातनम्॥ अभिचारादिकं कर्म्म शस्यध्वंसनमेव च। उद्यानारामहननं प्रपाविध्वंसनं तथा॥ मातापितृस्कतत्यागो दारत्यागस्तथैव च। स्वाध्यायाग्निगुरुत्यागस्तथा धर्म्मस्य विक्रयः॥ कन्याया विक्रयश्चैव स्वाध्यायमद्यविक्रयः परस्त्रीगमनञ्चैव परद्रव्यापहारणम्॥ तथा पुंसाभिगमनं पशूनां गमनं तथा। वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वविध्वंसनं तथा॥ कन्याया दूषणञ्चैव गवां योनिनिपीडनम्। मानुषानां पशूनाञ्च नासाद्यङ्गविभेदनम्॥ ग्रामान्त्यजस्त्रीगमनं विज्ञेयमनुपातकम्। नित्यनैमित्तिकश्राद्धवर्जनं पशुहिंसनम्॥ मृगपक्षिमहासर्पयादसां हननक्रिया। साधारणस्त्रीगमनं पत्न्यास्ये मैथुनं तथा॥ पारवित्तं पारदार्यं निन्दितार्थोपजीवनम्। तथैवानाश्रमे वासो देवद्रव्योपजीवनम्॥ पयोदधितिलानाञ्च विक्रयं लवणक्रयम्। शाकमूलफलस्तेयमतिवृद्ध्युपजीवनम्॥ निमन्त्रितातिक्रमणं दुष्प्रासिग्रहमेव च। ऋणानामप्रदानत्वं सन्ध्याकालातिवर्त्तनम्॥ वृथैवाग्निपरित्यागः संग्रामेषु पलायिता दुर्भोजनं दुरालापं स्वधर्म्मस्य च कीर्त्तनम्॥ परेषां दोषवचनं परदारनिरीक्षणम्। नास्तिक्यं व्रतलोपश्च स्वाश्रमाचारवर्जनम्॥ असच्छास्त्राभिगमनं व्यसनान्यात्मविक्रयः

व्रात्यतात्मार्थवचन मेकैक मुपपातकम् ॥ इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः क्रिमिकीटादिहिंसनम्। भावदुष्टं कालदुष्टं क्रियादुष्टं च भक्षणम् ॥ मृच्चर्मतृणकाष्ठाम्बुस्तेयमत्यशनं तथा। अनृतं विषयचापल्यं दिवास्वप्नमसत्कथा ॥ तच्छ्रावणं परान्नं च दिवामैथुनमेव च। रजस्वला सूतिका च परस्त्रीमभिदर्शनम् ॥ उपवासदिने श्राद्धे दिवा पर्वणि मैथुनम्। शूद्रप्रेष्यं हीनसख्य मुच्छिष्टस्पर्शनादिकम् ॥ स्त्रीभिर्हास्यं कामजल्पं मुक्तकेश्यादिवीक्षणम्। इत्यादयो ये च दोषाः प्रकीर्णाः परिकीर्त्तिताः। महापापं पातकञ्च अनुपातकमेव च ॥ उपपापं प्रकीर्णञ्च पञ्चधा तत्र कीर्त्तितम्। महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥ तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यून मनुपातकम्। उपपापं ततो न्यूनं ततो हीनं प्रकीर्णकम् ॥ संसर्गस्तु तथा तेषां प्रसङ्गात्सम्प्रकीर्त्तितम्। क्रमेण वक्ष्यते तेषां प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ यो येन सम्वसेत्तेषां तस्यैव व्रतमाचरेत्। संसर्गिणस्तु संसर्गस्तत्संसर्गस्तथैव च ॥ चतुर्थस्य न दोषस्तु पतत्येषु यथाक्रमम्। प्रकीर्णकादिदोषाणां प्रासङ्गिक मविद्यते ॥ स्वल्पत्वात्पतनाभावात्तत्संसर्गान्न दुष्यति। स्नानाच्च शुद्धिर्दोषस्य संसर्गात्पतितं विना ॥ सावित्र्या चापि शुध्येत कर्त्तुरेव व्रतक्रिया। कृते पापे यस्य पुंसः पश्चात्तापोऽनुजायते ॥ प्रायश्चित्तंतु तस्यैव कर्त्तव्यं नेतरस्य तु। जातानुतापस्य भवेत्प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥ नानुतापस्य पुंसस्तु प्रायश्चित्तं न विद्यते। नाश्वमेधफले नापि नानुतापे विशुद्ध्यते ॥ तस्माज्जातानुतापस्य प्रायश्चित्तं विशुध्यते चरेदकामतः कृत्वा पतनीयं महत् पुमान् ॥ न कामतश्च

रेद्धर्मं भृग्वग्निपतनं विना । यः कामतो महापापं नरः कुर्य्यात्कथञ्चन ॥ न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनं विना इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं मनुना च महर्षिभिः ॥ पातकेषु च सर्वत्र कामतो द्विगुणं व्रतम् । कामतः पतनीयेषु मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ हयमेधायनः शुद्धिः सार्वभौमस्य भूपतेः । कामतस्त्वनुपापेषु लोके न व्यवहार्यता ॥ महत्सु चातिपापेषु प्रदीप्तं ज्वलनं विशेत् । प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकामकृतं भवेत् ॥ कामतो व्यवहारस्तु वचनादिह जायते । इति योगीश्वरेणोक्त मुपपापेषु तत्र तत् ॥ तस्मादकामतः पापं प्रायश्चित्तेन शुध्यति । तेषां क्रमेण वक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ शिरः कपालध्वजवान् भिक्षाशी कर्म्म वेदयन् । ब्रह्महा द्वादशाब्दानि पुण्यतीर्थे समाविशेत् ॥ प्रयागे सेतुबन्धादिपुण्यक्षेत्रेषु पापकृत् । तत्र वर्षादि विज्ञाप्य स्वस्यकल्पमशेषतः ॥ तत्रस्थैर्ब्राह्मणैरेवानुज्ञातो व्रतमाचरेत् । चत्वारो ब्राह्मणाः शिष्टाः परिषदित्यभिधीयते ॥ तैरुक्तमाचरेद्धर्ममेको वाध्यात्मवित्तमः । जटी वल्कलवासाश्च बहिरेव समाविशन् ॥ स्नानं त्रिषवणं कुर्वन् क्षितिशायी जितेन्द्रियः । एकभुक्तेन नक्तेन फलैरनशनेन च ॥ समापयेत्कर्म्मफलं यथाकालं यथाबलम् । राममिन्दीवरश्यामं पौलस्त्यद्रुमकल्मषम् ॥ ध्यात्वा षडक्षरं मन्त्रं नित्यं तावदहर्निशम् । एवं द्वादशवर्षाणि पुण्यतीर्थे समाचरन् ॥ मुच्यते ब्रह्महत्याया स्तपसा वीतकल्मषः । चरिते व्रतआयाते यवसङ्घेषु दापयेत् ॥ ते स्तस्य च सुसंस्काराः कर्त्तव्या बान्धवैर्जनैः । विप्रमुख्याय गां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥ प्रारम्भव्रतमध्ये तु यदि पञ्चत्वमा

मुयात्। विशुद्धिस्तस्य विज्ञेया शुभाङ्गतिमवाप्नुयात्॥ असंस्कृतस्तु गोषु स्यात् पुनरेव व्रतं चरेत्। अशक्तस्तु व्रते दद्याद्गोसहस्रं द्विजन्मनाम्॥ पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात्। ब्रह्महत्यासमेष्वेवं कामतो व्रतमाचरेत्॥ अकामतश्चरेदर्द्धं पापं मनसि चोच्यते। आज्ञापयितानुमन्तानुग्राहकस्तथैव च॥ उपेक्षिता शक्तिमांश्चेत्पादोनं व्रतमाचरेत्। कामतस्तु चरेत् पूर्णं तत्रापि द्विगुणं गुरौ॥ अन्तर्वत्न्यां तथा भार्य्यां तथैव व्रतमाचरेत्। आचार्य्ये च वनस्थेन मातापित्रोर्गुरौ तथा॥ तपस्विनि ब्रह्मविदि द्विगुणं व्रतमाचरेत्। यावत्स्वक्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च॥ कपिलां गर्भिणीङ्गञ्च हत्वा पूर्णव्रतं चरेत्। अकामतस्तु तेष्वर्धं मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम्॥ निधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये द्विगुणं चरेत्। तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः॥ चतुर्णामाश्रमाणाञ्च शौचवत् साधनं चरेत्। प्रायश्चित्तं तरोर्मध्ये केचिदिच्छन्ति सूरयः॥ गोब्राह्मणपरित्राण मश्वमेधावभृथता। इयं विशुद्धिरुदिता प्रहत्या कामतो द्विजान्॥ अग्निप्रपतनं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमाः। लोमभ्यः स्वाहेत्यादि मन्त्रैर्हुत्वा पृथक् पृथक्॥ अवाक्शिशः प्रविश्याग्नौ दग्धः शुद्धो भवेन्नरः। अकामतः सुरां पीत्वा मद्यं वापि द्विजोत्तमः॥ पूर्ववद् द्वादशाब्दानि चरेद् व्रतमनिन्दितम्। जपित्वा दशसाहस्रं त्रिसन्ध्यासु निरन्तरम्॥ द्वादशाब्दं मनुं जप्त्वा रतः शुद्धो भवेन्नरः। यानि कानि च पापानि सुरापानसमानि तु॥ अकामतश्चरेदर्धं कामतः पूर्णमाचरेत्। सर्वत्र पतनीयेषु चरित्वा व्रतमुक्तवत्॥ पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयश्चैते द्विजातयः। अज्ञाना

तु स्कुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ॥ मानुषीक्षीरपानेन पुनः संस्कारमर्हति । इत्युक्तं मनुना पूर्वमन्यैश्चापि महर्षिभिः ॥ करञ्जं लशुनं शीग्रु मूलकं ग्रामसूकरम् । च्छत्राकं कुक्कुटाण्डञ्च कालं पिण्याकं लशुनं तथा ॥ गृध्रमुष्ट्रं नृमांसं च खरं तत्तकमेव च । माहिषं माकरं मांसवृक्षं वानरमेव च ॥ निष्पीडितञ्च गोक्षीरभारनालं च मूषकम् । मार्जारं श्वेतवृन्ताकं कुम्भी निम्बदलं तथा ॥ क्रव्यादञ्च तथा भेकं शृगालं व्याघ्रमेव च । एवमादिनिषिद्धांस्तु भक्षयित्वा तु कामतः ॥ चरेद्व्रतं तथा पूर्णं पादोनम्पादकामतः । नारिकेलरसं पीत्वा दारुणा ताडितं द्विजः ॥ दग्ध्वा तालपलाशम्वा करनिर्मथितं दधि । ताम्रपात्रगतं गव्यं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥ कराग्रेणैव यद्दत्तं घृतं लवणमम्बु च । सूतकान्नञ्च शूद्रान्नं कदर्याद्यन्नमेव च ॥ शवस्पृष्टं सूतिकादृष्टमुदक्या दृष्टमेव च । पाषण्डभण्डचण्डालवृषलीपतिवीक्षितम् ॥ दत्तावशिष्टं यक्षाणां भूतानां रक्षसां तथा । उद्धृत्य वामहस्तेन वक्त्रेणैव पिबेदपः ॥ यच्चान्नमाद्येकोद्दिष्टमुच्छिष्टमगुरोरपि । हरेरनर्पितं भुक्त्वा न भुक्त्वा देवतार्पितम् ॥ कामतस्तु चरेद्धर्मञ्चरेद्देदमकामतः । अकामतः सकृज्जग्ध्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ म्लेच्छचण्डालपतितपाषण्डानामकामतः । उदन्यासह भुक्त्वा च चरेद्धर्मव्रतं द्विजः ॥ चण्डालकूपभाण्डस्थं मद्यभाण्डस्थमेव च । पीत्वा समाचरेत्सापं कामतोऽर्द्धं समाचरेत् ॥ मद्यगन्धं समाघ्राय कामतोव्रतमाचरेत् । अकामतस्तु निष्ठीव्य चरेदाचमनं द्विजः ॥ अभिमन्त्र्य जलं प्राश्य सावित्र्या च समन्वितम् । वृथा मांसाशने चैव भावदुष्टादिभक्षणे ॥ चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चा

न्द्रायणमथापि वा। कामतस्तु चरेत्पादमभ्यासे पूर्णमाच रेत्॥ कामतस्तु स्फरां पीत्वा सन्तप्तं चाग्निसन्निभम्। गोमू त्रमम्बु वा पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति॥ स्फरायाः प्रतिषेधस्तु द्विजानामेव कीर्त्तितः। विशिष्टस्यापि शूद्रस्य केचिदिच्छन्ति सूरयः॥ अनृतं मद्यमांसञ्च परस्त्रीस्वापहारणम्। विशिष्ट स्यापि शूद्रस्य पातित्यं मनुरब्रवीत्॥ स्फरा वै मलमन्नादेः पापाद्वै मलमुच्यते। तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न स्फ रां पिबेत्॥ चकाराद्विशिष्टस्य शूद्रस्यापि पूर्ववचनात् यत्तु राजन्यवैश्ययोर्गवाज्यादिमद्यस्याप्रतिषेधः तन्न मतं स्यात् न च निषिद्धादीनां सतां मतञ्च। विशिष्ट शूद्रस्या- पि मद्यमांसनिषिद्धत्वात्। इज्याध्ययनादिश्रौतस्मार्तक मार्हस्य। क्षत्रविशिष्टस्यापि तद्वद्वैश्यस्य च प्रतिषेधात् न तु प्रायश्चित्ताल्पत्वप्रतिपादनपराण्येव नत्वप्रतिषिद्धपरा णि ब्राह्मणस्य मरणान्तिकमुपदिष्टं राजन्यवैश्यविशिष्ट शूद्राणाम् पूर्णपादोनार्द्धोनव्रतचर्य्या उक्ता। स्फरायास्तु सर्वेषां द्विजानां मरणान्तिकमेव शूद्रस्य गोसहस्रदानं वा परिपूर्णव्रतं वा चरितव्यम् नतु मरणान्तिकम्॥ अग्नि वर्णां सुरां पीत्वा स्फरायास्तु द्विजातयः। मरणाच्छुद्धिमृच्छ न्ति शूद्रस्तु व्रतमाचरेत्॥ राजन्यवैश्यौ तु मद्यं पीत्वा च रेतां व्रतमेव च। शूद्रस्त्वर्धञ्चरेत्तद्वद्ब्राह्मणो मरणाच्छु- द्धिः॥ यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासमम्। नात्तव्य मेव विप्रेण भुक्त्वा तु जननं विशेत्॥ मद्यं वापि स्फरां वा पि यः पिबेद्ब्राह्मणाधमः। अग्निवर्णन्तु गोमूत्रं पिबेद ञ्जलिपञ्चकम्॥ मरणाच्छुद्धिमाप्नोति जीवेद्यदि विशु- ध्यति। मद्यस्य प्रतिषिद्धार्थं घृतं क्षीरमथाम्बु वा॥ प्रा-

शयित्वाग्निवर्णान्तु तद्धत्तां शुद्धिमाप्नुयात्। दत्त्वा स्ववर्णं विप्राय गाञ्च दत्त्वा विशुध्यति॥ क्षत्रविट्शूद्रजातीनां स्ववर्णेतु यथाक्रमम्। पादोनमर्द्धं पादं वा चरेद्व्रतं यथो क्तवत्॥ समेष्वर्धं प्रकुर्व्वीत कामतः पूर्णमाचरेत्। कामतः स्वर्णहारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत्॥ स्वकर्म ख्यापयंश्चैव हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः। राज्ञा यदि विमुक्तः स्यात् पूर्ववद्व्रतमाचरेत्॥ आत्मतुल्यस्ववर्णं वा दद्याद्विप्रस्य तुष्टिकृत्। तत्समव्यतिरिक्तेषु पादमेव चरेद्व्रतम्॥ चान्द्रायणं पराकं वा कुर्य्यादल्पेषु सर्वशः। द्रव्यप्रत्यर्पणं कर्त्तुस्तन्मूल्यद्रव्यमेव वा॥ व्रतं समाचरेत् कृत्वा यथा परिषदीरितम्। बलाच्चौर्य्येण वा स्नेहाद्व्यवहारादिनापि वा॥ समाहरति यद् द्रव्यं तत्सर्वं स्तेयमुच्यते। देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य सर्वतः॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं धर्म्मविद्भिर्मनीषिभिः। भगिनीं मातरं पुत्रीं स्नुषामाचार्य्ययोषितम्॥ अकामतः सकृद्गत्वा चरेत् पूर्णव्रतं नरः। पश्चिमाभिमुखां गङ्गां कालिन्द्या सह सङ्गताम्॥ प्लाक्षप्रस्रवणं पुण्यं द्वारकां सेतुमेव वा। चन्द्रपुष्करणीं वापि वेणीं सागरसङ्गमम्॥ गोदावर्य्याः शवर्यां वा गत्वा तत्राचरेद्व्रतम्। पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद् व्रतमनुत्तमम्॥ कृष्णाय नम इत्येष मन्त्रः सर्वाघनाशनः। इममेव जपन्मन्त्रं ध्यात्वा हृदि सनातनम्॥ त्रिसन्ध्यास्वच्युतं भक्त्या नित्यं द्वादशवत्सरम्। चान्द्रायणैः पराकैर्वा कृच्छ्रैर्वा शमयेत् समाः॥ जीवे क्षीणेऽथवा पुण्यकामी मण्डपपाटलैः। निवसित्वा बहिर्ग्रामात् क्षितिशायी जितेन्द्रियः॥ मनः सन्तापकरणमुद्वहेच्छोकमन्ततः। सदा कृष्णं हरिं-

ध्यायन् जपन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥ द्वादशाब्दाद्विमुच्येत पापा दस्मात्तृषो बलात्। भगिन्यादिषु योषित्सु यो गच्छेत्काम तो नरः ॥ प्रतप्तासमतोयेन समाश्लिष्य हुताशने। शयि त्वा स महद्वह्नौ दग्धः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ एतासु मतिदु ष्टासु कामतो बहुशो व्रजेत्। एवमग्निं विशेद्धीमान् पा पं विज्ञाप्य पर्षदि ॥ अकामतः सकृद्गत्वा चरेद्धर्मव्रतं नरः अभ्यासे तु चरेत् पूर्णं कामतः सकृदेव च ॥ कामतोऽभ्या सविषये तत्रापि मरणान्तिकम्। समेष्वर्थं प्रकुर्वीत सकृ देव ह्यकामतः ॥ कामतस्तु चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिक म्। अकामतो वाभ्यासे तु पूर्णमेव व्रतं चरेत् ॥ अन्यास्व पि च नारीषु सकृद्गत्वाप्यकामतः। पादमेवाचरेद्विद्वान - भ्यासे त्वर्धमाचरेत् ॥ साधारणासु सर्वासु चरेच्चान्द्राय णव्रतम्। कामतो द्विगुणं तासु अभ्यासे व्रतमाचरेत्। स्वदारास्वास्यगमने पुंसि तिर्यक्षु कामतः ॥ चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यमथापि वा। उदक्यां सूतिकां गत्वा च रेत्सान्तपनं व्रतम् ॥ चान्द्रायणं तथान्यासु कामतो द्विगु णं चरेत्। अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् ॥ कृत्वा सचेलं स्नात्वा च वारुणीभिश्च मार्जयेत्। चण्डा लीं पुंश्चलीं म्लेच्छां पाषण्डीं पतितामपि ॥ रजकीम्बुरु- धिव्याधां सर्वा ग्रामान्त्यजाः स्त्रियः। अकामतः सकृद्ग त्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ अभ्यासे तु व्रतं पूर्णन्ताभिश्च सह भोजने। कामतस्तु सकृद्गत्वा कृच्छ्रा त्वर्धव्रतं चरेत् ॥ तत्र भूयश्चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम्। यो येन स म्वसेद्देषान्तत्पापं सोऽपि तत्समः ॥ संलापस्पर्शनादेव श- य्याशनासनादिभिः। तद्वद्वाचरेत् सर्वं व्रतं द्वादशवार्षिक

म् ॥ अकामतश्चरेदर्द्धं षण्मासात्पादमाचरेत् । मासत्रये द्विवर्षं स्यान्मासमात्रे तु वत्सरम् ॥ कामतो द्विगुणं तत्र चरेदब्दादिकं व्रतम् । ऊर्द्धन्तु वत्सरात् पूर्णं द्वैगुण्याद्यमतः क्रमात् ॥ कामतो वत्सरादूर्ध्वं द्विगुणव्रतमाचरेत् । ऊर्ध्वं द्विवर्षात्तस्यापि मरणान्तिकमुच्यते ॥ यजनाध्यापनाद्दानात्पानाच्च सह भोजनात् । सद्य एव पतत्यस्मिन् पतितेन सहाचरन् ॥ तत्राप्यकामतस्त्वर्धं कामतः पूर्णमाचरेत् । षण्मासे वत्सरेऽप्यत्र द्विगुणं त्रिगुणं स्मृतम् ॥ ऊर्ध्वेतु निष्कृतिर्न स्याद्भृगवग्निपतनं विना । द्वितीयस्य तृतीयस्य नेष्यते मरणान्तिकम् ॥ अर्द्धं पादं समुद्दिष्टं कामतो द्विगुणं तथा । ब्रह्मकूर्चोपवासेन चतुर्थस्य विनिष्कृतिः ॥ पञ्चमस्य न दोषः स्यादिति धर्मविदो विदुः । अन्येषामपि संसर्गात्प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ पतनीयेषु नारीणां मरणान्तिकमुच्यते । अकामतश्चरेदर्द्धमव्रतं पृथु यथोदितम् ॥ व्यभिचारेतु सर्वत्र कामतो मरणाच्छुचिः । अकामतश्चरेत् पूर्णं प्रातिलोम्यं गता सती ॥ अर्द्धमेवानुलोम्येषु तथैव भ्रूणहादिषु । यतिश्च ब्रह्मचारी च गत्वा स्त्रियमकामतः ॥ गुरुतल्पगमुद्दिष्टं पूर्णमर्धं समाचरेत् । नामतो ब्रह्मचारी तु पूर्णमेवाचरेद्व्रतम् ॥ यतेस्तु मरणाच्छुद्धिः शिश्नः स्यात् कृन्तनेन वा । तयोस्तु रेतःस्खलने कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥ जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या गृहस्थः शुद्धिमाप्नुयात् । द्विसहस्रं वनस्थस्तु जपेद्रेतोनिपातने ॥ तत्रापि कामतस्तेषां द्विगुणं त्रिगुणादिकम् । परिव्राजनकामस्तु नयनोत्पाटनं तथा ॥ एवं समाचरेद्धीमान् प्रायश्चित्तमतन्द्रितः । प्रायश्चित्तमकुर्वाणः पापेषु निरतः सदा ॥ कल्पायुतशतं गत्वा नरके

प्रतिपद्यते । धृत्वा गोचर्ममात्रन्तु सममेकं निरन्तरम् ॥ पञ्चगव्यं पिबन् गोघ्नो गुरुगामी विशुध्यति । गोमूत्रेणैव च स्नात्वा पीत्वा चाचम्य वारिभिः ॥ विष्णोः सहस्रनामानि जपेन्नित्यं समाहितः । शयीत गोव्रजे रात्रौ गवां हितमनुस्मरन् ॥ व्याघ्रादिभिर्गृहीतां गां पङ्के निपतितां तथा । स चरेदथवा प्राणान् तदर्थं वै परित्यजेत् ॥ तेनैव हि विशुद्धः स्यादसम्पूर्णव्रतोऽपि वा । व्रतान्ते गोप्रदो भूत्वा ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ गोस्वामिने च गां दत्त्वा पश्चादेवं व्रतं चरेत् । दद्यात् त्रिरात्रमुपोष्य वृषमेकञ्च गा दश ॥ योक्त्रैश्च गृहदाहाद्यैर्बन्धनैर्वा हता यदि । मतिपूर्वेण गां हत्वा चरेत्त्रैवार्षिकं व्रतम् ॥ द्विवर्षं पूर्ववद्वापि चर्मणार्द्रेण वाससा । कपिलां गर्भिणीं वापि वृषं हत्वा च कामतः ॥ व्रतं द्वादशवर्षाणि चरेद्ब्रह्मव्रतोदितम् । आचार्य्यदेवविप्राणां हत्वा च द्विगुणं चरेत् ॥ होमधेनुं प्रसूताञ्च दाने च समलङ्कृताम् । उपभुक्तां वृषेणापि ताञ्च द्वादशवार्षिकम् ॥ निष्पीडनं वापि तेषु दोषेष्वल्पमतन्द्रितः । शरणागतबालस्त्रीघातुकैः सम्वसेन्न तु ॥ चीर्णव्रतानपि चरन् कृतघ्नानपि सर्वदा । अग्निदाङ्गरदां चण्डीं भर्तृघ्नीं लोकघातिनीम् ॥ हिंसयंस्तु विधानस्त्रीं हत्वा पापं न गच्छति । गुरुं वा बालवृद्धान्वा श्रोत्रियं वा बहुश्रुतम् ॥ आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥ प्रख्यातदोषः कुर्वीत परित्यक्तं यथोदितम् । अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥ कण्ठमात्रजले स्थित्वा राममन्त्रं समाहितः । जपेद्वा दशसाहस्रं ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ सुरापः स्वर्णहारी तु जपेदष्टाक्षरं तथा । लक्षं जप्त्वा कृष्णमन्त्रं

मुच्यते गुरुतल्पगात् ॥ उपोष्यान्तर्जले स्थित्वा वासुदेवमनुं शुभम्। जपेद्वा दशसाहस्रं गोघ्नः प्रयतमानसः ॥ असंख्यानि च पापानि अनुक्तान्यपि यानि च। चित्तस्थो भगवान् कृष्णः सर्वं हरति तत्क्षणात् ॥ एकादश्युपवासस्य फलं प्राप्नोति मानवः। आषाढादिचतुर्मासे कृते शुक्का जितेन्द्रियः॥ दुग्धाब्धौ शेषपर्य्यङ्के शयानं कमलापतिम्। ध्यात्वा समर्चयेन्नित्यं महद्भिर्मुच्यते ह्यघैः ॥ इति रहस्य प्रायश्चित्तम्॥

रजस्वलां सूतिकाञ्च चण्डालं पतितं तथा ॥ पाषण्डिनं विकर्मस्थं शवं स्पृष्ट्वाऽप्यकामतः। गोमयेनानुलिप्ताङ्गः सवासा जलमाविशेत् ॥ गायत्र्याष्टशतं जप्त्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति। स्पृष्ट्वातु कामतः स्नात्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥ श्वपचं पतितं स्पृष्ट्वा गोपालव्यजनाहृतम्। विड्वराहं शुनङ्कुकं गर्दभं यूपमेव च ॥ मद्यं मांसं तथैवोष्ट्रं विण्मूत्रं दशमेव च। करकञ्जलफेनञ्च वृक्षनिर्यासमेव च ॥ करञ्जं लशुनञ्चानुगच्छति स्वस्य शुद्धये। सचेलमेकवाह्यापः सावित्रीं त्रिशतं जपेत् ॥ तत्स्पृष्टस्पृष्टिनौ स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत्। ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं धर्मविद्भिरकल्मषैः। उच्छिष्टकेशभस्मास्थिकपालं मलमेव च ॥ स्नानार्द्रधरणीञ्चैव स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत्। प्रक्षाल्य पादौ संक्रम्य तथैवाचम्य वारिणा ॥ मन्त्रसम्मार्जितजलं स्पृष्ट्वा ताञ्च विशुध्यति। विशिष्टानाञ्च विप्राणां गुरूणां व्रतशालिनाम् ॥ विनीततराणामुच्छिष्टं स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत्। शैवानां पतितानाञ्च वाह्यानान्त्यक्तकर्मणाम् ॥ उच्छिष्टस्पर्शनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्। उच्छिष्टेन स्वयं चान्यमुच्छिष्टं यद्यकामतः॥ स्पृष्ट्वा सचैलं स्नात्वा च सावित्र्यष्टशतं जपेत्। कामतश्चा

चरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्च्चं द्विजोत्तमः ॥ राजानञ्च विशं शूद्रं च रेच्चान्द्रायणं द्विजः । तोच स्नात्वा चरेत् कृच्छ्रं गांवा दद्यात्प-यस्विनीम् ॥ उच्छिष्टिनं स्पृशन् शूद्रमुच्छिष्टं श्वानमेववा । स वासा जलमाप्लुत्य चरेत्सान्तपनव्रतम् ॥ तत्रापि कामतः स्पृष्ट्वा पराकद्वयमाचरेत् । पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रः स्नात्वा नद्यां विधान तः ॥ चण्डालं पतितं मद्यं सूतिकाञ्च रजस्वलाम् । उच्छिष्टेनतु संस्पृष्टो पराकत्रयमाचरेत् ॥ उच्छिष्टेन चिरं काल मुषित्वा स्ना नमाचरेत् । उच्छिष्टाशौचमरणे चरेदब्दं द्विजातयः ॥ रजस्व-ला सूतिका वा पञ्चत्वं यदि चेद्गता । पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पावमान्यैर्द्विजोत्तमाः ॥ प्रत्यृचं कदलैः स्नाप्य सपवित्रैर्जलैः शु भैः । शुभ्रवस्त्रेण सम्वेष्ट्य दाहं कुर्याद्विधानतः ॥ चण्डालाद् ब्रा ह्मणात्सर्पात् क्रव्यादादुदकादिभिः । हतानामपि कुर्व्वीत पूर्व वद्द्विजपुङ्गवः ॥ तत्रापि कामतः कुर्यात् षडब्दं तस्य बान्धवः । विषाद्यैर्धनशास्त्राद्यैरात्मानं यदि घातयेत् ॥ गोशतं विप्रमु ख्येभ्यो दद्यादेकं वृषं तथा । नारायणबलिं कृत्वा सर्वमप्यौ-र्ध्वदेहिकम् ॥ रजस्वला तु या नारी स्पृष्ट्वा चान्यां रजस्वलाम् चण्डालं पतितं वापि शुनं गर्दभमेव च ॥ तावत्तिष्ठेन्निराहारा चरेत्सान्तपनं व्रतम् । स्पृष्ट्वाप्यकामतः स्नात्वा पञ्चगव्यैः शु भैर्जलैः ॥ चातुर्वर्ण्यस्य गेहेषु चण्डालः पतितोऽपि वा । अन्त र्वर्त्ती भवेत्सा चेत्कथं स्यात्तत्र निष्कृतिः ॥ तद्गृहन्तु परित्य ज्का दग्ध्वा वान्यत्र संस्थितः । संसर्गोऽत्र प्रकारेण प्रायश्चि त्तं समाचरेत् ॥ पृथक् पृथक् प्रकुर्वीरन् सर्वे गृहनिवासिनः । दाराः पुत्राश्च सुहृदः प्रायश्चित्त यथोदितम् ॥ सभर्तृकाणां नारीणां वपनन्तु विसर्जयेत् । सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेद येदङ्गुलित्रयम् ॥ केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत्

प्रायश्चित्ते तु सम्पूर्णे कृत्वा सान्तपनं व्रतम् ॥ ब्रह्मकूर्चोपवासं वा विशुध्यन्ति तदेनसः । अर्वाक्सम्वत्सरार्धात्तु गृहदाहं न चोदितम् ॥ यद्गृहे पातकोत्पत्ति स्तत्र यत्नेन दाहयेत् । त्यजेद्वा सं निकृष्टाच्च शुद्धिश्चैवात्मन स्ततः ॥ सम्बन्धाच्चैव संसर्गात्तु ल्यमेव नृणामघम् । तस्मात्संसर्गसम्बधान् पतितेषु विवर्जयेत् ॥ चण्डालपतितादीनां तोयं यस्तु पिबेन्नरः । पराकं कामतः कुर्याद्ब्रह्मकूर्च्चमकामतः ॥ अभ्यासे तु षडब्दं स्याच्चान्द्रायणमकामतः । चण्डालानां तडागे वा नदीनां तीर्थएव वा ॥ स्नात्वा पीत्वा जलं विप्रः प्राजापत्यमकामतः । कामतस्तु पराकं वा चान्द्रायण मथापि वा ॥ अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं षडब्दं स्यादकामतः । सर्वेषां प्रतिलोमानां पीत्वा सान्तपनं चरेत् ॥ चान्द्रायणं पराकं वा त्र्यब्दं वापि यथाक्रमम् । भोजने गमनेऽप्येवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ चाण्डालपतितादीनां गृहेष्वन्नमपि द्विजः । भुक्त्वाब्दमाचरेत् कृच्छ्रं चान्द्रायणमकामतः ॥ चण्डालवाटिकायान्तु स्रुत्वा भुक्त्वाप्यकामतः । चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ चण्डालवाटिकायान्तु मृतस्याब्दं विशोधनम् । स्नपनं पञ्चगव्यैश्च पावमान्यैः शुभैर्जलैः ॥ शूद्रान्नं सूतिकान्नं वा शुना स्पृष्टञ्च कामतः । भुक्त्वा चान्द्रायणं कृच्छ्रं पराकं वा समाचरेत् ॥ जलं पीत्वा तयोर्विप्रः पञ्चगव्यं पिबेद्व्यहम् । चण्डालः पतितो वापि यस्मिन् गेहे समाचरेत् । त्यक्त्वा मृण्मयभाण्डानि गोभिः संक्रामयेत् त्र्यहम् ॥ मासादूर्ध्वं दशाहन्तु द्विमासं पक्षमेव तु । षण्मासात्तु तथा मासं गवां वृन्दं निवेशयेत् ॥ ऊर्ध्वन्तु दहनं प्रोक्तं लाङ्गुलेन च खातनम् । ब्रह्मकूर्च्चं तथा कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ अतिकृच्छ्रं पराकं च त्र्यब्दं वापि

समाचरेत्। षडब्द मूर्ध्वं षण्मासात्प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ वत्सरादूर्ध्वंसम्पूर्णं व्रतमेवाचरेद् बुधः। अमेध्यशवचण्डालमद्यमांसादिदूषितात्॥ कूपादुद्धृत्य कदलैः सहस्रं रेचयेज्जलम्। निक्षिप्य पञ्चगव्यानि वारुणैरपि मन्त्रयेत्॥ तडागस्यापि शुध्यर्थं गोभिः संक्रामयेज्जलम्। धान्यन्तु क्षालनाच्छुद्धिर्बाहुल्यं प्रोक्षणादपि॥ रसानान्तु परित्यागश्चाण्डालादिप्रदूषणात्। प्रासाददेवहर्म्याणां चण्डालपतितादिषु॥ अन्तः प्रविष्टेन्तु तदा शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा। गोभिः संक्रमणं कृत्वा गोमूत्रेणैव लेपयेत्॥ पुण्याहं वाचयित्वाथ नत्तोयैर्दर्भसंयुतैः। सम्प्रोक्ष्य सर्वतः पश्चाद्देवं समभिषेचयेत्॥ पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः स्नापयित्वाथ वैष्णवः। प्रत्यृचं पावमानैश्च वैष्णवैश्चाभिषेचयेत्॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं नु वा। चतुर्भि वैष्णवैर्मन्त्रैः स्नाप्य पुष्पाञ्जलिं तथा॥ श्रीसूक्तेन तदा दिव्यैर्दद्यान्नीराजनं ततः। अवैष्णवस्पर्शनेऽपि एवं कुर्वीत वैष्णवः। भिन्ने बिम्बे तथा दग्धे परित्यक्ते च तं गृहे॥ वैदेहीं वैष्णवीमिष्ट्वा पुनः स्थापनमाचरेत्। चौराद्यपहृते नष्टे वास्तुदेवीं यजेच्चरुम्॥ स्थानान्तरगते बिम्बे पुनः स्थापनमाचरेत्। तोयादिवासनं वेद्यामधिरोहणमेव च॥ नयनोन्मीलनं दीक्षां वर्जयित्वान्यमाचरेत्। पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पञ्चत्वक्पल्लवाञ्चितैः॥ मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैरद्भिः समभिषेचयेत्। सूक्तैश्च ब्रह्मणः स्तुत्यैरविगैर्वैष्णवीस्तथा॥ चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्। वैष्णव्या चैव गायत्र्या शङ्खेन स्नापयेद्बुधः॥ ध्रुवसूक्तमृचं स्मृत्वा जपन् संस्थापयेद्धरिम्। ततस्तन्मूर्तिमन्त्रेण मूलमन्त्रेण वा द्विजः॥ द

द्यात् पुष्पसहस्राणि देवतां स मनुं स्मरन्। पश्चात् साव रणं विष्णोरर्चयित्वा विधानतः॥ इन्द्रसोमं सोमपतेरिति सूक्तमनुत्तमम्। जपन् भक्त्याथ देवेस्तु दद्यान्नीराजनं द्विजः॥ प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा विप्रांस्तु भोजयेत्। अ वैष्णवेन विप्रेण शूद्रेणैवार्च्चिते हरौ॥ सहस्रमभिषेकं च पु ष्पाञ्जलिसहस्रकम्। महाभागवतो विप्रः कुर्यान्मन्त्रहृ द्येन च॥ देवतोत्तरसम्पर्के विना स्वाहरणं हरौ। अवैष्णा वानां मन्त्राणां पक्वान्नस्य निवेदने॥ कृत्वा नारायणीमिष्टिं पुनः संस्कारमाचरेत्। देशान्तरगते बिम्बे चिरकालमनर्चि ते॥ अधिवासादिकं सर्वं पूर्ववद्वैष्णवोत्तमः। विष्णोरुत्स- वमध्ये तु विद्युत्स्तनितसम्भवे॥ रथे बिम्बे ध्वजे भग्ने बिम्बे च पतिते भुवि। ग्रामदाहेऽश्मवर्षे च गुरौ भ्रत्विजि वै मृते॥ नालङ्कृतेषु विधिषु परिणीते जनार्दने। अवैदि कक्रियापेते जपहोमादिवर्जिते॥ कुर्वीत महतीं शान्तिं वैष्ण वीं वैष्णवोत्तमः। अग्निनाशेतु तन्मध्ये पुनरादानमाचरे त्॥ कुर्वीत वैनतेयेष्टिं वैष्वक्सेनामथापि वा। श्वसूकरा दिसम्पर्के पवित्रेष्टिं समाचरेत्॥ वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत पाष ण्डादिप्रदूषिते। अर्थस्य संप्लुवे विष्णोर्यत्र यत्र च सङ्कर म्॥ तत्र तत्र यजेदिष्टिं पावमानीं द्विजोत्तमः। स्वापचारै स्तथान्यैर्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥ अवैष्णवेन विप्रेण स्थापिते मधुसूदने। तद्राष्ट्रं वा भूपतिर्वा विनाशमुपयास्य ति॥ कुर्वीत वासुदेवेष्टिं सर्वं पापं प्रशामयेत्। महाभाग- वतेनैव पुनः संस्कारमाचरेत्॥ सकेशव वैनतेयादि नित्या नाञ्च दिवौकसाम्। मुक्तानामपि पूजार्थं बिम्बानि स्थाप येद्यदि॥ स निवेश्यैकरात्रन्तु गन्धैः स्नाप्याथ देशिकः। स

वैवैष्णवसूक्तैश्च तद्गायत्र्या सहस्रकम्॥ शङ्खरवेनैवाभिषि
च्याथ भगवत्पुरतो न्यसेत्। स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य
यजेच्च पुरतो हरेः॥ अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुमि-
श्रितम्। अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रचतुष्टयात्॥ सुव
र्णतार्क्ष्यसूक्ताभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः। तिलैर्व्याहृतिभिर्हु
त्वा पश्चादष्टोत्तरं शतम्॥ वैकुण्ठं पार्षदश्चैव होमशेषं स
मापयेत्। अहमस्मीतिसूक्तेन पीठे संस्थापयेद्बुधः॥ प्रण
वादिचतुर्थ्यन्त नामभिस्तत्प्रकाशकैः। आवाह्य पूजयित्वा
थ दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः॥ द्वादशार्णेन मनुना सहस्रमथ-
वा शतम्। सोमरुद्रेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः॥ भोज-
यित्वा ततो विप्रान् गुरुं सम्यक् प्रपूजयेत्। मत्स्यकूर्मादि
मूर्त्तीनामेवं संस्थापनं चरेत्॥ तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैर्जपहो-
मादिकं चरेत्। सहस्रनामभिर्दद्यात्पुष्पाणि सुरभीणि च
॥ वापीकूपतडागानां तरूणां स्थापने तथा। वारुणीभिश्च
सौम्यैश्च जपहोमादिकं चरेत्॥ तरूणां स्थापने गोपकृष्णं
मातरमेव च। ताभ्यामेव तु मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाद् घृ
तम्॥ वैनतेयाङ्कितं स्तम्भं मध्ये संस्थापयेद्बुधः। अवै-
ष्णवान्वये जातः कृत्वेष्टिं वैष्णवीं द्विजः॥ वैष्णवैः पञ्च
संस्कारैः संस्कृतो वैष्णवो भवेत्। देवतान्तरशेषस्य भोज
ने स्पर्शने तथा॥ अनर्चिते पद्मनाभे तस्यानर्पितभोजने।
अवैष्णवानां विप्राणां पूजने वन्दने तथा॥ याजनेऽध्याप
ने दाने श्राद्धे चैषाञ्च भोजने। अनर्चिते भागवते हरिवा
सरभोजने॥ प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत वैय्यूहीमिष्टिमुत्तमाम्।
पश्चाद्भागवतानाञ्च पिबेत् पादजलं शुभम्॥ एतत्समस्त
पापानां प्रायश्चित्तं मनीषिभिः। निर्णीतं भगवद्भक्तपादाम्

तन्निषेवणम् ॥ अङ्गीकृतो महाभागैर्महाभागवतैर्द्विजैः । स र्व्वापचारैर्मुच्येत परां कृतिञ्च विन्दति ॥ प्रायश्चित्ते तथा चीर्णे महाभागवताद्द्विजात् । वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो हरिमर्च्चयेत् ॥ ॥ इति हारीतस्मृतौ महापापादिप्रायश्चित्तप्रकरणंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अम्बरीष उवाच ॥ भगवन्! भवता प्रोक्ता विष्णोराराधनक्रिया । प्रायश्चित्तमकृत्यानामसतां दण्डमेव च ॥अधुना श्रोतुमिच्छामि शाश्वतीं वृत्तिमुत्तमाम् । इष्टीनाञ्च विधानानि विशेषांश्चोत्सवान् हरेः ॥ हारीत उवाच ॥ शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि सर्वं निरवशेषतः । इष्टीनाञ्च विधानञ्च हरेरुत्सवकर्म्मणाम् ॥ नारायणी वासुदेवी गारुडी वैष्णवी तथा। वैय्यूही वैभवी पाद्मी पवित्री पावमानिका ॥ सौदर्शिनी च सेनेशी आनन्ती च शुभाह्वया । महाभागवतीत्येताः सर्वपापहराः शुभाः ॥ प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् पूर्वं विघनसे विष्णुः प्रोक्तवान् विघनसा भृगोः ॥ प्रोक्तं महेरितं तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् । गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥ अग्निर्वै देवानामवमो विष्णुरीश्वरः । तदन्तरेण वै सर्व्वा देवता इतिह श्रुतिः ॥ निवसन्ति पुरोडाशमग्नौ वैष्णवमव्ययम् । देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥ अग्नौ यद्धूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने । तदग्नौ वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥ एतदेवाहि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः । विमुक्ता अपि भोगार्थमेतमेव मुमुक्षवः॥ एतदेव परं प्रीतिः सश्रियः परमात्मनः । एतद्विना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ यज्ञार्थमेव संसृष्टमात्मवर्गं चतुर्विधम् । यज्ञार्थात्कर्म्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्म्मबन्धनम् ॥

वह्निर्जिह्वा भगवतो वेदा अंगाः सदाध्वरे । अस्थीनि समिधः प्रोक्ता रोमा दर्भाः प्रकीर्तिताः ॥ स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्राणाएव हवींषि च । सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पत्न्यः प्रकीर्तिताः ॥ एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताशने । जुहुयाद्धि पुरोडाशं अज्ञात्वैनम्पतेदथ ॥ यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः । यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञ यज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥ यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च । तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥ कोऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कथं स्यात्स्वतः शुचिः । द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥- स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥ हरेर्भोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् । साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिकाः क्रियाः ॥ शेषभूतस्य जीवस्य तद्दास्यैकफलाः क्रियाः । श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म्म तद्दास्यं परिकीर्त्तितम् ॥ नैसर्गिकं तथा कुर्य्यात्तद्दास्यैकं निकीर्त्तितम् । वैदिकेनैव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतत्रयम् । तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजेद्विष्णुं हि वैष्णवः ॥ अर्चायामर्चयेत्पुष्पैरग्नौ च जुहुयाद्धविः । ध्यायेत्तु मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सवैदिकान् ॥ एवं विदित्वा सत्कर्म्म भोगार्थं परमात्मनः । कुर्व्वीत परमैकान्ती पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥ इदं प्रसङ्गेणोक्तं स्याद्विधानं तदब्रवीमि ते । पूर्वपक्षदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥ स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्य्यादन्नाङ्कुरार्पणम् । हरिं नारायणोस्म्यर्थमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥ विष्णुप्रकाशके राज्ये भूसूक्ताभ्यां शतं ततः । मन्त्रेण चैव वैकुण्ठ पार्षदं हुत्वा समापयेत् ॥ अयुतं तु जपेन्मन्त्रं होमञ्चाष्टोत्तरं शतम् । शेषं निवेद्य देवाय भुञ्जीयात्

स्वयमेव च॥ ततो मौनी जपेन्मन्त्रं शयीत पुरतो हरेः। प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः॥ सन्ध्यामन्वास्य चागत्य स्वगेहे समलङ्कृते। वेद्यां संपूज्य देवेशं मन्त्ररत्नविधानतः॥ सप्तावरणसंयुक्तं महिषीभिः समन्वितम्। अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः॥ अर्चयित्वा विधानेन कुण्डं दक्षिणभागतः। विस्तरायामनिम्नैश्च हस्तमात्रन्त्रिमेखलम्॥ तत्र वह्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानान्तमाचरेत्। ओङ्कारः स्यात्परं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः॥ त्र्यक्षरं तत्त्रयाणाञ्च वेदानां बीजमुच्यते। अजायन्त ऋचः पूर्वमकाराद्विष्णुवाचकात्॥ श्रीवाचकादुकारात्तु यजूंषि तदनन्तरम्। अजायन्त तयोः सङ्गात्सामान्यन्यान्यनेकशः॥ तयोर्दासो मकारेण प्रोच्यते सर्वदेहिनः। कारणं सर्ववर्णानामकारः प्रोच्यते बुधैः॥ अकारो वै च सर्वावाक् सैषा स्पर्शोष्मभिः सदा। वक्त्रौ सा व्यज्यमानापि नानारूपा इति श्रुतिः॥ अकार एव लुप्यन्ति सर्वमन्त्राक्षराणि हि। अकारो वासुदेवः स्यात्तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ मन्त्रोहि बीजं सर्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते। मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते॥ मन्त्रः पुमान् क्रिया स्त्री च तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम्। तस्माद्यजूंषि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे॥ मन्त्रक्रियाजुष्टमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते। मन्त्रतन्त्रांशमेते ऋग्यजूषी यज्ञकर्मणि॥ उद्गातं तु भवेत्साम तस्मात्तद्वैष्णवं त्रयम्। ऋग्भिरेव तमुद्दिश्य पुरोडाशं यजेद्बुधः॥ ताभिरेव तु पुष्पाणि दद्यात्कर्मसु शार्ङ्गिणे इन्द्राग्निवरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु। ज्ञेयानि विष्णोस्तान्यत्र नान्येषां स्युः कथञ्चन॥ अकारे रूढइत्यग्निमिन्द्रत्वं वर ईश्वरे। आत्मना प्रसवे सूर्य्यः सौम्यत्वात्सामइत्यतः

वायुः स्याज्जीवतः प्राणाद्वरुणः सर्वजीवनः। मित्रः स्यात्सर्व मित्रत्वादात्मैकत्वाद्बृहस्पतिः॥ रोगनाशो भवेद्रुद्रो यमः-स्यात्तु नियामकः। हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नेति प्राप्यत्वमुच्यते॥ नित्यसत्वाद्धिरण्यः स्यात्तद्गर्भत्वाद्धिरण्मयः। हिरण्यगर्भ इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्दनः॥ हिरण्मयः स भूतेभ्यो ददृशे इति वै श्रुतिः। सर्वान् स भाति सविता पिता च पितृतासिता॥ स्वर्भूर्भुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते। यस्य च्छन्दांसि चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते॥ अत्राङ्गं वर्णमित्युक्तं च्छन्दोमयमुदाहृतम्। गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्च बृहती पङ्क्तिरेव च॥ त्रिष्टुप्च जगती चैव च्छन्दांस्येतान्यनुक्रमात्। एतानि यस्य चाङ्गानि ससुपर्ण इहोच्यते॥ यस्माज्जातास्त्रयो वेदा जातवेदाः स उच्यते। पवमानः पावयित्वा शिवः स्यात्स वेदा शुभात्॥ सुजनैः सेव्यते यस्तु अतो वै शम्भुरित्यजः। सर्वाण्यस्यैव नामानि वैदिकानि विवेचनात्॥ पुन्नामानि यानि विष्णोः स्त्री नामानि श्रियस्तथा। परस्य वैदिकाः शब्दाः समाकृष्येतरेष्वपि॥ व्यवह्रियन्ते सततं लोकवेदानुसारतः। नतु नारायणादीनि नामान्यन्यस्य कर्हिचित्॥ एतन्नाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रचक्षते। शब्दब्रह्मत्रयी सर्वं वैष्णवं तदिहोच्यते॥ देवतान्तरशङ्का तु न कर्त्तव्या हि वैदिके। वषट्कृतं यद्वेदेन तदत्यन्तप्रियं हरेः॥ स्वाहास्वधाभ्यां नमसा हुतं तद्वैष्णवं स्मृतम्। समिदाज्यैर्या आहुती यं वेदेनैव जुह्वति। यो मनसा सवर इत्यृचा प्रोक्तः सदाध्वरे॥ वेदेनैव हरिं तस्माद्यजेत द्विजसत्तमः। प्रसङ्गादेव युक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते॥ ऋग्वेदसंहितायान्तु मण्डलानि दश क्रमात्। एकैकगिष्ट्या होतव्यं चरुणा पायसेन वा॥ घ

तेन वा तिलैर्वापि बिल्वपत्रैरथापि वा । अग्निमील इति पूर्वं मण्डलं प्रत्यृचं यजेत् ॥ पुष्पाणि च तथा दद्यात् स्रुगन्धीनि जनार्दने । विष्णुसूक्तैर्हविर्हुत्वा चतुर्मन्त्रैः शतं यजेत् ॥ वैष्णवान् भोजयेन्नित्यमग्निञ्चापि स्रुसंग्रहेत् । उपोषितो दीक्षितश्च यावदिष्टिः समाप्यते ॥ अन्तेचावभृथेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च पूर्ववत् । आचार्यं ब्राह्मणांश्चापि दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥ इमान्नारायणेष्टिञ्च सकृद्वापि यजेत्तु यः । अनधीतवेदश्चेष्टिमयुतं मूलमन्त्रतः ॥ होमं पुष्पाञ्जलिं वापि तथैवायुतमाचरेत् । पूजयित्वा ततो विप्रान्निस्त्याः सम्यक्फलो भवेत् ॥ अवाक्यपौरुषं सूक्तमष्टोत्तरशतं चरुम् । हुत्वा चतुर्भिर्मन्त्रैश्च लभेदिष्टिं न संशयः ॥ ॥ अथ वासुदेवेष्टिरुच्यते ॥ ॥ एकादश्यां कृष्णपक्षे समुपोष्य जनार्दनम् । समर्च्चयेद्विधानेन रात्रौ जागरणान्वितः ॥ द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नायान्नद्यां तिलैः सह । द्वादशार्णेन मनुना सिञ्चेदष्टोत्तरं शतम् ॥ अभिमन्त्र्य जलं पश्चात्तुलसीमिश्रितं पिबेत् । सर्वकर्म्मस्वभिहित एतदेवाघमर्षणः ॥ तत्तत्कर्म्माणि तन्मन्त्रं योजयेदघमर्षणे । स्नात्वा सन्तर्प्य देवर्षीन् कृतकृत्यः समाहितः ॥ गृहं गत्वार्च्चयेद्देवं वासुदेवं सनातनम् । द्वादशार्णविधानेन कस्तूरीचन्दनादिभिः ॥ जातिकेतककुन्दाद्यैः स्रुकृष्णातुलसीदलैः । सुधाब्धौ शेषपर्य्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥ इन्दीवरदलश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् । सर्व्वाभरणसम्पन्नं सदा यौवनमच्युतम् ॥ अनन्तं विहगाधीशं शौनकाद्यैरुपासितम् । त्रिदशेन्द्रैर्विमानस्थैर्ब्रह्मरुद्रादिभि स्तथा ॥ स्तूयमानं हरिं ध्यात्वा अर्चयेत्प्रयतात्मवान् । सर्वमावरणं पश्चादर्च्चयेत् कुस्रुमादिभिः ॥ प्रथमं महिषीसङ्गं लक्ष्मीभूम्यो

सनीलया। अनन्तरञ्च गरुडधर्मसेनादिभि स्तथा॥ऐश्वर्य-ज्ञानवैराग्याः पूजनीया यथाक्रमम् । सनन्दनश्च सनकः सनत्कुमारः सनातनः ॥ औडुश्च सोमकपिलः पञ्चमो नारदस्तथा। भृगुर्विघनसोऽग्निश्च मरीचिः कश्यपोऽङ्गिराः ॥ पुलहः स्वायम्भुवो दाल्भ्यो वशिष्ठाद्यास्ततः क्रमात् । वशिष्ठो वामदेवश्च हारीतश्च पराशरः ॥ व्यासः शुकश्च प्रह्लादः शौनको जनकस्तथा। मार्कण्डेयो ध्रुवश्चैव पुण्डरीकश्च मारुतः॥ रुक्माङ्गदः शिवो ब्रह्मा पूजनीया यथाक्रमम्। तथा लोकेश्वराः पूज्याः शङ्खचक्रादि हेतयः॥ वेदाश्च साङ्गाः-स्मृतयः पुराणं धर्म्मसंहिताः। राशयो ग्रहनक्षत्राः पूजनीया समं ततः॥ एवं सम्पूज्य देवेश मग्न्याधानादिपूर्वकम्। द्वितीयं मण्डलमृचा जुहुयात्सघृतं चरुम्॥ ध्यात्वा वह्नौ वासुदेवं दद्यात् पुष्पाणि तत्र तु। वैष्णवांश्च यजेत्तत्रावभृथं पुष्पयागकम्॥ ब्राह्मणान् भोजयेदन्ते गुरुञ्चापि प्रपूजयेत्। इमाञ्च वासुदेवेष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः॥ कुलकोटिं समुद्धृत्य स गच्छेत्परमं पदम्। अथवा वासुदेवस्य मन्त्रेणैव द्विजोत्तमः॥ जुहुयादयुतं वह्नौ वैष्णवैः प्रत्यृचं तथा। पुष्पाणि दत्वा देवेशे सम्यगिष्ट्या लभेत् फलम्॥ अथ वक्ष्यामि राजर्षे! वैष्णवेष्ट्या विधिं ततः। श्रवणर्क्षे तु पूर्वाह्णे पूर्ववच्च समारभेत्॥ उपोष्य पूर्वदिवसे पूजयेज्जागरे हरिम्। प्रभाते पूर्ववत् स्नात्वा तर्पयेज्जगतां पतिम्॥ षडक्षरविधानेन परव्योम्नि स्थितं हरिम्। वह्न्यर्क हेमबिम्बाद्यैर्योगपीठेरूसंस्थितम्॥ चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्व्वाभरणभूषितम्। चक्रशङ्खगदाशाङ्गान् बिभ्राणं दोर्भिरायतैः॥ वामाङ्कस्थश्रिया सार्द्धं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः। नैवेद्यैश्च फलैर्भक्ष्यैर्दिव्यैर्भोज्यैः

रूपानकैः ॥ अर्च्चयेद्देवदेवेशं सर्व्वाभरणसंयुतम् । श्रीर्लक्ष्मीः कमला पद्मा सीता सत्या च रुक्मिणी ॥ सावित्री परितः पूज्या ततस्तुते बलादयः । अनन्ततार्क्ष्यदेवेशसत्यधर्मदमाः क्षमाः ॥ बुद्धिस्तु पूजनीयास्ते दिक्षु सर्वास्वनुक्रमात् । ततो लोकेश्वराः पूज्या स्ततश्चक्रादिहेतयः ॥ महाभागवताः पूज्या होमकर्म्म समाचरेत् । चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥ व्यापका मन्त्ररत्नञ्च चतुर्मन्त्रा उदाहृताः । तैरष्टशोत्तरशतं पृथक् पृथगतो यजेत् ॥ तृतीयमण्डलं पश्चाज्जुहुयात्प्रत्यृचं ततः । तथा पुष्पैश्च सम्पूज्य कुर्य्यादवभृथं ततः ॥ समाप्य पुष्पयोगेन वैष्णवान् भोजयेत्ततः । एवं कर्त्तुमशक्तश्चेद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ॥ वैष्णव्या चैव गायत्र्या पुष्पाञ्जल्ययुतं चरेत् । त्रिसहस्रं चरुं हुत्वा वैष्णवेष्ट्याः फलं लभेत् ॥ इमां तु वैष्णवीमिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः । त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य याति विष्णोः परं पदम् ॥ प्रायश्चित्तमिदं कुर्य्याद्वृत्तिभङ्गेषु वैष्णवः । शान्त्यर्थे देवकार्येषु पापेषु च महत्स्वपि ॥ ॥ अथ वैयही इष्टिरुच्यते ॥ ॥ शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां सङ्क्रान्तौ ग्रहणेऽपि वा । उपोष्य विधिवद्विष्णुं पूजयित्वा विधानतः ॥ अभ्यर्च्चयेद्गन्धपुष्पैः केशवादीन् पृथक् पृथक् । सङ्कर्षणादीनपि च पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥ तत्तन्मूर्त्तिं पृथक् ध्यात्वा पृथगेव समर्च्चयेत् । केशवस्तु स्वर्णाभः श्यामो नारायणोऽव्ययः ॥ माधवः स्यादुत्पलाभो गोविन्दः शशिसन्निभः । गौरवर्णस्तथा विष्णुः शोणो मधुजिदव्ययः ॥ त्रिविक्रमोऽग्निसङ्काशो वामनः स्फटिकप्रभः । श्रीधरस्तु हरिद्राभो हृषीकेशोऽशुमान् यथा ॥ पद्मनाभो घनश्यामो हैमो दामोदरः प्रभुः । सङ्कर्षणस्तु मुक्ताभो वासुदेवो घनद्युतिः ॥ प्रद्युम्नो रक्तवर्णः स्यादनिरुद्धो यथो-

त्पलम्। अधोक्षजः शाद्वलाभो रक्ताङ्गः पुरुषोत्तमः॥ नृसिंहो-मणिवर्णः स्यादच्युतोऽर्कसमप्रभः। जनार्दनः कुन्दवर्णउपेन्द्रो विद्रुमद्युतिः॥ हरिर्वै सूर्य्यसङ्काशः कृष्णोभिन्नाञ्जनद्युतिः। आयुधानि ब्रुवे चैषां दक्षिणाधः करादितः॥ पद्मं शङ्खं तथा चक्रं गदां दधाति केशवः। शङ्खं पद्मं गदाचक्रं धत्ते नारायणोऽव्ययः॥ माधवस्तु गदां चक्रं शङ्खं पद्मं बिभर्ति च। चक्रं गदां तथा पद्मं शङ्खं गोविन्द एव च॥ गदां पद्मं तथाशङ्खं चक्रं विष्णुर्बिभर्ति हि। चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः॥ पद्मं गदां तथा चक्रं शङ्खं चैव त्रिविक्रमः। शङ्खं चक्रं गदापद्मं वामनो विभृयात्तथा॥ पद्मं चक्रं गदाशङ्खं श्रीधरः श्रीपतिर्दधत्। गदां चक्रं हृषीकेशः पद्मं शङ्खं बिभर्ति हि॥ पद्मनाभस्तथा शङ्खं पद्मं चक्रं गदां धरेत्। पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते दामोदरस्तथा॥ सङ्कर्षणो गदा शङ्खं पद्मं चक्रं दधाति हि। वासुदेवो गदां शङ्खं चक्रं पद्मं बिभर्ति हि॥ चक्रं शङ्खं गदां पद्मं प्रद्युम्नो विभृयात्तथा। अनिरुद्धस्तथा चक्रं गदां शङ्खं च पङ्कजम्॥ चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदां च पुरुषोत्तमः। पद्मं गदां तथा शङ्खं चक्रं चाधोक्षजो हरिः॥ चक्रं पद्मं गदां शङ्खं नरसिंहो बिभर्ति हि। अच्युतश्च गदां पद्मं चक्रं शङ्खं बिभर्ति हि॥ जनार्दन स्तथा पद्मं शङ्खं चक्रं गदां धरेत्। उपेन्द्रस्तु तथा शङ्खं गदां चक्रं च पङ्कजः॥ हरिस्तु शङ्खं चक्रं च पद्मं चैव गदां धरेत्। शङ्खं गदां पङ्कजं च चक्रं विष्णुर्बिभर्ति हि॥ एवं चतुर्विंशतिन्तु मूर्त्तीर्ध्यात्वा समर्चयेत्। तत्तद्बिम्बेषु वा राजन्। शालग्रामशिलासु वा॥ गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः। फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानीयैः शर्करान्वितैः॥ नामभिस्तैश्चतुर्थ्यन्तैर्मूलम-

न्त्रेण वा यजेत्। देवानावरणीयांश्च पूजयेत्सहितः क्रमात्॥ यं हेत्वाहतिसूक्तेन कुर्य्यान्नीराजनं शुभम्। पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगृह्योक्तविधानतः। मण्डलेन चतुर्थेण प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम्॥ पुष्पैः सम्पूजयेद्भक्त्या कुर्यादवभृथं नरः। इमां वै व्यूहिकीमिष्टिं सम्यक् प्राहुर्महर्षयः॥ प्रायश्चित्त मिदं प्रोक्तं पातकेषु महत्स्वपि। अनपुस्वपि च विम्बानां शान्त्यर्थं वा समाचरेत्॥ प्रायश्चित्तं विशिष्टं स्याद्देयं प्रत्यृचकर्म्मसु। अनधीतः कथं कुर्य्याद्वैय्यूहीं वैष्णवीं द्विजः॥ प्रत्येकं शतमष्टौ च मन्त्रैस्तेषां यजेद्बुधः। सर्वत्रावभृथेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च वैष्णवः॥द्वयेन मूलमन्त्रेण कुर्व्वीत सुसमाहितः। वैष्णवान् भोजयेद्भक्त्या कर्मान्ते सत्वसिद्धये॥ चतुर्विंशतिसंख्यान्वै महाभागवतान् द्विजान्। एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम्। सर्वं सम्पूर्णतामेति तस्मिन् संपूजिते द्विजे॥ यः करोति शुभामिष्टिं वैय्यूहीं वैष्णवोत्तमः। अनन्तस्याच्युतानाञ्च विशिष्टोऽन्यतमो भवेत्॥ वैभवीमथ वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम्। पावनीं सर्वलोकानां सर्वकामप्रदां शुभाम्॥ भगवज्जन्मदिवसे वारे सूर्य्यसुतस्य वा। स्वजन्मर्क्षेऽपि वा कुर्याद्वैभवीं मङ्गलाक्रयाम्॥ पूर्वेऽह्न्यभ्युदयं कुर्यादङ्कुरार्पणपूर्वकम्। उपोष्य पूजयेद्विष्णु मग्न्याधानं समाचरेत्॥ स्नात्वा परेऽह्नि विधिना सन्तर्प्य पितृदेवताः। विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सार्द्धमर्चयित्वा जनार्दनम्॥ मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहञ्च वामनम्। श्रीरामं बलभद्रञ्च कृष्णं कल्किनमव्ययम्॥ हयग्रीवं जगद्योनिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः। नार्चयेद्भार्गवं बुद्धं सर्वत्रापि च कर्म्मसु॥ कुशग्रन्थीषु विम्बेषु शालग्रामशिलासु वा। अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः प्रागुदक्प्रवणेन च॥ पृथक् पृथक् च नैवेद्यं वि

विधं वै समर्पयेत्। मोदकान् पृथुकान् सक्तून् अपूपान् पायसां स्तथा॥ हविष्यमन्नमुद्गान्नं मण्डकान् मधुसंयुतान्। दध्य न्नञ्च गुडान्नञ्च भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत्॥ कर्पूरसंयुतं दिव्यं ताम्बूलञ्च निवेदयेत्। इमा विश्वेतिसूक्तेन दद्यान्नी-राजनं तथा॥ सहस्रनामभिः स्तुत्वा भक्त्या च प्रणमेद्बुधः। इ ध्माधानादिपर्य्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत्॥ सर्वैस्तु वैष्णवैः सूक्तैर्हुत्वा पूर्व्वं शुभं हविः। पञ्चमं मण्डलं पश्चात्प्रत्यृचं जुहु-याद्द्विजः॥ इमान्तु वैभवीमिष्टिं कुर्य्याद्विष्णुपरायणः। अकृ त्वा वैभवीमन्त्रं योऽध्यापयति देशिकः॥ रौरवं नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम्। होमं विना स शूद्राणां कुर्यात् सर्वमशेष तः॥ मन्त्रैर्वा जुहुयादाज्यं तत्तन्मूर्तिप्रकाशकैः। पूजयित्वा द्विजवरान् पश्चान्मन्त्रं प्रदापयेत्॥ अशक्तो यस्तु वेदेन क र्तुमिष्टिं द्विजोत्तमः। तत्तन्मूर्तिमयैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥ हुत्वा चरुं घृतयुतं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत्। वैष्णवत्वा च्युतस्यापि कारयेदिष्टिमुत्तमाम्॥ उद्दिश्य वैष्णवान् स्वस पितॄनपि च वैष्णवः। यः कुर्य्याद्वैष्णवीमिष्टिं भक्त्या परमया युतः॥ वैष्णवत्वं कुलं सर्वं लभेत स न संशयः। अतऊर्ध्वं प्रव क्ष्यामि आनन्तीमघनाशनीम्॥ पौर्णमास्यां प्रकुर्व्वीत पू र्व्वोक्तविधिना नृप॥ आदानं पूर्ववत् कृत्वा अङ्कुरार्पण पू र्वकम्॥ उपोष्याभ्यर्चयेद्देवमनन्तं पुरुषोत्तमम्। सहस्रशी र्षं विश्वेशं सहस्रकरलोचनम्॥ सहस्रचरणं श्रीशं सदेश श्रितवत्सलम्। पौरुषेण विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥ गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्चापि निवेदनैः। पूजयित्वा जगन्ना थं पश्चादावरणं यजेत्॥ पार्श्वयोश्च श्रियं भूमिं नीलाञ्च शुभलोचनाम्। हिरण्यवर्णा हरिणी जातवेदा हिरण्मयी॥

चन्द्रा सूर्य्या च दुर्धर्षा गन्धद्वारा महेश्वरी। नित्यपुष्पा सहस्रा क्षी महालक्ष्मीः सनातनी ॥ पूजनीया समस्ताश्च गन्धपुष्पाक्ष तादिभिः। संकर्षणस्तथानन्तः शेषो भूधर एव च ॥ लक्ष्मणो नागराजश्च बलभद्रो हलायुधः। तच्छक्तयः पूजनीयाः भागादि षु यथाक्रमम् ॥ रेवती वारुणी कान्तिरैश्वर्य्या च इला तथा। भ द्रा सुमङ्गला गौरी शक्तयः परिकीर्त्तिताः ॥ अर्च्चयान् लोकेश्व रान् पूज्य पश्चाद्धोमं समाचरेत्। पश्चात्तु मण्डलं षष्ठ मत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥ पुष्पाणि च तथा दत्त्वा कुर्य्यादवभृथादिकम्। अशक्तश्चेन्नृसूक्तेन शतमष्टोत्तरं चरुम् ॥ इष्टेवेष्ट्याः फलं सम्यगाप्नोत्येव न संशयः। आनन्तीयामिमामिष्टिं वैकुण्ठप दमाप्नुयात् ॥ न दास्यमीशस्य भवेद्यस्य दास्यं नृणामसन्। तत्र कुर्यादिमामिष्टिं दास्यैकफलसिद्धये ॥ अधुना वैन-तेयेष्टिं वक्ष्यामि नृपसत्तम!। पञ्चम्यां भानुवारे वा कस्मिं श्चिच्छुभवासरे ॥ उपोष्य पूर्ववत्सर्वं कुर्य्यादभ्युदयादिकम्। स्नात्वार्चयित्वा देवेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ लक्ष्म्या सह समासीनं वैकुण्ठभवने शुभे। सर्वमन्त्रमये दिव्ये वाङ्मये परमासने ॥ मन्त्रस्वरै रक्षरैश्च साङ्गैर्वेदैः समन्विते। तारेण सह सावित्र्या संस्तीर्णे शुभवर्च्चसि ॥ ईश्वर्या च समासीनं सहस्रार्कसमद्युतिम्। चतुर्भुजमुदाराङ्गं कन्दर्पशतसन्निभ म्। युवानं पद्मपत्राक्षं चक्रशङ्खगदाब्जिनम् ॥ वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेद्धरिमव्ययम्। श्रियं देवीं नित्यपुष्टां सु भगाञ्च सुलक्षणाम् ॥ ऐरावतीं वेदवतीं सुकेशीञ्च सुमङ्ग-लाम्। अर्च्चयेत्परितो देवीः सुरूपा नित्ययौवनाः ॥ ततः सम र्चयेत्तार्क्ष्यं गरुडं विनतासुतम्। सुपर्णञ्च चतुर्दिक्षु विदि १९ शक्तयस्तथा ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासाश्च पुराणानीति शक्तयः

अश्वादीनीश्वरान् पश्चादर्चयेत् कुङ्कुमाक्षतैः॥ धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत्। अयं हि तेच अर्घ्योऽपि दद्यान्नी राजनं शुभम्॥ प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत्। वशिष्ठेन च संदृष्टं सप्तमं मण्डलं धुनेत्॥ पुष्पाणि च ततो दत्वा कुर्य्यादवभृथादिकम्। रथयानादिभङ्गे च वाहनध्वंसने तथा॥ अवैदिकक्रियाजुष्टे कुर्यादिष्टिमिमां शुभाम्। अरिष्टे चोपपातेषु शान्त्यर्थमपि वा यजेत्॥ इष्ट्यानया पूजितेशे रोगसर्पाग्निभिः शमेत्। वैनतेयसमो भूत्वा भवेदनुचरो हरेः॥ वैष्वक्सेनीं ततो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम्। उपोष्यैकादशीं शुद्धां पूर्व्ववत् पूजयेद्धरिम्॥ तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यामुपचारैः समर्चयेत्। विष्वक्सेनञ्च सेनेशं सेनान् पञ्च चमूपतिम्॥ अर्चयित्वा चतुर्दिक्षु शक्तयश्च विदिक्षु च। त्रयीं सूत्रवतीं सौम्यां सावित्रीं चार्चयेद्द्विजः॥ अस्त्रान् दीपांश्च सम्पूज्य होमं पश्चात् समाचरेत्। कृत्वेध्मानादिपर्यन्तमष्टमं मण्डलं यजेत्॥ पायसेनाथ पुष्पाणि दद्यात् प्रयतमानसः। अन्ते चावभृथेष्टिञ्च प्रसूनयजनं तथा॥ ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत्। अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिञ्च वैष्णवः॥ तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाच्चरुम्। कृत्वा पुष्पाञ्जलिञ्चापि सम्यगिष्टिं लभेन्नरः॥ वैष्वक्सेनीमिमां हुत्वा विष्वक्सेनसमो भवेत्। प्रभूतधनधान्याढ्यमैश्वर्यं च विन्दति॥ यक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम्। अभ्यर्चने तद्दोषस्य विशुद्ध्यर्थमिदं यजेत्॥ सौदर्शनीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम्। व्यतीपाते वैधृतौ वा समुपोष्यार्चयेद्धरिम्॥ अखण्डबिल्वपत्रैर्वा कोमलैस्तुलसीदलैः। अर्चयित्वा हृषीकेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः॥ पश्चात्समर्चनी रा

स्युः श्रीभूनीलादिमातरः । सुदर्शनं सहस्रारं पवित्रं ब्रह्मणः पतिम् ॥ सहस्रार्क शतोद्दामं लोकद्वारं हिरण्मयम् । अभ्यर्च्चयेत् क्रमाद्दिक्षु तथा शक्तीः समर्च्चयेत् ॥ अनिष्टध्वंसिनी माया लज्जा पुष्टिः सरस्वती । प्रकृतीर्जगदाधारा कामधुक् काष्ठशक्तिका ॥ तथा तांश्चैव लोकेशाः पूज्या दिक्षु यथाक्रमात् । अभ्यर्च्य गन्ध पुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ ऋग्वेदोक्तस्य सूक्तेन ततो नीराजनं हरेः । नवमं मण्डलं पश्चाद्धोतव्यं चरुणा नृप ! ॥ आज्येन वा तिलैर्वापि बिल्वैर्वापि सरोरुहैः । हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् गुरुञ्चापि समर्चयेत् । उद्वाह्य वैष्णवीं कन्यां याचित्वा वैष्णवीं तथा ॥ हुत्वा वा वैष्णवेनैव तथैवादित्यभक्त्यपि । अन्यलिङ्गधृतो चापि कुर्यादिष्टिमिमां द्विजः ॥ सौदर्शनेन मन्त्रेण सहस्रं जुहुयाच्चरुम् । पुष्पाणि दत्त्वा साहस्रं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ॥ अथ भागवतीमिष्टिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम ! ॥ उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादश्यां पूर्ववद्धरिम् ॥ अर्चयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीमदष्टाक्षरेण वा ॥ अर्चयेज्जगतामीशं सर्व्वावरणसंयुतम् । ततो भागवतान् सर्व्वान् अर्चयेत् परितो द्विजः ॥ पुष्पैर्व्वा तुलसीपत्रैः सलिलै रक्षतैरपि । प्रह्लादं नारदञ्चैव पुण्डरीकं विभीषणम् ॥ रुक्माङ्गदं तत्सुतञ्च हनूमन्तं शिवं भृगुम् । वशिष्ठं वामदेवञ्च व्यासं शौनकमेव च ॥ मार्कण्डेयं चाम्बरीषं दत्तात्रेयं पराशरम् । रुक्मदाल्भ्यौ कश्यपञ्च हारीतञ्चात्रिमेव च ॥ भरद्वाजं बलिं भीष्मं उद्धवाक्रूरपुष्करान् । गुहं सूतञ्च वाल्मीकं स्वायम्भुवमनुं ध्रुवम् ॥ वैणञ्च रोमशञ्चैव मातंगं शबरीं तथा । सनन्दनञ्च सनकं विघनञ्च सनातनम् ॥ वोढुं पञ्चशिखञ्चैव गजेन्द्रञ्च जटायुषम् । सुशी-

ठं निजरां गौरीं शुभां सन्ध्यावलिं तथा॥ अनसूयां द्रौपदीञ्च यशोदां देवकीं तथा। सुभद्राञ्चैव गोपीश्च शुभा नन्दव्रजे-स्थिताः॥ नन्दञ्च वसुदेवञ्च दिलीपं दशरथं तथा। कौशल्याञ्चैव जनककन्यामपि च वैष्णवान्॥ अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपनिवेदनैः। ताम्बूलैर्भक्ष्यभोज्यैश्च दीपैर्नीराजनैरपि॥ अहं भुवेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं हरेः। पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत अग्न्याधानादि पूर्ववत्॥ दशमं मण्डलं सर्वं प्रत्यृचं जुहुयाद्धविः तिलमिश्रेण साज्येन चरुणा गोघृतेन वा॥ सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चतुर्भिश्चाष्टोत्तरं शतम्। नामभिश्च चतुर्थ्यन्तैः स्तान् सर्वान् वैष्णवान् यजेत्॥ पुष्पैरिष्ट्वा चावभृथं प्रसूनेष्टिञ्च कारयेत्। होमं कर्त्तुमशक्तश्चेद्वेदेन नृपनन्दन!॥ चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः साहस्रं वा पृथक् पृथक्। इमां भागवतीमिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः॥ अनन्तगरुडादीनामयमन्यतमो भवेत्। पावमानैर्यदा ऋग्भिरिज्यते मधुसूदनः॥ तत्त्वावमानी मुनिभिः प्रोच्यते मधुसूदनः। यदा तु द्वादशी शुक्ला भृगुवासरसंयुता॥ तस्यामेव प्रकुर्वीत पाद्मीमिष्टिं द्विजोत्तमः। महाप्रीतिकरं विष्णोः सद्योमुक्तिप्रदायकम्॥ तस्यां कृतायामिष्ट्यां तु लक्ष्मीभर्त्ता जनार्दनः। प्रत्यक्षो हि भवेत्तत्र सर्वकामफलप्रदः॥ श्रीधरं पूजयेत्तत्र तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः। सुवर्णमण्डपे दिव्ये नानारत्नप्रदीपिते॥ उदयादित्यसङ्काशे हिरण्ये पङ्कजे शुभे। लक्ष्म्या सह समासीनं कोटिशीतांशुसन्निभम्॥ चक्रशङ्खगदापद्मपाणिनं श्रीधरं विभुम्। पीताम्बरधरं विष्णुं वनमालाविराजितम्॥ अर्चयेज्जगतामीशं सर्वाभरणभूषितम्। पद्मां पद्मालयां लक्ष्मीं कमलां पद्मसम्भवाम्॥ पद्ममाल्यां पद्महस्तां पद्मनाभीं सनातनीम्। प्रागादिषु तथा दिक्षु पूजयेत् कुसुमादिभिः॥

अस्यादीनीश्वरान् पूज्य नमस्कुर्व्वीत भक्तितः। ततो नीराजनं दत्वा श्रीसूक्तेन तु वैष्णवः॥ पुरतो जुहुयादग्नौ पायसं घृतमिश्रितम्। तन्मन्त्रेणैव साहस्रं सूक्ताभ्यां सकृदेव हि॥ हुत्वा मन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे। वैष्णवं विप्रमिथुनं पूजयेद्भोजयेत्तथा॥ इमां पार्थ्वीं शुभामिष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः प्रभूतधनधान्याढ्यो महाश्रियमवाप्नुयात्॥ सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति। लक्ष्म्यायुक्तो जगन्नाथः प्रत्यक्षः सम्भवेद्धरिः॥ ददाति सकलान् कामानिह लोके परत्र च। पुण्यैः पवित्रदैवत्यैरिज्यते यत्र केशवः॥ तां पवित्रेष्टिमित्याहुः सर्वपापप्रणाशिनीम्। यत्ते पवित्रमित्यादि ऋग्भिर्यत्र यजेद्द्विजः॥ प्रायश्चित्तार्थं सहसा शान्त्यर्थं वा समाचरेत्। एवं विधानमिष्टीनां सम्यगुक्तं महर्षिभिः॥ वैदिकेनैव विधिना यथाशक्त्या समाचरेत्। अवैदिकक्रियाजुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत्॥ क्षीराब्धौ शेषपर्य्यङ्के बुध्यमाने सनातने। अत्रोत्सवं प्रकुर्व्वीत पञ्चरात्रं निरन्तरम्॥ नद्याश्च पुष्करिण्या वा तीरे रम्यतले शुचौ। मण्डपं तत्र कुर्व्वीत चतुर्भिस्तोरणैर्युतम्॥ वितानपुष्पमालादि पताकाध्वजशोभितम्। अङ्कुरार्पणपूर्वेण यज्ञवेदिञ्च कल्पयेत्॥ ऋत्विग्भिः सार्द्धमाचार्य्यो दीक्षितो मङ्गलस्वनैः। रथमारोप्य देवेशं छत्रचामरसंयुतम्॥ पठन्वै शाकुनान् मन्त्रान् यज्ञशालां प्रवेशयेत्। स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्य्यात्कौतुकबन्धनम्॥ पूर्णकुम्भान् शस्ययुतान् पालिकाः परितः क्षिपेत्। अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः पश्चादावरणं यजेत्॥ वासुदेवमनन्तञ्च सत्यं यज्ञं तथाच्युतम्। महेन्द्रं श्रीपतिं विश्वं पूर्णकुम्भेषु पूजयेत्॥ पालिकाः सद्दिगीशांश्च दीपिकास्वथ हेतयः। तोरणेषु च चण्डाद्याः पूजनीया यथाक्रमम्॥ वेद्याश्च दक्षिणे भागे कुण्डं कुर्या

त्सलक्षणम् । निक्षिप्याग्निं विधानेन इध्माधानान्तमाचरेत् ॥ आचार्य्यौपासनाग्नौ वा लौकिके वा नृपोत्तम ।। आधानं पूर्ववत् कृत्वा पश्चात्कर्म्म समाचरेत् ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयित्वा सनातनम् । प्रत्यृचं पावमानीभिर्जुहुयात्पायसं शुभम् ॥ वैष्णावैरनुवाकैश्च मन्त्रैः शक्त्या पृथक् पृथक् । चतुर्भिर्व्यापकैश्चान्यैः प्रत्येकं जुहुयाद् घृतम् ॥ वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समाचरेत् । ताभिरेव च पुष्पाणि दद्याच्च जगताम्पतेः ॥ उद्बोधयित्वा शयने देवदेवं जनार्दनं । पश्चात् सर्वमिदं कुर्यादुत्सवार्थं द्विजोत्तमः ॥ अथ नावं सुविस्तीर्णां कृत्वा तस्मिन् जले शुभे । पुष्पमण्डपचिह्नादि समास्तीर्णसमन्विताम् ॥ कृतोरणवितानाढ्यां पताकाध्वजशोभिताम् । तस्मिन् कनकपर्यङ्के निवेश्य कमलापतिम् ॥ अर्चयित्वा विधानेन लक्ष्म्या सार्द्धं सनातनम् । पुष्पाञ्जलिशतं तत्र मन्त्ररत्नेन कारयेत् ॥ श्रीपौरुषाभ्यां सूक्ताभ्यां दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः । परितः शक्तयः पूज्या स्तथावरणदेवताः ॥ दीपैर्नीराजनं कृत्वा बलिं दद्यात् समन्ततः । नौभिः समन्ताद्बहुभि गीतवादित्रसंयुतम् ॥ दीपिकाभिरनेकाभिः स्तोत्रैरपि मनोरमैः । प्लावयन्तो जगन्नाथं तत्र तत्र जलाशये ॥ फलैर्भक्ष्यैश्च ताम्बूलैः कलशैर्दधिमिश्रितैः । कुङ्कुमैः कुसुमैलाजैर्विकिरन्तः परस्परम् ॥ गानैर्वेदैः पुराणैश्च सेवेत निशि केशवम् । ऋत्विजो वारुणान् सूक्तान् जपेयुस्तत्र भक्तितः ॥ जपेच्च भगवन्मन्त्रान् शान्तिपाठञ्चरेत्तथा । एवं संसेव्य बहुधा रात्रावस्मिन् जलाशये ॥ प्रदेवत्रेति सूक्तेन यज्ञशालां प्रवेशयेत् । तत्र नीराजनं दत्त्वा कुर्य्यादर्घ्यादिपूजनम् ।। घृतव्रतेति सूक्तेन तत्र नीराजनं द्विजः ॥ स्नात्वा पूर्ववदभ्यर्च्य हुत्वा पुष्पाञ्जलिं तथा । आशिषोवाचनं कृत्वा भोजयेद्ब्राह्मणान् शुभान् ॥ शाय-

यित्वाथ देवेशं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम्। एवं प्रतिदिनं कुर्यादु त्सवं पञ्चवासरम् ॥ अन्ते चावभृथेष्टिं च पुष्पयागञ्च कारयेत् आचार्य मृत्विजो विप्रान् पूजयेद्दक्षिणादिभिः ॥ एवं क्षीराब्धिय जनं प्रत्यब्दं कारयेन्नृप ।। स्वसम्यगर्थवृध्यर्थं भोगाय कमला-पतेः॥वृध्यर्थमपि राष्ट्रस्य शत्रूणां नाशनाय च । सर्व्व धर्म्मवि वृध्यर्थं क्षीराब्धियजनं चरेत्। तत्र दुर्भिक्षरोगाग्निपापबाधा न सन्ति हि॥ गावः पूर्णदुघा नित्यं बहुलस्य फलाधरा । पुष्पिताः फलिता वृक्षा नार्यो भर्तृपरायणाः ॥ आयुष्मन्तश्च शिशवो जा यते भक्तिरच्युते। यः करोति विधानेन यजनं जलशायिनः॥क्र तुकोटिफलं तत्र प्राप्नोत्येव न संशयः। यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं क्षीराब्धियजनं हरेः ॥सर्व्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकञ्च वि न्दति।पुष्पिते तु रसाले तु तत्राप्युत्सवमात्मनः ।। त्रिवासरं प्रकु र्वीत दोलानाम महोत्सवम् । उपोषितः संयतात्मा दीक्षितो मा-धवं हरिम्॥ छत्रचामरवादित्रैः पताकैः शिबिकां शुभाम् । आ रोप्यालङ्कृतं विष्णुं स्वयञ्च समलङ्कृतः ।। हरिद्रां विकिरन्तो वै गायन्तः परमेश्वरम्। गच्छेयुराद्रुमं प्राप्तनरनारीजनः सह ॥ तत्राम्रवृक्षच्छायायां नवेद्यम्पूजयेद्धरिम्। चूतपुष्पैः स्रुगन्धी भिर्माधवीभिश्च यूथिकैः ॥ मरीचिमिश्रं दध्यन्नं मोदकञ्च सम र्पयेत्। शष्कुल्यादीनि भक्ष्याणि पानकञ्च निवेदयेत् ॥ सकर्पूर ञ्च ताम्बूलं पूगीफलसमन्वितम्। सर्वमावरणं पूज्यं होमं पश्चा त्समाचरेत्॥ कृत्वेध्मानादिपर्यन्तं विष्णुसूक्तैश्चरुं यजेत्। मा धवेनैव मनुना शर्करासंयुतान् तिलान्॥ सहस्रं जुहुयाद्दक्षो भक्त्या वैष्णवसत्तमः। वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समापये त्॥ प्रत्यृचं पावमानीभिर्दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः। अथ दोलां शुभाकारां बद्धास्मिन् समलङ्कृताम् ॥ वज्रवैडूर्यमाणिक्यमु-

क्ताविद्रुमभूषिताम् । तस्यां निवेश्य देवेशं लक्ष्म्या सार्द्धं प्रपूजयेत् ॥ गन्धैः पुष्पैर्धूपदीपैः फलैर्भक्ष्यैर्निवेदनैः । कुङ्कुमाक्षत दूर्वाद्यं तिलसर्पिर्मधूदकम् ॥ सर्षपाणि च निक्षिप्य अष्टाङ्गार्घ्यं निवेदयेत् । पादेषु चतुरो वेदान् मन्त्राण्योङ्केषु चास्तरे ॥ नागराजञ्च दोलायां पीठे सर्वस्वरैरपि । व्यजनैर्वैनतेयञ्च सावित्रीं-चामरे तथा ॥ दिङ्निशामर्चयेद्दिक्षु ऊर्ध्वे ब्रह्मबृहस्पती । अधस्ताच्चण्डिकां रुद्रं क्षेत्रपालविनायकौ ॥ विताने चन्द्रसूर्यौ च नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा । वेदाश्च सेतिहासाश्च पुराणं देवता गणाः ॥ भूधराः सागराः सर्वे पूजनीयाः समन्ततः । एवं सम्पूज्य दोलायां लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ दोलयेच्च ततो दोलां चतुर्वेदैश्चतुर्दिनम् । सूक्तैश्च ब्रह्मणोऽपत्यैः सामगानैः प्रबन्धकैः ॥ नामभिः कीर्तयन् देवमेव मन्दं प्रदोलयेत् । स्त्रियःस्वलङ्कृताः सर्व्वा गायन्त्यो विभुमच्युतम् ॥ चरितं रघुनाथस्य कृष्णस्य चरितं तथा । दोलयेयुर्मुदा भक्त्या दोलायां परमेश्वरम् ॥ दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् । भक्तिप्रसादनं नृणां जन्ममृत्युनिकृन्तनम् ॥ देवाः सर्वे विमानस्था दोलायामर्चितं हरिम् । दर्शयन्ति ततः पुण्यं दोलानामोत्सवं हरेः ॥ भक्त्या नीराजनं दद्यात् श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥ एवं त्रिवासरं कुर्य्यादुत्सवं वैष्णवोत्तमः । प्रद्युम्नमेवं कुर्व्वीत तत्तत्काले तु वैष्णवः ॥ श्रीतेनैव च मार्गेण जपहोमपुरःसरम् । उत्सवं वासुदेवस्य यथाशक्त्या समाचरेत् ॥ यत्र यत्रोत्सवं विष्णोः कर्तुमिच्छति वैष्णवः । होमं कुर्य्यात्तत्र मन्त्रैस्तथा विष्णुप्रकाशकैः ॥ अतो देवेति सूक्तेन तथा विष्णोर्नुकेन च । परोमात्रेति सूक्ताभ्यां पौरुषेण च वैष्णवः ॥ नारायणानुवाकेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः । प्रत्यृचं जुहुयाद्दक्षो चरुणा पायसेन वा ॥ चतुर्भिर्वैष्णवै-

र्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्। आज्यहोमं प्रकुर्व्वीत गायत्र्या वि
ष्णुसंज्ञया॥ वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं पूर्व्ववदाचरेत्। अना-
दिष्टेषु सर्वेषु कुर्यादेवं विधानतः॥ब्राह्मणान् भोजयेद्विप्रा-
न् सर्वं संपूर्णतां व्रजेत्। अथ वा मन्त्ररत्नेन सहस्रं प्रतिवा
सरम्॥हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा च शेषं पूर्ववदाचरेत्। होमं वि
ना न कर्त्तव्य मुत्सवं परमात्मनः॥जपहोमविहीनन्तु न गृह्णा
ति जनार्दनः। तस्माच्छ्रौतं प्रवक्ष्यामि विष्णोराराधनं नृप॥
अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु सम्यगभ्युदिते रवौ। आदर्शात् सप्तरा-
त्रन्तु पूजयेत्प्रभुमव्ययम्॥स्नात्वा नद्यां विधानेन कृतकृत्यः
समाहितः। गृहीत्वा जलकुम्भन्तु वारुणान् प्रवरान् व्रजेत्॥प
ञ्चत्वक्पल्लवान् पुष्पाण्यभिमन्त्र्य विनिक्षिपेत्। सौरभेयीं त
था मुद्रां दर्शयित्वा च पूजयेत्॥ त्रिवारं वैष्णवैर्मन्त्रैः शङ्-
खेनैवाभिषेचयेत्। पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादि-
भिः॥अपूपान् पायसं सक्तून् कृसरञ्च निवेदयेत्। मन्त्रैर
ष्टोत्तरशतं दत्त्वा पुष्पाणि चक्रिणः॥ पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत सा
ज्येन चरुणा ततः। कस्य वा नैतिसूक्तेन वैष्णवैरपि वैष्णवः॥
हुत्वा तु मन्त्ररत्नेन घृतमष्टोत्तरं शतम्। वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा
वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥सकृद्भोजनसंयुक्तः क्षितिशायी भ
वेन्निशि। सायाह्नेऽपि समभ्यर्च्य जातिपुष्पैः सुगन्धिभिः॥
बहुभिर्दीपदण्डैश्च सेवेरन् पुरवासिनः। एवं महोत्सवं कृत्वा
धनधान्ययुतो भवेत्॥ तत्तत्कालोचितं विष्णोरुत्सवं परमा
त्मनः। द्रव्यहीनोऽपि कुर्व्वीत पत्रपुष्पैः फलादिभिः॥ समिद्भि
र्बिल्वपत्रैर्वा होमं कुर्व्वीत वैष्णवः। सन्तर्पयेच्च विप्रांस्तु को
मलैस्तुलसीदलैः॥ भक्त्या वै देवदेवेशः परितुष्टो भवेद्ध्रुवम्
आस्तिक्यः श्रद्दधानश्च वियुक्तमदमत्सरः॥ पूजयित्वा जग-

न्नार्थं यावज्जीवमतन्द्रितः । इह भुक्त्वा मनोरम्यान् भोगान् स र्व्वान् यथेप्सितान् ॥ सुखेन देहमुत्सृज्य जीर्णत्वच मिवोरगः स्थूलसूक्ष्मात्मिकाञ्चेमां विहाय प्रकृतिन्तु तम् ॥ सारूप्यमीश्व रस्याशु गत्वा तु स्वजनैः सह। दिव्यं विमानमारुह्य वैकुण्ठं नाम भास्करम् ॥ दिव्याप्सरोगणैर्युक्तो दिव्यभूषणभूषितः । स्तूय मानः सुरगणैर्गीयमानश्च किन्नरैः ॥ ब्रह्मलोकमतिक्रम्य ग त्वा ब्रह्माण्डमण्डपम् । विष्णुचक्रेण वै भित्त्वा सर्व्वानावरणा न् घनान् ॥ अतीत्य वीरजामाशु सर्ववेदस्रवां नदीम् । अभ्यु द्गच्छद्भिरव्यग्रैः पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥ सम्प्राप्य परमं धाम योगिगम्यं सनातनम् । यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति योगिनः । शीतांशुकोटिस ङ्काशैः सर्वैश्च भवनैर्युतम् ॥ आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंभिः स्त्रीभि श्च सङ्कुलम् । सर्वलक्षणसम्पन्नैर्दिव्यभूषणभूषितैः ॥ अक्ष रं परमं व्योम यस्मिन्देवा अधिष्ठिताः । इरावती धेनुमती व्य स्तम्भासूयवासिनी ॥ यत्र गावो भूरिशृङ्गाः सायोध्या देवपू- जिता । अनन्तव्यूहलोकैश्च तया तुल्यस्तुभावहैः ॥ सर्ववेदम यं तत्र मण्डपं सुमनोहरम् । सहस्रस्थूणसदसि ध्रुवे रम्यो त्तरे शुभे ॥ तस्मिन् मनोरमे पीठे धर्माद्यैः सूरिभिर्वृते । सहा सीनं कमलया दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥ स्तुतिभिः पुष्कलाभि- श्च प्रणम्य च पुनः पुनः । प्रहर्षपुलको भूत्वा तेन चालिङ्गितः क्रमात् ॥ पूजितः सकलैर्भोगैः श्रिया चापि प्रपूजितः । अन न्तविहगेशाद्यैरर्चितः सर्वदेवतैः ॥ तेषामन्यतमो भूत्वा मो दते तत्र देववत् । एषु केषु च लोकेषु तिष्ठते कमलापतिः ॥ तेषु तेष्वपि देवस्य नित्यदासो भवेत्सदा । दासवत्पुत्रवत्तस्य मि त्रवद्बन्धुवत् सदा ॥ अश्नुते सकलान् कामान् सह तेन विपश्चि

ता। इमान् लोकान् कामभोगः कामरूप्यनुसञ्चरन् ॥ सर्वदा दूरविध्वस्तदुःखावेशलवांशकः। गुणानुभवजप्रीत्या कुर्यादानमशेषतः ॥ इममेव परं मोक्षं विदुः परमयोगिनः। काङ्क्षन्ति परमं दासा मुक्तमेकं महर्षयः ॥ हरेर्दास्यैकपरमां भक्तिमालम्ब्य मानवः। इहैव मुक्तो राजर्षे! सर्वकर्म्मनिबन्धनैः ॥ ॥ इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्म्मशास्त्रे नानाविधोत्सवविधानं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

हारीत उवाच। अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र! विष्णुपूजाविधिं परम्॥ श्रौतं महर्षिभिः प्रोक्तं वशिष्ठाद्यैः पुरातनैः। वैखानसैश्च भृग्वाद्यैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ वैष्णवैर्वैदिकैः पूर्वैर्यद्यदाचरितं पुरा। तत्ते वक्ष्यामि राजेन्द्र! महाप्रियतमं हरेः॥ ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा। ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं पूजयेन्मनसैव तु॥ तं प्रत्नेवेति सूक्तेन बोधयेत्कमलापतिम्। वनस्पतेति सूक्तेन तूर्यघोषं निनादयेत्॥ कुर्यात्प्रदक्षिणं विष्णोरतोदेवेत्यनेन तु। तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यान्निः प्रणम्याचारेत्ततः॥ कृतशौचस्तथाचान्तो दन्तधावनपूर्वकम्। स्नानं कुर्याद्विधानेन धात्रीश्रीतुलसीयुतम्॥ नारायणानुवाकेन कृत्वा तत्राघमर्षणम्। कृतकृत्यः शुचिर्भूत्वा तर्पयित्वा च पूर्ववत्॥ धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च। प्रवेश्य मन्दिरं विष्णोः संमार्जन्या विशोधयेत्॥ वास्तोष्पतेति वै सूक्तं जपन् संमार्जयेद्गृहम्। आगाव इति सूक्तेन गोमयेनानुलेपयेत्। आनोभद्रेति सूक्तेन रङ्गवल्लिञ्च निक्षिपेत् ॥ततः कलशमादाय जपन्वैशाकुनोत्र्क्वचः। गत्वा जलाशयं रम्यं निर्म्मलं शुचि पाण्डुरम्॥ इमं मे गङ्गेति ऋचा जलं प्रत्याभिमन्त्रयेत्। आपो अस्मानिति ऋचा कलशं क्षालयेद्द्विजः

समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण गृह्णीयात्प्रयतो जलम्। उत्तम्भेनं वस्तुभि रिति वस्त्रेणाच्छाद्य वैष्णवः॥ प्रसम्राजेति सूक्तं वै जपन् स म्प्रविशेद्गृहम्। धान्योपरि तथा कुम्भं न्यसेद्दक्षिणतो हरेः॥ इ मं मे वरुणेत्यृचा मङ्गलद्रव्यसंयुतम्। आञ्जन्ति मित्रत्वेति सू क्तेन कुर्य्यात्पुष्पस्य सञ्चयम्॥ अर्व्वाञ्चि सुभगे द्वाभ्यां ग न्धांश्च पेषयेत्तथा। वाग्यतः प्रयतो भूत्वा श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः विश्वानिन इति ऋचा दीपं दद्यात्सुदीपितम्॥ तत्तत्पात्रेषु स- लिलं दत्त्वा गन्धांस्तु निक्षिपेत्। शन्नोदेव्या च सलिलं गायत्र्या च कुशांस्तथा॥ आयनेति च पुष्पाणि यवोऽसीति ऋचाऽक्ष- तान्। गन्धद्वारेति वै गन्धान् ओषध्या तिलसर्षपान्॥ का- ण्डात्काण्डेति दूर्वाग्रान् सहिरण्येति रत्नकम्। हिरण्यरूपेति ऋचा हिरण्यं निक्षिपेत्तथा॥ एवं द्रव्याणि निक्षिप्य तुल- स्या च समर्पयेत्। सवितुश्चेत्यादि ऋचा दद्यादर्घ्योदकं ह रेः॥ श्रियेति पादेति ऋचा दद्यात् पादजलं तथा। भद्रन्ते ह स्तेत्यनेन हस्तप्रक्षालनं चरेत्॥ वयः सुपर्णेति ऋचा मुखस म्मार्जनं तथा। आपो अस्मानिति ऋचा वक्त्रगण्डूषमेव च॥ हिरण्यदन्तेत्यनेन दन्तकाष्ठं निवेदयेत्। बृहस्पते प्रथमेति जि ह्वालेखनमेव च॥ आपयित्वा उभेषजैरिति गण्डूषमाचरेत्। आपोहिष्ठा इत्यनेन कुर्य्यादाचमनीयकम्॥ मूर्धाभव इत्यने न तैलाभ्यङ्गं समाचरेत्। मूर्धानन्दीव इत्यनेन गन्धान् के शेषु लेपयेत्॥ तद्वियस्तस्थौ केशवन्ते केशान् वै क्षालयेत्पु नः। श्रिये पृश्नीति ऋचा तद्वर्चोद्वर्त्तनादिकम्॥ आपोयम्वः प्रथममिति सूक्तेनाभ्यङ्गसूचनम्। कृत्वादः स्नापयेत्सूक्तै वै ष्णवैर्गन्धवारिणा॥ ततः पञ्चामृतैर्गव्यैः स्नापयेत्तत्प्रकाशकैः आप्यायस्वेत्यृचा क्षीरं दधिक्राव्णोति वै दधि॥ घृतमिमिक्षेति

घृतं मधुवातेति वै मधु। तन्त्वेवयं यथा गोभिरित्यृचेक्षुरसं शु भम्॥ एभिः पञ्चामृतैः स्नाप्य चन्दनञ्च निवेदयेत्। श्रीसूक्त पुरुषसूक्ताभ्यां पुनः संस्थापयेद्धरिम्॥ वनस्पतेति सूक्तेन कु र्य्याद्धूप समन्वितम्। श्रियेजात इति ऋचा दद्यान्नीराजनं त तः॥ युवा सुवासति ऋचा वस्त्रेणाङ्गं प्रमार्जयेत्। प्रसेनाने- ति मन्त्रेण वस्त्रं सम्वेष्टयेत्ततः॥ युवं वस्त्राणीति ऋचा उत्तरी यं तथैव च। सर्वत्राचमनं दद्याच्छन्नो देवीत्यृचा च तु॥ उप- वीतं ततो दद्याद् ब्राह्मणानिति वै ऋचा। ऋतस्पतन्तु वित ते दद्यात्कुशपवित्रकम्॥ पश्चादाचमनं दद्याद्भूषणैर्भूषये द्धरिम्। विश्वजित्सूक्तेन दद्याद्भूषणानि शुभानि वै॥ हिर ण्यकेशेति ऋचा केशान् संशोषयेत्तथा। स्रपुष्पैः कवरीं दद्या द्विहिसोतेत्यनेन वै॥ कृपायमिन्द्र ते रथ इत्यृचा तिलकं शुभ म्। गन्धञ्च लेपयेद्गात्रे गन्धद्वारेति वै ऋचा॥त्रातारमिन्द्र इ त्यृचा पुष्पमालां समर्पयेत्। चक्षुषः पितेति ऋचा चक्षुषो र- ञ्जनं शुभम्॥ सहस्रशीर्षेति ऋचा किरीटं शिरसि क्षिपेत्। ऋक्सामाभ्यामिति श्रोत्रे कुण्डले मा करेऽर्पयेत्॥ दमूनसो अपस इति केयूरादि विभूषणम्। आश्वेते यस्येति ऋचा हाराणि विमलानि च॥ हस्ताभ्यां दशशाखाभ्या मित्यृचा चा ङ्गुलीयकम्। अस्य त्रिपूर्णमनुना सूर्य्याके विन्यसेच्छुभे॥ इन्द्रन्त्वदुत्तर इति कटिसूत्रं सुरोविषम्। स्वस्तिदाविशस्पति रित्यायुधानि समर्पयेत्॥ द्योर्नय इन्द्रेति दद्याच्छत्रं स्रविमलं तथा। सोमः पवर्ततेत्यृचा चामरं हैममुत्तमम्॥ सोमापूषणे त्यृचा तालवृन्तौ स्रवर्चसौ। रूपं रूपमिति ऋचा दद्यादाद र्शकं शुभम्॥ इन्द्रमेव धीषणेति ऋचा आसने विनिवेशयेत्, इहैवास्तमेति ऋचा दद्याच्च कुशाविष्टरम्॥ अपस्वन्तरिति ऋ

चा पाद्यं दद्याच्च भक्तितः। गौरीमिमाय सूक्तेन अर्घ्यं हस्ते नि
वेदयेत्॥ न तमं होनदुरितमित्याचमनं समर्पयेत्। पिवासो-
ममित्यनेन मधुपर्कञ्च प्राशयेत्॥ अपूस्वग्ने सधिष्टवेति पुन
राचमनं चरेत्। अर्चन्तस्त्वाह वाहेत्यक्षतैरर्चयेच्छुभैः॥ तण्डुलाः
सहरिद्रास्तु अक्षता इति कीर्त्तिताः। विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन-
धूपं दद्याद्घृतान्वितम्॥ भावामितेति सूक्तेन दीपान्नीराजये
च्छुभान्। इन्द्र ते पात्रमिति भाजनं विन्यसेच्छुभम्॥ तस्मा
अरङ्गमाममेति पात्रप्रक्षालनं चरेत्। अस्मिन् पदे परमेत-
स्थिवांसमिति गवाज्येनाभिपूरयेत्। पितुंनुस्तोषमिति सूक्तेन
दद्यादन्नादिकं हविः॥ तदस्यानिकमिति ऋचा सहिरण्यं घृ
तं तथा। तस्मिन् रायवतय इति दद्यादापोशने घृतम्॥ ततः
प्राणाद्याहुतयो होतव्याः परमात्मनि। अग्ने विवस्वदुषस
इति पञ्चभिश्च यथाक्रमम्॥ समुद्रा ऊर्मीति सूक्तेन घृत
धाराः समाचरेत्। परोमात्रेति सूक्तेन भोजयेत्सश्रियं हरिम्
॥ तुभ्यं हिन्वान इत्यनेन वयः सर्वं निवेदयेत्। इन्द्र पीवस्य
नेन दद्यादापोशनं पुनः॥ प्रत आश्विनि पवमानेत्यृचा ह
स्तप्रक्षालनं चरेत्। सरस्वतीं देवयन्त इति तिसृभिर्गण्डूषमे
व च॥ वृष्टिं दिवीशः तन्द्वारेति द्वाभ्यां दद्यादाचमनं ततः।
शिशुं जिह्वाग्निनमिति ऋचा मुखहस्तौ च मार्जयेत्॥ दक्षि-
णावनामिति ऋचा दद्यात्ताम्बूलमुत्तमम्। स्वादुः पवस्वेति-
ऋचा दद्यादाचमनं पुनः। अयं गौरिति सूक्ताभ्यां दद्यात्
पुष्पाञ्जलिं ततः॥ दीपान्नीराजयेत्पश्चाद् घृतसूक्तेन वैष्णवः
यत इन्द्रेत्यादि षड्भिर्दिक्षु रक्षां प्रदापयेत्॥ यज्ञो देवाना-
मितिसूक्तेन उपस्थानजपं चरेत्। तद्विष्णोरिति द्वाभ्यां प्रण
मच्चैव भक्तितः॥ गौरिमिमायेति ऋचा दद्यादाचमनन्ततः।

सहस्रनामभिः स्तुत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥ प्रातरौपासनं हुत्वा तस्मिन्नग्नौ जनार्दनम् । ध्यात्वा संपूज्य जुहुयाद्वैष्णवैः प्रत्यृचं हविः ॥ श्रीभूसूक्ताभ्यामपि च हुत्वा घृतप्लुतं हविः । याभिः सोमो मोदतेत्यनेन मातृभ्यां जुहुयाद्धविः ॥ किं स्विद्वनमित्यानन्तं जुहुयाद्धविः । सुपर्णं विप्रा इति ऋचा सुपर्णाय महात्मने ॥ चमूषु च्छ्येन इति च सेनेशायापि हूयताम् । पवित्रन्त इति द्वाभ्याञ्चक्रायामिततेजसे ॥ स्वादुषंस इति ऋचा हेतिभ्यो जुहुयाद्धविः । इन्द्रश्रेष्ठानितीन्द्राय अग्निर्मूर्द्धेति पावकम् ॥ यमाय सोमेति यमं मोषुण इत्यृचा । यच्चिद्धि त्वेति वरुणं वायवायाहि मारुतम् । द्रविणोदाद्ददातुना द्रविणाद्याशमेव च ॥ त्र्यम्बकऋचा रुद्रं आनः प्रजां प्रजापतिम् । यज्ञेनेत्यृचा साध्येभ्यो मरुतो यद्धवेति च ॥ ये नः सपत्ने ति ऋचा वसुरुद्रेभ्यएव च । विश्वेदेवाः स चतसृभिर्ये देवास ऋचा तथा ॥ सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो जुहुयादन्नमुत्तमम् । नासत्याभ्यामिति ऋचा अश्विच्छन्दोभ्यएव च ॥ सोमपूषेति ऋचा सूर्याचन्द्रमसोस्तथा । संसमिद्युदसूक्तेन वैष्णवेभ्यस्तथा पुनः ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा भुक्तेभ्यश्च बलिं क्षिपेत् । नमो महद्भ्य ऋचा बलिं भुवि विनिक्षिपेत् ॥ आचम्य वारिणा पश्चान्मन्त्रयागं समाचरेत् । एतच्छ्रौतं नृपश्रेष्ठ ! मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम् ॥ सम्यगुक्तं मया तेऽद्य निश्चितं मतमुत्तमम् । एतत्प्रियतमं विष्णोः श्रियोनाथस्य सर्वदा ॥ श्रौतेनैव हरिं देवमर्चयन्ति मनीषिणः । श्रौतस्मार्त्तागमैर्विष्णोस्त्रिविधं पूजनं स्मृतम् ॥ एतच्छ्रौतं ततः स्मार्त्तं पौरुषेण च यत् स्मृतम् । मन्त्रैरष्टाक्षराद्यैस्तु तद्दिव्यागममुच्यते ॥ श्रौतमेव विशिष्टं स्यात्तेषां नृपवरोत्तम ! । श्रौतमेव तथा विप्राः

प्रकुर्वन्ति जनार्दने ॥ यजन्ति केचित्त्रितयान्त्रिसन्ध्यासु च दे शिकाः । यजन्ति केचिद्त्रितयन्त्रयो वर्णा द्विजोत्तमाः ॥ शुश्रूषा च तथा नामकीर्तनं शूद्रजन्मनः । अपि वा परमेकान्ति बाल कृष्णवपुं हरिम् ॥ स्त्रीणामभ्यर्चनीयः स्यात्स्ववर्णस्यानुरूपतः । मन्त्ररत्नेन वै पूज्यो हित्वा श्रौतं विधानतः ॥ एवमभ्यर्चनं विष्णोर्मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम् । श्रौतस्मार्तागमोक्ताश्च नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ॥ प्रायश्चित्तमकृत्यानां दण्डमप्याततायिनाम् । अधुना सम्प्रवक्ष्यामि वृत्तिमैकान्तिलक्षणाम् ॥ नारीणामपि कर्तव्या महन्यहनि शाश्वतीम् । उत्थाय पश्चिमे यामे भर्त्तुः पूर्वमतन्द्रिताः ॥ कृत्वा शौचं विधानेन दन्तधावनमाचरेत् । कृत्वाथ मङ्गलस्नानं धृत्वा शुक्लाम्बरं तथा ॥ आचम्य धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रं शुभ्रं मृदैव तु । चन्दनेनापि कस्तूर्य्या कुङ्कुमेनापि वा सती ॥ जप्त्वा मन्त्रं गुरुं पश्चादभिनन्द्य च वैष्णवान् । नमस्कृत्वा जगन्नाथं जप्त्वा च शरणागतिम् ॥ आत्मानं समलङ्कृत्य चिन्तयेन्मधुसूदनम् । गृहभाण्डादिकं सर्वं वाग्यता नियतेन्द्रिया ॥ संशोधयेत्प्रतिदिनं यज्ञार्थं परमात्मनः । मार्जयित्वा गृहं पश्चाद् गोमयेनानुलिप्य च ॥ रङ्गवल्यादिभिः पश्चादलङ्कृत्य समन्ततः । चतुर्विधानां भाण्डानां क्षालनन्तु समाचरेत् ॥ पाचकानि बहिष्ठानि जलस्यानयनानि च । स्थापनानि जलार्थं वा चतुर्विध मुदाहृतम् ॥ पृथक् पृथगुदश्चानि तेषु तेष्वपि विन्यसेत् । नान्योन्यं सङ्करं कुर्याद्भाण्डानां सर्वकर्म्मसु ॥ तानि तानि स्पृशेत्पाणिं प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः । सम्यक् प्रक्षाल्य भाण्डानि दाहयेद्यज्ञियैस्तृणैः ॥ पुनः प्रक्षाल्य सन्त्यक्त्वा पश्चात्पचनमाचरेत् । रसभाण्डानि सर्व्वाणि क्षालये-

दुष्णवारिणा ॥ चतुर्भिः पञ्चभिर्ध्यात्वा स्रुक्स्रुवौ क्षालयेत्त
दा। बहिर्न निष्कामयीत पात्रकाणि गृहान्तिकात् ॥ ताभिरेव
न दद्यात्तु भुञ्जतां हि कथञ्चन । दत्त्वा पात्रान्तरे दद्यात्कांस्ये
वा मृण्मयेऽपि वा ॥ पुटे पणमये वापि दद्यादन्नन्तु वैणवे । स्रु
वं दारुमयं कांस्यं कुर्व्वीतायोमयं नतु ॥ न दद्यादारनालस्य
घटं तस्मिन् महावने । आरनालस्य यत् कुम्भन्त्यजेन्मध्य घटं
यथा ॥ आरनालङ्गारशाकं करञ्जं तिलपिष्टकम् । लशुनं मूल
कं शिग्रुं छत्रां कोशातकीफलम् । अलावुञ्चाम्लशाकञ्च क-
रनिर्मथितं दधि ॥ विम्वं विड्जञ्च निर्यासं पीलुं श्लेष्मातकं
फलम् । आरग्वधञ्च निर्गुण्डीं कालिङ्गन्नालिकां तथा ॥ ना
ळिकेर्यारथ्यशाकञ्च श्वेतवृन्ताकमेव च । उष्ट्राविमानुषीक्षीर
मवत्सानिर्दशाहगोः ॥ एतान्यकामतः स्पृष्ट्वा सवासा जल
माविशेत् । मत्या जग्ध्वा व्रतं कुर्यान्मुर्ज जग्ध्वा पतेदधः ॥ केशा
नां रञ्जनार्थं वा न स्पृशेदारनालकम् । चन्दनं घनसारं वा म
करन्दमथापि वा ॥ माषमुद्गादिचूर्णं वा तक्रं जाम्बीरमेव वा ।
तिन्तिडञ्च कलायं वा केशरञ्जनमाचरेत् ॥ ऊर्ध्वं मासात्त्य
जेत्सर्वं मृद्भाण्डं वैष्णवोत्तमः । न त्यजेल्लोहभाण्डानि नाप
येच्च हुताशने ॥ दारूणां सन्त्यजेद्वापि तक्षणं वा समाचरेत् ।
अश्मनामश्मभिर्ध्यात्वा गोवालैर्घर्षयेत्तथा ॥ सूतके मृतके
वापि शुनादिस्पर्शने तथा । स्पर्शने वाप्यभक्ष्याणां सद्य ए
व परित्यजेत् । एवं संशोध्य भाण्डानि यज्ञार्थं वाचयेद्धविः
॥ सम्प्रोक्ष्याद्भिः शुचौ देशे धान्यं संशोधयेद्भुवि । अवह-
न्याच्छुभतरं गायन्तिमधुसूदनम् ॥ संशोध्य तण्डुलान् प
श्चादद्भिः संक्षालयेत्त्रिभिः । अम्भस्त्रिवारं वस्त्रेण शोध-
यित्वा घटान्तरे ॥ कुशेनैव पवित्रेण तण्डुलान् निर्वपेच्छुभा

न्। अन्तर्धाय कुशं तत्र मन्त्ररत्न मनुस्मरन् ॥ पाचयेत्सपवि त्रेण वाग्यतो नियतेन्द्रियः। उपविश्य शुभे कुण्डे वह्निं प्रज्वा लयेत्ततः ॥ अवैष्णवस्य शूद्रस्य पतितस्य तथैव च। पाषण्ड स्याप्यशुद्धस्य गृहेष्वग्निं विवर्जयेत् ॥ सम्प्रोक्ष्य मन्त्ररत्ने- न वह्निं कुशजलैस्त्रिभिः। यज्ञीयैर्विमलैः काष्ठैर्व्यजनेन प्र- दीपयेत् ॥ सान्तर्धानमुखेनापि धमयन्वा प्रदीपयेत्। पाला शैःखादिरैर्बिल्वैर्गोशकृत्पिटकैरपि ॥ अन्यैर्वा यज्ञीयैः का ष्ठैस्तृणैर्वा यज्ञीयैः शुभैः। वर्जयेन्मद्यदिग्धानि तथा वैभि तकीनि च । आरग्वधानि शीघ्रूणि तथा नैर्गुण्डिकानि च। नै पानि च कपित्थानि कार्पासैरण्डकानि च ॥ अमेध्यानि सकीटा नि दौर्गन्ध्यानि तथैव च। असद्ग्राह्यानि चैत्यानि काकरवद्गास नानि च॥ देवालयानि यौप्यानि तथोपकरणानि च। महिषो ष्ट्रखरादीनां करीषपीठकानि च ॥ अन्यानां पाकशेषाणि व र्जयेद्यज्ञकर्म्मणि। प्रदीप्याग्निं ततो नाद्यं पच्यान्नियतमान सः॥ चिन्तयन् परमात्मानं जपन्मन्त्रद्वयं तथा। शुद्धं हृद्यं तथा रुच्यं पश्चाद्रम्यतरं शुभम् ॥ निषिद्धानि च शाकानि फलमूलानि वर्जयेत्। अतिरूक्षञ्चातिदुष्टमतिरक्तञ्च वर्जये त् ॥ भावदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं तथैव च। संसर्गदुष्टमपि च वर्जयेद्यज्ञकर्म्मणि॥ रूपतो गन्धतो वापि यच्चाभक्ष्यैः स मम्भवेत्। भावदुष्टञ्च यत्प्रोक्तं मुनिभिर्धर्म्मपारगैः ॥ आरना लञ्च मद्यञ्च करनिर्म्मथितं दधि। हस्तदत्तञ्च लवणं क्षीरं घृतपयांसि च ॥ हस्तेनोद्धृत्य यत्तोयं पीतं वक्त्रेण वै कदा। शब्देन पीतं भुक्तञ्च गव्यं ताम्रेण संयुतम्॥ क्षीरञ्च लव- णोन्मिश्रं क्रियादुष्टमिहोच्यते। एकादश्यां तु यच्चान्नं यच्चा न्नं राहुदर्शने। सूतके मृतके चान्नं भुक्तं पर्य्युषितं तथा॥ अ

निर्दशाहगोक्षीरं षष्ठ्यां तैलं तथापि च। नदीष्वसमुद्रगासु सिंहकर्कटयोर्जलम्॥ निःशेषजलवाप्यादौ यत्प्रविष्टं नवोदकम्। नातीतपञ्चरात्रं तत्कालदुष्टमिहोच्यते॥ शैवपाषण्ड पतितैर्विकर्मस्थैर्निरीश्वरैः। अवैष्णवैर्द्विजैः शूद्रैर्हरिवासरभोक्तृभिः॥श्वकाककुक्करोष्ट्राद्यैरुदक्यासूतिकादिभिः।पुंश्चलीभिश्च नारीभिर्वृषलीपतिभिस्तथा॥ दृष्टं स्पृष्टं च दत्तं च भुक्तशेषं तथैव च। अभक्ष्याणां च संयुक्तं संसर्गदुष्टमुच्यते॥ विम्बं शिग्रु च कालिङ्गं तिलपिष्टञ्च मूलकम्। कोशातकीमलावुञ्च तथा कटुफलमेव च॥ नाडिका नालिकेत्यादि जातिदुष्टमिहोच्यते। एवं सर्वाण्यभक्ष्याणि तत्सङ्गान्यपि संत्यजेत्॥ तथैवाभक्ष्यभोक्तृणां हरिवासरभोजिनाम्। लौकायतिकविप्राणां देवतान्तर सेविनाम्॥ अवैष्णवानामपि च संसर्गं दूरतस्त्यजेत्॥पक्वान्नाद्यं यथा पक्वं वाग्यतो नियतेन्द्रियः। सम्मार्जयेच्छुभतरं वारिणा वाससैव च॥ करकैरपिधायाथ चक्रेणैवाङ्कयेत्ततः। गन्धेन वा हरिद्रेण जलेनाप्यथ वा लिखेत्॥ स्कदर्शनं पाञ्चजन्यं भाण्डानां यज्ञयोगिनाम्। कुशोत्तरे शुचौ देशे विन्यस्य कुशवारिणा॥ सम्प्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वस्त्रेणाच्छादयेत्ततः। क्षालयित्वाथ देवस्य भाजनानि शुभैर्जलैः॥ अभिपूर्य ततो दद्याद्भोजयेच्च विशेषतः। भोजयेदागतान् काले सखिसम्बन्धिबान्धवान्॥बालान् वृद्धान् भोजयित्वा भर्त्तारं भोजयेत्ततः। स्वयं हृष्टा ततोऽश्नीयाद्भर्त्तुर्भुक्तावशेषितम्॥ पैशाचिकानां यक्षाणां शक्तानां लिङ्गधारिणाम्। द्वादशीविमुखानां च सल्लापादि विवर्जयेत्॥ शैवबौद्धस्कान्दशाक्तस्थानानि न विशेत् क्वचित्। वर्जयेत्तत्समीपस्थं जलपुष्पफलादि च॥ न निरीक्षेत देवानामुत्सवानि कदाचन। स्तुतिं वाप्य

न्यदेवानां न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥ कामप्रसङ्गसल्लापान् परिहासादि वर्जयेत् । अन्यचिह्नाङ्कितं वस्त्रं भूषणासनभाजनम् ॥ वृक्षं पशुं कूपगृहान् भाण्डं चैव विवर्जयेत् । अन्यालये हरिं दृष्ट्वा देवतान्तरसंसदि ॥ नार्चयेन्न प्रमाणे च तीर्थसेवां विवर्जयेत् । अवैष्णवस्य हस्तात्तु दिव्यदेशादुपागतम् ॥ हरेः प्रसादतीर्थाद्यं यत्नेन परिवर्जयेत् । आकारत्रयसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मणि स्थितः ॥ विष्णोरनन्यशेषत्वं तथैवानन्यसाधनम् । तथैवानन्यभोग्यत्वमाकारत्रयमुच्यते ॥ अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् । स्तुतिर्योगं समाधिश्च तथा मन्त्रार्थचिन्तनम् ॥ एवं नवविधा प्रोक्ता चेज्या वैष्णवसत्तमैः । प्राप्यस्य ब्रह्मणो रूपं प्राप्यञ्च प्रत्यगात्मनः ॥ प्राप्त्युपायं फलञ्चैव तथा प्राप्तिविरोधि च । ज्ञातव्यमेतदर्थस्य पञ्चकं मन्त्रवित्तमैः ॥ जगतः कारणत्वं च तथा स्वामित्वमेव च । श्रीशत्वं सगुणत्वञ्च ब्रह्मणो रूपमुच्यते ॥ देहेन्द्रियादिभ्योऽन्यत्वं नित्यत्वादिगुणौघता । श्रीहरेर्दास्यधर्म्मत्वं स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ॥ उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्मौघमात्मनः । हरेः कृपावलम्बित्वं प्राप्त्युपायमिहोच्यते ॥ सर्वैश्वर्यफलं त्यक्त्वा शब्दादिविषयानपि । दास्यैकसुखसङ्गित्वं विष्णोः फलमिहोच्यते ॥ तज्जनस्यापराधित्वं शब्दादिष्वनुरक्तता । कृत्यस्य च परित्यागः अकृत्यकरणं तथा ॥ द्वादशीविमुखत्वं च विरोधि स्यात् फलस्य हि । अर्थपञ्चकमेतद्धि ज्ञातव्यं स्यान्मुमुक्षुभिः ॥ विहितं सकलं कर्म विष्णोराराधनं परम् । निबोध तन्नृपश्रेष्ठ ! भोगार्थं परमात्मनः ॥ वृत्त्याख्यस्य तरोरस्य स्कन्धं मूलमुच्यते । त्यागेन चैव धर्म्मस्य निषिद्धाचरणेन च ॥ आज्ञातिक्रमणाद्धिज्ञः पतत्येव न संशयः । ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यज्ञा

वेदेषु कीर्तिताः ॥ पुण्यव्रताः पुराणोक्ता दाना नैमित्तिकादिषु । विष्णोर्भोगतया सर्वाः कर्त्तव्या वैष्णवोत्तमैः ॥ यस्तूपायतया कृत्यं नित्यनैमित्तिकादिकम् । सत्कृत्यं कुरुते विष्णोर्वैष्णवः स उदारितः ॥ विष्णो रञ्जतया यस्तु सत्कृत्यं कुरुते बुधः । स एकान्तीति मुनिभिः प्रोच्यते वैष्णवोत्तमः ॥ यस्तु भोगतया विष्णोः सत्कृत्यं कुरुते सदा । स भवेत् परमैकान्ति महाभागवतोत्तमः ॥ वर्जनीयमकृत्यन्तु सर्वेषां करणे त्रिभिः । अकामतस्तु यत्पापं प्रायश्चित्ताद्विनश्यति ॥ अकृत्यं वैष्णवैः पापबुध्या शास्त्रविरोधितः । एकान्ति परमैकान्ति रुच्यभावाच्च सन्त्यजेत् ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं यस्त्यजेद्वैष्णवाधमः । स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥ अकृत्यकरणाद्वापि कृत्यस्या करणादपि । द्वादशीविमुखत्वेन पतत्येव न संशयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्कृत्यं सर्वदा चरेत् । आज्ञातिक्रमणाद्विष्णो मुक्तोऽपि विनिबध्यते ॥ समस्तयज्ञभोक्तारं ज्ञात्वा विष्णुं सनातनम् । दैवं पैत्रं तथा यज्ञं कुर्यान्नतु परित्यजेत् ॥ त्रिदण्डमवलम्बन्ते यतयो ये महाधियः । तेषामपि हि कर्तव्यं सत्कृत्यमितरेषु किम् ॥ ब्रह्म ब्रह्मा ब्राह्मणाश्च त्रितयं ब्राह्ममुच्यते । तस्माद्ब्राह्मेणविधिना परं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ समस्तयज्ञभोक्तारमज्ञात्वा विष्णुमव्ययम् । वेदोदितं यः कुरुते स लोकायतिकः स्मृतः ॥ यस्तु वेदोदितं धर्मन्त्यक्त्वा विष्णुं समर्चयेत् । स पाषण्डत्वमापन्नो नरकं प्रतिपद्यते ॥ वेदाः प्राणा भगवतो वासुदेवस्य सर्वदा । तदुक्तकर्म्माकुर्व्वाणः प्राणहर्त्ता भवेद्धरेः ॥ विष्णोराराधनाद्वेदं विना यस्त्वन्यकर्म्मणि । प्रयुञ्जीत विमूढात्मा वेदहन्ता न संशयः ॥ वत्सं माता लेढि यथा तथा लेढि स मातरम् । श्रुतं विष्णोः प्रियं ज्ञात्वा विष्णुं वेद

नं वै यजेत् ॥ तस्माद्वेदस्य विष्णोश्च संयोगो यस्तु दृश्यते। स एव परमो धर्मो वैष्णवानां यथा नृप! ॥ कश्चित् पुरा नृपश्रेष्ठ! काश्यपो ब्राह्मणोत्तमः। शाण्डिल्य इति विख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः॥ स तु धर्म्मप्रसङ्गेन विष्णोराराधनं प्रति। अवैदिकेन विधिना कृतवान् धर्म्मसंहिताम्॥ अवलम्ब्य मतं तस्य केचिद्त्र महर्षयः। अवैदिकेन मार्गेण पूजयन्ति स्म केशवम्॥ अशास्त्रविहितं धर्मं सर्वे कुर्वन्ति मानवाः। स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितं स्यान्महीतलम्॥ ततः क्रुद्धो जगन्नाथः शङ्खचक्र-गदाधरः। इदमाह मुनिश्रेष्ठं शाण्डिल्यममितौजसम्॥ दुर्बुद्धे! मामकं धर्मं परमं वैदिकं महत्। अवैदिकक्रियायुक्तं प्राग-स्म्यात् कृतवानसि॥ यस्मादवैदिकं धर्मं प्रवर्त्तयसि मां द्विज!। तस्मादवैदिकं लोकं निरयं गच्छ दारुणम्॥ तद्वाक्यादेव देवस्य शाण्डिल्योऽभूद्दयाकुलः। स्तुवन् प्राह जगन्नाथं प्रणिपत्य पुनः पुनः॥ त्राहि त्राहीहि लोकेश! मां विभो! सापराधिनम्। ततः स कृपया विष्णुर्भगवान् भूतभावनः॥ दिव्यवर्षशतं विप्र! भुक्त्वा नरकयातनाम्। उत्पत्स्यसे भृगोर्वंशे जमदग्निरितीरितः॥ तत्राराध्य पुनर्मां तु वैदिकेनैव धर्म्मतः। गच्छ तस्मिन् मुनिश्रेष्ठ! मम लोकं सुनिर्म्मलम्॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत। शाण्डिल्यो निरयं प्राप्य पुनरुत्पद्य भूतले॥ वेदोक्तविधिना विष्णुमर्चयित्वा सनातनम्। विशुद्धभावात् सम्प्राप्य तद्धाम परमं हरेः॥ तस्मादवैदिकं धर्मं दूरतः परिवर्जयेत्। वैदिकेनैव विधिना भक्त्या सम्पूजयेद्धरिम्॥ श्रौतेन विधिना चक्रं धृत्वा वै बाहुमूलयोः। धृतोर्ध्व-पुण्ड्रः शुद्धात्मा विधिनैवार्चयेद्धरिम्॥ कर्म्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येत् सनातनात्। न प्रमाद्येत्परं धर्म्मात् श्रुतिस्मृत्युक्त

गौरवात् ॥ सुशीलन्तु परं धर्मं नारीणां नृपसत्तम ! । शीलभङ्गे न नारीणां यमलोकः सुदारुणः ॥ मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति । सैव कीर्त्ति मवाप्नोति मोदते रमया सह ॥ पतिं या नातिचरति मनोवाक्कायकर्म्मभिः । सा भर्तृलोकमाप्नोति यथैवारुन्धती तथा ॥ आर्त्तार्त्ते मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा । मृते म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥ या स्त्री मृतं परिष्वज्य दग्धा चेद्धव्यवाहने । सा भर्तृलोकमाप्नोति हरिणा कमला यथा ॥ ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कृतघ्नं वापि मानवम् । यमादाय मृता नारी तं भर्त्तारं पुनाति हि ॥ साध्वीनामिह नारीणामग्निप्रपतनादृते । नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो मृते भर्त्तरि कुत्रचित् ॥ वैष्णवं पतिमादाय या दग्धा हव्यवाहने । सा वैष्णवपदं याति यत्र गच्छन्ति योगिनः ॥ मृते भर्त्तरि या नारी भवेद्यदि रजस्वला । चिताग्नि संग्रहे तावत् स्नात्वा तस्मिन् प्रवेशयेत् ॥ गर्भिणी नानुगन्तव्या मृतं भर्त्तारमव्यया । ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्य्याद्यावज्जीवमतन्द्रिता ॥ केशरञ्जनताम्बूलगन्धपुष्पादिसेवनम् । भूषितं रङ्गवस्त्रञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥ द्विवार भोजनञ्चाक्ष्णोरञ्जनं वर्जयेत्सदा । स्नात्वा शुक्लाम्बरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया ॥ न कल्ककुहका साध्वी तन्द्रालस्य विवर्जिता । सुनिर्म्मला शुभाचारा नित्यं सम्पूजयेद्धरिम् ॥ क्षितिशायी भवेद्रात्रौ शुचौ देशे कुशोत्तरे । ध्यानयोगपरा नित्यं सतां सङ्गे व्यवस्थिता ॥ तपश्चरणसंयुक्ता यावज्जीवं समाचरेत् । तावत्तिष्ठेन्निराहारा भवेद्यदि रजस्वला ॥ सभर्तृका सती वापि पाणिपूरान्नभोजनम् । एकवारं समश्नीयाद्रजसा च परिप्लुता ॥ एवं सुनियताहारा सम्यग्व्रतपरायणा । भर्त्रा सह समाप्नोति वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥ द-

ग्धंव्या साग्निहोत्रेण भर्त्तुः पूर्वं मृतातु या । स्वांशमग्निं समा
दाय भर्त्ता पूर्ववदाचरेत् ॥ कृत्वा कुशमयीं पत्नीं यावज्जीवम
तन्द्रितः । जुहुयादग्निहोत्रं तु पञ्चयज्ञादिकं तथा ॥ अथ च
प्रव्रजेद्विद्वान् कन्यां वापि समुद्वहेत् । प्रव्रज्यामपि कुर्व्वीत
कर्म्म वेदोदितं महत् ॥ आत्मन्यग्निं समारोप्य जुहुयादात्म
वान् सदा । मनसा वा प्रकुर्व्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः ॥ गृ
हस्थो वा वनस्थो वा यतिर्वापि भवेद्द्विजः । अनाश्रमी न
तिष्ठेत यावज्जीवं द्विजोत्तमः ॥ वर्णाश्रमेषु सर्वेषां पूजनीयो-
जनार्दनः । न व्यापकेन मन्त्रेण सदैव च महीपते ! ॥ व्यापका
नांच सर्वेषां ज्यायानष्टाक्षरो मनुः । अष्टाक्षरस्य जप्तातु सा
क्षान्नारायणः स्वयम् ॥ सन्यासं च समुद्दृत्य सर्षिश्छन्दोऽधि
दैवतम् । न दीक्षा विधि न ध्यानं सार्थं मन्त्रमुदाहृतम् ॥ स्ना
त्वा शुद्धः प्रसन्नात्मा कृतकृत्यो जनार्दनम् । मनसाप्यर्चयित्वा
वा जपेन्मन्त्रं सदा बुधः ॥ दानप्रतिग्रहौ यागं स्वाध्यायं पितृ
तर्पणम् । पितृक्रियाष्टाक्षरस्य जप्त्वा कुर्यादतन्द्रितः ॥ धृतो-
र्द्ध्व पुण्ड्रदेहश्च चक्राङ्कितभुजस्तथा । अष्टाक्षरं जपन्नित्यं पु
नाति भुवनत्रयम् ॥ जपेद्भोगतया मन्त्रं सततं वैष्णवोत्तमः ।
न साधनतया जप्यं कर्तव्यं विष्णुतत्परैः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा
शतमष्टोत्तरन्तु वा । त्रिसन्ध्यासु जपेन्मन्त्रं तदर्थं मनु चि-
न्तयन् ॥ उपोष्य पूर्वदिवसे नद्यां स्नात्वा विधानतः । आचा
र्य्यं संश्रयेत् पूर्वं महाभागवतं द्विजः ॥ आचार्य्यो विष्णुमभ्य-
र्च्य पवित्रं चापि पूजयेत् । पुरतो वासुदेवस्य इध्माधानान्त-
माचरेत् ॥ प्रजपेत् अस्य सूक्तेन पवित्रन्ते चतेत्यृचा । पवमा
नस्य आद्येन ऋग्भिश्चतसृभिः क्रमात् ॥ आज्यं हुत्वा तत-
श्चक्रं तदग्नौ प्रतपेद्गुरुः । चरणं पवित्रमिति यजुषा तच्चक्रेणा-

ङ्‌येद्भुजम् ॥ वामां सम्प्रतपेत्पश्चात् पाञ्च जन्येन देशिकः॥ अग्निर्मन्वोति यजुषा तद्धोमाग्नौ प्रतप्यवै। ततस्तु पार्थिवै ऋग्भिर्हुत्वा पुण्ड्राणि धारयेत् ॥ अतोदेवेति सूक्तेन विष्णो र्नुक्रमणेन च। पूजयेद्द्वादशभिर्वै केशवादिननुक्रमात्॥ कुशग्रन्थिषु संपूज्य जुहुयात्ताभिरेव तु। हुत्वाथ चरुणा सम्यक् मृदा शुभ्रेण देशिकः॥ ललाटादिषु चाङ्गेषु ऋग्भिस्ताभिः क्रमेण वै। नामभिः केशवाद्यैश्च सच्छिद्राण्येव धारयेत् ॥ श्रिये जात इति ऋचा कुङ्कुमङ्केषु धारयेत्। परोमात्रेति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥ होमशेषं समाप्याथ मूर्त्युद्वापनमाचरेत्। एवं पुण्ड्रक्रियां कृत्वा नाम दद्यात्ततः परम्॥ प्रदः प्रान्तमिति सूक्तेन नाममूर्त्तिं समर्चयेत्। गवाज्यं प्रसृचं हुत्वा नाम दद्याच्च वैष्णवः॥ अभिप्रियाणीति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम्। प्रदक्षिण नमस्कारौ कृत्वा शेषं समाचरेत् ॥ मन्त्रदीक्षा विधानन्तु श्रौतं मुनिभिरीरितम्। नैवाहिता भवेद्दीक्षा न पृथक्त्वेन वक्ष्यते॥ अदीक्षितो भवेद्यस्तु मन्त्रं वैष्णवमुत्तमम्। अर्च्चनं वापि कुरुते न संसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ नादीक्षितः प्रकुर्वीत विष्णोराराधनक्रियाम्। श्रौतं वा यदि वा स्मार्त्तं दिव्यागममथापि वा॥ तस्मादुक्तप्रकारेण दीक्षितो हरिमर्च्चयेत्। पूर्वेद्युरुपोष्य गुरुणा नद्यां स्नात्वा कृतक्रियः॥ आचार्यः पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः। ईशान्यादि चतुर्दिक्षु संस्थाप्य कलशान् शुभान्॥ तेषु गव्यानि निक्षिप्य चतुर्मूर्त्तीन् समर्चयेत्। वाराहं नारसिंहञ्च वामनं कृष्णमेव च॥ तद्विष्णोरिति च द्वाभ्यां वाराहं पूजयेत्ततः। प्रतद्विष्णु इति-ऋचा नारसिंहमनामयम्॥ न ते विष्णो रित्यनेन वामनं पूजयेत्तथा। वषट्तेविष्णव इति कृष्णं संपूजयेत् द्विजः॥ संपू-

ज्यावरणं सर्वं गन्धपुष्पैर्विधानतः। प्रतिष्ठाप्य ततो वह्निमि-
ध्माधानान्तमाचरेत्। चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं मधुमिश्रित
म्॥ हुत्वाज्यं जुहुयात्पश्चाच्छ्रीसूक्तेन समाहितः। अग्निमीड
इत्यनुवाकेन सावित्र्या वैष्णवेन च॥ सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः
पृथगष्टोत्तरं शतम्। हुत्वा वेदसमाप्तिञ्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः
॥ततो भद्रासने शिष्यमुपवेश्याभिषेचयेत्। चतुर्भिर्वैष्णवैर्म
न्त्रैः सूक्तैस्तत्कलशोदकैः॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः शिष्यमभिषि
च्याथदेशिकः। कौपीन कटिसूत्रञ्च तथा वस्त्रञ्च धारयेत्॥ऊ
र्ध्वपुण्ड्राणि पद्माक्ष तुलसीमालिकेऽपि च। कुशोत्तरे समासी
नमाचान्तं विनयान्वितम्॥ अध्यापयेद्वैष्णवानि सूक्तानि वि
मलानि च। व्यापकान् वैष्णवान् मन्त्रानन्यांश्चापि विधान-
तः॥ तदर्थन्यासमुद्रादि सर्षिश्छन्दोऽधिदैवतम्। तास्मिन्निवे
श्य सद्वृत्तौ शासयेच्छासनाच्छ्रुतेः॥शासितो गुरुणा शिष्यः
सद्वृत्तौ सत्पथे स्थितः। अर्चयेत्परमैकान्त्य सिद्ध्यै हरिमव्य-
यम्॥ आचार्य्यात्समनु प्राप्तं विग्रहं सुमनोहरम्। लब्ध्वाथ वि
धिना विष्णोः पूजयेत्तदनुज्ञया॥ पूर्वेऽह्नि पूर्ववत् पूज्यः श्रौते
नैवोपचारकैः। ताभिरेव च हुत्वाथ ऋग्भिराज्यं तथाक्रमात्॥
शय्यासूक्तान्तमाज्येन हुत्वाग्निं वैष्णवोत्तमः। अध्यापयि-
त्वा तान् मन्त्रान् वैदिकान् वैदिकोत्तमः॥ पूजाविधानं त्रिवि
धं तस्मै होमान्तमादिशेत्। स्नान तर्पण होमार्चा जप्याद्या वि
विधाः क्रियाः॥ वैशिष्ठ्येण गुरोर्ज्ञात्वा शक्त्या सर्वं समाचरेत्।
परमापद्गतो वापि न भुञ्जीत हरेर्दिने॥ न तिर्यग्धारयेत्पुण्ड्
न्नान्यं देवं प्रपूजयेत्। वैष्णवः पुरुषो यस्तु शिव ब्रह्मादिदेव-
तान्॥ प्रणमेतार्चयेद्वापि विष्ठायां जायते क्रिमिः। रजस्तमोऽ
भिभूतानां देवतानां निरीक्षणात्॥ पूजनाद्वन्दनाद्वापि वैष्णवो

यात्यधोगतिम्। शुद्धसत्वमयो विष्णुः पूजनीयो जगत्पतिः॥ अ
नर्च्चनीया रुद्राद्याः विष्णोरावरणं विना। यस्तु स्वात्मेश्वरं वि
ष्णुमतीत्यान्यं यजेत हि॥ स्वात्मेश्वराय हरये च्यवने नात्र सं-
शयः। यज्ञाध्ययनकाले तु नमस्यानि वषट्कृता॥ तानि वै
यज्ञियान्यत्र यज्ञो वै विष्णुरव्ययः। तस्यैवावरणं प्रोक्तं
यज्ञाध्ययनकर्म्मसु॥ स्तुवन्ति वेदास्तस्यात्र गुणरूपविभूत
यः। तस्मादावरणं हित्वा ये यजन्ति परान् सुरान्॥ ते या-
न्ति निरयं घोरं कल्पकोटिशतानि वै। रुद्रः काली गणेशश्च
कुष्माण्डा भैरवादयः॥ मद्यमांसाशिनश्चान्ये तामसाः परि
कीर्त्तिताः। क्षुद्रानामपि देवानां या स्वतन्त्रार्चनक्रिया॥ सा
दुर्गतिं नयत्येव वैष्णवं वीतकल्मषम्। अर्चयित्वा जगन्नाथं
वैष्णवः पुरुषोत्तमम्॥ तदावरणरूपेण यजेद्देवान् समन्ततः
अन्यथा नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम्॥ वासुदेवं जगन्ना
थमर्चयित्वैव मानवः। प्राप्नोति महदैश्वर्यं ब्रह्मेन्द्रत्वादिकं
क्षणात्॥ मनसापि जलेनापि जगन्नाथं जनार्दनम्। सम्प्राप्नो
त्यमलां सिद्धिं जगत्सर्वं समान्वितम्॥ हृषीकेशं त्रयीनाथं ल
क्ष्मीशं सर्वदं हरिम्। तं विना पुण्डरीकाक्षं कोऽर्चयेदितरा
न् सुरान्॥ नारायणं परित्यज्य योऽन्यं देवमुपासते। स्व
पतिं नृपतिं हित्वा यथा स्त्री पुरुषाधमम्॥ विष्णोर्निवेदितं
हव्यं देवेभ्यो जुहुयात् तथा। पितृभ्यश्चैव तद्दद्यात्सर्वमान
न्त्यमश्नुते॥ निर्माल्यमितरेषां तु यदन्नाद्यन्दिवौकसाम्।
उपभुज्य नरो याति ब्रह्महत्यां न संशयः॥ नैवेद्य भोजनं वि
ष्णोः स्तत्पादाम्बुनिषेवणम्। तुलसी खादनं नृणां पापिना
मपिमुक्तिदम्॥ एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम्
तुलस्या पूजनं विष्णो स्त्रितयं वैष्णवं स्मृतम्॥ अवैष्णवः

स्याद्यो विप्रो बहुशास्त्रश्रुतोऽपि वा। सजीवन्नेव चण्डालो मृतः श्वासोऽभिजायते॥ क्रतुसाहस्त्रिणं वापि लोके विप्रमवैष्णवम्। चण्डालमिव नेक्षेत वर्जयेत्सर्वकर्म्मसु॥ भगवद्भक्तिदीप्ताग्नि दग्धदुर्जातिकल्मषः। चण्डालोऽपि बुधैः श्लाघ्यो नतु पूज्यो ह्यवैष्णवः॥ शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणाधमम्। पूजयिष्यति यः श्राद्धे सर्वकर्मास्य निष्फलम्॥ तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं यः श्राद्धे भोजयिष्यति। पितरस्तस्य यान्त्येव-कालसूत्रं सुदारुणम्॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं चक्राङ्कितभुजं तथा। पूजयिष्यति यः श्राद्धे गया श्राद्धायुतं लभेत्॥ शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्राद्यैरन्वितं वैष्णवं द्विजम्। भक्त्या सम्पूजयेद्यस्तु दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि॥ कल्पकोटि सहस्त्राणि कल्पकोटिशतानि च। यास्यन्ति पितरस्तस्य विष्णुलोकं सुनिर्मलम्॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं तप्तचक्राङ्कितांसकम्। श्राद्धे सम्पूजयेद्यस्तु गयाश्राद्धायुतं लभेत्॥ तप्तचक्रेण विधिना बाहुमूलेन लाञ्छितः। पुनाति सकलं लोकं नारायण इवाघभित्॥ अविद्यो वा सविद्यो वा शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृक्। ब्राह्मणः सर्वलोकेषु पूज्यमानो हरिर्यथा॥ दुराशी वा दुराचारी शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत्। नृणां हन्ति समस्ताघं तमः सूर्योदये यथा॥ चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम्। पुनाति सकलं लोकं यथा त्रिपथगा नदी॥ तिस्त्रः कोट्यर्द्धकोटी च तीर्थानि भुवनत्रये। चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादे तिष्ठन्त्य संशयं॥ चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम्। पीत्वा पातकसाहस्त्रै र्मुच्यते नात्र संशयः॥ श्राद्धे दाने व्रते यज्ञे विवाहे चोपनायने। चक्राङ्कितं विप्रमेव पूजयेदितरान्नतु॥ विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो भुञ्जानोऽपि यतस्ततः। न लिप्यते न

पापेन तमसेव प्रभाकरः॥ चक्राङ्कित भुजो विप्रः पङ्क्ति म-
ध्ये तु भुञ्जते। पुनाति सकलां पङ्क्तिं गङ्गे वेतरवाहिनीम्
॥ चक्राङ्कित भुजं विप्रं यो भूम्यामभिवादयेत्। ललाटे पांशु
संख्यानि विष्णुलोके महीयते॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो
वा वैष्णवः पुमान्। अर्चयित्वेतरान् देवान् निरयं यान्त्य संश
यम्॥ विष्णोरावरणं हित्वा पूजयित्वेतरान् सुरान्। वैष्ण
वः पुरुषो याति कालसूत्रमधोमुखः॥ महापापी महापापैर-
न्वितो यदि वैष्णवः। मन्वादि धर्म्मशास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं समा
चरेत्॥ प्रायश्चित्त विशेषं तु पश्चात् कुर्व्वीत वैष्णवः। वैया-
सिकीं वैष्णवीं च पवित्रीञ्च समाचरेत्॥ वैष्णवानान्तु विप्रा
णां पश्चात्पादजलं पिबेत्। वृत्तौ न परिपूर्णोऽथ कर्म्मस्वधि
कृतो भवेत्॥ मन्त्ररत्नार्थ विच्छान्तो नवेज्यो कर्म्मसंयुतः।
द्वादशी नियतो विप्रः स एव पुरुषोत्तमः॥ किमत्र बहुनोक्तेन
सारं वक्ष्यामि ते नृप!। एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादि
धारणम्॥ तदीयानां पूजनञ्च वैष्णवं त्रितयं स्मृतम्। पु-
ण्याद्विष्णु दिनादन्यन्नोपोष्यं वैष्णवैः सदा॥ तथा भागव
तादन्यो नार्च्चनीयो हि कुत्रचित्। भगवन्तमनुद्दिश्य न दद्या
न्नयजेत् क्वचित्॥ नावैष्णवान्नं भुञ्जीत दद्यान्ना वैष्णवा-
यच। नार्चयेदितरान् देवान्न तिर्यग्धारयेत्तथा॥ एकादश्या
न्न भुञ्जीत वसेन्ना वैष्णवैः सह। अष्टाक्षरस्य जप्तारं शङ्ख-
चक्रधरं द्विजः॥ अवमत्य विमूढात्मा सद्यश्चण्डालतां व्रजे
त्। वैष्णवं ब्राह्मणं गाञ्च तुलसी द्वादशीं तथा॥ अनर्चयि
त्वा मूढात्मा निरयं दुर्गतिं व्रजेत्। विष्णोः प्रधानतनवो वि
प्रा गावश्च वैष्णवाः॥ शक्त्या संपूज्य तानेव याति विष्णोः
परम्पदम्। एकादश्युपवासश्च द्वादश्यां विप्र पूजनम्॥ नित्य

मामलक स्नानं पापिनामपि मुक्तिदम् । पक्षे पक्षे हरि दिने चक्रा
ङ्कित भुजे नृप ! ॥ संपूज्यमाने विप्रेन्द्रे हरिस्तेषां प्रसीदति ।
अभावे वैष्णवे विप्रे संप्राप्ते हरि वासरे ॥ तद्वत्सम्पूजयेद् गा
वं तुलसीं वापि वैष्णवः । अग्निहोत्रन्तु जुहुयात्सायं प्रातर्द्वि
जोत्तमः ॥ पञ्चयज्ञांश्च कुर्व्वीत वैष्णवान् विष्णुमर्चयेत् । त
दर्पितं वै भुञ्जीत पिबेत्तत्पादवारि वै ॥ एकादश्यां न भुञ्जीत
पक्षयोरुभयोरपि । पूजयेद्वैष्णवं विप्रं द्वादश्यामपि वैष्णवः॥
विष्णोः प्रसाद् तुलसीं तीर्थं वापि द्विजोत्तमः । उपवासदिने वा
पि प्राशयेदविचारयन् ॥ उपवासदिने यस्तु तीर्थं वा तुलसी-
दलम् ॥ न प्राशयेद्विमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् । हर्य्यर्पित-
न्तु यच्चान्नं तीर्थं वा पितृकर्म्मणि ॥ दद्यात् पितृणां यद्भक्ष्यं
गयाश्राद्धायुतं लभेत् । हरेर्निवेदितं भक्त्या यो दद्याच्छ्राद्धक
र्म्मणि ॥ पितरस्तस्य यान्त्येव तद्विष्णोः परमं पदम् । तीर्थं वा
तुलसीपत्रं यो दद्यात्पितृदैवतम् ॥ आकल्पकोटि पितरः परि
तृप्ता न संशयः । यः श्राद्धकाले मूढात्मा पितृणाञ्च दिवौक-
साम् ॥ न ददाति हरेर्भक्तं तस्य वै नारकी गतिः । हर्य्यर्पितन्तु
यच्चान्नं यच्च पादोदकं हरेः ॥ तुलसीं वा पितृणाञ्च दत्त्वा-
श्राद्धायुतं लभेत् । सर्व यज्ञमयं विष्णुं मत्वा देवं जनार्दनम् ।
आमन्त्र्य वैष्णवान् विप्रान् कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः । प्रत्यब्दं
पार्वणश्राद्धं कुर्यात्पित्रोर्मृतेऽहनि । अन्यथा वैष्णवो याति
ब्रह्महत्यां न संशयः ॥ अमायां कृष्णपक्षे च पित्र्ये वाभ्युदये
तथा । कुर्यात् श्राद्धं विधानेन विष्णोराज्ञा मनुस्मरन् ॥ न
कुर्यात् यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः ॥ आज्ञातिक्रमणा-
द्विष्णोः पतत्येव न संशयः । शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिचिन्हैः प्रि
यतमैर्हरेः ॥ आन्वितान् ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्व्वकर्म्मसु । अ-

श्राद्धिनोऽप्ययज्ञस्य कर्मत्यागिन एव च ॥ वेदस्याप्यनधीत स्य संसर्गं दूरतस्त्यजेत् । पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्व्वीत नैकादश्यां द्विजोत्तमः ॥ द्वादश्यान्तत्प्रकुर्व्वीत नोपवास दिने क्वचित् । विष्णोर्जन्मदिने वापि गुरुणाञ्च मृतेऽहनि ॥ वैष्णवेष्टिं प्रकुर्व्वीत वैदिकं वैष्णवोत्तमः । अगम्यागमनं हिंसा मभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ॥ असत्य कथनं स्तेयं मनसापि विवर्जयेत् । न सचक्राङ्कनं विष्णोरेकादश्यामुपोषणम् ॥ धृतोर्ध्व पुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परिग्रहः । नित्यमामलकस्नानं देवतान्तर वर्जनम् । ध्यानं मन्त्रं जपो होमस्तुलस्याः पूजनं हरेः ॥ प्रसादस्तीर्थसेवा च नदीयानाञ्च पूजनम् । उपायान्तरसन्त्याग-स्तथा मन्त्रार्थ चिन्तनम् ॥ श्रवणं कीर्त्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा । असत्कृत्य परित्यागो विषयान्तर वर्जनम् ॥ दानं दम स्तपः शौचं आर्जवं क्षान्तिरेव च । आनृशंस्यं सतांसङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥ वैष्णवः परमैकान्ती नेतरो वैष्णवः स्मृतः । नावैष्णवो व्रजेन्मुक्तिं बहुशास्त्र श्रुतोऽपि वा ॥ वैष्णवो वर्णबाह्योऽपि याति विष्णोः परं पदम् । एतत्ते कथितं राजन् ! पारमैकान्त्यसिद्धिदम् ॥ वैशिष्ट्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपबृंहितम् । विष्वक्सेनाय धात्रे च सम्प्रोक्तं परमात्मना ॥ विष्वक्सेनाय सम्प्रोक्तमेतद्विखनसे पुरा । भृगोः प्रोक्तं विखनसा भृगुणा च महर्षिणा ॥ भृगुणा च मनोः प्रोक्तं मनुना च समीरितम् । मनुस्तु धर्मशास्त्रन्तु सामान्येनोक्तवान् स्वयम् ॥ तदेव हि मया राजन् ! वैशिष्ट्येण तवेरितम् । विशिष्टं परमं धर्म-शास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः । पारमैकान्त्य संसिद्धिं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् । यस्त्विदं शृणुयाद्भ-

न्त्या नित्यं विष्णोश्च सन्निधौ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्रा प्नोत्यसंशयः । हारीतमेतच्छास्त्रन्तु परमां धर्म्मसंहिताम् ॥ आलोक्य पूजयन् विष्णुं पारमैकान्त्यमश्नुते । एतच्छ्रुत्वाम्ब- रीषस्तु हारीतोक्तिं नृपोत्तमः ॥ ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः । त्वमेव परमोधर्म्मस्त्वमेव परमं तपः ॥ त्वदङ्- घ्रियुगलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम् । महामुनिमिति स्तु- त्वा राजर्षिः स महातपाः ॥ प्रासवान् परमैकान्त्यं तत्प्रसादा- त्स्वसिद्धिदम् । वैशिष्ट्यं पारमैकान्त्यं एतच्छास्त्रं समाव्ययम् ॥ भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः । योगिनः सनकाद्या श्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥ वसिष्ठाद्या वैष्णवाश्च विष्वक्सेना दयः सुराः । एतच्छास्त्रानुसारेण पूजयामासुरच्युतम् ॥ प- रमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् । ज्ञात्वैव परमैकान्ती पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥　　　॥ इति हारीतस्मृतौ विशिष्टध र्म्मशास्त्रे वृत्त्यधिको नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं वृद्धहारीतसंहिता ॥

औशनसं धर्मशास्त्रम् ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् । अनुलोम- विधानञ्च प्रतिलोमविधिं तथा ॥१॥ सान्तरालकसंयुक्तं सर्व्वं संक्षिप्य चोच्यते । नृपाद् ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्व- यात् ॥२॥ जातः सूतोऽत्र निर्द्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः । वेदा नर्हस्तथा चैषां धर्म्माणामनुबोधकः ॥३॥ सूताद्विप्र प्रसूता यां सूतो वेणुक उच्यते । नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्म्मका रकः ॥४॥ ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्य्याद्रथकारः प्रजायते । वृत्तञ्च

शूद्रवृत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥५॥ यानानां ये च वोढा रस्तेषाञ्च परिचारकाः। शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न क्षात्रं धर्म माचरेत् ॥६॥ ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातोमागध उच्यते। वन्दित्वं ब्राह्मणानाञ्च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥७॥ प्रशंसावृत्तिको जीवेद्वैश्यप्रेष्यकरस्तथा। ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चाण्डाल उच्यते ॥८॥ सीसमाभरणं तस्य का र्ष्णायसमथापि वा। वध्रीं कण्ठे समाबध्य झल्लरीं कक्ष तोऽपि वा ॥९॥ मल्लापकर्षणं ग्रामे पूर्व्वाह्णे परिशुद्धिकम्। नापराह्णे प्रविष्टोऽपि बहिर्ग्रामाच्च नैर्ऋते ॥१०॥ पिण्डीभूता भवन्त्यत्र नोचेद् बध्या विशेषतः। चाण्डालाद्वैश्यकन्यायां जातः श्वप च उच्यते ॥११॥ श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्बलम्। नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः ॥१२॥ तन्तुवाया भवन्त्येव वस्त्रकांस्योपजीविनः। शीलिकाः केचिदत्रैव जीवनं वस्त्रनिर्म्मिते ॥१३॥ आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः। तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते ॥१४॥ सूनिकस्य नृपायान्तु जाता उद्बन्धकाः स्मृताः। निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः ॥१५ नृपायां वैश्यतश्चौर्य्यात् पुलिन्दः परिकीर्त्तितः। पशुवृत्तिर्भवेत्तस्य हन्युस्तान् दुष्टसत्वकान् ॥१६॥ नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुक्कश उच्यते। सुरावृत्तिं समारुह्य मधुविक्रयकर्म्मणा ॥१७॥ कृतकानां सुराणाञ्च विक्रेता याचको भवेत्। पुक्कसाद्वैश्यकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥१८॥ नृपायां शूद्रतश्चौर्य्याज्जातोरञ्जक उच्यते। वैश्यायां रञ्जकाज्जातो नर्त्तको गायको भवेत् ॥१९॥ वैश्यायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वैदेहिकः स्मृतः। अजानां पालनं कुर्य्यान्महिषीणां गवा-

मपि ॥२०॥ दधिक्षीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत्। वैदेहिकात्तु विप्रायां जाताश्चर्म्मोपजीविनः ॥२१॥ नृपायामेव तस्यैव स्कन्दिकः पाचकः स्मृतः। वैश्यायां शूद्रतश्चौर्य्याज्जातश्चक्री च उच्यते ॥२२॥ तैलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन् पुनः। विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायान्तु समन्त्रकम् ॥२३॥ जातः सुवर्ण इत्युक्तः सानुलोमद्विजः स्मृतः। अथ वर्णक्रियां कुर्व्वन्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम् ॥२४॥ अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वा नृपाज्ञया। सेनापत्यञ्च भैषज्यं कुर्य्याज्जीवेतु वृत्तिषु ॥२५॥ नृपायां विप्रतश्चौर्य्यात् संजातो यो भिषक् स्मृतः। अभिषिक्तनृपस्याज्ञां परिपाल्येत्तु वैद्यकम् ॥ ॥२६॥आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्त्रोक्तं धर्म्ममाचरेत्। ज्योतिषं गणितं वापि कायिकीं वृत्तिमाचरेत् ॥२७॥ नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः। नृपायां नृपसंसर्गात् प्रमादाद् गूढजातकः ॥२८॥ सोऽपि क्षत्रिय एव स्यादभिषेके च वर्ज्जितः। अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः ॥२९॥ सर्वन्तु राजवृत्तस्य शस्यते पदवन्दनम्। पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकालीन एव च ॥३०॥ वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते। कृष्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः ॥३१॥ ध्वजिनी जीविका वापि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः। वैश्यायां विप्रतश्चौर्य्यात् कुम्भकारः स उच्यते ॥३२॥ कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्यतः। सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम् ॥३३॥ नाभेरूर्द्ध्वन्तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते। कायस्थ इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः ॥३४॥ काकाल्लौल्यं यमात् क्रौर्य्यं स्थपतेरथ कृन्तनम्। आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थ इति कीर्त्तितः ॥३५॥ शूद्रायां विधिना

विप्राज्जातः पारशवो मतः। भद्रकादीन् समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः ॥३६॥ शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथा मण्डलवृत्तिभिः। तस्यां वै चौरसो वृत्तो निषादो जात उच्यते ॥३७॥ वने दुष्टमृगान् हत्वा जीवनं मांसविक्रयम्। नृपाज्जातोऽथ वैश्यायां गृह्यायां विधिना सुतः ॥३८॥ वैश्यवृत्त्या तु जीवेत क्षात्रधर्म्मं न चाचरेत्। तस्यां तस्यैव चौरेण मणिकारः प्रजायते ॥३९॥ मणीनां राजतां कुर्य्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम्। प्रवालानाञ्च सूत्रित्वं शंखानां वलयक्रियाम् ॥ ४० ॥ शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः। नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्डयेषु सञ्चरेत् ॥४१॥ तस्यैव चावसंवृत्या जातः शुण्डिक उच्यते। जातदुष्टान् समारोप्य शुण्डाकर्म्मणि योजयेत् ॥४२॥ शूद्रायां वैश्यसंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः। सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ॥ ॥४३॥ शिल्पकर्म्माणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा। नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः ॥४४॥ शूद्रायां वैश्यतश्चौर्य्यात् कटकार इति स्मृतः। वशिष्ठशापात्त्रेतायां केचित् पारशवास्तथा ॥४५॥ वैखानसेन केचित्तु केचिद्भागवते न च। वेदशास्त्रावलम्बास्ते भविष्यन्ति कलौ युगे॥४६॥ कटकारास्ततः पश्चान्नारायणगणाः स्मृताः। शाखा वैखानसेनोक्ता तन्त्रमार्गविधिक्रियाः ॥४७॥ निषेकाद्याः श्मशानान्ताः क्रियाः पूजाङ्गसूचिकाः। पञ्चरात्रेण वा प्रोक्तं धर्म्मं समाचरेत् ॥४८॥ शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः। द्विजशुश्रूषणपरः पाकयज्ञपरान्वितः ॥४९॥ सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा। चौर्य्यात् काकवचो ज्ञेयश्चाश्वानां तृणवाहकः ॥५०॥ एतत् संक्षेपतः प्रो-

कं जातिवृत्तिविभागशः। जात्यन्तराणि दृश्यन्ते संकल्पादित एव तु ॥५१॥ ॥इत्यौशनसं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम्॥

औशनसस्मृतिः।

शौनकाद्याश्च मुनय औशनं भार्गवं मुनिम्। नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्म्मशास्त्रविनिर्णयम्॥ ऋषीणां शृण्वतां पूर्वमुशना धर्म्मतत्त्ववित्। धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम्॥ समाधिहृदो यूयं शृणुध्वङ्गदतो मम। भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्म्ममब्रवीत्॥ कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः। गर्भाष्टमे व्यष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः॥ दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः। भिक्षाहारो गुरुहिते वीक्षमाणो गुरोर्मुखम्॥ कार्पासमुपवीतार्थं सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा। ब्राह्मणानान्त्रिवृत् सूत्रं कौशिवादास्त्रमेव वा॥ सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः। अन्यथा यत्कृतं कर्म तद्भवत्या यथाक्रमम्॥ वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम्। तदेव परिधानीयं-शुक्लमत्स्य द्रुमुत्तमम्॥ उत्तरीयं समाख्यातं वासः कृष्णाजिनं शुभम्। अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते॥ उपवीतं-वामबाहुं सव्यं बाहु समन्वितम्। उपवीतं भवेन्नित्यन्निवीतं कर्णलम्बनम्॥ सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षिणेन धृता द्विजाः प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्ये कर्म्मणि धारयेत्॥ अग्न्यगारे-गवाङ्गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च। स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ॥ उपासने गुरूणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि। उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेषः सनातनः॥ मौञ्जी त्रि-

वृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला । मुञ्ज्यभावे कुशा
नाहु ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥ धारयेद्बैल्वपालाशौ दण्डौ के
शान्तगौ द्विजः । यज्ञार्ह्यवृक्षजं वाथ सौम्यं वृषणमेव च ॥
सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः । कामाल्लो-
भाद्भयान्मोहात् कदा न पतितो भवेत् ॥ अग्निकार्यं ततः कु
र्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः । स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवा नृषीन्
पितृगणांस्तथा ॥ देवाभ्यर्चान्ततः कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बु
भिः । अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्म्मतः ॥ असावह
म्भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् । आयुरारोग्यवान् वि
त्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥ आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो
विप्राभिवादने । अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्ष
रस्ततः ॥ यो न वेत्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् । ना-
भिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ सव्येन पाणिना का
र्यं उपसंग्रहणं गुरोः । सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु
दक्षिणम् ॥ लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा । आ
ददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥ नोदकं धारयेद् भै-
क्षं पुष्पाणि समिधस्तथा । एवं विधानि चान्यानि न देवार्थे
षु किञ्चन ॥ ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम् ॥
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च । उपाध्यायः पि
ता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ॥ मातुलश्वशुरत्रातृमाता
महपितामहौ । वर्णकाश्च पितृव्यश्च पञ्चैते पितरः स्मृताः
॥ माता मातामही गुर्व्वी पितृमातृस्वसादयः । श्वश्रु पिता
मही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥ इत्युक्ता गुरवः सर्वे-
मातृतः पितृतस्तथा । अनुवर्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्म्म-
भिः ॥ गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः । न तै रुपव

सेत्स्यार्हं विवादेनार्थकारणात् ॥ जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभि नैव भाषणम् । उदितोऽपि गणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ गुणानामपि सर्वेषां पूजाः पञ्च विशेषतः । तेषामाद्यास्त्रियः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥ यो हि वासयति स्त्रियं न सद्योपदिश्यते । ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥ आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः । पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥ यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्विकारणम् । तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः । पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥ स पुत्रः सकलं कर्म्म प्राप्नुयात्तेन कर्म्मणा । नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः ॥ तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते । तयोर्नित्यं प्रियं कुर्य्यात्कर्म्मणा मनसा गिरा । न ताभ्या मननुज्ञातो धर्म्ममेकं समाचरेत् ॥ वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा । धर्म्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥ सम्यगाचारवक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया । शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥ यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते । तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं सम्प्रयच्छति ॥ पुंसाञ्चात्मनि वेषेण पूज्यो भर्त्ता च सम्मतः । यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥ ये नरा भर्तृपिण्डार्थे स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि । तेषामेव परान् लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥ मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरान् ऋत्विजान् गुरून् । असावयमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥ आचार्य्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् । भोःशब्दपूर्वकं चैनमभिभाषेत धर्म्मवित् ॥ अभिवाद्यश्च पूर्वन्तु शिरसावंद्यशर्म च । ब्राह्मणक्षत्रिया-

वैश्च श्रीकामैः सादरं सदा॥ नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन। ज्ञानकर्म्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः॥ ब्राह्मणाः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्य्यादिति स्थितिः। सवर्णेऽप्यसवर्णानां कार्य्यमेवाभिवादनम्॥ गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः। पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः॥ विद्या कर्म्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति यस्य वै। मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरूणि च॥ पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तु गुणवान् हि यः। यत्र स्यात्सोऽत्र मानार्हः क्षुद्रोऽपि स भवेद् यदि॥ पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे। वृद्धाय भावहीनाय रोगिणे दुर्बलाय च॥ भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम्। निवेद्य गुरवेऽश्नीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया॥ भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः। भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम्॥ मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं तथा। भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या तु नैनं विमानयेत्॥ सजातीयगृहेष्वेवं सार्ववर्णिकमेव वा। भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम्॥ वेदयज्ञादिहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु। ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहस्थः प्रयतोऽन्वहम्॥ गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु। अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत्॥ सर्वं वापि चरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे। नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन्॥ समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थमिहाज्ञया। भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः॥ भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशी भवेद् व्रती। भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमं स्मृता॥ पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन्। दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वतः॥ अनारोग्यमना

युष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम्। अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्त त्परिवर्जयेत्॥ प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणामुख ए व वा। नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्व्वं सनातने॥प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत्। शुचौ देशे समासीनो भुङ्क्त्वान्ते द्विरुपस्पृशेत्॥ मण्डलं पूर्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्या थ भोजयेत्। स्वप्राणाहुतिपर्यन्तं मौनमेव विधीयते॥ ॥
इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः॥

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे। ओष्ठाव-लोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च॥ रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्स-र्गेणानृतभाषणे। तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे त-था॥चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः। सन्ध्ययोरु भयोस्तद्वदाचान्ते चाचमेत् पुनः॥ चण्डालम्लेच्छसम्भाषे-स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे। उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि त थाविधम्॥ अश्रुपाते तथाचामे अहितस्य तथैव च। भोजये-त् सन्ध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः॥ आचान्तोऽप्याच मेत् स्पृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः। अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयत एव वा॥नृणामथाश्मनः स्पर्शे नीवीं विपरिधाय च। उपस्पृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा॥ कोशानां चात्मनःस्प र्शे वाससां क्षालितस्य च। अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्वशः॥ शौचे च मुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः। शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा॥ अकृत्वा पा दयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत्। सोपानत्को जलस्थो वा नोष्णीषी वाचमेद् बुधः॥ न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन्न धृ तोदकैः। नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः॥ न पादुका सनस्थो वा बहिर्जानुरथापि वा। न जल्पन्न हसन् प्रेक्षमाण-

श्च प्रह्वएव वा। नावीक्षमाणाद्भिन्नोष्णाद्भिन्नफेनादथापि वा॥ शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षाराभिस्तथैव च। न चैवाङ्गुलिभिः शब्दमकुर्वन्नान्यमानसः॥ न वर्णरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः। न प्राणिजनिताभिर्वा न बहिः कलमेव वा॥ हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठाभिः क्षत्रियः शुचिः। प्राशिनाभिस्तथा वै स्त्रीः शूद्रैः संस्पर्शनं ततः॥ अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखायां ब्रह्म उच्यते। अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितॄणां तीर्थमुत्तमम्॥ कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते। अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं तथैवार्षं प्रकीर्त्तितम्। मूले स्याद्दैवमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम्॥ तदेवं सौमिकं तीर्थमेतन् ज्ञात्वा न मुह्यति। ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्। कायेन वा दैवतेन नतु पित्र्येण वा द्विजाः॥ त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः। संवृत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत्॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः। तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं ततः॥ कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत्। सर्व्वासामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा॥ संस्पृशेद्वै शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम्। त्रिःप्राश्नीया दयमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च सम्भवन्त्यनुशश्रुमः। गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात्॥ प्रसंस्पर्शाल्लोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करौ। नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टं नासापुटद्वयम्॥ कर्णयोः स्पृष्टयो स्तद्वत्प्रीयते चानलानिलौ। संस्पृष्टे हृदये चास्याः प्रीयन्ते सर्वदेवताः॥ मूर्ध्नि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत्। नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्यं विप्रयोगं नयन्ति याः॥ अन्तवदन्तसलिलजिह्वास्पर्शे शुचिर्भवेत्। स्पृशन्ति बि-

न्दवः पादौ च आचामयतः परम् ॥ भूमिगैस्ते समाज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् । मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे॥ फलमूलेक्षुदण्डे च न दोष उशना ब्रवीत् । प्रचरन्नान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ॥ भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् । तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥ अनिधाय च तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् । वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा च देवमेव हि ॥ आरण्यानुदके रात्रौ चौरे वाप्याकले पथि । कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥ निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्र मुदङ्मुखः । अथ कुर्य्यात् शकृन्मूत्रे रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णै र्लोष्टतृणेन वा । प्रतिश्चीनशिराः कुर्य्यात् कृच्छ्रमूत्रविसर्जने ॥ छायाकूपनदीगोष्ठ चैत्याम्भः पथि भस्मसु । अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रेन समाचरेत् ॥ न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शाद्वले । न तिष्ठन् वा न निर्व्वासा न च पर्वतमस्तके ॥ न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन । न च सर्वेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥ तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च । न क्षेत्रे न विले वापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥ नोद्यानोपसमीपे वा नोषरेन पराशुचौ । न चोपानत्कपादौ च छत्री वर्णान्तरीक्षके ॥ न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् । न देवदेवालययो र्नपामपि कदाचन ॥ नदीज्योतींषि वीक्षित्वा तद्वाद्याभिमुखोऽपि वा । प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ आहृत्य मृत्तिकां कुर्य्यात् लेपगण्डापकर्षणम् । कुर्य्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥ नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्दमात् । न मार्गान्नोषरा देशाच्छौचविष्टोऽपरस्य च ॥ न देवायतनात् कुड्याद् ग्रामान्न-

तु कदाचन। उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः॥ तार-व्याहृतिगायत्र्या वर्णनामेरणोः क्रमात्। तन्मन्त्रितं पिबेद्य स्तु मन्त्राचमनमीरितम्॥ गायत्र्या चमनेनाथ श्रुत्याचमन-मीरितम्। ॥ इत्यौशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः॥

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः। आहूत्याध्य-यनं कुर्य्याद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम्॥ नित्यमुद्यतपाणिश्च स न्ध्याचारसमन्वितः। आस्यतामिति चोक्तश्च नासीनाभिमु खं गुरोः॥ प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत्। आ-सीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः। न च शय्यास नं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ॥ गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टा सनो भवेत्। नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम्॥ न चै वास्यानुकुर्व्वीत गतिभाषणचेष्टितम्॥ गुरोर्यत्र परीवादो-निन्दा वापि प्रवर्त्तते। कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितो ऽन्यतः॥ दूरस्थो नार्चयेद्देवान्न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियः। न चै वास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ॥ उदकुम्भं कुशान् पु ष्पं समिधोऽप्याहरेत्सदा। मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै स माचरेत्॥ नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि। आ क्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन॥ ये दन्तकाष्ठादी-न् लब्ध्वा न चास्मै विनिवेदयेत्। अनापृच्छ्य न गन्तव्यन्तत्त्व प्रियहिते रतः॥ न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन। जृम्भितं हसितं चैव क्षपकं प्रावरणं तथा॥ वर्जयेत् सन्नि-धौ नित्यं नखस्फोटनमेव च। यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः। आसनादौ गुरोः कूर्चे फलके वा समाहितः॥ आसने शयने पाने नच तिष्ठेत्कथञ्चन। धावन्त मनुधावे त गच्छन्त मनुगच्छति॥ गजोष्ट्रयान प्रासादप्रस्तरेषु कटे

षु च। नासीत गुरुणा सार्द्धं शिलाफलतलेषु च ॥ जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः। प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥ गण्डमाल्यां रसं कन्यां सूक्ष्मप्राणि विहिंसनम्। अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥ कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम्। द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥ परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत्। उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् ॥ आहरेद्यावदन्यानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत्। तथैव लवणं सर्वं भक्ष्यं पर्य्युषितं त्यजेत् ॥ अनन्यदर्शी सततं भवेद्गीतादिनिःस्पृहः। नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेद्दन्तधावनम् ॥ एकान्तमशुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम्। गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रयुञ्जीत कामतः॥ मलापकर्षणं स्नानन्नाचरेद्वै कदाचन। नचातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनभिवादयेत् ॥ विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनिषु। प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितं चोपदिशन् स्वयम् ॥ श्रेयःसु गुरुवद्वृत्तिं नित्यमेवं समाचरेत्। गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥ बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्म्मसु। अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ उत्सादनं वै गात्राणां स्नानं चोच्छिष्टभोजने। न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥ गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषितः। असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च। गुरुपत्न्या न कार्य्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥ गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः। कुर्व्वीत वदनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥ विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम्। गुरुदारेषु कुर्व्वीत सदा धर्म्ममनुस्मरन् ॥ मातृष्वसा मातुला-

नी श्वश्रूश्चापि पितृष्वसा। संपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरुभार्य्यया॥ भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्ध योषितः। पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्य्यपि॥ मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी। एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम्॥ वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः। सम्वत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशेत्॥ हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः। आचार्य्यपुत्रशुश्रूषु ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः॥ शक्तो गुर्व्वर्थिमेधावी नाध्याप्या दशाधर्म्मतः। कृतज्ञश्च तथा द्रोही मेधावी शुभकृन्नरः॥ प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्यात्मा द्विजोत्तमैः। एतेषु ब्राह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम्॥ आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः। उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्ष्यमाणो गुरोर्मुखम्॥ अधीष्व भो! इति ब्रूयात् विरामोऽस्त्विति वाचयेत्। प्राक्कुशेषु समासीनः पवित्रैरेवपावितः॥ प्राणायामै स्त्रिभिः पूर्वं तथाचोङ्कारमर्हति। ब्राह्मणः प्रणवं कुर्य्यादन्ते च विधिवद् द्विजः॥ कुर्य्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिकृतस्थितिः। सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनः॥ अधीते विधिवन्नित्यं ब्राह्मण्याच्च्यवतेऽन्यथा। योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः॥ प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि। यज्ञं योऽधीते सततं दध्नाप्रीणाति देवता॥ सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम्। अथर्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवता॥ धर्माङ्गानि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान्। अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः॥ गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः। सहस्रपरमां देवीं शतमध्यात् दशापराम्॥ गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपश्च त्रिः प्रकीर्तितः। गायत्रीं चैव वेदांश्च तुल

या तुलयन् प्रभुः ॥ एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रींच तथैकतः । ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः । अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्री परया तु या ॥ पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वर्गनामतः । महाव्याहृतयः स्तिस्रः सर्वाशुभनिबर्हणाः ॥ प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । सत्यं रजस्तमस्तिस्रः कामा व्याहृतस्त्रयः ॥ ओङ्कारस्तत्परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् । एवं मन्त्रो महायोग साक्षात्सार उदाहृतः ॥ योऽधीतेऽहन्यमाने तां गायत्रीं वेदमातरम् । विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमाङ्गतिम् ॥ न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते । श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ! ॥ आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् । उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोऽर्थपञ्चमान् ॥ अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः । पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजाः ॥ माघे वा मासि संप्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि । छन्दांस्यूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ! ॥ वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णापक्षे तु मानवः । इमन्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥ अध्यापनञ्च कुर्व्वाणो अध्येष्यन्नपि यत्नतः । कर्मधुरे दिवा रात्रौ दिवावासं समूहने ॥ विद्युत्स्तनितवर्षेषु महोल्कानाञ्च पातने । आकस्मिकमनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः ॥ एता न स्युर्दिता नाद्यान्यदप्रागुद्दुष्कृतादिषु । तदा विन्द्यादनर्थाय मन्यते जाग्रदर्शने ॥ निर्घाते वाथ चलने ज्योतिषां चोपसर्पणे । एतानकालिकान् विन्द्यादनर्थायागतावपि ॥ प्रागदुष्कृतेष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिस्वने । सद्यो हि स्यादनध्यायमनृतं मुनिरब्रवीत् ॥ निध्याय एवं स्याद् ग्रामेऽरण्येषु नगरेषु च । कर्मनैपुण्यगामानां पूतिग-

न्धे च नित्यशः ॥ अन्त्यानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ । अनध्यायो निन्द्यमाने समवाये जनस्य च ॥ उदये मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत् । उच्छिष्टश्राद्धभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥ प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनम् । त्र्यहं न कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥ यावदेकोऽनुलिप्तस्य स्नेहो गन्धस्य तिष्ठति । विप्रस्याविदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ॥ शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै वावसक्थिकाम् । नाधीयीतामिषञ्जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥ नीहारे बाणशब्दे च सन्ध्ययोरुभयोरपि । अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥ उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् । अष्टकासु च कुर्व्वीत मतिमान् तासु रात्रिषु ॥ मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासे तथैव च । तिस्रोऽष्टकाः समाख्याता कृष्णे पक्षे च सूरिभिः ॥ श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च । कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥ समानविद्येऽनुमृते तथा सब्रह्मचारिणि । आचार्य्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ छिद्रेष्वेतेषु विप्राणां अनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः । हिंसन्ति राक्षसास्ते च तस्मादेतान् विसर्जयेत् ॥ नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च । उपाकर्म्माणि कर्म्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥ एकामृचमथैकं वा यजुः सामाथवा पुनः । अष्टकाद्यास्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥ अनध्यायो विनाशे च नेतिहासपुराणयोः । न धर्म्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विसर्जयेत् ॥ एष धर्म्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः । ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः । स वै मूढो न सम्भाष्यो वेदबाह्यो द्विजातिभिः ॥ न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः

पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ योऽधीत्य विधिवद्वे
दं वेदान्तं न विचारयेत् । स सान्वयः शूद्रकल्पः स पात्रं न प्र
पद्यते ॥ यदि वा अन्तिकं वासं कर्त्तुमिच्छति वै गुरौ । युक्तः
परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥ गत्वा वनं वा विधिवज्जुहु
याज्जातवेदसम् । अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः
॥सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानां च विशेषतः । अभ्यसेत्सततं वे
दं भस्मस्नानपरायणः ॥ वेदं वेदौ तथा वेदाः वेदान्वै चतुरो
द्विज! । अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ॥
वेदोदितं स्वकं कर्म्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः । अकुर्वाणः पत-
त्याशु निरयानतिभीषणान् ॥ अभ्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञा
न्न हापयेत् । कुर्याद् गृह्याणि कर्म्माणि सन्ध्योपासनमेव च ॥
नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः । सत्यवादी
जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्म
यज्ञपरायणः । अनसूयो मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रत्यवर्त्तते ॥ उ
दानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् । विज्ञाय तत्त्वमेते
षां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥ शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्य
ञ्जनैर्युतम् । ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत् । आचान्तः पुनरा
चामेदयं गौरिति भाषयेत् ॥ अधीत्य विधिवद्वेदानर्थं चैवो
पलभ्य च । धर्म्मकार्यनिवृत्तिश्चेदेतद्विज्ञानमुच्यते ॥ यः स्व
यं नियतो भूत्वा धर्म्मपाठं पठेद् द्विजः । अध्यापयेच्छ्रावयेद्
वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरः
सरम् । मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यक् भूतात्मभावनः ॥
प्राङ्मुखो नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा । आसीन-
स्त्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखो

भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः। श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋ-
णं भुङ्क्ते उदङ्मुखः। पश्चात् स भोजनं कुर्यात् भूमौ वा
तन्निधापयेत्॥ उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशना ब्रवीत्। उ
पलिप्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ॥ आचान्तोऽक्रोध
नो नक्तं पश्चात्तु भोजनं चरेत्। इह व्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधा
योदकेन तु॥ परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम्। चित्रगु
प्तबलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च॥ अमृतोपस्तरणमसीत्या-
पोशनक्रियां चरेत्। स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं त
तः॥ अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम्। उदानाय-
ततः कुर्य्यात्समानायेति पञ्चमम्॥ विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जु
हुयादात्मनि द्विजः। शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनै-
र्युतम्। ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम्॥ अमृ-
तापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत्। आचान्तः पुनराचामे
दयं गौरिति मन्त्रतः॥ त्रिपदां वा त्रिरावृत्य सर्वपापप्रणाश
नीम्। प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद्धृदयं ततः॥ आचम्या
ङ्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम्। निःस्रावयेद्धस्तजल-
मूर्द्ध्वहस्तः समाहितः॥ हुत्वानुमन्त्रणं कुर्य्यात् स्वधायामि
ति मन्त्रतः। अथाक्षरेण स्वमात्मानं योजयेद् ब्रह्मणेति च॥
सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः। अथ श्राद्धममावा
स्यायां प्राप्तं कार्य्यं द्विजोत्तमैः॥ पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे
राजनि शस्यते। अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु॥
प्रतिपत्प्रभृति ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके। चतुर्दशीं वर्जयि
त्वा पञ्चमीं ह्युत्तरोत्तराम्॥ अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौर्णमा
स्यादिषु त्रिषु। तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा॥
त्रयोदशी मघा कृष्णा वर्षासु त्वविशेषतः। नैमित्तिकं तु कर्त-

व्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः॥ बालकानां च मरणे नारकी स्यात्ततो ऽन्यथा। काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु॥ अय ने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम्। संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि॥ नक्षत्रतिथिवारेषु कार्य्यं काम्यं विशेषतः। स्वर्गं तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः!॥ द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न काल नियमं ततः। कर्मारम्भेषु सर्व्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः॥ पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पार्वणं स्मृतम्। अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्ये नैमित्तिकं पुनः॥ सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति। स तेन कर्म्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम्॥ यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम्। तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि सन्निधिम्॥ अपूपञ्च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान्। अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत्॥ मासमारोहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता। तन्मृताहनि संप्राप्ते पृथक् पिण्डे नियोजयेत्॥ धर्म्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम्। अस्थिसञ्चयनं कर्म्म दशाहभवनं तथा॥ और्ध्वं दशाहमुत्कर्षे शोषस्य यदि वा भवेत्। पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि॥ यद्यस्थिसञ्चयं कर्म्म दशाहमूर्ध्वभाक् भवेत्। नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः॥ कुर्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः। साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थे वेषविशेषतः॥ उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत्। अभोज्यं तद्भवेदन्नं भुङ्क्ते पितृगणैश्च तैः॥ अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्भवेत्। सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत्॥ एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम्। एतत्सञ्चाविधं श्राद्धं भृगुपुत्रेण सूचितम्॥ यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पा-

वनम्। शकुयेत् सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्त्तितम्॥ दैवि कं चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा मुच्यते भयात्। सन्ध्यारात्रौ न कर्त्तव्यमहोरात्रमदर्शनात्॥ देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम्। गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु॥ गायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः॥ एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः। तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्॥ गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत्। तारिताः पितरस्तेन स याति परमाङ्गतिम्॥ वाराहपर्वते चैव गयां चैव विशेषतः। एवमादिष्वतीतेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा॥ व्रीहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा। श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः॥ गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्माषैः प्रीणयते पितॄन्। मृष्टान् फलरसानिक्षून् मृदुकान् सस्यदंडिमान्॥ विदार्य्यांश्च करण्डाश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत्। लाजां मधुयुतां दद्याद् दध्ना शर्करया सह॥ दद्यात् श्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गं गज शुकेर्वृकान्। द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हरिणेन च॥ औरभ्रेणाथ चतुरः शाके नेह च पञ्च तु। षण्मासांश्छागमांसेन रौरवेण च वै ननु॥ दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषाविकैः। शशर्णवृकयोर्मांसै र्मासानेकादशैव तु॥ सम्वत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च। सदैव सस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी॥ कालशाकं महाशाकं खगलोहामिषं मधु। अनन्तान्येव कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्वशः॥ कृत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः। दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते॥ पिप्पलीक्रमुकं चैव तथा चैव मसूरकम्। कश्मलालाबुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारसं तथा॥ कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च। राजमाषांस्तथा क्षीरं माहि

षञ्च विवर्जयेत् ॥ कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीस्तथा। वर्जयेत्सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः ॥ ॥ इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान् ऋषींस्तथा । पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्य्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥ पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान् । तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥ ये सोमपाननिरता धर्म्मज्ञा सत्यवादिनः व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥ पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च। बह्वृस्तु सुवर्णाश्च त्रिमधुर्वाथ वा भवेत् ॥ त्रीणाचिकेत च्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा। अथर्वशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशेषतः ॥ अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षडङ्गवित् । गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः॥ अहिंसोपरता नित्यं अप्रतिग्राहिणस्तथा ।सत्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ असमानप्रवरगा असगोत्रा स्तथैव च । असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणाःपङ्क्तिपावनाः॥ भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम्। अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणं तु वा ॥ तदलाभे गृहस्थस्तु मुमुक्षुः सङ्गवर्जितः । सर्वालाभे साधकं वा गृहस्थं मा विभोजयेत् ॥ प्रकृते गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातीह यतिर्भवे। फलं वेदविदांतस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् । भोजयेद्धव्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान्॥ एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः । अनुकल्पः स्वयं ज्ञेय स्तदा सद्भिरनुच्छ्रितः॥ मातामहं मातुलञ्च स्वस्रेयं श्वशुरं गुरुम् । दौहित्रं विदुधं सर्वं सग्निकल्यांश्च भोजयेत्॥ न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य संग्रहः । पैशाचदक्षि

णाहीनैर्व्वासुत्र फलसम्पदः॥ कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभि रूपमतित्वरम्। द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्यनिष्फलम्॥ तथानुचेन्दृयिर्दत्त्वा न दाता लभते फलम्॥ यावतो ग्रस ते पिण्डान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित्॥ ततोऽहि ग्रसते प्रेत्य-दीप्तान् स्थूलानधोमुखान्। अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स वृत्ताऽथवा॥ यत्रैते भुञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः!। य श्च वेदश्च वेदीञ्च विच्छेद्येत त्रिपूरुषम्॥ स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः श्राद्धादौ न कदाचन। शूद्रप्रेष्योद्धृतो राज्ञो वृषलो ग्रा मयाजकः॥ वधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः। दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितान्मनुरब्रवीत्॥ वेदविक्रयिणश्चैते श्रा द्धादिषु विगर्हिताः। श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्व्वाः समुद्र गाः॥ असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः। असं स्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये॥ अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः। वृद्धश्रावकनिर्गृढाः पञ्चरा त्रविदो जनाः॥ कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्वि-धाः। यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः॥ न त-स्या सद्भवेत् श्राद्धं प्रेत्यापि हि फलप्रदाः। अनाश्रमी यो द्वि जः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः॥ मिथ्याश्रमी च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः। दुश्चर्मी कुनखी कुष्ठी श्विन्नी च श्यावदन्तकः॥ क्रूरो वीजनकश्चैव स्तेनः क्लीबोऽथ नास्ति कः। मद्यपी वृषली सक्तो वीरहा दीधिषूपतिः॥ आगारदा-ही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः। परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवेत्तिर्निराकृतिः॥ पौनर्भवः कुसीदीञ्च तथा नक्षत्रदर्श कः। गीतवादित्रशीलश्च व्याधितः काणएव च॥ हीनाङ्गश्चा तिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णी तथैव च। कन्यादूषी कुण्डगोली अ

भिशक्तोऽथ देवलः॥ मित्रध्रुक्पिशुनश्चैव नित्यं नार्य्या नि कृन्तनः। मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च॥ अन पत्यः कूटसाक्षी पाचकोरगजीवकः। समुद्रयायी कृतहा स्थ्यासमयभेदकः॥ वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारत स्तथा द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्याः श्राद्धकर्म्मसु॥ कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः। मित्रघ्नः पारदार्य्यश्च मिथ्याप ण्डितदूषकः॥ बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते। निन्दि तान्याचरन्तेते वर्ज्याः श्राद्धे प्रयत्नतः॥ ॥ इत्यौशनस स्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः॥

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः। सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत्॥ श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिव्रक्ष्यति॥ असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्ष- णैर्युतम्। तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाल उपस्थिते॥ अन्यो न्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः। ब्राह्मणास्ते स- मायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः॥ वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भु- क्त्वा यान्ति पराङ्गतिम्। आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धका ल उपस्थिते॥ वसेरन्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्य्यपरायणाः। अ क्रोधनोऽत्वरो यत्र सत्यवादी समाहितः॥ भरमैथुनमध्वा नं श्राद्धभुग्वर्ज्जयेज्जपम्। आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽ न्यस्मै कुरुते क्षणम्॥ आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा म न्त्रयेत् द्विजः। स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकीटोहि जाय ते॥ श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति। ब्रह्मह त्यामवाप्नोति तिर्य्यक्योनिषु जायते॥ निमन्त्रितश्च यो वि प्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः। भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पां शुभोजनम्॥ निमन्त्रितश्च यः श्राद्धे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः।

भवन्ति तस्य तन्मासं पितरोमलभोजनाः ॥ तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद्द्विजः । अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ श्वोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः । समूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥ दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् । शुचि देशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥ नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु । विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥ परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्वपेत् । स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत्क्रियते नरैः ॥ अटव्यः पर्वताः पुण्या स्तीर्थान्यायतनानि च । सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥ तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेद् अजः । असुरोपहतं सर्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा ॥ ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् । चोष्यं पेयं समृद्धं च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥ ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनखान् द्विजान् । अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥ तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् । पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्वैश्वदैवं तु पूर्वकम् ॥ तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः । पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥ ये चात्र विवदेरन् तु विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः । प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्भोपहितानि च ॥ दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः । तेषूपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ॥ अस्यन्ध्यमिति संकल्प्य त्वासिरंस्थे पृथक् पृथक् । द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रय श्चोदङ्मुखास्तथा ॥ एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेष्वपि । सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् । पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥ अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपा

रगम् । श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ प्रशस्तपा
त्रे चान्नन्तु सर्वस्मात् प्रयतात्मनः । देवतायतने चास्मै त्रि
लोकान् सम्प्रवर्त्तते ॥ प्राश्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचा
रिणे । भिक्षुको ब्रह्मचारी वा भोजनार्थमुपस्थितः ॥ उपवि-
ष्टेषु यच्छ्राद्धं काममन्नमपि भोजयेत् । अतिथिर्यत्र नाश्ना-
ति न तच्छ्राद्धं प्रकाश्यते ॥ तस्मात् प्रयत्नात्तीर्थेषु पूज्या अ
तिथयो द्विजैः । अतीर्य रमते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ॥
काकयोनिं प्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः । हीनाङ्गः पतितः
कुष्ठी वणिक्पुक्कसनासिकः ॥ कुक्कुटः शूकरश्वानो वर्ज्याः
श्राद्धेषु दूरतः । वीभत्समशुचिं म्लेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वला
म् ॥ नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् । यत् तत्र क्रि
यते कर्म्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति ॥ तत्सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्व-
देवस्य पूजनम् । यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्कुर्य्याद्विभू-
षणैः ॥ या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेत्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् । प्रद
द्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥ अपसव्यं ततः कृ
त्वा पितॄणां दक्षिणामुखः । आवाहनं ततः कुर्याद्दुशन्तस्त्वे-
त्यृचा बुधः ॥ आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु न स्ततः । श
न्नो देव्युदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥ क्षिप्त्वा चार्घ्यं
तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः । संस्रावांश्च ततः सर्व्वान् पा
त्रीकुर्य्यात् समाहितः ॥ पितृभिःसममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधा
य च । अग्नौ करिष्येत्यादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥ कुरु-
ष्वेति ह्यनुज्ञातो ऽजुहुयादुपवीतवत् । यज्ञोपवीतिना होमः
कर्त्तव्यः कुशपाणिना ॥ प्राचीनावीतकः पित्र्यं वैश्वदेवं तु हो
मयेत् । दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥ सोमाय
वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् । अग्नये कव्यवाहनाय स्व-

धेति जुहुयात्ततः ॥ अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपाद
येत्। महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ततस्तैरभ्य
नुज्ञातो कृत्वा देवप्रदक्षिणम् । गोमयेनोपलिप्योर्व्वीं कुर्य्या
त् स्वस्यच दैवतम् ॥ मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणं चोन्नतं शुभ
म्। त्रिरुल्लिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ततः संस्ती-
र्य तत् स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् । त्रीन् पिण्डान्निर्वपे
त्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥ दाप्यपिण्डां स्तत स्तत्र निमृ
ज्याल्लेपभागिनाम्। तेष्वदर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसू
न्॥उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः । अवक्षिप्या
वघ्न्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥ अथ पिण्डावशिष्टा
न्नं विधिना भोजयेद् द्विजम्। षडप्यत्र नमस्कुर्य्यात् पितृ
न् देवांश्च धर्म्मवित् ॥ श्राद्धभोजनकाले तु दीपो यदि विन-
श्यति । पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ माषा-
नपूपान्विविधान्दद्यात् सरसपायसम् । सूपशाकफलानिष्टा
न् पयो दधि घृतं मधु ॥ अन्नञ्चैव यथाकामं विधिसम्भक्ष्य
पेयकम्। यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥ धा
न्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधा स्तथा। उष्णमन्नं द्वि
जातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥ अन्यत्र फलमूलेभ्यः पान
केभ्य स्तथैव च। नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदे
त्॥ न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् । क्रोधेनैव च
यद्दत्तं यद् दत्त्वं त्वरया पुनः ॥ यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पा
पोपपादितम्। स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मना
म्॥ न च पश्येत काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत्। तद्रूपाः
पितर स्तत्र समायान्ति बुभुक्षवः ॥ न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्य
क्षलवणं तथा । नचायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥का-

अनेन तु पात्रेण तथा त्वौदुम्बरेण च। उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः॥ पात्रे तु मृण्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन्। स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः॥ न पङ्क्त्या विषमं दद्यान् न याचेत न वादयेत्। याचितादपि वा स्मानं नरकं याति भीषणम्॥ भुञ्जीत वाग्यतोऽस्पृष्टं न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान्। तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥ नासग्रानोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः। बहूनां पश्यतां सोऽज्ञः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम्॥ न किञ्चिद्वर्जयेत् श्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः। न मांसं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत्॥ यो नाश्नाति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्म्मणि। स प्रेत्य पशुतां याति सन्ततामेकविंशतिम्॥ स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्म्मशास्त्राणि चैव हि। इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पान् सुशोभनान्॥ ततोऽन्यमुत्सृजेद् भुक्तेष्वग्रतो विकिरेद् भुवि। पृष्ट्वा स्वदितमित्येव तृप्ता नाचामयेत्ततः॥ आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति स्वस्थाः स्मेति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणा स्तदनन्तरम्॥ ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत्। यथा ब्रूयात्तथा कुर्य्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः॥ पित्रोः स्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु सूनृतम्। सम्पन्नमित्याभ्युदये दैवेनोच्यत इत्यपि॥ विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै दैवपूर्वन्तु वाग्यतः। दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन्॥ दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च। श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहुदेयञ्च नोऽस्त्विति॥ पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा। प्रक्षिपेत्स्तु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत्॥ मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात्पत्न्यै सुतार्थकः। प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण

भोजयेत् ॥ ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः । पश्चात् स्वयंच पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥ नोद्वीसेत तदु च्छिष्टं यावन्नास्तं गतोरविः । ब्रह्मचर्य्यं चरेतान्तु दम्पती रज नीं तु ताम् ॥ दत्त्वा श्राद्धं ततो भुत्का सेवते यस्तु मैथुनम् । महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥ शुचिरक्रोधनः शा न्तः सत्यवादी समाहितः । स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भो क्ता विसर्जयेत् ॥ श्राद्धं दत्त्वा परं श्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥ एष वोऽभि- हितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातनः । आमं निवर्त्तयन्नित्य मुदासीनो न तत्त्वतः ॥ अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसना- न्वितः । आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद् वृषलस्तु सदैव हि ॥ आम श्राद्धं द्विजः कुर्य्याद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः । तेनाग्नौ करणं कुर्य्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्वपेत् ॥ यो हि तद् विधिना कुर्य्या च्छ्राद्धं संयतमानसः । व्यपेतकल्मषो नित्यं यात्यसौ वैष्ण वं पदम् ॥ तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्य्याद् द्विजोत्तमः। आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥ अपि मूलफ- लैर्वापि प्रकुर्य्यान्निर्धनो द्विजः । तिलोदकैस्तर्पयित्वा पितृ न् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥ न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं वा वि धीयते । तेषां चापि समाद्दद्यात्तेषां चैके प्रचक्षते ॥ पिता पि तामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । यो यस्य म्रियते तस्मै देयं मान्यस्य ते न तु ॥ भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्ति तः । नजीवन्त मतिक्रम्य ददाति श्रयते श्रुतिः ॥ द्व्यामुष्या यणको दद्याद्वीजहेतु स्तथाहि सः । रिक्तया भार्य्यया द- द्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥ अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह । प्रदद्याद्वीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥

द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने यथा । कीर्त्तयेदथ वै कस्मिन् बीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥ मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्ट विधानतः । आशौचत्वनिरीक्षाणः काम्यं कामयते पुनः ॥ पूर्व्वाह्णे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना । दैवं तत् सर्वमेवं - स्यान्न वै कार्य्या बहिः क्रिया ॥ दर्भाश्च परितः स्थाप्या स्तदा सं भोजयेद् द्विजान् । नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् । मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितॄणां तदनन्तरम् ॥ ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् । दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥ प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः । स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥ पुष्पै धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च । पूजयित्वा मातृगणं कुर्य्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥ अकृत्वा मातृयागञ्च यः श्राद्धं परिवेषयेत् । तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ॥

इत्यौशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः । मृतेऽथवाथ-जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ! ॥ नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः । न कुर्यादहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥ शुचिरक्रोधनस्त्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद् द्विजान् । शुष्कान्नेन फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥ न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्यः समाचरेत् । सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति । सूतके सूतकाञ्चैव वर्जयित्वा तृणं पुनः ॥ अधीयानस्तथा यज्वा वेदविद्याऽपि यो भवेत् । चतुर्थे पञ्चमे वाह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ स्पृश्यास्तु सर्वमेवैते स्नानात्तु दशमेऽहनि ॥ दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमाशौचन्दासनिर्गुणे । एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुस्त्र्येकदिने शुचिः ॥ दशाहात्तु परं स-

म्यगधीयीत जुहोति च । चतुर्थे त्वस्य संस्पर्शी मनुराह प्रजापतिः ॥ क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च । ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥ त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् । प्राक्संस्काराञ्त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥ जन्मद्विवर्षगे प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते । त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदिह्यात्यन्तनिर्गुणः ॥ अदन्तजातमरणे मातापित्रोस्तदिष्यते । जातदन्ते त्रिरात्रं स्याद्दन्तः स्यात् यत्र निर्णयः ॥ आदन्तजन्मनः सद्य आचौलादेकरात्रकम् । त्रिरात्रमुपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥ जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः । मातुश्च सूतकानि स्यात् पिताऽस्य स्पृश्य एव हि ॥ सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ अथोर्द्ध्वं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् । एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्द्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥ आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः । एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥ व्रतादेशात् सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च पाततः । गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥ यथेष्टाचरणाद्ज्ञातौ त्रिरात्रादिति निर्णयः । सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥ शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे द्विरात्रकम् । मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥ अर्द्धवृत्तिमनाशौचमूर्ध्वमन्येन शुद्ध्यति । देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शाव एव वा ॥ तावदप्रयतोऽन्ये वा यावच्छेषः समाप्यते । अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥ तथैव मरणे स्नानमूर्द्ध्वं संवत्सराद्यती । वेदांश्च यस्त्वधीयानो न भवेत् वृत्तिकर्शितः ॥ सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा । स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥

सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च । अहस्त्वदत्तक
न्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥ द्विवर्षे जन्ममरणे सद्यः शौच-
मुदाहृतम् । आदन्तात् सोदरः सद्य आचौलादेकरात्रकम् ॥
आव्रतानां त्रिरात्रं स्याद्दशमन्तु ततः परम् । मातामहानां म
रणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥ एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चै-
तदेव हि । पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ॥ एक
रात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणी । प्रेते राजनि सद्यस्तु य
स्य स्याद्विषये स्थितः ॥ गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं
पितुः । परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥ त्रिरात्रं स्यात्त
थाचार्य्ये भार्यासु प्रत्यगासु च । आचार्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरा
त्रमुदाहृतम् ॥ एकरात्रमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च । एक
रात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥ त्रिरात्रं श्वश्रुमरणे श्व
शुरे च तथैव च । सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥
शुध्येत् द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः । वैश्यः पञ्चदशा
हेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ क्षत्रविट् शूद्रदायादा ये स्युर्विप्र
स्य सेवकाः । तेषामशेषं विप्रस्य दशाहात् शुद्धिरिष्यते ॥ रा
जन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु । षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वा
ऽप्येकरात्रक्रमेण हि ॥ वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमे
व तु । अर्द्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः ॥ शूद्रक्षत्रि
यविप्राणां शूद्रेष्वशौचमिष्यते । षड्रात्रं द्वादशाहञ्च विप्रा
णां वैश्यशूद्रयोः ॥ अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्ग-
वाः ! । शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ॥ दश
रात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः । असपिण्डं द्विजप्रेतं
विप्रो निःसृत्य बन्धुवत् ॥ अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण
शुध्यति । यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभात् क्रान्तमानसः ॥ द

शाहेन द्विजः शुध्येत् द्वादशाहेन भूमिपः। अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति॥ षड्रात्रेणाथवा सप्तात्रिरात्रेणाथ वा पुनः। अनाथञ्चैव निर्बन्धुं ब्राह्मणं धनवर्जितम्॥ स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः। अपरश्चेत्परं वर्ण मपरञ्चापरो यदि॥ एकाहात् क्षत्रियं शुद्धिर्वैश्ये तु स्यात् द्व्यहे सति। शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः॥ अनस्थि सञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः। त्रिरात्रं स्यात्तथाऽशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः॥ अन्यथा चैव स ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च। अनस्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा॥ स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः। यस्तैः सहान्नं कुर्य्याच्च याना दीनि तु चैव हि॥ ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति। य स्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः॥ तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति। यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः। तावन्त्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत्॥ दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम्। सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च॥ सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते। समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः। लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्ड्यं सप्तपौरुषम्॥ ऊर्द्धानाञ्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः। ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च॥ भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम्। कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च॥ राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः। दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ॥ सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यः शौचमुदाहृतम्। राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च॥ यज्ञे विवाहकाले

च देवयागे तथैव च । सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युप द्रवे ॥ विषाद्युपहतानाञ्च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः । सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥ अग्निमेरुप्रपतने विषो-धान्यपराशने । गोब्राह्मणान्ते सन्न्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् । नाशौचं वि-द्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥ ॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । न चाश्रु-पातः पिण्डे च कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः । साहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुद कादिकम् ॥ अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्य्यञ्चैवोदकादिकम् ॥ जाते कुमा रे तदह आमं कुर्य्यात् प्रतिग्रहम् । हिरण्यधान्यगोवासस्ति ळान्नगुळसर्पिषः ॥ फलानीक्षुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च । तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥ आशौचिनो गृ-हात् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः । आहिताग्निर्यथान्यायं दातव्यं त्रिभिरग्निभिः ॥ अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेन नरैर्द्विजैः । देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥ दाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः । सकृत्प्रसि-ञ्चे दुदकं नाम गोत्रेण वाग्यतः ॥ दशाहं बान्धवैः सार्द्धं सर्वे चैवार्द्रवाससः । पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि ॥ प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद् द्विजान् । द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म्म सबान्धवैः ॥ सर्वैरस्थां सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा । त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचीन् ॥ पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि । अयुग्मान् भोजये द्विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥ एकादशेऽह्नि कुर्व्वीत प्रेतमुद्दि-

श्य भावतः। द्वादशे वाथ कर्त्तव्य मग्निर्देस्त्वथवाऽहनि॥ एकं पवित्र मेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च। एवं मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रति मासन्तु वत्सरम्॥ सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे सम्वत्सरे पुनः। कुर्य्यात् चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः!॥ प्रेतार्थे पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः। ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि॥ सपिण्डीकरणश्राद्धं देवपूर्वं विधीयते। पितॄनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत्॥ ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया। यस्तु कुर्य्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा त्वभिजायते॥ मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत्। दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्म्मतः॥ पार्वणेन विधानेन साम्वत्सरिकमिष्यते। प्रति सम्वत्सरं कार्य्यं विधिरेषःसनातनः॥ मातापित्रोः सुतैः कार्य्यं पिण्डदानादि किञ्चन। पत्नीकुर्य्यात् सुताभावे पत्यभावे तु सोदरः॥ एषवः कथितः सम्यक् गृहस्थानां यथाविधि। स्त्रीणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते॥ यः स्वधर्म्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः। प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम्॥ ॥ इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः॥

अथ प्रायश्चित्तम्॥

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च। महापातकिनस्त्वेते यः स तैः सह सम्वसेत्॥ सम्वत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः। यो हि शय्यासने नित्यं वसन्वै पतितो भवेत्॥ याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः। कृत्वा सद्यः पतेत् ज्ञानात् सहभोजनमेव च॥ अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्य्यादध्ययनं द्विजः। सम्वत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च॥ ब्रह्महा वा दशाब्दानि कुण्ठीकृत्वा वने वसेत्। भैक्ष्यं

चात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम्॥ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत्। विनिन्द्य च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत्॥ असङ्कराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत्। विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते॥ कुर्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च। ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम्॥ ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत्। दीर्घमामयिनं विप्रं कृत्वा नामयिनं तथा॥ दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति। अश्वमेधावभृतके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः॥ सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत्। ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम्॥ सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां पिबेत्तदा। निर्दग्धकायः स तदा मुच्यते च द्विजोत्तमः॥ गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्द्रवमेव वा। पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात्ततः॥ जलार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम्। ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत्तत्सापशान्तये॥ स्वर्णस्तेयी सकृद्विप्रो राजानमधिगम्य तु। स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति॥ गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्याच्चु तं स्वयम्। स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथ वा॥ करेणादाय मुसलं लगुडं वाथ घातिनम्। सञ्चित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च॥ राजा न स्तेन मर्द्दीत मुक्तकेशेन धावता। आचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि शाधि माम्॥ शासनाद्वापि मोक्षाद्वा ततः स्तेयाद्विमुच्यते। अशासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम्॥ तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम्। चीरवासा द्विजोऽरण्ये-सञ्चरेद् ब्रह्मणो व्रतम्॥ स्नात्वाश्वमेधावभृते पूतः स्यादथ वा द्विजः। प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम्॥

चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः। ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तस्यापस्थापनुत्तये॥ गुरुभार्य्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः। उपगूहेत् स्त्रियं तप्तां कान्तां कालायसीकृताम्॥ स्वयं वा शिश्नवृषणो उत्कृत्यादथवाञ्जलौ। आतिष्ठेद्दक्षिणामाशा मा निपातमजिह्मतः॥ गुर्व्वर्थे बद्धवः शक्त्यै चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम्। शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे॥ अधः शयीत निरतो मुच्यते गुरुतल्पगः। कृच्छ्रं वाब्द-श्चरेद्विप्रश्चीरवासाः समाहितः॥ अश्वमेधावभृतके स्नात्वा मुच्येद् द्विजोत्तमः। कालेऽष्टके वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदा व्रतः॥ स्थानासनाभ्यां विचरेदधनोऽप्युपयत्नतः। अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात्॥ चान्द्रायणानि वा कुर्य्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः। पतितैः सम्प्रयुक्तानामयं गच्छति निष्कृतिम्। पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते द्विजः सकृत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत्। तप्तकृच्छ्रं चरेद्वाथ सम्वत्सरमतन्द्रितः॥ षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्थमाचरेत्। एभिः पूते रथो हन्ति महापातकिनो मलम्॥ पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः। ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम्॥ कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः। कुर्य्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः॥ जले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम्। न ह्यन्या दुष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्म्मवेदिभिः॥　　॥ इत्यौशनसस्मृतौ अष्टमोऽध्यायः॥

गत्वा दुहितरं विप्रं स्वसारं सा स्नुषामपि। प्रविशेत् ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः॥ मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम्। भागिनेयीं समारुह्य कुर्य्यात् कृच्छ्रा

दिपूर्वकम् ॥ चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
पैतृष्वस्त्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च॥ मातुलस्य सुतां
वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत्। भार्य्या सखीं समारुह्य गत्वा
श्यालीं तथैव च॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा ततःकृच्छ्रं समाचरे
त्। उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति॥ क्षत्रीमैथुनमा
साद्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम्। पराकेणाथवा शुद्धिरित्याह भगवा
नजः। मण्डूकं नकुलं काकं विड्वराहञ्च मूषिकम्॥श्वानं ह-
त्वा द्विजः कुर्य्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम्। पयः पिबेत्त्रिरात्र-
न्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः॥ मार्जारं चाथ नकुलं योजनं वाऽ
ध्वनो व्रजेत्। कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्य्यादश्ववधे द्विजः॥
अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः। बलाकं रङ्कुवं
चैव मूषिकं कृतलम्भकम्॥ वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाढञ्चैव ति
त्तिरिम्। शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम्॥ हत्वा
हंसं बलाकञ्च बकटिट्टिभमेव च। वानरञ्चैव भासञ्च स्वयं वा
ब्राह्मणाय गाम्॥ क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पय-
स्विनीम्। अक्रव्यादं वत्सतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णालम्॥जीविते
चैव तृषाय दद्यादस्थिमतां वधे। अस्थ्नाञ्चैव हि हिंसायां
प्राणायामेन शुध्यति॥ फलदानन्तु विप्राणां चेदनादाह्निकं
शतम्। गुल्मवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च॥पुष्पागमा
नाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम्। चान्द्रायणं पराकञ्च कु
र्य्यात् हत्वा प्रमादतः॥ मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न
विद्यते। मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा ग्रहस्य च॥ वापी
कूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु। द्रव्याणामल्पसाराणां
स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः॥ चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्म-
विशुद्धये। धान्यादिधनचौर्य्ये च पञ्चगव्यं विशोधनम्॥ तृण

काष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च बलस्य च। चेलचर्मामिषाणाञ्च त्रिरात्रं स्यादभोजनम्॥ मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च। अयः कांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम्॥ एतदेव व्रतं कुर्याद् द्विशफैकशफस्य च। पक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि त्र्यहं पयः॥ न मांसानां हृतानान्तु देवे चान्द्रायणं चरेत्। उपोष्य द्वादशाहं तु कुष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम्॥ नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत्। श्वानं जग्ध्वाथ कृच्छ्रेण शूद्रभक्षेण च शुध्यति॥ प्रकुर्य्याच्चैव संस्कारं पूर्व्वेणैव विधानतः। शललञ्च बलाकञ्च हंसं कारण्डवं तथा॥ चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम्। कपोतं टिट्टिभं भासं शुकं सारसमेव च॥ जलौकं जालपातञ्च जग्ध्वा ह्येतद्व्रतञ्चरेत्। शिशुमारं तथा माषं मत्स्यं मांसं तथैव च॥ जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत्। कोकिलं चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा॥ गोमूत्रयावकाहारैर्मासेनैकेन शुध्यति। जलेचरांश्च जलजान्यातुधानविपाषितान्॥ रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत्। मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्थं वा यथाकृतम्॥ भुक्त्वा मासञ्चरेदेतत्तत्पापस्यापनुत्तये। कपोतं कुञ्जरं शिग्रुं कुक्कुटं रजकां तथा॥ प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च। पलाण्डुं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ वार्ताकुं तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुध्यति। अश्मान्तकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति॥ प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्कुभ्यां शशभक्षणे। अलावुं गृञ्जनं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत्॥ उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति। वृथाकृसरसंयावं पायसाऽपूपशष्कुलीन्॥ भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुध्यति। पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी

विशेषतः ॥ गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति । अभि
देशाया गोःक्षीरं माहिषं वार्क्षमेव च ॥ गर्भिण्या वा विवत्सा
याः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् । एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मो
हेन वा पुनः ॥ गोमूत्रयावकाहारो सप्तरात्रेण शुद्ध्यति । भुक्का
चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकेऽथवा ॥ चान्द्रायणेन शुध्येत ब्रा-
ह्मणस्तु समाहितः । यस्य यद्धूयते नित्यं न यस्याग्रं न दीय
ते ॥ चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नन्नाशने द्विजः । अ
भोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्का चान्नमुपस्कृतम् ॥ अन्त्यस्यात्य-
थिनोऽन्नञ्च तप्तकृच्छ्रमुदाहृतम् । चाण्डालान्नं द्विजो भुक्का
सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ॥ अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासं
स्पर्शमेव च । पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम् । महासान्तपनं
कुर्य्यात्तेषां मोहाद् द्विजातयः ॥ भासमण्डूककुकुर् वायसे
कृच्छ्रमाचरेत् । प्राजापत्येन शुद्ध्येत ब्राह्मणः क्लिष्टभोजनात् ॥
क्षत्रियस्तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्यश्चैव त्रिकृच्छ्रकम् । सुराभाण्डो
दकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्का
त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति । गोमूत्र यावकाहारः पीतशेषञ्च वा प
यः ॥ आपो मूत्रपुरीषाद्ये रुपेताः प्राशयेद्यदि । तदा सान्तप
नं कुर्य्याद् व्रतं कायविशोधनम् ॥ चाण्डालकूपभाण्डेषु यद
ज्ञानात् पिबेज्जलम् । चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशो
धनम् ॥ चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः । त्रिरा
त्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ महापातकसंस्पर्शे भु
क्का स्नात्वा द्विजोत्तमः । बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकृच्छ्रं स
माचरेत् ॥ अन्त्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत् । तस्य
पातकिसंसर्गात्पातकित्वमवाप्नुयात् ॥ चतुर्विंशतिकृच्छ्रं स्याद्

विवाहे त्वन्यकन्यया। संसर्गस्य तदर्द्धं स्यात् प्रायश्चित्तं सुतेन हि॥ दृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम्। प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति॥ स्नानार्द्रो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुद्ध्यति। बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः॥ शुष्कं पर्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम्। भुक्त्वोपवासं कुर्व्वीत चरेद्विप्रः पुनः पुनः॥ अज्ञानात् भुक्तिशुद्ध्यर्थ-मज्ञानस्य विशेषतः। भृत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्यकर्मणि॥ अभिचारमनर्हं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति। ब्राह्मणा-भिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः॥ गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुद्ध्यति। तैलाभ्यक्तः प्रभाते च कुर्य्यान्मूत्रपुरीषके॥ अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्म्मणि मैथुने। एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः॥ त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः। दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः॥ कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्य्यात्तत्पापस्यापनुत्तये। पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्ध्यति॥ चरेच्च विधिना कृच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः। अनाशकनिवृत्ता तु प्रव्रज्योपासिता तथा॥ आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च। पुनश्च जातकर्म्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः॥ शुद्ध्येयुस्तद् व्रतं सम्यक् चरेयुर्धर्म्मदर्शिनः॥ अनुपासितसिन्धस्तु तं व्यापकवशेन च। अजस्रं संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि॥ अकृत्वा समिधाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः। गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुद्ध्यति॥ उपासीत न चेत्सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः। स्नात्वा विशुद्ध्यते नद्याः परिश्रान्तः स्वसंयमात्॥ वैदिकानि च नित्यानि कर्म्माणि च विलोप्य तु। स्नातकव्रत-लोपन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम्॥ सम्वत्सरञ्चरेत् कृच्छ्रं प-

शुच्छन्दे द्विजोत्तमः। चान्द्रायणं चरेद् कृत्वा गोप्रदानेन शु-
ध्यति॥ नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्‌द्विजः। देव
द्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति॥ उष्ट्रयानं समारुह्य ख
रयानञ्च कामतः। त्रिरात्रेण विशुध्येत् नग्नो न प्रविशेज्ज
लम्॥ षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा। होमाश्च शा
कलान्नित्यमपत्यानां विशोधनम्॥ नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्रा
ह्मणो वस्त्रमेव हि। अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुध्य
ति॥ वेदधर्म्मं पुराणांश्च चण्डालस्य च भाषणम्। चान्द्राय-
णेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः॥ उद्बन्धनादिनि ह
तं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित्। चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्रा
जापत्येन वा पुनः॥ उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृ
शेद्‌द्विजः। उच्छिष्टस्तत्र कुर्व्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये॥ चण्डा
लसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम्। स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुध्य
र्थं तत् स्पृष्टान् पतितांस्तथा॥ चण्डालसूतकशवैः संस्पृष्टं स्प
र्शयेद् यदि। प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुध्यति
॥ अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुध्येद्‌द्विजोत्तमः। आचमेत्त
द्विशुध्यर्थं प्राह देवः पितामहः॥ विज्ञानस्य तु विप्रस्य कदा
चित् स्रवते गुदम्। कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुया
द्‌घृतम्॥ चण्डालन्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्य्यात् द्विजोत्तमः।
दृष्ट्वा नभस्थं नक्षत्र महोरात्रेण शुध्यति॥ सुरां स्पृष्ट्वा द्वि
जः कुर्य्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः। पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं
प्राश्य विशुध्यति॥ ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पि
बेत्। नाभेरूर्द्ध्वस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत्॥ स्यादेतत्त्रि-
गुणं बाह्वोर्मूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम्। स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं
श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः॥ पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्र-

त्र्यहं गृही। अनातुरस्य निधनं यस्तु दैन विशुध्यति ॥ आहिताग्ने रुपस्थानं यः कुर्यान्न तु पर्वणपि ऋतौ गच्छेन्न भार्य्यायां सोऽपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत्॥ विना द्विरप्सु वा कुर्य्याच्छरीरं सन्निवेषन्तु॥ सचेलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुध्यति॥ गायत्र्यष्टसहस्रन्तु त्र्यहं चोपवसेद् गृही। अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः॥ गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कुर्य्यान्नदीषु च। अकृत्वा शपथं विप्रो विप्रस्य विधिसंयुते॥ मृषैव यावकान्नेन्न कुर्य्याच्चान्द्रायणं व्रतम्। पंक्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुध्यति॥ छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेद्घृतम्। रक्षेदादित्यमशुचिं दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेघ च॥ मानुष्यास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुध्यति। कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम्॥ कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसम्वत्सरं व्रती। हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारन्तु गरीयसः॥ स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत्। ताडयित्वा तृणेनैव कण्ठं बद्ध्वा च वाससा॥ विवादे परिनिर्ज्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत्। अवगृह्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रनिपातने॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रः कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्। गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्य्याद्विशोधनम्॥ एकरात्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये। देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवताक्रोशनाकृते॥ उल्कादि जन्तुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम्। देवोद्यानेन यः कुर्य्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्द्विजः॥ छिन्द्याच्छिन्नन्तु शुध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्। देवतायतने मूत्रं कृत्वा देहाद्द्विजोत्तमः॥ शिश्नस्योत्कर्त्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत्। देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम्॥ कृत्वा सम्यक् प्रकुर्व्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः। तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा स्ना-

त्वा देवान् समर्चयेत यतम्। यदा बालभावेन महापापं करोति हि। प्रायश्चित्तं व्रतञ्चास्य पित्रा तद्व्रतचारिणीम्॥ उद्वहेद भिरूपान्तमन्यथा पतितस्तु सः। अपि राजन्यकवये वार्षिक ब्राह्मणो व्रतम्॥ तस्यान्ते वृषभैकेन सहस्र गोदानमाचरेत्। सर्पं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रत्रपु-सीसकांस्यासनामद्भिरेव मृत्स्नायुक्ताभिस्तेजसाञ्चोच्छिष्टानां भस्मनाग्निः। प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्त्युपलानां वज्रविदलरज्जुचर्म्मणाञ्चाद्भिः शौचमिति। अपि चण्डालश्वपच स्पृष्टे वा विण्मूत्र एव च। त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्त्वोच्छिष्टः सदाचरेत्॥ पिता पितामहो यस्या अग्रजो वाथ कस्यचित्। तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिदेवने॥ अमावास्यायां यो ब्राह्मणं समुद्दिश्य पितामहम्। ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः॥ अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम्। ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णाचतुर्दशीम्। संपूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम्। दृष्ट्वेव प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः॥ सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः। शान्त्यान्न दक्षिणां गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि॥ अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः। ॥ इत्यौशनसस्मृतौ नवमोऽध्यायः॥

समाप्ता औशनसस्मृतिः॥

अथ आङ्गिरसस्मृतिः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः । प्रायश्चित्त विधिं दृष्ट्वा अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥१॥ अन्त्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः । चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु ब्रह्मक्षत्र विशां विदुः ॥२॥ रजकश्चर्म्मकारश्च नटोबुरुड एव च । कैवर्त्तमेद भिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥३॥ अन्त्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्य्युषितञ्च यत् । प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदेव हि समाचरेत् ॥ चाण्डालकूप भाण्डेषु त्वज्ञानात् पिबते यदि । प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥५॥ चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः । तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ॥६॥ अज्ञानात् पिबते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्त्यजातिषु । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥७॥ विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन । आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥८॥ क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन । स्नानं जप्यन्तु कुर्व्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥९॥ वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः । उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१०॥ अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टो स्नानं येन विधीयते । तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥११॥ अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीली वस्त्रस्य वै विधिम् । स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीये न दुष्यति ॥१२॥ पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने । पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥१३॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् । वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥१४॥ नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१५॥ नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं

वै प्रमादतः । शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ॥१६॥ नीलीवृक्षेण पक्वन्तु अन्नमश्नाति चेद्द्विजः । आहार वमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१७॥ भक्षन् प्रमादतो नीलीं द्विजातिस्त्व समाहितः । त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितम् ॥१८॥ नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते । नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥१९॥ नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाके श्रपितं भवेत् । तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥२०॥ मृते भर्त्तरि या नारी नीली वस्त्रं प्रधारयेत् । भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥ ॥२१॥ नील्या चोपहते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति । अभोज्यं त द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२२॥ देवद्रोण्यां वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च । अत्र स्नानं न कर्त्तव्यं दूषिता च व सुन्धरा ॥२३॥ वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् । यावद्द्वादशवर्षाणि अतऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥२४॥ भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः । एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥२५॥ घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीड्यते । चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥२६॥ दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते । गवा प्रभवता घातैः पादोनं व्रतमाचरेत् ॥२७॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः । सपल्लवश्च सार्द्रश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥२८॥ दण्डादुक्ताद्यदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् । द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥२९॥ शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्म्मनिर्म्मोचने तथा । दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थो भवेत्तदा ॥३० गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकञ्चोपजायते । एतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥३१॥ असमर्थस्य बालस्य पिता वा

यदि वा गुरुः। यमुद्दिश्य चरेद्धर्म्मं पापं तस्य न विद्यते॥३२॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः। प्रायश्चित्तार्द्ध मर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च॥३३॥ मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते। गायत्र्यष्टसहस्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम्॥३४॥ स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुध्यति। कुर्य्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन॥३५॥ रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते। अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत्॥३६॥ साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते। वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये॥३७॥ प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी। तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति॥३८॥ रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥३९॥ द्वावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनङ्गतौ शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान्॥४०॥ गण्डूषं पादशौचञ्च न कुर्य्यात् कांस्यभाजने। भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति॥४१॥ रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति। भूमौ निःक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि॥४२॥ गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु। भस्मना दशभिः शुध्येत् काकेनोपहते तथा॥४३॥ शौचं सौवर्णरूप्याणां वायुनार्केन्दुरश्मिभिः॥४४॥ रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति। अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति॥४५॥ शुष्कमन्नमविप्रस्य भुक्त्वा सप्ताहमूर्च्छति। अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति॥४६॥ पयोदधि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा। तैलं संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्य्यति वा नवा॥४७॥ यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मास

मेकं निरन्तरम्। इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते॥
॥४८॥ शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम्। शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत्॥४९॥ अप्रणामे तु शूद्रेऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः। शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च॥५०॥ दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः। पाक्षिकं वैश्यएवाह शूद्रो मासेन शुध्यति॥५१॥ अग्निहोत्री च यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत्। पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः॥५२॥ शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान्। यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्तते॥५३॥ शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना। तद्द्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥५४॥ ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य च पर्वसु। वैश्येष्वापत्सु भुञ्जीत न शूद्रेऽपि कदाचन॥५५॥ ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं क्षत्रियान्ने पशुस्तथा। वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम्॥५६॥ अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्। वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम्॥५७॥ दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति। यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम्॥५८॥ सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। पिबेत् पानीयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भक्तमथापि वा॥५९॥ उत्तार्य्याचम्य उदकमवतीर्य्य उपस्पृशेत्। एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्त्रितः॥६०॥ अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ। आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्ज्जनम्॥६१॥ पादुकासनमारूढो गेहात् पञ्चगृहं व्रजेत्। छेदयेत्तस्य पादौ तु धार्म्मिकः पृथिवीपतिः॥६२॥ अग्निहोत्री तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः। एते वै पादुकैर्य्यान्ति

शेषान्दण्डेन ताडयेत् ॥६३॥ जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूडान्ते भोजनं नवम् । असपिण्डेन भोक्तव्यं चूडस्यान्ते विशेषतः ॥६४॥ याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् । नारी प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥६५॥ अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते । तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूःसा प्रगीयते ॥६६॥ पूर्व्वश्च स्नावितोयश्च गर्भोयश्चाप्यसंस्कृतः । द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ॥६७॥ राजाचैर्दशभिर्मासैर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी । तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्यो विधीयते ॥६८॥ भर्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते । तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥६९॥ अनपत्या तु या नारी नाश्नीयात्तद्गृहेऽपि वै । अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयसं नरकं व्रजेत् ॥७०॥ स्त्रियाधनन्तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः । स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥७१॥ राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम् । सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥७२॥ ॥ इत्याङ्गिरसा महर्षिणा प्रणीतं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

यमस्मृतिः ॥

अथातो ह्यस्य धर्म्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् । चतूर्णामपि वर्णानां धर्म्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥१॥ जलाग्न्युद्बन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानशनच्युताः । विषप्रपतनप्रायशस्त्रघातच्युताश्च ये ॥२॥ सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकबहिष्कृताः चान्द्रायणेन शुद्ध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥३॥ उभयाव-

सिताः पापा येऽग्राम्यशरणाच्च्युताः । इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४॥ गोब्राह्मणहतं दग्ध्वा मृतमुद्बन्धने न च । पाशांतस्यैव च्छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५॥ कृमिभिर्व्रणसंभूतैर्मक्षिकाश्चोपघातितः । कृच्छ्रार्द्धं संप्रकुर्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६॥ ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे । कृमिमुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुध्यति ॥ ७॥ यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः । ज्ञात्वा भुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् । अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९॥ एकैकं वर्द्धयेच्छुक्ले कृष्णपक्षे च ह्रासयेत् । अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोविधिः ॥ ॥ १०॥ सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते । तप्तकृच्छ्रञ्चरेद्विप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११॥ प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्ता यदि विपद्यते । पूतस्तदहरेवापि इहलोके परत्र च ॥ १२॥ यावदेकः पृथक् द्रव्यः प्रायश्चित्तेन शुध्यति । अपरास्ते नच स्पृश्यास्तेऽपि सर्वे विगर्हिताः ॥ १३॥ अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असंपाठ्या विवाहिनः । पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋक्थभागिनः ॥ १४॥ ऊनेकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च । प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्योऽपि बान्धवः ॥ १५ अतोबालतरस्यापि नापराधो न पातकम् । राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १६॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः । प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियोरोगिण एव च ॥ १७ अस्तंगतो यदा सूर्य्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः । संस्पृष्टास्तु तदा कैश्चित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १८॥ जातरूपं सुवर्णञ्च दिधानीतञ्च यज्जलम् । तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्व्वे ते शुचयः

स्मृताः ॥१९॥ दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः । एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥२०॥ अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जंत्यबुधा नराः । प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१॥ प्राप्ते द्वादशमे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति । मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिबति शोणितम् ॥२२॥ माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च । त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥२३॥ यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः । असंभाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥२४॥ बन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः । शूद्री तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला ॥२५॥ यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः । तद्भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥२६॥ स्ववृषं या परित्यज्यान्यवृषेण बृहस्पतिः । वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्री वृषली भवेत् ॥२७॥ वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपहतस्य च । तस्याञ्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥२८॥ श्वित्रकुष्ठी तथा चैव कुनखी श्यावदन्तकः । रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो मत्सरस्तथा ॥२९॥ दुर्भगो हि तथा षण्डः पाषण्डी वेदनिन्दकः । हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानाञ्च याजकः ॥३०॥ नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः । श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥३१॥ एते श्राद्धे च दाने च वर्ज्जनीयाः प्रयत्नतः ॥३२॥ ततो देवलकश्चैव भृतको वेदविक्रयी । एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्धारीतिरब्रवीत् ॥३३॥ एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्म्मणि । निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवा महर्षिभिः ॥३४॥ अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् । अन्ते वार्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पित-

रोगताः ॥ ३५॥ महिषीत्युच्यते भार्य्या या चैव व्यभिचारिणी। तान् दोषान् क्षमते यस्तु सर्वे माहिषिकः स्मृतः ॥३६॥ समार्घन्तु समुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति । स वै वार्द्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥३७॥ यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः । अश्नन्ति पितरस्तावद्यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥३८॥ हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्र तर्पिताः। पितृभिः स्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥३९॥ यावतो ग्रसते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् । तावतो ग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥४०॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः । उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ॥४१॥ अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते। तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥४२॥ यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सम्भोजनहिरण्यकैः । तावच्चीर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥४३॥ यद्दूषितं काकबलाकचिल्लैरमेध्यालेपंतु भवेच्छरीरम् । गोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपापहतस्य शुद्धिः ॥४४॥ ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते । ऊर्द्ध्वं स्नानमधः शौचं तन्मात्रेणैव शुध्यति ॥४५॥ अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे । रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥४६॥ पद्मोदुम्बरबिल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः । एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेणैव शुद्ध्यति ॥४७॥ यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि । अनाहिताग्निर्वर्त्तेत गृहित्वञ्च चिकीर्षति ॥४८॥ आचरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च । जातकर्म्मादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥४९॥ तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च । शोषयित्वा प्रतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥५०॥ देशं कालं

तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् । उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्म्मं समाचरेत् ॥५१॥ रथ्याकर्दमतोयानि नावायस तृणानि च । मारुतार्केण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥५२॥ आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः । स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत्तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥५३॥ रजकश्चर्म्मकारश्च न टोबुरुड एव च । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥५४॥ एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥५५॥ स्त्रीणां रजस्वलानान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत् । प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णे वर्णे विधीयते ॥५६॥ स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु सगोत्राञ्च सभर्तृकाम् । कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥५७॥ स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा । कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्व्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥५८॥ स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा । पादहीनं चरेत् पूर्व्वा पादार्द्धन्तु तथोत्तरा ॥५९॥ स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा । कृच्छ्रपादं चरेत् पूर्व्वा तदर्द्धन्तु तथोत्तरा ॥६०॥ स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वानजम्बूकरासभैः । तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥६१॥ स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला । प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥६२॥ विप्रः स्पृष्टो निशायाञ्च उदक्या पतितेन च । दिवानीतेन तोयेन स्नापयेच्चाग्निसन्निधौ ॥६३॥ दिवाकररश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः । सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥६४॥ अपः करनखस्पृष्टाः पिबेदाचमने द्विजः । सुरां पिबति सव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥६५॥ खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः । यस्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥६६॥ रोधने बन्धने

चैव स्थापिते पुष्कले तथा। काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः॥६७॥ एतत्ते कथितं सर्वं प्रमादस्थानमुत्तमम्। यत्र यत्र मृतागावः प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥६८॥ दारुणा घातने कृच्छ्रं पाषाणेर्द्विगुणं भवेत्। अर्द्धकृच्छ्रन्तु खाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादपे॥६९॥ शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत्॥७०॥ कृच्छ्रेण वस्त्रघातेऽपि गोघ्नश्चेति विशुध्यति। योवर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके॥७१॥ रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत्। तृतीये तु शिखा धार्य्या चतुर्थे सशिखं वपेत्॥७२॥ न स्त्रीणां वपनं कुर्य्यात् नच सा गामनुव्रजेत्। नच रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्य्याद् वैदिकीं श्रुतिम्॥७३॥ सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम्। एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं स्मृतम्॥७४॥ मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत्। पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिना भवेत्॥७५॥ चत्वारि खलु कर्म्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत्। आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम्॥॥७६॥ आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने। निद्राश्रियो निवर्त्तन्ते स्वाध्याये मरणं ध्रुवम्॥७७॥ अज्ञानात्तु द्विजश्रेष्ठ! वर्णानां हितकाम्यया। मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय॥७८॥ ॥ इति यमप्रोक्तं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम्॥

अथ आपस्तम्बस्मृतिः।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम्। दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः॥१॥ परेषां परिवादेषु नि-

वृत्तमृषिसत्तमम् । विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापराय णम् ॥२॥ अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम् । आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥३॥ भगवन्! मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा । चरेयुर्द्धर्म्मकार्य्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥४॥ यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् । कृषिकर्म्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ॥५॥ देयञ्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम् । बालानां स्तन्यपानादिकार्य्यञ्च परिपालनम् ॥६॥ एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः । गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन्! ब्रूहि निष्कृतिम् ॥७॥ एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः । दृष्ट्वा ऋषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥८॥ बालानां स्तनपानादिकार्य्ये दोषो न विद्यते । विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ॥९॥ गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु । केचिदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे ॥१०॥ औषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्ट्यन्नभोजनम् । प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥११॥ अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत् । अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥१२॥ त्र्यहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्र्यहम् । पादः सायं त्र्यहं पादः प्रातर्भोज्यं तथा त्र्यहम् ॥१३॥ प्रातः सायं दिनार्द्धञ्च पादोनं सायवर्ज्जितम् ॥१४॥ प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् । अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥१५॥ पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् । योजने पादहीनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥१६॥ घण्टाभरणदोषेण गोस्तु यत्र विपद्यते । चरेदर्द्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥१७॥ दमने वा निरोधे वा संघा-

ते चैव योजने । स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत्
॥१८॥ पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् । निपात
यन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥१९॥ प्राजापत्यं चरेद्वि
प्रः पादोनं क्षत्रियश्चरेत् । कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्र
स्य दापयेत् ॥२०॥ द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ
दुहेत् । द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि ॥२१॥ द
मतामर्द्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते । सशिखं वपनं कृत्वा प्रा
जापत्यं समाचरेत् ॥२२॥ हलमष्टगवं धर्म्मं षड्गवं जीविता
र्थिनाम् । चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवञ्च जिघांसिनाम् ॥२३॥
अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा । नदीपर्वतसं-
रोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥२४॥ न नारिकेलबालाभ्यां न
मुञ्जेन न चर्म्मणा । एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्बद्ध्वा परवशो भवे
त् ॥२५॥ कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम् । पा
दलग्नाग्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥२६॥ व्यापन्नानां बहू
नान्तु रोधने बन्धनेऽपि च । भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गो
व्रतञ्चरेत् ॥२७॥ शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्त
ने । सप्तरात्रं पिबेद्दुग्धं यावत्स्वस्था पुनर्भवेत् ॥२८॥ गो
मूत्रेण तु संमिश्रं यावकं भक्षयेद्द्विजः । एतद्विमिश्रितं चैवमु
क्तञ्चोशनसा स्वयम् ॥२९॥ देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वा
यतनेषु च । एषु गोषु विपन्नेसु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥३०
एका पादात्तु बहुभिर्दैवाद्व्यापादिता क्वचित् । पादं पादन्तु
हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥३१॥ यन्त्रणे गोश्चिकित्
सार्थे मूढगर्भविमोचने । यत्ने कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं
न विद्यते ॥३२॥ सरोम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम् ।
तृतीये तु शिखा धार्य्या सशिखन्तु निपातने ॥३३॥ सर्व्वान्

केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम्। एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम्॥ ३४॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥

कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःसृतम्। स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षाद्दृष्टमेव च ॥१॥ प्रपास्वरण्येषु जलेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत्। श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः॥२॥ न दुष्येत् संतताधारा वातोद्धूताश्च रेणवः। स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥३॥ आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः। आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु॥ ४॥ अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च। एषु स्नात्वा च पीत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥५॥ उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम्। सर्वं शुध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति॥६॥ सूर्य्यरश्मिनिपातेन मारुतस्पर्शनेन च। गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति॥७॥अस्थिचर्म्मादियुक्तन्तु खराश्वोष्ट्रोपदूषितम्। उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम्॥८॥ कूपो मूत्रपुरीषेण ष्ठीवनेनापि दूषितः। श्वसृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः॥९॥ उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्तपिण्डान् समुद्धरेत्। पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम्॥१०॥ वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम्। कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥११॥ यश्च कूपात् पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात्। कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत्॥१२॥ अक्लिन्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते। पीत्वा कूपे त्वहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति॥१३
क्लिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिबेत्। शुद्धिश्चान्द्रा

यणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा ॥ १४ ॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

अन्त्यजातिमविज्ञातो निवसेद्यस्य वेश्मनि । सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १ ॥ चान्द्रायणं पराकोवा द्विजातीनां विशोधनम् । प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥ यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् । तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥ कूपेकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने शवदूषिणाम् । तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४ ॥ बालोवृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता । तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः । प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियोव्याधितएव च ॥ ६ ॥ न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥ अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते । शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥ क्षुधा व्याधितकायानां प्राणोयेषां विपद्यते । ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्किल्बिषं भवेत् ॥ ९ ॥ पूर्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना । अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥ समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् । विप्रसम्पादनं कार्य्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११ ॥ सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थफलञ्च तत् । सम्यक् कर्त्तुरपापं स्याद्व्रती च फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिबते जलम् । प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते ॥ १ ॥ चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः । तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्र-

स्य दापयेत् ॥२॥ भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वप-
चेन वा । प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्य्याद्विशोधनम् ॥३॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् । जपं त्रिरात्रमश्नूलं
पञ्चगव्येन शुध्यति ॥४॥ चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे
च कृते द्विजः । प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्यात् भुक्तोच्छिष्टः षडा
चरेत् ॥५॥ पानमैथुनसम्पर्के तथा मूत्रपुरीषयोः । सम्प
र्के यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥६॥ एतैरेव यदा
स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् । भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पा
ने तु त्र्यहमेव च ॥७॥ मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरी
षयोः । दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥८॥ एकाहं
तत्र निर्द्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥९॥ वृक्षारूढे तु चाण्डाले
द्विजस्तत्रैव तिष्ठति । फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनि
र्द्दिशेत् ॥१०॥ ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाच
रेत् । एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥११॥ येन
केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशते द्विजः । अहोरात्रोषितो भू
त्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१२॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म
शास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन । अनभ्युक्ष्य
पिबेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१॥ ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण
पञ्चगव्येन शुध्यति । क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगव्येन शु-
ध्यति ॥२॥ चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥३॥ पञ्चगव्यं
न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् । ख्यापयित्वा द्विजानान्तु
शूद्रो दानेन शुध्यति ॥४॥ ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्य
ज्ञानतो द्विजः । अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति

॥५॥ उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानाद्द्विजो यदि । शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६॥ ब्राह्मण्या सह योऽश्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन । न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥७॥ उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्नीयात् पिबतेऽपिवा । प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा ब्रवीत् ॥ ॥८॥ अन्त्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः । चान्द्रायणं तदर्द्धार्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥९॥ विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् । श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥१०॥ उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः । शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च ॥११॥ पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१२॥ वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन । स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥१३॥ विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन । स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन् मुनिः ॥१४॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः । स्त्रीणां क्रीडार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥१॥ पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने । पतितस्तु भवेद्विप्र स्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥२॥ स्नानं दानं तपोहोमः स्वाध्यायःपितृतर्पणम् । पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३॥ नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥४॥ रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् । पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥५॥ नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।

शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥ नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥ नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते । अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८ ॥ भक्षयेद् यस्य नीलीन्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् । चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन् मुनिः ॥ ९ ॥ यावत्यां वापिता नीली तावती चाशुचिर्म्मही । प्रमाणं द्वादशाब्दानि अतऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १० ॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते । वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १ ॥ रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते । अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥ २ ॥ साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्तते । वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये ॥ ३ ॥ प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी । तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ४ ॥ अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥ त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् । निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत् ॥ ६ ॥ रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च । त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥ प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहन्तथा । तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात् ॥ ८ ॥ विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा । रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥ ९ ॥ स्नापयित्वा तदा कन्या मन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम् । पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म्म समाचरेत् ॥ १० ॥ रज

स्वला तु संस्पृष्टा श्ववकुक्कुटवायसैः । सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥११॥ उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला । कृच्छ्रेण शुद्ध्यते विप्रस्तथा दानेन शुद्ध्यति ॥१२॥ एकशाखासमारूढा चाण्डाली वा रजस्वला । ब्राह्मणेन सम्भं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥१३॥ रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना । रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥१४॥ अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् । तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥१५॥ उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम् । मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम् ॥१६॥ उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि । कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥१७॥ चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि । शेषाहात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥१८॥ उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि । अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१९॥ एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् । सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् ॥२० स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते । एवमेव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥२१॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते । सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥१॥ गवाघ्रातानि कांस्यानि शुद्रोच्छिष्टानि यानि तु । दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥२॥ शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्य्येन्दुरश्मिभिः ॥ ॥३॥ रेतस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति । अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुद्ध्यति ॥४॥ शुद्धमन्नमविप्रस्य पञ्च-

रात्रेण जीर्य्यति। अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति॥५
पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा। सम्वत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्य्यति वा नवा॥६॥ भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम्। इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि॥७॥ शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सहासनम्। शूद्रात्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत्॥८॥ आहिताग्निस्तु योविप्रः शूद्रान्नान्न निवर्त्तते। तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः॥९॥ शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति। यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा ह्यन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः॥१०॥ शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः। स भवेच्छूकरो ग्राम्यो मृतः श्वा वाथ जायते॥११॥ ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि। वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन॥१२॥ अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम्। वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम्॥१३॥ वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्च्चनैर्जपैः। अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम्॥१४॥ व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम्। क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम्॥१५॥ स्वकर्म्मणा च वृषभैरनुसृत्याद्यशक्तितः। खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नन्तेन संस्कृतम्॥१६॥ अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च। रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम्॥१७॥ आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च। गुडं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः॥१८॥ शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः सक्तवस्तिलाः। रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः॥१९॥ आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि। मनस्तापेन शुध्येत द्रुपदां वा शतं

जपेत् ॥२०॥ द्रव्यपाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् । तद्द्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥२१॥ ॥इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् । उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१॥ पूर्व्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥२॥ अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः । मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥३॥ प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा । पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥४॥ अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे । रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥५॥ पद्मोदुम्बरबिल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः । एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ॥६॥ ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु । अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥७॥ चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा । जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः । तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥८॥ यद्दूषितं काकबलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम् । श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥९॥ ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते । ऊर्द्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥१०॥ उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् । मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥११॥ दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु । षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥१२॥ उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः । अब्रीनवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥१३॥ अन्ने भोजनस-

मन्ने मक्षिकाकेशदूषिते। अनन्तरं स्पृशेदापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥१४॥ शुष्कमांसमयं चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः। भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥१५॥ अभुक्ते भुञ्जते यश्च भुञ्जन् यश्चापि भुञ्जते। भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥१६॥ यच्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः। अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१७॥ उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः। पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः ॥१८॥ उत्तीर्याचम्य उदकादवतीर्य्य उपस्पृशेत्। एवन्तु श्रेयसा युक्तो वरुणेनापि पूज्यते ॥१९॥ अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ। स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥२०॥ जन्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम्। असपिण्डैर्न कर्त्तव्यं चूडाकार्य्ये विशेषतः ॥२१॥ याजकान्नं नवश्राद्धं सग्रहे चैव भोजनम्। स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२२॥ ब्रह्मौदने च श्राद्धे च सीमन्तोन्नयने तथा। अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२३॥ अप्रजाता तु नारी स्यान्नाश्नीयादेव तद्गृहे। अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पूयसं नरकं व्रजेत् ॥२४॥ अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः। रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्नुते ॥२५॥ स्त्रीधनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः। स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ॥२६॥ राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम्। असंस्कृतन्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥२७॥ मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे। हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥२८॥ पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा का-

मचारिणी। आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥२९
मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः। विशेषाद्भुक्तमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥३०॥ रजकव्याधशैलूषवेणुचर्म्मोपजीविनाम्। भुक्त्वैषां ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु॥३१॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेन वा द्विजः। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥३२॥ ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे प्रेषणकारिणः। भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः॥३३॥ अनूदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि। कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः॥३४॥ भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः। उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः॥३५॥ मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः। मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति॥३६॥ उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः। चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः॥३७॥ भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा। प्रमादाद् यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः॥३८॥ स्नात्वा त्रिषवनं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः। स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥३९
चण्डालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिबति द्विजः। अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवनेन शुध्यति॥४०॥ सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः। सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम्॥४१॥ दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धं तद्विधीयते। प्रायश्चित्तं लघु ह्येतन्न्यायेषु तु यथार्हतः॥४२॥ कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानाञ्च विक्रयी। प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत्॥४३॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः॥

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद् यावन्नोद्ध्रियते जलम्। उद्धृ
तेऽप्यशुचिस्तावद् यावद्भूमिर्न लिप्यते॥१॥ भूमावपि च लि
प्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान्। आसनादुत्थितस्तस्माद्
यावन्नाक्रमते महीम्॥२॥ न यमं यममित्याहुरात्मा वै य
म उच्यते। आत्मा संयमितो येन तं यम किं करिष्यति॥३॥
न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः। यथा क्रोधो
हि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः॥४॥ क्षमा गुणो हि जन्तूना
मिहामुत्र सुखप्रदः। एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्य
ते। यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः॥५॥ न शक्तिशा
स्त्राभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य। न भोजना
च्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य॥६॥ मोक्षो
भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक्।
मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानस-
स्य॥७॥ क्रोधयुक्तो यद् यजते यज्जुहोति यदर्च्चति। सर्वं
हरति तत्तस्य आमकुम्भ इवोदकम्॥८॥ अपमानात्तपोवृ
द्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः। अर्च्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा
गौरिव सीदति॥९॥ आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतस
म्भवैः। एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैराप्यायते द्विजः॥१०॥मा
तृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टुवत्। आत्मवत् सर्व
भूतानि यः पश्यति स पश्यति॥११॥ रजकव्याधशैलूषवे
णुचर्मोपजीविनाम्। यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं वि
शोधनम्॥१२॥ अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्ष
णम्। शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथर्वोक्तं तथैव च॥१३॥
अग्निहोत्रं त्यजेद् यस्तु स नरो देवहा भवेत्। तस्य शुद्धिर्वि
धातव्या नान्या चान्द्रायणादृते॥१४॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु

अन्तरामृतसूतके। सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥१५॥ देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च। कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥१६॥ ॥ इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

अथ सम्वर्त्तस्मृतिः ॥

सम्वर्त्तमेकमासीनमात्मविद्यापरायणम्। ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्द्धर्म्मकाङ्क्षिणः ॥१॥ भगवन्! श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म्म द्विजोत्तम!। यथावद्धर्म्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम् ॥२॥ वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महौजसम्। तानब्रवीन्मुनीन् सर्व्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥३॥ स्वभावाद् यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा मृगः। धर्म्म्यदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्म्मसाधनम् ॥४॥ उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत्। स्रग्गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥५॥ सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि। सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ॥६॥ तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्य्याद् ब्रह्मचारी समाहितः। आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्य्यादतन्द्रितः ॥७॥ अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यान्मेधावी तदनन्तरम्। ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥८॥ प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिस्तदनन्तरम्। गायत्रीञ्चानुपूर्वेण ततो वेदं समारभेत् ॥९॥ हस्तौ सुसंयुतौ कार्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ। गुरोरनुमतं कुर्य्यात् पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥१०॥ सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा व्रती। निवेद्य गुरवेऽश्नीयात् प्राङ्मुखो वाग्य

नः शुचिः ॥११॥ सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् । नान्तरा भोजनं कुर्य्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥१२॥ आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्द्विजः । अनाचान्तस्तु योऽश्नीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥१३॥ अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपिवा भक्षयेद्द्विजः । गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥१४॥ अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपिवा । विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथ शुचिर्द्विजः ॥१५॥ आचामेद् ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः । उपवीती द्विजोनित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥१६॥ जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तोबहिः शुचिः । बहिरन्तस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥१७॥ आमणिबन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ॥१८॥ अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः । हृद्गताभिरफेनाभिस्त्रिश्चतुर्वाद्भिराचमेत् । परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥१९॥ स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ! । अनेन विधिना विप्रआचान्तः शुचितामियात् ॥२० शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः । कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥२१॥ आसनारूढपादश्च कृतावसक्थिकस्तथा । आरूढपादको वापि न शुध्यति कदाचन ॥२२॥ उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्य्यं नवा कृतम् । गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥२३॥ सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च । ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥२४॥ ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः । प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रमथवैकं सुमन्त्रितः ॥ ॥२५॥ ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथञ्चन । प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥२६॥ निर्वपेच्च पुरो

डाशं ब्रह्मचारी च पर्वणि । मन्त्रैः शाकलहोमान्तैरग्नावाज्य-
ञ्च होमयेत् ॥२७॥ ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्र-
मात्मनः । अवकीर्णिव्रतं कुर्य्यात् स्नात्वा शुध्येदकामतः ॥२८॥
भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थां ह्येकात्मनः श्रुतिः । अस्नात्वा चै
व यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥२९॥ शूद्रहस्तेन योऽश्नी
यात् पानीयं वा पिबेत् क्वचित् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्च-
गव्येन शुध्यति ॥३०॥ शुष्कपर्य्युषितोच्छिष्टं भुक्त्वान्नं केशदू
षितम् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३१॥ शू
द्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने । अहोरात्रोषितो
भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३२॥ दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्र
ह्मचारी कथञ्चन । स्नात्वा सूर्य्यं समभ्यर्च्च गायत्र्यष्टशतं जपेत्
॥३३॥ एषधर्म्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् । एवं संव
र्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥३४॥ अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञा
तः सवर्णां स्त्रियमुद्वहेत् । कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च सम
न्विताम् । ब्राह्मेणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥३५॥ प
ञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्य्यादहरहर्द्विजः । न हापयेत् क्वचिद्विप्रः
श्रेयस्कामः कदाचन ॥३६॥ हानिं तस्य तु कुर्व्वीत सदा मर-
णजन्मनोः ॥३७॥ विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु । शूद्रः शुध्यति मा-
सेन सम्वर्त्तवचनं यथा ॥३८॥ प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च
गोत्रजैर्बहिः । प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥३९॥
चतुर्थे सञ्चयं कुर्य्यात् सर्वैस्तु गोत्रजैः सह । ततः सञ्चयना
दूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥४०॥ चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै
क्षत्रियस्य च । अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः
॥४१॥ जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः । दशरात्रेण

शुध्यन्ति वैश्वदेवविवर्ज्जिताः ॥४२॥ पुत्रे जाते पितुः स्नानं स चैलन्तु विधीयते । माता शुध्येद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥४३॥ होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च । पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं मृत्युजन्मनोः ॥४४॥ दशाहात्तु परं सम्यग् विप्रोऽधीयीत धर्म्मवित् । दानञ्च विधिना देयमशुभान्तकरं शुभम् ॥४५॥ यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे । तत्तद्गुणवते ज्ञेयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥४६॥ नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुबहूनि च । समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः । दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥४७॥ गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्म्मवित् । स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥४८॥ श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः । यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्तु महत् फलम् ॥४९॥ आहूय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च । शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकव्येषु पूजयेत् ॥५०॥ नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च । श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥५१॥ वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि । हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत्तेजश्च मानवः ॥५२॥ भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् । दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥५३॥ धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नुते । अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥५४॥ फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च । सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञश्च जायते ॥५५॥ ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षणः । मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥५६॥ पादुकोपानहौ च्छत्रं शयनान्यासनानि च । विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥५७

दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः । कायाग्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥ औषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये । दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५९ ॥ इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे । नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ६० ॥ अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै । ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात्तान्तु सुपूजिताम् ॥ ६१ ॥ स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् । साधुवादं लभेत् सद्भिः कीर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ॥ ६२ ॥ ज्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम् । प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम् ॥ ६३ ॥ अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः । दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४ ॥ रोमदर्शनसंप्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् । रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५ अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी । दशवर्षा भवेत् कन्या अतऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६६ ॥ माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च । त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७ ॥ तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् । विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६८ ॥ तैलमास्तरणं प्राज्ञः पादाभ्यङ्गं ददाति यः । प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६९ ॥ अनड्वाहौ च यो दद्यात् कीलसीरेण संयुतौ । अलङ्कृत्य यथाशक्त्या धुर्व्वहौ शुभलक्षणौ ॥ ७० ॥ सर्व्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः । वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसंख्याप्रमाणतः ॥ ७१ ॥ धेनुञ्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् । कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥ भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेद

पारगे । गां दत्त्वार्द्धप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥७३॥ अ
ग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्य्यसुताश्च गावः । लो
कास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्या
त् ॥७४॥ यावन्ति शस्य मूल्यानि आरोप्याणि च सर्वशः । न
रस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥७५॥ सर्वेषामेव दा-
नानामेकजन्मानुगं फलम् । हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मा
नुगं फलम् ॥७६॥ यो ददाति स्वर्णरौप्यैर्हेमशृङ्गीमरोगिणी
म् । सवत्सां वाससा वीतां सुशीलाङ्गां पयस्विनीम् ॥७७॥ न
स्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः । तावद्वर्षसहस्रा
णि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥७८॥ यो ददाति वलीवर्द्दमुक्तेन
विधिना शुभम् । अव्यङ्गं गोप्रदानेन फलाद्दशगुणं फलम्
॥७९॥ जलदस्तृप्तिमतुलां विनृष्य सर्ववस्तुषु । अन्नदः सु
खमाप्नोति सुतृप्तः सर्ववस्तुषु ॥८०॥ सर्वेषामेव दानानाम
न्नदानं परं स्मृतम् । सर्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फ
लम् ॥८१॥ यस्मादन्नात् प्रजाः सर्व्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत्
प्रभुः । तस्मादन्नात् परं दानं न भूतो न भविष्यति ॥८२॥
अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन । अन्नाद्भूतानि-
जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥८३॥ मृत्तिका गोशकृद्दर्भा-
नुपवीतं यथोत्तरम् । दत्त्वा गुणाढ्यविप्राय कुले महति जा
यते ॥८४॥ मुखवासञ्च यो दद्याद्दन्तधावनमेव च । शुचि
गन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥८५॥ पादशौच-
न्तु यो दद्यात्तथाच गुदलिङ्गयोः । यः प्रयच्छति विप्राय शु
द्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥८६॥ औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्र
तिश्रयम् । यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥८७
गुडमिक्षुरसञ्चैव लवणं व्यञ्जनानि च । सुरभीणि च पाना

नि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत ॥८८॥ दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् । विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥८९॥ अन्योन्यान्नप्रदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः । अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥९०॥ दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः । दीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥९१॥ ब्रह्मचारीयतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् । नखकर्म्मादिकञ्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥९२॥ देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे । मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥९३॥ नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः । प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥९४॥ यो ददात्यर्थिनो विप्रे यत्तत् संप्रतिपादिते । तृणकाष्ठादिकञ्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥९५॥ कृत्वा गार्ह्याणि कर्म्माणि स्वभार्य्यापोषणे नरः । ऋतुकालाभिगामीस्यान् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥९६॥ उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात् परम् । वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥९७ गच्छेदेवं वनं प्राज्ञः स्वभार्य्यां सहचारिणीम् । गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥९८॥ कुर्य्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मेध्यैर्यथाविधि । भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥९९॥ कुर्य्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः । इष्टिं पार्व्वायणीयाञ्च प्रकुर्य्यात् प्रतिपर्व्वसु ॥१००॥ उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु । चतुर्थमाश्रमं गच्छे हुतहोमोजितेन्द्रियः ॥१०१॥ अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् । वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥१०२॥ अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा । अद्भिः प्रक्षाल्य तत्सर्व्वं भुञ्जीत च समाहितः ॥१०३॥ अरण्ये

निर्ज्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान्। एकाकी चिन्तयेन्नित्यं म
नोवाक्कायसंयतः ॥१०४॥ मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा क-
थञ्चन। कालमेव प्रतीक्षेत यावदायुः समाप्यते॥१०५॥ संसे
व्यचाश्रमान् सर्वान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः। ब्रह्मलोकमवाप्नोति
वेदशास्त्रार्थविद्द्विजः॥१०६॥ आश्रमेषु च सर्व्वेषु ह्युक्तः प्रा
सङ्गिकोविधिः। अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि
॥१०७॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः। महापात
किनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः॥१०८॥ब्राह्मघ्नस्तु वनं ग
च्छेत् वल्कवासाजटी ध्वजी। वन्यान्येव फलान्यश्नन् सर्व्व
कामविवर्जितः ॥१०९॥भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि नजी
वति। चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्षं खट्वांगी संयतः पुमान् ॥११०॥ भै
क्षञ्चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः। वनवासी सपापश्च
सदाकालमतन्द्रितः॥१११॥ ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पा
पकृन्नरः। अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतञ्चरेत्॥११२॥
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः। ब्रह्महत्यापनोदा-
य ततो मुच्येत किल्बिषात्॥११३॥ अतः परं सुरापस्य प्रव-
क्ष्यामि विनिष्कृतिम्। श्रोतुमिच्छत भो विप्रा! वेदशास्त्रानु
रूपिकाम्॥११४॥ गौडी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया त्रिविधा
सुरा। यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या द्विजैः सदा॥११५॥
सुरापस्तु सुरां तप्तां पिबेत्तत्पापमोक्षकः। गोमूत्रमग्निवर्ण
ञ्च गोमयं वा तथाविधम्॥११६॥ घृतञ्चैव सुतप्तञ्च क्षीरं
चापि तथाविधम्। वत्सरं वा कणानश्नन् सर्वकामविवर्जि
तः॥११७॥ चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापी व्रतमाचरेत्। मु
च्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति॥११८॥ एवं शुद्धिः सु
रापस्य भवेदिति न संशयः। मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पुनः सं

स्कारमर्हति॥११९॥ स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः।
ततो मुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततोनृपः ॥१२०॥ यदि जीवति
स स्तेनस्ततस्तेयात् प्रमुच्यते। अरण्ये चीरवासा वा चरेद्ब्रह्म
हणोव्रतम् ॥२१॥ समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायसा
कृताम्। एवं शुद्धिः कृता स्तेये सम्वर्त्तवचनं यथा॥२२॥गु
रुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये। चान्द्रायणानि वा कु
र्य्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः। ततोविमुच्यते पापात् प्रायश्चि
त्ते कृते सति ॥२३॥ एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पाप
मोहितः। षण्मासादधिकं वापि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत्॥ २४॥
महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः। तत्पापस्य विशु-
द्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतञ्चरेत् ॥१२५॥ क्षत्रियस्य वधं कृत्वा
त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति। कुर्य्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्रा
णि संयतः॥२६॥ वैश्यहत्यान्तु संप्राप्तः कथञ्चित् काममो
हितः। कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत स नरो वैश्यघातकः॥२७॥कु
र्य्याच्छूद्रवधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि॥२८॥गोघ्नस्यातः
प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान्। गोघ्नः कुर्व्वीत संस्थानं
गोष्ठे गोरुपसंस्थिते॥२९॥ तत्रैव क्षितिशायी स्यान्मासार्द्धं
संयतेन्द्रियः। सक्तुयावकपिण्याकपयोदधि सकृन्नरः॥१३०
एतानि क्रमतोऽश्नीयाद्द्विजस्तु पापमोक्षकः। शुद्ध्यते सा
र्द्धमासेन नखलोमविवर्जितः॥३१॥ स्नानं त्रिषवणं चास्य
गवामनुगमस्तथा। एतत् समाहितः कुर्य्यान्नरोविगतमत्स
रः॥३२॥ सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः। तत
श्चीर्णव्रतः कुर्य्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥३३॥ भुक्तवत्सुच
विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम्॥३४॥व्यापादितेषु बहुषु
बन्धने रोधनेऽपिवा। द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्ध

ये ॥१३५॥ एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्दैवाद्व्यापादिता क्वचित्। पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक्॥ ३६॥ यन्त्रणे गोचिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने। यातिं तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥३७॥ निशाबन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च। अग्निविद्युन्निपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३८॥ प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत्। द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥३९॥ पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः। निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये॥१४०॥ गजञ्च तुरगं हत्वा महिषोष्ट्रकपिन्तथा। एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम्॥ ४१॥ व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृक्षं सूकरमेव च। एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ॥४२॥ सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम्। त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥४३॥ हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापि वा। सारसञ्चाष भासञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत्॥४४॥ चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम्। श्येनगृध्रावुलूकञ्च कपोतकमथापि वा ॥१४५॥ टिट्टिभं जालपादञ्च कोकिलं कुक्कुटं तथा। एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥४६॥ मण्डूकञ्चैव हत्वा च सर्पमार्जारमूषिकम्। त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥४७॥ अनस्थीन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति। अस्थिमतोवधे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥४८॥ चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः। त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥४९॥ पुक्कसीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा। कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥१५०॥ नटीं शैलूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम्। गत्वा चान्द्रायणं

कुर्य्यात्तथा चर्म्मोपजीविनीम् ॥१५१॥ क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः। तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥५२॥ शूद्रीं तु ब्राह्मणोगत्वा मासं मासार्द्धमेव वा। गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ॥५३॥ विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत्। क्षत्रियां क्षत्रियोगत्वा तदेवव्रतमाचरेत् ॥५४॥ नरोगोगमनंकृत्वा कुर्य्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥१५५॥ गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च। तस्या दुहितरञ्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥५६॥ मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां स्नुषाम्। एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥५७॥ पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्य्यागमे तथा। गुरुतल्पव्रतं कुर्य्यात्तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥५८॥ पितृदाराः समारुह्य मातृवर्जं नराधमः। भगिनीं मातुलसुतां स्वसारं चान्यमातृजाम्। एतास्तिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥५९॥ मातरं योऽधिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः। भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते ॥१६०॥ कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत्। पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥६१॥ सखिभार्य्यां कुमारीञ्च श्वश्रूं वा श्यालिकां तथा। नियमस्थां व्रतस्थाञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः। स कुर्य्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥६२॥ रजस्वलाञ्च योगच्छेद्गर्भिणीं पतितान्तथा। तस्य पापविशुध्यर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥६३॥ वेश्याञ्च ब्राह्मणोगत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत्। एवं शुद्धिः समाख्याता सम्वर्त्तस्य वचो यथा ॥६४॥ ब्राह्मणोब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रेणैकेण शुध्यति ॥१६५॥ कथंचिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियोवैश्यएव च। गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥६६॥ ब्राह्मणी शूद्रसम्प-

र्के कथञ्चित् समुपागते । कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्य्यात् पावनं परमं स्मृतम् ॥६७॥ चाण्डालं पुक्कसञ्चैव श्वपाकं पतितं तथा । एता न् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्य्युश्चान्द्रायणत्रयम् ॥६८॥ अतःपरञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ । सन्न्यस्य दुर्म्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् । स कुर्य्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासन्तदनन्तरम् ॥६९॥ विषाग्निश्यामशवलास्तेषामेवं विनिर्द्दिशेत् । स्त्रीणाञ्च तथाचरणे गर्ह्याभिगमनेषु च । पतनेषु तथैतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥१७०॥ नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराडिह ॥१७१॥ गोभिर्विप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि । नाश्रुप्रपातनं कार्य्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥७२॥ एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत्तद्दहेत् तवे । तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥७३॥ तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि । पूर्व्वः कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥७४॥ महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम् उदकं पिण्डदानञ्च श्राद्धं चैव तु यत् कृतम् । नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥१७५॥ चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः । श्राद्धमेषां न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥७६॥ कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विजः । श्वादि स्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥७७॥ चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा शवमन्त्यजमेव च । उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥७८॥ अस्पृश्यं संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते । ऊर्द्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥७९॥ चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः । गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥१८०॥ शुना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यया तथा । शेषान्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येद्धुताशनात् ॥८१॥ चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् । गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥८२॥

अन्त्यजैः स्वीकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च । शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ ८३ ॥ रूराघटप्रपातोयं पीत्वाकाशजलं तथा । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ॥ ८४ ॥ कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः । त्रिरात्रेणैव शुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५ ॥ वापीकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् । अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ ८६ आविकैकशफोष्ट्राणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः । तस्य शुद्धिविधानाय त्रिरात्रं यावकं पिबेत् ॥ ८७ ॥ स्त्रीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गोः पयः । तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विड्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ ८८ ॥ विण्मूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् । श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥ ८९ ॥ विडालमूषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः । शूद्रोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९० ॥ पलाण्डुलशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम् । छत्राकं विड्वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ ९१ ॥ मानवः श्वखरोष्ट्राणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः । प्राश्य मूत्रं पुरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ ९२ ॥ अन्नं पर्य्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् । पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ॥ ९३ ॥ अन्त्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्या भाजनेऽपि वा । गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ ९४ ॥ गोमांसं मानुषञ्चैव शुनोहस्तात् समाहृतम् । अभक्ष्यमेतत् सर्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५ ॥ चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कसेऽपि वा । गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ ९६ ॥ पतितेन सुसम्पर्कं मासं मासार्द्धमेव वा । गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ ९७ ॥ यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः । तत्र कार्य्यस्तिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ ९८ ॥ एष एव मया प्रोक्तः

प्रायश्चित्तविधिः पुनः । अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथो च्यते ॥१९९॥ दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः । पात केभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥२०० स्वर्णदानं गो दानं भूमिदानं तथैव च । नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्म कृतान्यपि ॥२०१॥ तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयताय द्विज- न्मने । ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥२॥ माघ मासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः । ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३॥ उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमा स्याञ्च कार्त्तिके । हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ ॥४॥ अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः । एताः प्रश- स्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५॥ अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् । उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्न रम् ॥६॥ स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः । सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥७॥ सप्तव्याहृ तिभिर्होमो द्विजैः कार्य्यो हितात्मभिः । उपपातकसिद्ध्यर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥८॥ महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ ९॥ अ भ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् । गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥२१०॥ स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः । प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्द्विजः॥११ अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः । पवित्रपाणि राचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥१२॥ ऐहिकामुष्मिकं लोके- पापं सर्व्वं विशेषतः । पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥१३॥ गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्म्मणाम् ॥१४॥ म हाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् । गायत्रीं प्रजपन्

विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२१५॥ ब्रह्मचारी मिताहारः सर्व्व भूतहिते रतः। गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते॥१६ अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम्। गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्यं कृत्वा विमुच्यते॥१७॥ अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः। मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद् यथा॥१८॥ गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः। स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान्॥१९॥ प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः। गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्द्विजः॥२२०॥ निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते। प्राणायामत्रयं कुर्य्यान्नित्यमेव समाहितः॥२१ मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम्। तत् सर्व्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते॥२२॥ ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा। सामानि सरहस्यानि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ ॥२३॥ पावमानीं तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च। जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पित्र्यञ्च मधुच्छन्दसाम्॥२४॥ मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः। वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते॥२२५॥ चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम्। कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च॥२२६॥ धर्म्मशास्त्रमिदं पुण्यं सम्वर्त्तेन तु भाषितम्। अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम्॥२२७॥ ॥ इति श्रीसम्वर्त्तेनोक्तं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम्॥

समाप्ता सम्वर्त्तस्मृतिः।